

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

Cilt 11, Yıl (EYLÜL 2025), Sayı 3

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 11, Year (SEPTEMBER 2025), Issue 3

Kapak Resmi: Mersin Silifke Uzuncaburç
Diokaesareia Antik Kenti - Sütunlu Cadde
Kaynak: Arkeolojik Haber
<https://www.arkeolojikh Haber.com/>

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 11, ISSUE 3 – SEPTEMBER 2025

CİLT 11, SAYI 3 - EYLÜL 2025

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language

Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü

Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **te lif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayınlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimeden meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELE / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

- Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

- Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

- Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

- Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

- Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

- Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalılığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

- Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyallere kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya bulundukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

- Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

- Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

- Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

- Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

- Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

- Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

- Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

- Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmeye de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

- Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi taktirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

- Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

- Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi taktirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

- Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

- Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

- Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

- Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

- Sadece yazarın analizinden meydana gelir

- Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

- En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

- Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

- Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özetı olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (") arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (") içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS'dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.'de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, "Şekil 1., Resim 1." şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS'dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayımlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurallarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından “yayıma uygundur” kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.
- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12)., italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C.

CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoterotc.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Scinece Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalik ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek
Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi
History and Future
International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 11, ISSUE 3 – SEPTEMBER 2025
CİLT 11, SAYI 3 - EYLÜL 2025

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Selçukluların Siyasi Sürekliliği ve Bölgesel Yeniden Düzenlemeler: Anadolu Beyliklerinin Yükselişi.....444
The Political Continuity of the Seljuks and Regional Reorganisations: The Rise of the Anatolian Principalities
Hüseyin Erkan Bedirhanoglu
2. 1917 Sovyet Devriminin Kırgız Topraklarındaki Yansımaları.....455
Reflections of the 1917 Soviet Revolution in Kyrgyz Lands
Fatih Yavuz
3. İran’da Bir Dönemin Sonu: Rıza Şah’ın Sürgüne Gönderilmesi.....467
The End Of Era In Iran: Reza Shah’s Exile
Kamuran Karabalık
4. Kız Kulesinin Posta Pullarından Seyri.....490
A Glimpse of the Maiden Tower Through Postage Stamps
Murat Hanılçe; Hikmet Yurteri
5. XIII ve XIV. Yüzyılda İlhanlı Devleti’nin Bizans İmparatorluğu İle İlişkileri.....529
Diplomatic Relations between the Ilkhanate and the Byzantine Empire during the 13th and 14th Centuries
Mustafa Köksal
6. Osmanlı-Balkan Siyasal Kopuşunda Bir Dönüm Noktası Olarak Berlin Kongresi.....544
The Berlin Congress as a Turning Point in the Ottoman-Balkan Political Separation
Mehmet Alpaslan Eşki

7. The Role of Land Policies in the Formation of Roman Consciousness in the Context of Melenikon and Pousgousa.....	564
<i>Melenikon ve Pousgousa Bağlamında Roma Bilincinin Oluşumunda Toprak Politikalarının Rolü</i>	
Berkay Gürel	
8. Ahkâm Defterlerine Göre Bosna'da Asayiş Sorunları.....	580
<i>Security Issues in Bosnia according to Court Records</i>	
Ömer Bayramoğlu	
9. Local Identity and Political Belonging in Ioannina in the 13th–14th Centuries.....	607
<i>13.-14. Yüzyıllarda Yanya'da Yerel Kimlik ve Politik Aidiyet</i>	
Yasemin Gültekin	
10. Türk Sağlık Hukukunda Bilgilendirilmiş Rızanın Normatif Temelleri ve Tarihsel Gelişimi.....	624
<i>Normative Foundations and Historical Development of Informed Consent in Turkish Health Law</i>	
Neslihan Z. Akkanat	
11. 6/7 Eylül Olayları ve Muğla Basını.....	641
<i>The 6/7 September Incidents and the Muğla Press</i>	
Bayram Akça	
12. Mutual Influences of the Ottoman Empire and the Silk Roads: A Chronological Study.....	653
<i>Osmanlı İmparatorluğu ve İpek Yollarının Karşılıklı Etkileşimleri: Kronolojik Bir Çalışma</i>	
Talha Kemal Koçak; Göze Özlem Karaca Koçak	

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr. Öğr. Üyesi

Hüseyin Erkan Bedirhanoglu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8980-6267>

Muş Alparslan Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü/
Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı
erkanbedirhanoglu1980@gmail.com

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 31/07/2025 20/08/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1755562>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Selçukluların Siyasi Sürekliliği ve Bölgesel Yeniden Düzenlemeler: Anadolu Beyliklerinin Yükselişi

*The Political Continuity of the Seljuks and Regional
Reorganisations: The Rise of the Anatolian Principalities*

ATIF: BEDİRHANOĞLU, Hüseyin Erkan, "Selçukluların Siyasi Sürekliliği ve Bölgesel Yeniden Düzenlemeler: Anadolu Beyliklerinin Yükselişi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3 (Eylül 2025), s. (444-454).

CITE: BEDİRHANOĞLU, Hüseyin Erkan, "The Political Continuity of the Seljuks and Regional Reorganisations: The Rise of the Anatolian Principalities", *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (444-454).

Öz

Anadolu’da merkezi yönetimin zayıflamasının ardından, bölgede bir dizi küçük, bağımsız Türk beylikleri ortaya çıktı. Bunlar Anadolu beylikleri olarak biliniyordu ve her biri “bey” unvanına sahip yerel bir yönetici tarafından yönetiliyordu. Bu beyliklerin kökenleri, Türk gruplarının Malazgirt Savaşı’nda Selçukluların zaferinin ardından Anadolu’ya yerleşmeye başladığı 11. yüzyılın sonlarına kadar uzanır. Başlangıçta Türklerin Bizans topraklarına yayılmasının ilk aşamalarında sınır bölgelerinde kurulan bu ilk beylikler dağınık ve nispeten kısa ömürlüydü. Ancak, 13. yüzyılda, özellikle Rum Sultanlığı’nın dağılmasından sonra bunların önemi büyük ölçüde arttı. Bu beylikler, her biri kendi idaresi, ordusu ve saray gelenekleriyle özerk olarak yönetiliyordu. Çoğu zaman birbirleriyle rakip olsalar da, bu siyasi parçalanma döneminde Anadolu’nun kültürel, mimari ve ekonomik canlanmasına katkıda bulundular. Anadolu beylikleri, Selçuklu otoritesinin zayıflamasıyla ortaya çıkan istikrarsızlığın ardından ticaretin ve kent yaşamının canlanmasında önemli bir rol oynadılar. Birçok bey, kervansaraylar, pazarlar ve yollar inşa ederek ticareti destekledi ve Anadolu’yu daha geniş İslam dünyasına ve hatta Avrupa’ya bağlayan hayati ticaret yollarını yeniden kurdu. Bu makale, beylerin Selçuklu sonrası ortaçağ Anadolu’sunun şekillenmesinde oynadıkları siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel rolleri incelemektedir. Beyliklerin ortaya çıkışını, yönetim yapılarını ve bölgesel etkileşimlerini analiz ederek, bu parçalanmış beyliklerin merkeziyetçilikten uzak bir dönemde istikrarı nasıl sağladıklarını ve Osmanlı İmparatorluğu gibi merkeziyetçi güçlerin yükselişinin temellerini nasıl attıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih yazımı, Anadolu, Selçuklular, Beylikler, Beylikler

Abstract

Following the weakening of centralized rule in Anatolia, a number of small, independent Turkish principalities emerged across the region. These were known as the Anatolian beyliks (in Turkish: Anadolu beylikleri), each led by a local ruler titled “bey.” The origins of these beyliks trace back to the late 11th century, when Turkic groups began to settle in Anatolia after the Seljuk victory at the Battle of Manzikert (1071). Initially established as frontier polities during the early stages of Turkish expansion into Byzantine territories, these early principalities were scattered and relatively short-lived. However, their significance grew considerably in the 13th century, particularly after the disintegration of the Seljuk Sultanate of Rûm. These beyliks functioned autonomously, each with its own administration, military, and court traditions. While often rivals, they also contributed to the cultural, architectural, and economic revitalization of Anatolia during this era of political fragmentation. Economically, the Anatolian beyliks played a pivotal role in reviving trade and urban life following the instability caused by the decline of Seljuk authority. Many beyliks supported commerce by constructing caravanserais, markets, and roads, reestablishing vital trade routes that connected Anatolia with the broader Islamic world and even Europe. This paper investigates the political, economic, and socio-cultural roles of the beyliks in shaping the post-Seljuk landscape of medieval Anatolia. By analyzing their emergence, governance structures, and regional interactions, this paper aims to uncover how these fragmented principalities maintained stability during a period of decentralization and laid the groundwork for the eventual rise of centralized powers such as the Ottoman Empire.

Keywords: Historiography, Anatolia, Seljuks, Principalities, Beyliks

Giriş

Orta Çağ Anadolu'sunda değişen güç dinamiklerinin ardından, beyler olarak bilinen yerel yöneticilerin önderliğinde bir dizi bağımsız Türk devleti ortaya çıktı. Beylikler olarak adlandırılan bu toprak birimleri, Avrupa'daki dükalıklar veya prenslikler gibi işlev görüyordu. İlk ortaya çıkışları, Selçuklu fetihlerinin ardından Türk halklarının Anadolu'ya göç etmesiyle 11. yüzyılın sonlarına kadar uzanır. Ancak, bu beyliklerin gerçek anlamda bağımsızlaşması, Büyük Selçuklu Sultanlığının parçalanmasıyla ortaya çıkan siyasi boşluktan kaynaklanır.

Onlarca Türk hanedanı, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kontrolü ele geçirmek için bu fırsatı değerlendirdi ve kendi askeri, ekonomik ve idari sistemlerine sahip müstakil devletlerden oluşan bir mozaik ortaya çıktı. Bunlar arasında, Oğuz Türklerinin Kayı kabilesinin torunları olan Osmanoğlu ailesi tarafından kurulan beylik özellikle öne çıktı. Marmara Havzası'na yerleşen Osmanlılar, Bursa'yı başkent yapmalarının akabinde kâh fetih kâh diplomasi yoluyla en yakından başlayarak Anadolu Beyliklerini yavaş yavaş bünyelerine kattılar. Osmanlı Beyliği XV. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'yu tek bir merkezi yönetim altında birleştiren ve bağımsız beylikler dönemini sona erdiren Osmanlı İmparatorluğu'na dönüştü.

Beylik, bey olarak bilinen yerel bir idareci tarafından yönetilen bir bölgeyi ifade eder. Daha geniş ve karşılaştırmalı bağlamda, Orta Çağ Avrupa'sında bulunan prenslik veya dükalığa benzetilebilir. Bunlar, bir dereceye kadar siyasi özerkliğe sahipti ve genellikle kendi bölgelerinde hem sivil hem de askeri konularda yetki kullanan idareciler tarafından yönetiliyordu. Beyliğin sistemi, gücün merkezi bir yönetici veya sultanın elinde değil, bölgesel güçlerin elinde toplandığı ademi merkezîyetçi bir yönetim modelini yansıtmaktadır.

Osmanlı öncesi Anadolu'nun siyasi yapısına ilişkin geleneksel anlatılar, Anadolu beylikleri dönemi olarak bilinen parçalanma döneminin, XIV. yüzyılın başlarında İran'da Moğol egemenliğinin dağılmasının ardından başladığını uzun süredir iddia etmektedir. Bu yorum, Moğolların geri çekilmesinden önce, esas olarak Büyük Selçukluların yönetiminde tutarlı bir siyasi yapının var olduğunu ve parçalanmanın Moğolların çöküşünün doğrudan bir sonucu olduğunu varsayar. Ancak, bu yönde bir açıklama, bölgede yaşanan karmaşık siyasi dönüşümleri aşırı derecede basitleştirir. Anadolu'nun daha küçük beyliklere bölünmesi, 14. yüzyıldan çok önce başlamış ve değişen siyasi koşullara yanıt veren akıcı ittifaklar ve değişen rekabetler ile düzensiz bir şekilde ilerlemiştir. XII. yüzyılda Kastamonu ve çevresindeki bölgelerde durum, özellikle önde gelen bir Türkmen soyu olan Çobanoğulları hanedanının (1211-1308) yönetimi altında, bu erken dönemdeki ademi merkezîyetçiliği göstermektedir. XI. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya girmesinin ardından, Bizans'ın Paphlagonia eyaleti hem dini hem de siyasi açıdan Türkler ve Bizanslılar arasında çekişmeli bir sınır bölgesine dönüştü. XIII. Yüzyılın yarısından sonra ise bu bölge, Moğol kontrolündeki İran toprakları ile Bizans İmparatorluğu arasında kritik bir sınır bölgesi haline geldi, ancak buna karşın önemli bir Rum-Hıristiyan nüfusu da muhafaza etti. Bununla birlikte Türkmenlerin öncülüğünde bölgede 1240'larda Moğol istilalarıyla birlikte istikrarlı bir İslamlaşma

süreci yaşadı. XIII. yüzyılın sonlarında, dini ilimlerin burada yoğun olarak öğretilmesi, ilmi faaliyetler ve kurumsal İslam kimliğinin buraya yerleşmesi, Türk-İslam kültürünü öne çıkarmaya başlamıştır.

XIV. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlılar, askeri seferler, siyasi evlilikler ve ittifaklar yoluyla etkilerini Anadolu'nun derinliklerine kadar genişletmişti. Bu artan etkiden endişelenen Karamanlılar, sık sık Osmanlılarla çatışmaya girdi ve çoğu zaman diğer Türk beylikleri ve Memlükler, Akkoyunlular, Bizanslılar, Pontus Rumları ve hatta Macarlar gibi yabancı güçlerin desteğini aldı. Dahası, 1071'de Malazgirt Savaşı'nda Selçukluların Bizans ordularını yenilgiye uğratması, Anadolu tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu ve Oğuz Türk kabilelerinin bugünkü Türkiye topraklarına büyük çaplı göç ve yerleşimini hazırladı. Bu fetihlerin ardından, Anadolu Selçuklu Sultanlığı, siyasi merkezi Konya'da merkezi bir otorite kurdu. Selçuklular, özellikle Bizans güçlerine karşı genişleyen sınırlarını kontrol altında tutmak ve savunmak için yerel beylere yetki verdiler. Bu sınır komutanlarına hem idari hem de askeri sorumluluklar verildi ve Selçuklu devletine sadakatleri karşılığında toprak, gelir ve askerlerle desteklendiler. Ancak, XIII. yüzyılda Moğol istilaları bölgede istikrarsızlığa yol açınca Selçuklu otoritesinin dengesi bozulmaya başladı. Bu makale, Anadolu beyliklerinin siyasi sürekliliklerini ve bölgesel yeniden düzenlemelerini inceler ve bunların ortaya çıkışını, gelişimini ve nihai yok oluşlarını inceler. Çaka Bey, Çubuk Bey ve Kızıl Arslan gibi Türkmen liderlerin oynadıkları rolleri ve Türk göçü ve yerleşim modellerinin daha geniş etkisini analiz ederek, bu oluşumların Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasını nasıl kolaylaştırdığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anadolu Beylikleri ve Malazgirt Savaşı Sonrası

Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir dönüm noktası, 1071 yılında Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'nda kazandığı zaferdir. Bu dönüşümün temelleri, bu askeri çatışmadan çok önce, Selçukluların bilinçli politikaları ve Doğu Anadolu'da sürdürdükleri seferler ile atılmıştı.¹ Resmi siyasi otoritenin kurulmasından yaklaşık çeyrek asır önce, Büyük Selçuklular İran ve Azerbaycan'dan bölgeye akınlar başlatmıştı. Bunların en erken ve en stratejik olanı, 1015 civarında Çağrı Bey'in önderliğinde gerçekleştirilen beş yıllık seferdi. Bu seferin amacı sadece askeri çatışma değil, aynı zamanda Anadolu coğrafyasının coğrafi ve kültürel keşfi idi. Seferin ardından Çağrı Bey'in Anadolu'nun Türk yerleşimine hazır olduğu yönündeki düşüncesi, Selçukluların genişlemeci emellerinin temelini oluşturdu.² Bu akınların ardındaki uzun vadeli askeri ve siyasi stratejiyi anlamak, Malazgirt zaferinin önemini kavramak için hayati önem taşır. Selçuklu seferleri, Anadolu'yu Türk güçlerine açmakla kalmadı, aynı zamanda Suriye, Irak, İran ve Azerbaycan gibi komşu bölgelerin Türkler tarafından fethedilmesini de kolaylaştırdı. XI. yüzyılın ortalarında Anadolu, Türk güçleri tarafından fiilen kuşatılmış ve Bizans savunması üzerindeki baskıyı artıran stratejik bir kıskaca dönüşmüştü. Çağrı Bey'in önderliğindeki ilk önemli Selçuklu akını, Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girdi ve Van Gölü havzasından ilerledi. Dönüşünde, o sırada Buhara yakınlarında bulunan Tuğrul Bey'e Anadolu'da güçlü bir muhalefet olmadığını, bunun da

1 Samet Alıç, "Seljuk Policies in Anatolia And The Significance of The First Turkish Principalities in Early Turkey History", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2022), 2517-2532.

2 Mükrimin Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* (Ankara, 2009), 23-56, 59-81.

bölgenin Türk hakimiyetine açık bir işaret olduğunu bildirdi.³

Takip eden yıllarda askeri seferler yoğunlaştı. Özellikle, 1037-1038 yıllarında, Mansur, Anasıroğlu ve Boğa gibi önde gelen komutanların da dahil olduğu Kızıl liderliğindeki bir Türkmen ittifakı, Hakkâri, Batman, Botan, Zap, Garzan, Mardin, Silvan (Meyyafarikin), Cizre, Diyarbakır'da hareketlar yürüttü ve Musul'a ulaştı. Daha belirgin bir devlet teşkilatı tesis edildikten sonra Selçuklular akınlarını arttırdı. 1041 ile 1046 yılları arasında Anadolu, askeri faaliyetlerin ana sahnesi haline geldi. 1046'da Musa Yabgu'nun oğlu Hasan Bey, Gence'den Van Gölü'ne bir sefer başlattı, ancak pusuya düşürülerek öldürüldü. Buna karşılık Tuğrul Bey, İbrahim Yinal ve Kutalmış'ı gönderdi. Bu iki komutan, Kapetron (Hasankale) Savaşı'nda Bizans ve Gürcü kuvvetleriyle karşılaştı ve Selçukluların Doğu Anadolu'daki varlığını pekiştiren önemli bir zafer kazandı.⁴

Tuğrul Bey, 1054 yılında Van bölgesine bizzat komuta ettiği bir sefer düzenledi ve Orta, Kuzey ve Doğu Anadolu'yu hedef alan çok yönlü operasyonlar yürüttü. Kış yaklaşınca Rey'e çekildi. Tuğrul Bey'in bu devam eden operasyonları, yalnızca münferit askeri girişimler olarak değil, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki Oğuz Türk topluluklarının göçünü ve yerleşimini güvence altına almayı amaçlayan daha geniş bir devlet politikası olarak anlaşılmalıdır. Bu strateji, hükümdarlığının başlarında Kafkasya ve Azerbaycan'da seferler düzenleyerek Selçuklu etkisinin batı sınırlarını genişleten Sultan Alp Arslan tarafından da sürdürüldü. Sultan Alp Arslan'ın en önemli fetihleri arasında, 1045 yılında Bizanslılar tarafından ilhak edilen, ağır şekilde tahkim edilmiş bir şehir ve eski Ermeni Bagratuni Krallığı'nın başkenti olan Ani'nin 1064 yılında fethi yer almaktadır.⁵

Fransız tarihçi Jean-Paul Roux⁶ bu zaferin sembolik önemine dikkat çekmektedir: Ani katedralinin tepesine bir hilâl dikilmiş ve bu hilâl Türk-İslam gücünün yükselişini simgelemiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gelecekteki sembolünü önceden haber vermiştir. 1071'de çıkan savaş, Selçukluların kesin zaferiyle sonuçlanmış ve Anadolu'da Türk siyasi ve kültürel üstünlüğünün resmi başlangıcını işaret etmiştir. Bu miras günümüze kadar devam etmektedir.

VI. yüzyıldan itibaren Anadolu, Bizans İmparatorluğu ile düşmanları, özellikle Sasani İmparatorluğu ve daha sonra Emevî ve Abbasî halifelikleri arasındaki sürekli savaşlar nedeniyle önemli bir demografik ve yapısal gerileme yaşadı. Bu uzun süreli çatışmalar, kırsal ve kentsel alanlarda yaygın yıkıma ve nüfus azalmasına yol açtı. Sonuç olarak, birçok insan korunmak ve hayatta kalmak için surlarla çevrili şehirlere çekildi. Yol ağının genişlemesi ve yeni hanlar ile kervansarayların inşası, ticaret yollarının güvenliğini sağlamaya yardımcı oldu ve ekonomik entegrasyonu teşvik etti. Türkler birçok bölgeye yeni isimler vererek Anadolu'nun kültürel ve coğrafi Türkleşmesinin başlangıcını oluşturdukları gibi Anadolu'yu yeniden imar etmeye de gayret ettiler. Ayrıca 13. yüzyılda liman şehirlerinin fethi ve aynı dönemde özellikle Ahi teşkilatının kurulması iktisadi gelişmelerin önünü açtı

3 Osman Turan, Selçuklular zamanında Türkiye (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013), 45-50.

4 Abdullah Kaya, "Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme" *Ekev Akademi Dergisi* 59 (2014), 211-232.

5 Mehmet Köymen, *Alparslan ve zamanı* (İstanbul: MEB Yayınları, 1972), 24-32.

6 Jean-Paul Roux, *Türklerin tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016), 213.

ve bölgesel refah meydana geldi.⁷

Bu minvalde Ahi topluluğu, kent kültürünün gelişmesinde ve yeni Türk yerleşimlerinin cazibesinin artırılmasında önemli bir rol oynadı. Ticari ahlâk, sosyal uyum ve mesleki eğitime verdikleri önem, yeni kurulan kentlerde sivil yaşamın temellerini attı. Bu durum dini, sosyal ve hayırsever faaliyetlerin önemli merkezleri haline gelen tekke ve zaviyelerin yaygın olarak inşa edilmesinde açıkça görüldü. Bu mekanlar, manevi rehberliğin yanı sıra muhtaçlara maddi destek de sunarak toplumsal bağları güçlendirdi ve güven, misafirperverlik ve dayanışma değerlerini yaygınlaştırdı. Bu tür kurumlar, yerel halkın İslamlaşmasında ve Türk-İslam düşüncesinin yayılmasında hayati bir rol oynadığı gibi yerleşikleri de cezbetti, sosyal ağları besledi ve bölgenin kültürel dönüşümüne katkıda bulundu.⁸

Anadolu Beyliklerinin Kültürel Önemi

Türkiye Selçuklu imparatorluğunun çöküşünün ardından ortaya çıkan Anadolu beylikleri, sadece siyasi otoritede bir değişimi değil, aynı zamanda Anadolu'nun dil ve kültür dokusunda da köklü bir dönüşümü işaret ediyordu. Selçuklu Sultanlığının dağılması ve Moğol hâkimiyetinin zayıflamasıyla oluşan iktidar boşluğunda kurulan bu Türk beylikleri, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir rol oynadı. Türk göç dalgaları yarımadaya daha derinlemesine nüfuz ettikçe, beylikler kültürel bir köprü görevi görerek Türk dilini ve değerlerini yerel halk arasında yaydılar. İdari dil, yüksek kültür ve edebi ifade dili olarak Farsçayı benimseyen Selçuklu öncülerinden farklı olarak, birçok bey, konuşulan Türkçe'nin resmi dil olarak kullanılmasını teşvik etti.⁹ Zamanla bu değişim, Türkçe'nin hem resmi yazışmalarda hem de edebiyatta kullanımını yaygınlaştırdığı gibi itibarını da güçlendirdi ve Osmanlılar dönemine gelindiğinde tam anlamıyla kurumsal bir hale gelmesiyle neticelendi. Bu bakımdan beylikler, Anadolu'da kendine özgü bir Türk-İslam kimliğinin oluşması için dil temelini inşasında çok önemli bir rol oynadılar.¹⁰

Bu dönemde sanat, sınırlı mali kaynaklar ve parçalanmış siyasi ortamın sürekli askeri çalkantıları nedeniyle sık sık kısıtlanmasına rağmen, dikkate değer bir gelişme yaşadı. Beylikler dönemindeki sanat, Selçuklu geleneklerinin bir devamı ve aynı zamanda deneme ve yenilenme alanı olarak anlaşılmalıdır.¹¹ Bu dönemde görsel kültür, geometrik motifler, bitkisel arabeskler ve sırlı çiniler gibi tanıdık Selçuklu unsurları korunurken, aynı zamanda yeni üslup yönelimlerine de kapı açıldı. Rakip beylikler arasında sık sık dolaşan gezgin zanaatkarlar, usta mimarlar ve dekoratörler, fikir ve teknik uygulamalarının alışverişini kolaylaştırdı. Bu zanaatkarlar, Selçuklu mirasının yanı sıra İslam dünyasından, Akdeniz havzasından ve hatta yerel Bizans geleneklerinden yeni trendleri de beraberlerinde getirdiler. Bu etkileşimler, kökenleri bölgesel olmakla birlikte, genişleyen bir sanatsal

7 Cevdet Yakupoğlu, "Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da yeni Türk vatanının yükselişi" Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi 1 (2021), 1-35.

8 Samet Alıç, *Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 14.

9 Fügen İlter, "The Main Features of the Seljuk, the Beylik and the Ottoman Bridges of the Turkish Anatolian Architecture from the XIIth to the XVIth Centuries". *Belleten* 57 (1993), 481-94.

10 Daniel Panzac, *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960)* (Peeters Publishers, 1995).

11 Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Dönemi Türk Mimarisinin Gelişimi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay, 1978).

vizyonu yansıtan melez tarzlar ortaya çıkardı. Metal işçiliği, seramik, hat sanatı ve mimari süsleme alanlarında yenilikler ortaya çıktı.¹²

Beylik saraylarının sanat patronajı kasıtlı ve ideolojik bir nitelik taşıyordu. Bu, otoriteyi meşrulaştırmanın, kent merkezlerini güzelleştirmenin, iktidar ve dindarlığın kalıcı sembollerini oluşturmanın bir aracıydı. Bu nedenle, beyliklerin sanatsal üretimi, marjinal veya geçici bir olgu olarak değil, Anadolu’ya özgü İslami estetiğin evriminde biçimlendirici bir aşama olarak görülmelidir.¹³ Ayrıca, Selçuklu yapıları veya daha sonraki Osmanlı imparatorluk camileriyle karşılaştırıldığında mütevazı ölçülerine rağmen, beyliğin mimari eserleri, biçim, işlev ve sembolizm açısından çarpıcı bir çeşitlilik sergiler. En başta gelen örnekler arasında Balat’taki İlyas Bey Camii (1404), Selçuk’taki İsa bey Camii (1375) ve Birgi’deki Ulucami Camii (1312) sayılabilir. Bu yapılar, Selçuk mimarisinin tipik merkezi simetrisiyle ayrılır ve mekân düzenlemeleri, iç ve dış unsurlar arasındaki ilişki ve dekoratif zenginlik üzerinde daha fazla vurgu yaparak görsel bir deneyim sergiler. İç mekanlar taş ve ahşap oymalarla daha özenle süslenirken, minare ve portal gibi dış unsurlar dramatik bir görsel etki yaratacak şekilde tasarlanmıştır. Bir başka güçlü beylik olan Karamanlılar, Ermenek’teki Ulucami (1302), Karaman’daki Hatuniye Medresesi (1382) ve Niğde’deki Ak Medrese (1409) gibi önemli anıtlara katkıda bulunmuştur. Bu yapılar, doğal peyzajı kentsel planlama ve bina yönelimine entegre edilerek, çevreye karşı artan bir mimari bilinci ortaya koymaktadır. Özellikle önemli bir örnek, Saruhanlılar döneminde inşa edilen Manisa’daki Ulucami’dir (1374). Bu yapı, Anadolu’da ilk kez, ibadet alanını tek bir anıtsal kubbenin altında birleştirme arzusunu ortaya koyan bir mimari girişimi temsil eder. Bu konsept, sonraki yüzyıllarda Osmanlı cami mimarisinin belirleyici bir özelliği haline gelecekti.¹⁴

Eğitim kurumları da beylik döneminde önemli bir büyüme göstermiş ve hükümdarların ilmi hayata ve dini eğitime verdikleri önemi yansıtmıştır. Bölgede inşa edilen medreselerin sayısının artması, din, felsefe ve ilme verilen önemin arttığını göstermektedir.¹⁵ Bu merkezler sadece okul değil, İslam hukuku, teoloji, gramer, mantık, astronomi ve tıp alanlarında öğrencileri eğiten bilimsel alışverişin merkeziydi. Karamanlılar ve Germiyanlılar gibi bazı beylikler, bu tür kurumları destekleme konusunda özellikle aktifti ve medrese yapılarına kütüphaneler ve öğrenci yurtları eklediler. Bu dönemde bilginin geliştirilmesi, siyasi bölünmüşlük döneminde İslam ilmi geleneğinin sürdürülmesine yardımcı oldu ve daha sonra Osmanlılar tarafından benimsenip genişletilecek bir alimler sınıfının oluşmasını sağladı. Önemli olarak, bu entelektüel süreklilik, devlet inşası için ideolojik bir gerekçe de sağladı, hükümdarlar meşruiyetlerini dini öğrenim ve bilimlerin himayesi ile ilişkilendirdiler.¹⁶

İlk Anadolu Beyliklerinin Siyasi Sürekliliği

Malazgirt Savaşı’nın ardından, Selçuklu Sultanlığının yanı sıra, genellikle Anadolu’daki İlk Türk Devletleri veya daha kapsamlı bir şekilde Erken Anadolu Beylikleri olarak adlandırılan yeni bir Türk siyasi oluşumlar grubu ortaya çıktı. Artuklu hanedanının

12 Faruk Sümer, “Ahlatşahlar”, *DİA* 2 (1989), 24-28.

13 Muharrem Kesik, *Anadolu Türk beylikleri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018), 49-61.

14 Alıç, “Seljuk Policies,” 21.

15 Fazlullah Reşidüddin, *Cami’ü’t tevârih Selçuklu Devleti* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 110-120.

16 Alıç, *Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler*, 14.

kökenleri, Sultan Alp Arslan tarafından önemli görevlerle görevlendirilen Selçuklu komutanı Eksük Bey'in oğlu Zahir al-Din Artuk Bey'e kadar uzanır. Malazgirt'in ardından Artuk Bey, askeri başarılarının ödülü olarak Mardin ve çevresinde ikta (toprak mülkiyeti) ile ödüllendirildi.¹⁷ Ölümünden sonra oğlu, Mardin merkezli Artuklu Beyliğini kurdu ve bu beylik üç kola ayrıldı: Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf) kolu, Mardin kolu ve Harput kolu. Anadolu'nun ilk beyliklerinden en eski ve en etkili olan Artuklu Beyliği, zengin bir mimari miras bırakmıştır. Artukluların katkıları arasında Mardin'deki Büyük Camii, Şehidiye Camii, Harput'taki Esediye ve Alacalı Camii gibi önemli dini ve eğitim yapıları ile çok sayıda medrese bulunmaktadır. Mimari başarıları arasında Hatuniye, Maristan, Harput ve Hasankeyf hamamları gibi hamamlar ile Malabadi, Çermik, Devegeçidi köprüleri, Diyarbakır Artuklu Sarayı ve Hasankeyf Sarayı ve Harput Kalesi gibi altyapı projeleri de bulunmaktadır.¹⁸

Danışmendli beyliği, Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın ordusunda önde gelen komutanlardan Danışmend Gazi tarafından kurulmuştur. Danışmendler, mimarinin önemli hamileri olarak Anadolu'nun kentsel ve dini manzarasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Mirasları arasında Sivas Büyük Camii, Niksar Büyük Camii ve Kayseri Büyük Camii gibi çok sayıda büyük cami bulunmaktadır. Ayrıca Kayseri Melik Gazi Medresesi, Niksar Yağıbasan Medresesi, Niksar Hacı Çıkrık Medresesi, Amasya Halifet Gazi Medresesi, Sunguriye Medresesi ve Zaviye'yi kurmuşlardır. Diğer mimari eserler arasında Tokat'taki Garipler Camii, Amasya'daki Şamlar Camii, Kayseri'deki Kölük Camii ve Medresesi, Kayseri Battal Camii, Süleyman Ribat, Yağıbasan Hangah, Zahir al-Din Hanı ve çok sayıda kutsal türbe sayılabilir.¹⁹ Saltuklu beyliği, Sultan Alp Arslan'ın önemli komutanlarından Ebu al-Kasım İzzettin Saltuk Bey tarafından kurulmuştur. Bu beylik, Erzurum, Kars, Avnik, Tercan, Şebinkarahisar, Pasinler, Bayburt ve Kaçmaz gibi önemli bölgeleri kapsamaktaydı. Daha sonra beylik, Muş, Malazgirt, Erciş, Adilcevaz, Vestan, Bargiri ve Van gibi şehirler üzerinde kontrolünü genişletti. Liderlik sırasıyla Zahir al-Din İbrahim, Ahmed Bey, Seyfettin Bektimur ve İzzettin Balaban gibi şahsiyetlerin elinden geçti. Eyalet, 1207 yılında Eyyubi hanedanı tarafından yıkıldı.²⁰ Ekonomik olarak Şah-Ermenler, Mısır ile kıyaslanabilecek gelirleriyle refah içindeydiler. Bu zenginliğe rağmen, camiler, medreseler, zaviyeler ve kervansaraylar gibi mimari eserlerinin çoğu, büyük ölçüde doğal afetler ve askeri çatışmaların yıkımları nedeniyle günümüze ulaşamamıştır.²¹ Mengücekli beyliği, Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın ordusunda seçkin bir komutan olan Mengücek Gazi tarafından kuruldu. 150 yılı aşkın varlığı boyunca beylik toprakları batıda Tercan'dan kuzeyde Bayburt, Gümüşhane, İspir ve Oltu'ya, doğuda Mengerd'e kadar uzanıyordu. Mengücekler; Ermeniler, Haçlılar ve Bizans İmparatorluğu gibi komşu gruplarla askeri çatışmalara girmiştir. Kültürel ve bilimsel faaliyetlere önem vermiş ve önemli bir mimari miras bırakmıştır. Yapıtları arasında Divriği Büyük Camii,

17 Fazlullah Reşidüddin, *Cami'ü't tevârih Selçuklu Devleti* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 110-120.

18 Coşkun Alptekin, "Artuklular". *DİA*, 3 (1991), 418-419.

19 Sefer Solmaz, "Danışmendliler Devleti ve kültür mirasları" (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001), 269-331.

20 Kesik, "Anadolu Türk beylikleri", 49-61.

21 Abdülkerim Özeydin, Ahlatşahlar. H. Şahin (Anadolu Beylikleri El Kitabı, 2016), 115-128.

Divriği Kale Camii, Şebinkarahisar Kale Camii, Fahrettin Bahramşah Camii ve Melik Fahrettin Medresesi bulunmaktadır. Ayrıca Divriği, Şebinkarahisar, Kemah, Erzincan, Akşehir ve Kestifan gibi yerlerde kaleler inşa ettiler. Mengücekler, bölgedeki dini ve kültürel etkilerini güçlendirmek için yirmiden fazla kutsal türbe ve zaviyesi inşa ettiler.²² Kızıl Arslan, Tanza, Siirt ve Bahmerd gibi stratejik alanları kapsayan bölgesel bir prenslik kurmayı başardı. İbnü'l-Esîr gibi Orta Çağ tarihçilerinin de belirttiği gibi, onun etkisi 11. yüzyılın sonları ve 12. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır.²³ Kızıl Arslan'ın yerleşim yaklaşımı, tarihsel devlet kurma stratejilerinde derin kökleri olan uzun vadeli yerleşim ve entegrasyonu sağlamayı amaçlıyordu. Anadolu'da bu durum, daha önce baskın olan Rum, Ermeni ve Gürcü nüfusunun azınlık haline gelmesiyle demografik bir değişime yol açtı. Türk yerleşimcilerin akını, tarım ve hayvancılığın yeni bir önem kazanmasıyla ekonomik manzarayı da dönüştürdü. Kavun, karpuz, pamuk ve ayçiçeği gibi ürünler popülerlik kazanırken, ipekböcekçiliği ve ipekböceği yetiştiriciliği yaygınlaştı. Hayvancılık, özellikle yerleşimciler tarafından getirilen sığırlarla büyük ölçüde gelişti. Bu değişiklikler, daha geniş bir ekonomik gelişmenin temelini attı. Temel geçim çabalarıyla birlikte, Türk toplulukları Anadolu'yu gelişen bir bölgeye dönüştüren inşa projeleri başlattı.²⁴ Ünlü askeri lider Artuk Bey'in emrinde görev yapan Türkmen komutan Çubuk Bey, Malazgirt Savaşı'nın ardından aktif bir rol oynadı. Çubuk Bey, zamanla Palu, Mazgirt, Çemişgezek, Eğin, Arapgir, Dersim ve Genç gibi çevre yerleşim yerlerini de içine alan bir beylik kurdu. Bu toprak genişlemesi, beyliklerin onun liderliği altında bölgedeki öneminin arttığını gösterdi. Çubuk Bey, Anadolu sahnesinde önemli bir siyasi figür olarak ortaya çıkmamış olsa da Selçuklu merkezi otoritesine bağlılığı açıktır. 1092 veya 1093 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Bağdat seferine eşlik ederek, siyasi bağlılığını ve daha geniş Selçuklu siyasi yapısına entegrasyonunu göstermiştir. Bu beylik, Selçuklu genişlemesinin ardından Anadolu'yu karakterize eden karmaşık iktidar, bağlılık ve toprak parçalanması ağını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Kuruluşu, Malazgirt sonrası döneme özgü ademi merkezîyetçiliği yansıtırken, dağılması, daha küçük Türk beyliklerinin hem rakip beylikler hem de konsolidasyon arayışındaki daha büyük imparatorluk yapılarından gördüğü baskıyı ortaya koymaktadır.²⁵

Sonuç

Selçuklu Sultanlığı, yerel beylere yetki devrederek, Türk göçlerini teşvik ederek ve İslam kurumlarını destekleyerek yarımada'yı Türk vatanı olarak güvence altına almaya yönelik politikalar izledi. Bu süreç, Selçuklu merkezi otoritesinin çöküşü ve Moğol istilalarıyla oluşan siyasi boşluğu dolduran bir dizi yeni beylik tarafından da desteklendi. Bu beylikler, siyasi parçalanmanın temel aktörleri olarak görev yaparken, aynı zamanda kültürel bütünleşme, devlet inşası ve ekonomik canlanmanın katalizörü oldular. Beyliklerin hükümdarları, topraklarını genişletmekle kalmayıp, mimari, sanat ve eğitime de destek verdiler, bu da Anadolu'da kendine özgü bir Türk-İslam kimliğinin daha da sağlamlaşmasını

22 Faruk Sümer, "Mengücekler", *DİA*, 29 (2004), 138-142.

23 Ali İbnü'l-Esîr, *El kamil fi't-tarih*, c.10 (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 290-299.

24 Adnan Çevik, "XI-XIII. yüzyıllarda Diyar-ı Bekr bölgesi tarihi" (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002), 256-259.

25 Muharrem Kesik, *1071 Malazgirt Zafere Giden Yol* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 96.

sağladı. Askeri fetihler, demografik değişimler, kültürel dönüşüm ve gibi faktörlerin karmaşık etkileşimi, modern Türkiye'nin temellerinin atıldığı karmaşık ama verimli bir ortam yarattı. Bu beylikler, Selçuklu imparatorluğunun geniş çatısı altında yarı bağımsız varlıklar olarak ortaya çıktı, Anadolu'nun çeşitli bölgelerini yönetti ve bu bölgelerin Türkleşmesine katkıda bulundu. Yerel yönetim, Bizans'ın yeniden dirilişine karşı savunma ve Türk kültürü ile İslam kurumlarının yaygınlaştırılmasında kritik roller oynadılar. Ancak, bu döneme ait güvenilir tarihsel kaynakların azlığı, bu beyliklerin dinamiklerini anlamayı zorlaştırmaktadır. Kapsamlı kayıtların eksikliği, siyasi yapıları, birbirleriyle olan ilişkileri ve Anadolu'nun gelişen kimliğine yaptıkları kesin katkılar hakkında bilgimizde boşluklar bırakmıştır. Bu sınırlamalara rağmen, Halil Edhem, Ahmed Tevhid, Ali Emiri ve Fuad Köprülü gibi öncü Türk akademisyenlerin yanı sıra J. H. Mortdmann gibi Batılı tarihçilerin erken tarih yazımı çalışmaları, bu dönüşüm dönemine ilişkin temel bilgiler sağlamıştır. Bu çalışmalar, o dönemde mevcut kaynakların sınırlılığına rağmen, Anadolu beylikleri döneminde siyasi, kültürel ve sosyal güçlerin karmaşık etkileşimini anlamak için zemin hazırlamıştır. Sınırlı tarihsel belgelerin yarattığı zorluklara rağmen, erken dönem akademisyenlerin katkıları bu dönemi anlamak için kritik bir temel oluşturmuştur. Söz konusu gelişmeleri inceleyen bu çalışma, Türk siyasi oluşumlarının Anadolu'nun yeniden şekillenmesinde, Anadolu'nun Türklerin ebedi vatanı ve Türk tarihi kimliğinin temel taşı olarak yerini sağlamlaştırmasında önemlidir.

Kaynakça

- Alıç, Samet. *Anadolu Beyliklerinde Siyasi Evlilikler*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- . “Seljuk Policies in Anatolia and the Significance of the First Turkish Principalities in Early Turkey History.” *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (2022): 2517–2532.
- Alptekin, Coşkun. “Artuklular.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA) 3 (1991): 418–419.
- Altun, Ara. *Anadoluda Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Çevik, Adnan. “XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi.” PhD diss., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002.
- İbnü'l-Esîr, Ali. *El Kamil fi't-Tarih*. Vol. 10. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İlter, Fügen. “The Main Features of the Seljuk, the Beylik and the Ottoman Bridges of the Turkish Anatolian Architecture from the XIIth to the XVIth Centuries.” *Belleten* 57 (1993): 481–494.
- Kaya, Abdullah. “Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme.” *Ekev Akademi Dergisi* 59 (n.d.): 211–232.
- Kesik, Muharrem. *1071 Malazgirt: Zafere Giden Yol*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- . *Anadolu Türk Beylikleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Köymen, Mehmet. *Alparslan ve Zamanı*. İstanbul: MEB Yayınları, 1972.
- Özaydın, Abdülkerim. “Ahlatşahlar.” In *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, edited by H. Şahin, 2016.
- Panzac, Daniel. *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326–1960)*.

Leuven: Peeters Publishers, 1995.

Reşîdüddin, Fazlullah. *Cami'ü't-Tevârih: Selçuklu Devleti*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.

Roux, Jean-Paul. *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016.

Solmaz, Sefer. "Danişmendliler Devleti ve Kültür Mirasları." PhD diss., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Sumer, Faruk. "Ahlatşahlar." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA) 2 (1989): 24–28.

Sümer, Faruk. *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

———. "Mengüçlüler." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA) 29 (2004): 138–142.

Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.

Yakupoğlu, Cevdet. "Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da Yeni Türk Vatanının Yükselişi." *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2021): 1–35.

Yinanç, Mükrimin. *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*. Ankara, 2009.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr. Öğr. Gör.

Fatih Yavuz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5574-0194>

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi,
Rektörlük, Ortak Dersler Bölümü,
fatih.yavuz@istiklal.edu.tr.

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 23/08/2025 17/09/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1770886>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1917 Sovyet Devriminin Kırgız Topraklarındaki Yansımaları

Reflections of the 1917 Soviet Revolution in Kyrgyz Lands

ATIF: YAVUZ, Fatih, “1917 Sovyet Devriminin Kırgız Topraklarındaki Yansımaları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3 (Eylül 2025), s. (455-466).

CITE: YAVUZ, Fatih, “Reflections of the 1917 Soviet Revolution in Kyrgyz Lands”, *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (455-466).

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

1917 Sovyet Devrimi'nin Kırgız topraklarında gerçekleşmesi, genel olarak Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle bağlantılı bir süreçtir. Kırgızistan, o dönemde Rus İmparatorluğu'nun Türkistan Genel Valiliği'ne bağlıydı ve devrimin etkileri bu bölgede kendine özgü bir şekilde ortaya çıktı. 1917'de Bolşeviklerin Petrograd'da iktidarı ele geçirmesi, Kırgız topraklarında hemen etkili olmadı. Bölge, coğrafi olarak merkezden uzak olduğu için devrimin yankıları biraz gecikmeli olarak hissedildi. Ancak Bolşeviklerin "eşitlik" ve "toprak reformu" vaatleri, yerel halk arasında ilgi uyandırdı. Kırgızistan'da devrim, daha çok Rus yerleşimciler ve şehirlerdeki küçük işçi grupları aracılığıyla yayıldı. Alay, Oş ve Pişpek (bugünkü Bişkek) gibi yerlerde Sovyet yanlısı yapılar kurulmaya başlandı. Ancak kırsalda yaşayan göçebe Kırgız toplulukları, devrimin ideolojik boyutundan çok, kendi ekonomik ve sosyal çıkarlarına odaklandı. Bolşevikler, Kırgızlar arasında destek kazanmak için Çarlık rejiminin baskıcı politikalarına karşı propaganda yaptı. Toprak reformu ve sömürgecilik karşıtı söylemler, bazı Kırgız liderlerini Bolşeviklere yaklaştırdı. 1920'lere gelindiğinde, Sovyetler Birliği Kırgız topraklarında kontrolü tamamen ele geçirdi. 1924'te Orta Asya'da ulusal sınırların çizilmesiyle Kırgız Özerk Bölgesi kuruldu. Bu, daha sonra Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştü (1936). Bu çalışmada sonu bağımsız bir devletin kurulması ile sonuçlanacak olan bir sürecin ilk adımları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Bolşevikler, Ekim Devrimi, Sovyetler, Türkistan

Abstract

The 1917 Soviet Revolution in Kyrgyzstan is generally linked to the collapse of the Russian Empire and the Bolshevik rise to power. Kyrgyzstan was then part of the Turkestan Governorate of the Russian Empire, and the revolution's impact manifested itself uniquely in this region. The Bolshevik seizure of power in Petrograd in 1917 did not have an immediate impact on Kyrgyzstan. Because the region was geographically distant from the center, the revolution's repercussions were felt somewhat later. However, the Bolshevik promises of "equality" and "land reform" generated interest among the local population. In Kyrgyzstan, the revolution spread primarily through Russian settlers and small groups of workers in urban areas. Pro-Soviet organizations began to be established in places like Alai, Osh, and Pishpek (present-day Bishkek). However, nomadic Kyrgyz communities living in rural areas focused more on their own economic and social interests than on the ideological dimension of the revolution. To gain support among the Kyrgyz, the Bolsheviks campaigned against the oppressive policies of the Tsarist regime. Land reform and anti-colonial rhetoric drew some Kyrgyz leaders closer to the Bolsheviks. By the 1920s, the Soviet Union had fully gained control of Kyrgyz lands. In 1924, the Kyrgyz Autonomous Region was established in Central Asia, with the demarcation of national borders. This later evolved into the Kyrgyz Soviet Socialist Republic (1936). In this study, the first steps of a process that would eventually result in the establishment of an independent state are discussed in detail.

Keywords: Kyrgyz, Bolsheviks, October Revolution, Soviets, Turkestan

Giriş

XX. yüzyıla girerken Kırgız tarihinde önemli değişiklikler meydana gelecekti. Bu dönemde, çarlık rejimi altında yaşayan Kırgızlar, Rusların hakimiyetlerini güçlendirmek amacıyla uyguladıkları kolonizasyon politikaları ve askeri baskılarla karşılaşacaklardı. Kolonizasyon süreci sonucunda, Kırgız bölgelerine getirilen Rus sayısı yıldan yıla artmakta idi. 1916 yılında gelindiğinde, Kırgız topraklarındaki tarıma elverişli arazilerin %58,6'sı Rus göçmenlerinin mülkiyetindeydi¹. Rus göçmenlerin Kırgız topraklarına yerleştirilmesi, Çarlık Rusya'sının kolonizasyon politikalarının bir sonucu olarak XIX. yüzyılda başlamış ve Sovyet döneminde devam etmiştir. Bu süreç, Kırgızların toprak kayıplarına, göçe zorlanmasına ve kültürel baskılara maruz kalmasına yol açarken, bölgenin demografik ve sosyal yapısını kökten değiştirmiştir. 1916 Ürkün Katliamı gibi trajediler, bu politikaların yerel halk üzerindeki yıkıcı etkilerinin en çarpıcı örneklerindendir.

Kırgızlar, Çarlık yönetiminin uyguladığı politikalara karşı isyan etmekten başka bir seçenek bulamayarak 1916 yılında isyan etmişlerdir. Ne yazık ki, bu isyan Kırgızlar için başarısız olmuş ve Rus güçleri tarafından acımasızca bastırılmıştır. İsyan sonrası birçok Kırgız hayatını kaybetmiştir. Issık Göl'ün güney kesiminde yaklaşık bin Kırgız öldürülmüştür. Tokmok ve çevresinde ise bu sayı 500 kadardır. Bu süre zarfında, Kırgızlara ait pek çok ev ve işyeri yok edilmiştir². Çüy Bölgesindeki Belovodsk kentinde ise, 500'den fazla Kırgız, isyanda yer aldıkları gerekçesiyle idam edilmiştir³. Issık Göl'ün kuzey taraflarında, Prejevalskiy (Karakol) şehri ve çevresindeki alanlarda isyana karışan pek çok kişi, yaşadıkları bölgeyi terk ederek Narın'a göç etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Ruslar, isyana katıldıkları gerekçesiyle Çüy ile Son-Köl'de bulunan Kırgızları Cumgal ve Koçkor'a sürmüştür. Sürgün ve katliamların yanı sıra, Ruslar Kırgızların mülklerine de el koymuştur. Örneğin, Prejevalskiy şehrinde üç yüz binden fazla hayvanı gasp etmişlerdir. İsyan sonrasında Rusların uyguladığı intikam politikaları sonucunda Kırgızlar, yaşadıkları verimli topraklardan uzaklaştırılarak daha zor koşullar altında bulunan Narın'a sürülmüşlerdir. Bahsedilen dönemde bu bölge ciddi bir sürgün merkezi haline gelmiştir. Buradaki şartlara dayanamayarak birçok Kırgız, vazgeçmek zorunda kalarak Doğu Türkistan'a göç etmiştir. Bu göçler sonucunda Kırgızların kendi bölgelerindeki nüfusu neredeyse %50 oranında azalmıştır⁴. Bu ayaklanma, Kırgız tarihinin en trajik olaylarından biri olarak kabul edilir ve Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ayaklanma, Kırgızlar ve diğer Orta Asya halklarının Rus sömürgeciliğine karşı verdiği en büyük direnişlerden biri olarak kabul edilir. Ancak örgütsüzlük ve Rus ordusunun üstün askeri gücü nedeniyle başarısız oldu.

1. Rusya'da Devrim Süreci

XIX. yüzyılda Rusya, kendi iç meselelerinde büyük zorluklar yaşamaktaydı. Devam eden Birinci Dünya Savaşı'nın ülke ekonomisine verdiği zarar, günlük hayatta da hissedilmeye başlanmıştır. Halkı çara karşı isyana teşvik etmeye çalışan devrimci gruplar devamlı bu yönde çalışmaktaydı. Ülke genelinde greve çıkan çalışanlar büyük bir dalga

1 İstoriya Kirgizskoy SSR, Cilt 2, Frunze 1986, s. 328.

2 B. İsakeev, *Kirgizskie Vosstanie 1916 Goda*, Frunze 1932, s. 36.

3 A. V. Pyaskovskiy (Ed.), *Vosstanie 1916 Goda v Sredniy Azii i Kazahstane*, Moskova 1960, s. 16.

4 Belek Soltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, Bişkek 1993, s. 122.

oluşturmuştu. Sokaklarda toplanan yüz binlerce insan, savaşın derhal sona ermesini talep ediyordu. Ancak hem Çar Nikola hem de hükümet yetkilileri, artan huzursuzluk karşısında çözüm arayışında değildi. Şubat ayının sonlarına doğru yaşanan sokak çatışmalarında şiddetin artması ve ordunun bir kısmının isyancılarla birleşmesi, hükümet güçlerini çaresiz bırakmıştı. Ellerinde silahla ilerleyen kalabalık devlet binalarını ele geçirmiş ve içinde bakanların bulunduğu sarayı kuşatmıştı. Durumun ciddiyetini kavrayan Çar Nikola başkentten kaçmak zorunda kaldı. Başkent ele geçirildikten sonra geçici bir hükümet kurularak başkanlığa Prens Lvov atanmıştı⁵.

Devrim sonrası kurulan geçici hükümet, yönetimde başarılı olamayınca, 6 sosyalist bakanlık görevine getirilmiş ve Kerenskiy Savunma Bakanı olmuştu. Kerenskiy, savaştan vazgeçmemeleri gerektiğini savunmaktaydı. Bu ortamda Bolşevikler, siyasi alanda hızla güç kazanmaya başlamıştı. İlk İşçi ve Asker Sovyetleri Konferansı 29 Mart-3 Nisan 1917 tarihleri arasında Petrograd'da gerçekleştirilmiştir. Bu arada, ülkeyi yönetmekte yetersiz kalan Geçici Hükümet, Sovyetler karşısında halk nezdinde etkilerini kaybetmeye başlamıştı. Sovyetler, yürüttükleri propagandalarla daha geniş kitlelere ulaşmayı hedefliyordu. 1917'nin ortalarına gelindiğinde, sendikalı işçi sayısının 1 milyon 326 bine ulaşması, Geçici Hükümet için işlerin kötü gittiğine dair bir göstergedir⁶.

Geçici Hükümet, 20 Mart 1917'de ülke genelindeki tüm bireylerin eşit olduğu yönünde bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiriden güç alan Türk toplulukları, geleceklerini koruma adına harekete geçmeye başlamışlardı. 7 Mart 1917 tarihinde Müslüman Merkezi Şurasını kurmak amacıyla bir toplantı tertip edildi. Ayrıca, bu toplantıyla ilgili olarak Geçici Hükümet bilgilendirilmiş ve olası iş birliği için hükümet nezdinde bir görüş alışverişi yapılmıştır⁷.

St. Petersburg'da 28 Şubat 1917 tarihinde gerçekleştirilen isyan hareketinin haberi, 4 Mart günü Türkistan Genel Valisi olan Kuropatkin tarafından onaylanarak basın yoluyla bölgede duyurulmuştur⁸. Bundan sonra Ruslar ve Türkler arasında bir iktidar mücadelesi yaşanacaktır. 21 Mart 1917 tarihinde Türkistanskiye Vedemosti Gazetesi'nde sınırlama ve ayrıcalıkların kaldırılması ile birçok konuda eşitliğin sağlanacağı duyurulmuştur⁹. Çarlık rejiminden sonra meşruti bir yönetim sistemine giren ülke Şubat 1917 Devrimi ile bu süreçten çıkmıştır¹⁰. Ekim Devrimi, Çarlık rejimini tamamen ortadan kaldırarak Sovyetler Birliği'nin temellerini attı. Ancak bu süreç barışçıl ilerlemedi. Bolşevik karşıtı "Beyaz Ordu" ile Bolşeviklerin "Kızıl Ordu"su arasında 1917-1922 yılları arasında şiddetli bir iç savaş yaşandı. Kızıl Ordu'nun zaferiyle sonuçlanan iç savaş, Bolşeviklerin iktidarını pekiştirdi ve yeni bir dönemin kapılarını araladı. Ekim Devrimi sadece Rusya'nın değil, tüm dünyanın

5 Ramin Sadıkov, "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 48, Ankara 2010, s. 102.

6 François Xavier Coquin, *Rus İhtilali*, İstanbul 1966, s. 64.

7 Nadir Devlet, *Millet ile Sovyet Arasında:1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, İstanbul 2011, s. 43.

8 A. G. Zima, *Kirgiziya Nakanune Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoj Revolyutsii*, Frunze 1959, s. 105.

9 Seyfeddin Erşahin, "Türkistan'ın Verilen Bağımsızlıktan Alınan Bağımsızlığa Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Ankara 2003, s. 316.

10 Svat Soucek, *History of Inner Asia*, Cambridge 2000, s. 203.

siyasi ve sosyal yapısını etkileyen bir dönüm noktası oldu.

2. Devrimin Türkistan ve Kırgız Topraklarında Yayılması

Rusya'daki gelişmeler hakkında bilgi Pişpek (Frunze) şehrine 7 Mart'ta geldi. 10 Mart'ta gerçekleştirilen bir mitingde Pişpek halkı, Çarlık yönetiminin devrilmesini coşkuyla karşılayarak, Geçici Hükümet'in yetkilerini kabul eden bir bildiri yayımladılar. Ardından Geçici Hükümet, Pişpek Komitesi'ni kurdu. Kısa süre içinde, Nisan ayında Narın, Przhevalsk ve diğer şehirlerde de benzer komiteler oluşturuldu. Bu komitelerde şehirdeki burjuvazi, tüccarlar ve Çarlık yönetiminin temsilcileri yer aldı¹¹.

İşçi sınıfının gelişmiş bir rolünün ortaya çıktığı Kızıl-Kaya, İşçi Sovyet'inin ilk kurucularındandı. Bu konsey, 6 Mart'ta madencilerin genel toplantısında kuruldu. İşçilerin katılımı oldukça yüksekti. Sülüktü kömür madenlerinde İşçi Sovyeti'nin kurulması da bu dönemle ilgilidir. Kırgızistan'daki ilk komite Pişpek'te oluşturuldu. 7 Mart'ta şehrin önde gelenleri, ortadan kalkan Çar yönetiminin yerine 10 kişilik bir yürütme komitesi kurmaya karar verdiler. Çar rejiminden nefret eden işçi kitleleri, yönetimin çöküşünden memnundular ve Geçici Hükümeti devrimci bir güç olarak değerlendiyorlardı¹².

31 Aralık 1917 tarihinde Pişpek'te, şehir işçileri tarafından bir toplantıda, eski cephe askerlerinden oluşan bir halk milisi oluşturma kararı alındı. 1 Ocak 1918'de 200 kişilik bir Kızıl Muhafız birliği kuruldu. Böylece halk milisinin temeli atılmış oldu. Aynı gün, Bolşeviklerin teşviğiyle Pişpek Bölge Konseyi'nde bir liderlik değişikliği yapıldı: Konseyin Bolşevik görüşe sahip bir üyesi, Konsey Başkanı olarak seçildi. Bu durumun, Kırgızistan'ın Sovyetleşme sürecinde önemli bir etkisi oldu¹³.

1917 yılında Kırgız halkını siyasi alanda daha çok görmeye başlıyoruz. Bunun en büyük örneği Pişpek'te amacı bağımsız bir Kırgız-Kazak devleti kurmak olan Alaş Milli Partisi'nin şubesinin açılmasıdır. Açılan bu şubeye toplumun farklı alanlarından birçok Kırgız ve Kazak katılmıştır. Güney Kırgızistan'da da amacı Türkistan Milli Müslüman Özerk yönetimini kurmak olan Şura-i İslam Partisi kurulmuştur. Birçok aydın ve eğitimcinin katıldığı Sosyal Turan Partisi de bağımsız bir Türk Devleti kurmak maksadıyla faaliyetlerine başlamıştır. 1917 yılı içinde Kırgızistan'da aynı amaçlar doğrultusunda birçok parti ve dernek kurulmuştur¹⁴. 1917 yılı, Kırgız halkı için Rus İmparatorluğu'nda yaşanan büyük devrimler ve iç karışıklıklar nedeniyle yoğun siyasi hareketliliğin yaşandığı bir dönem olmuştur. Çarlık rejiminin sona ermesi, Kırgızistan'da siyasi bir boşluk yaratmış ve bu durum, farklı ideolojilere sahip grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Müslümanlara güven duyurmak amacıyla Kuropatkin, 1916 yılındaki isyanla bağlantılı olarak, kendilerine verilen idari cezaları sonlandırmak ve daha önceden alınan cezaları hafifletmek için Kırgızların karşılaştığı cezai soruşturmaların durdurulmasını isteyen bir genelgeyi bölgedeki yöneticilere yolladı. Birkaç gün sonra Kuropatkin, Petrograd hükümetinin 8 Mart'ta Türkistan için yayımladığı af kararını açıkladı. Bu karar

11 V. Y., Kutareva, *Osnovnie Etapı Grajdanskoy Voynı v Kirgizii (1918–1920 gg.)*, Frunze 1947, s. 6.

12 Zima, *Kirgiziya Nakanune Velikoy...*, s. 108-110.

13 Kutareva, *Osnovnie Etapı...*, s. 15.

14 Aydın İdil, *Yerel Kaynaklara Göre Yerel Kaynaklara Göre Kırgızistan Tarihi*, Bişkek 2012, s. 60.

doğrultusunda, isyan nedeniyle mahkûm edilen ve Çin'e kaçan Kırgızların Türkistan'a geri dönmeleri için bir fırsat tanındı. Ayrıca, af kapsamı, isyanın bastırılması sırasında şiddete başvuran Rus kolonistleri ve Kazakları da kapsayacak şekilde genişletildi¹⁵.

Türkistan'da Rus sömürge yönetimine karşı kültürel ve eğitimsel bir uyanışı temsil eden ve milli bir yönetim ve demokrasi yanlısı olan Ceditçiler, Bolşeviklerin Taşkent'teki Geçici Hükümeti ve Türkistan Komitesi üzerindeki etkilerine itiraz etmiştir. Ubeydulla Hocayev ve Sultanbek Hocabov gibi demokrasi savunucuları, Müslüman topluluklar ve Kazak milli örgütleri adına bu duruma karşı çıktılar. Türkistan'ın kendi geleceğini tayin etmesi gerektiğini ve yönetimde Mustafa Çokay, Muhammedcan Tınışpayev gibi kişilerin bulunması gerektiğini ifade ettiler. Bu konu ile ilgili Ulug Turkistan gazetesi, bölgeden gelen dış unsurların Türkistan'ı özerk bir bölge haline getirmesine izin verilmemesi, Ulema ve Ceditçilerin yönetimi kendilerine devralmaları gerektiğini belirtmiştir¹⁶. Başlangıçta daha çok kültürel ve eğitimsel bir hareket olan Ceditçilik, zamanla siyasi bir boyut da kazandı. 1900'lerin başlarından itibaren, Rus Çarlığı'nın baskılarına karşı daha organize bir siyasi muhalefet oluşturdular. Türkistan'ın özerkliği ve bağımsızlığı için mücadele ettiler. Özellikle 1917 Rus Devrimi sonrasında, "Türkistan Millî Özerk Hükümeti" gibi siyasi oluşumlara katılarak aktif rol oynadılar.

Deklarasyonun sağladığı haklardan yararlanarak Türkistan'ın aydınları ve politikacıları, milli bir devlet kurma girişiminde bulunmuşlardır. Ceditçiler, tüm uluslara kendi kaderlerini belirleme hakkının verileceği vaadi ile ortaya çıkan Bolşevizm'den kendi çabaları doğrultusunda yararlanma umuduna kapılmışlar, Bolşevizm'in gerçek doğasının henüz tam olarak anlaşılmadığı bir süreçte pek çok Ceditçi, Bolşevik Partisi'ne katılarak Müslüman gruplar oluşturmuş ve partinin içinde kendi hedefleri doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuşlardır¹⁷.

Türkistan'da meydana gelen özgürlük ortamından, diğer Türk milletleriyle birlikte Kırgızlar da faydalanmak için çaba harcamışlardır. Bu bağlamda, 1917 yılı ağustos ayında Tınışpayev liderliğinde Taşkent'te gerçekleştirilen Türkistan Kırgız Kongresi'nde, bölgedeki diğer toplantılarda alınan kararlarla paralel kararlar ortaya konmuş ve göçebelerin korunması için talepler dile getirilmiştir¹⁸. 1917 yılında Bolşevik İhtilali ile ortaya çıkan işgal, Rusya hakimiyetindeki Müslümanları tekrar şekillendirmeyi amaçlamıştır. Lenin, Türkistan coğrafyasında eski çarlık politikalarını yeni şartlar gibi göstererek mevcut devlet anlayışını devam ettirmek istemiştir¹⁹. Ceditçilik, Türkistan halkının millî kimlik bilincini güçlendirmede büyük rol oynadı. İslami kimliklerini korurken, aynı zamanda etnik ve kültürel kökenlerine de sahip çıkmaya teşvik ettiler. Bu hareket, Rus sömürgeciliğinin asimilasyon politikalarına karşı bir direniş aracı haline geldi. Ceditçiler, halkın ortak bir tarih ve kültürel mirasa sahip olduğunu vurgulayarak birleşik bir Türkistan bilinci yaratmaya çalıştılar.

15 Marco Buttino, *Revolutsiya Naoborot: Srednyaya Aziya Mejdü Padeniyem Tsarskoy İmperii i Obrazovaniyem SSSR*, Moskova 2007, s. 97.

16 *Turkestan v Naçale XX Veka: K İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti*, Haz. R. M. Abdullaev, S. S. Agzamhocaev, İ. A. Alimov, vd., Taşkent 2000, s. 67-68.

17 Ronald Kowalski, *The Revolution 1917-1921*, London 1997, s. 11

18 Buttino, *Revolutsiya Naoborot...*, s. 188.

19 Alexandre Park, *Bolshevism in Turkestan, 1917-1927*, New York 1957, s. 22.

3. Bolşeviklerin Kırgız topraklarındaki faaliyetleri

Kırgızistan'da Bolşeviklerin kontrolü altında olan İşçi Hareketi daha yaygın ve organize bir hale geldi. Madenciler, sendika şubeleri kurarak Kırgızistan'daki yeraltı işçilerinin 1917'nin Eylül ve Ekim aylarında yeni grevler düzenlemesine ve girişimcilerin geri adım atmasına neden oldular. Yönetimin mali sıkıntıları nedeniyle Çüy sulama sistemi inşaatında çalışan işçiler uzun süredir maaşlarını alamıyordu. Yönetim ve toprak sahipleri, ülkedeki genel ekonomik çöküşün yükünü işçilerin omuzlarına yüklediler. Ülke genelinde artan ulusal kriz ile Kırgızistan'daki işçi sınıfı Geçici Hükümetin yetkililerine karşı muhalefet göstermeye başladı. Rusya'dan göç eden köylüler, Hükümet yetkililerinin talep ettiği tahılı vermeyi kesinlikle reddediyorlardı. Bu durum silahlı çatışmalara yol açıyordu. Tokmak şehri halkı, el koymak için gelen Kazaklarla karşı karşıya geldiler. Pişpek'te bulunan Arhangelskoye köyünde, köylülerin defalarca tahıl vermeyi reddetmeleri nedeniyle, Hükümet eşyayı sadece silahlı bir ekip gönderdiğinde alabiliyordu. Prjevalsk ve Pişpek bölgelerindeki bazı arazilere ve mülklere el konulmuştu²⁰.

Kırgızistan'ın kazaları ve ilçelerinde, tarım işçilerinin, genel olarak Geçici Hükümetin karşı-devrimci faaliyetlerine ve mülk alma işlemlerine karşı büyük çapta protestolar düzenlendi. Çeşitli durumlarda, tarım ürünleri toplamak için görevlendirilen askerler, toplama ekipleriyle iş birliği yapmayı reddetti. Bu süreçte, işçilerin devrimci tepkileri daha organize hale gelmeye başladı. Böylelikle, 1917'nin ortalarında, Pişpek ve Kırgızistan'ın diğer yerlerinde, Sovyet hükümetinin kurulmasında önemli bir etkiye sahip olan devrimci işçi ve zanaatkar dernekleri oluşturuldu. Bunlar arasında en büyük olanı, Çu Nehri kenarındaki sulama projelerinde çalışan işçileri bir araya getiren "İşçi ve Zanaatkarlar Birliği"ydi²¹.

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'ni hazırlamak ve yönetmekte en önemli rol, Leninist Bolşevik partinin liderliğinde, Geçici Hükümetin otoritesine karşı halk tabanını bir araya getirerek Sovyetler tarafından üstlenildi. Ancak, bölgedeki ekonomik, siyasi ve kültürel geri kalmışlık, nüfusun azlığı, işçi sınıfının dağınık yapısı ve tarım kesimindeki geri kalmışlıklar, Müslüman din adamları ve isyanların etkisiyle, Sosyalist Devrimciler ve Menşevikler üzerinde yeterli siyasi olgunluktan yoksun, az sayıda yerel Bolşevik kadro nedeniyle çeşitli zorluklar yaşandı. Sovyetlerin bu bölgelerde kurulma süreci ise düzensiz bir şekilde gerçekleşti. Özellikle, en gelişmiş sanayi bölgeleri olan Sır Derya, Fergana ve Hazar bölgelerinde, fabrika ve demiryolu işçileriyle devrimci askerlerin yoğun olarak bulunduğu alanlar ortaya çıktı²².

Ekim devriminin yaklaşmasıyla birlikte, çiftçi ve işçi devrimci hareketleri giderek yaygınlaşmaya başladı ve yerel yönetimlere bağlılıklarını reddettiler. 1917 yılının sonbaharında, devrimci ve ulusalcı hareketler yeni bir aşamaya girdi. Bu dönemde, özellikle Kırgızların da dahil olduğu Buhara oluşumu en güçlü dönemini yaşadı. Bu oluşum içerisinde Bolşevik etkisi de belirginleşmişti. Bölgedeki birçok mitingde, halk Çar hükümetinin el koyduğu toprakların geri verilmesini ve ulusal ayrımcılıkla göçmenlere karşı uygulanan

20 V. Y. Galitskiy, S. S. Daniyarov, vd., *Kirgiziya v Treh Rossiyskih Revolyutsiyah*, Frunze 1987, s. 240.

21 Kutareva, *Osnovnie Etapi...*, s 6.

22 R. A. Nurullin, "Sovetî Turkestana v Borbe za Pobedu Oktyabrya", *Obşestvennie Nauki v Uzbekistane*, Taşkent 1967, s. 25.

şiddetin sona ermesini talep etti. Çeşitli protesto gösterilerinde, sivil toplum kuruluşları ile hükümete sunulan başvurularda, çeşitli kongreler ve toplantılarda çatışmalara sebep olan kişilerin yargılanmasını istediler. Yerel yönetimlere yönelik eylemlerin yaygınlaşması, Geçici Hükümet'in 29 Temmuz 1917'de yeniden seçim yapılmasını engelleyen özel bir kararname çıkarmasına neden oldu²³.

Siyasi alanda yaşanan belirsizlikler ve toplulukların devrimci eylemleri sırasında, kitlesel işçi sendikaları meydana geldi ve gelişti. Ülkede oluşturulan İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri ile ardından gelen Köylü Sovyetleri büyük bir öneme sahipti. Devrimci hareketin motorları işçi ve köylü topluluklarıydı. Bu durum, yalnızca ülkenin merkezinde değil, aynı zamanda kırsal alanlarında da belirgin bir özellik haline gelmişti²⁴. Bolşevikler, Kırgızistan'daki geleneksel toplumsal yapıyı, yani zengin toprak sahipleri ve boy liderlerini hedef aldı. Onları "sömürücü sınıf" olarak ilan ederek, toprak reformları ve kolektifleştirme politikalarıyla ekonomik güçlerini kırmaya çalıştılar. Bu süreçte yerel yönetimler dağıtıldı ve yerlerine Sovyet Komiteleri kuruldu.

11 Kasım 1917 tarihinde Taşkent'te Sovyet yönetimi tesis edilmiştir. Aynı tarihlerde yine Taşkent'te düzenlenen bir oturumda 15 üyeli Bölge Halk Komitesi kurulmuştur. Taşkent'te Sovyet yönetiminin kurulması ile Sovyet yönetimi Türkistan bölgesinde gittikçe güçlenmeye başlayacaktır²⁵. Bu dönemde Kırgız bölgesinde yer alan Pişpek, Celal Abad, Oş, Karakol, Kızılkıya ve Narın şehirlerinde de Sovyetler yönetime hakim olmuştur. Sovyetler tarafında bunlar gerçekleşirken 16-22 Kasım 1917 tarihlerinde Müslümanların Olağanüstü Dördüncü Kurultayı gerçekleşmiş liderliğini de Mustafa Çokaev yapmıştır. Yapılan kurultayda Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin kurulması kararı alınmıştır. Ancak, 1918 yılı şubat ayında Sovyet askerlerinin Hokand şehrine saldırarak gerçekleştirdikleri katliam alınan bu kararın gerçekleşmesine engel olmuştur. Gerçekleşen bu olaylar yeni bir direniş hareketinin başlamasına sebep olacaktır. Tarihte bu hareket Basmacı Hareketi olarak bilinecektir²⁶. Basmacılar, birkaç yıl boyunca Sovyet güçleriyle çatışsalar da 1920'lerin sonlarına doğru büyük ölçüde bastırılmışlardır.

Bolşevik Devrimi'nin ardından Sovyet iktidarı, Rusya'nın tüm topraklarına yayıldığı gibi, 19. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilen Kırgız topraklarında da etkisini göstermeye başladı. Bolşeviklerin buradaki faaliyetleri, hem siyasi ve idari yapıları dönüştürmeyi hem de toplumsal ve kültürel hayatı Sovyet ideolojisine göre yeniden şekillendirmeyi hedefliyordu.

4. Kırgızistan'da Sovyet yönetiminin tesis edilmesi

Ekim Devrimi'nden sonra 1918 yazında Kırgızistan'da Sovyet yönetimi tesis edilmiştir. Bu durum, eski yönetim sistemlerinin ortadan kalkması ve yeni yönetim sistemlerinin oluşturulması sürecinin başlamasına yol açmıştır²⁷. 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında uzun ve karmaşık bir süreç olan bu dönem siyasi baskı, ekonomik dönüşümler ve kültürel

23 Galitskiy, Daniyarov, *Kirgiziya v Treh...*, s. 241-242.

24 S. N. Pokrovskiy, *Pobeda Sovetskoy Vlasti v Semireçye*, Alma-Ata 1961, s. 77.

25 Tınçtıkbek Çorotekin, "Kırgızistan Cumhuriyeti" *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 19, Ankara 2002, s. 474.

26 Aydın İdil, *Yerel Kaynaklara Göre...*, s. 61.

27 V. M. Ploskih, *İstoriya Kirgizov i Kirgizstana, Bişkek* 2000, s. 200-201.

çatışmalarla dolu bir dönemi kapsar.

Mart ve Haziran 1918'de, ilçe ve mahalle komiserlikleri, toprak komiteleri, şehir konseyleri ve daha önce tarımsal sömürgeleşmeyi destekleyen iskân daireleri burada kaldırıldı. Personel eksiklikleri nedeniyle, eski mahkemeler 1918 yazına kadar Kırgızistan'da varlığını sürdürdü. 1920'ler ve 1930'larda Kırgızistan için belirleyici olan sosyoekonomik değişiklikler gerçekleşti. Bu, Kırgızların yerleşik bir yaşam şekline büyük bir geçişi, ekonomik ve sosyal alanlarda köklü dönüşümleri, halkın manevi ve kültürel yaşamında da değişimleri içeriyordu. Kırgız devletçiliğinin yeniden doğması için gerekli şartlar sağlandı. Kırgızistan'da Sovyet yönetiminin tesisiyle birlikte, halkın zihninde kasıtlı olarak Ruslaşma süreci başladı. Bu, komünist ideolojinin bir varsayımıydı; tüm milletlerin ileride komünizm altında yok olacağı ve tek bir ortak ulus haline geleceği tahmin ediliyordu. Kırgızistan'ın menfaatleri, her daim ve her türlü ekonomik bütünleşmede göz önünde bulundurulmadı. 1921-1922 yıllarında Kırgızistan'da tarım ve arazi reformlarına geçildi ve 6. 000 topraksız köylü, kendi arazilerinin sahibi oldu. 11. 000 kişiye de yerleşik bir yaşam sürme imkânı tanındı. Bu süreç, ilerleyen zamanlarda da kesintisiz devam etti ve Çarlık döneminde arazilerini kaybeden birçok Kırgız'a yurtlarında bir arazi payı edinme fırsatı yeniden verildi. Kırgızistan'ın güneyinde arazi ve su reformları başlamıştı. Bu durum, arazinin daha verimli işlenmesine yardımcı oldu ve ayrıca tarımın gelecekte kolektif hale getirilmesi için uygun zemin hazırladı²⁸.

8 Haziran 1917 tarihinde Oş'ta Müslümanlar tarafından düzenlenen bir toplantıda, "İlericiler Cemiyeti" adı altında "Turan" adlı bir yapılanmanın oluşturulmasına karar verildi. Bazı önemli öğrenciler, öğretmenler, tercümanlar ve ticaret sınıfının temsilcilerinden oluşan bu grup, "Alaş-Orda" partisinin politikalarını destekledi²⁹. Alaş Orda, 20. yüzyılın başlarında, Rus İmparatorluğu'nun içinde yaşayan Kazak Türkleri arasında ortaya çıkan bir ulusal kurtuluş hareketi ve siyasi partidir. Hareket, 1917 Rus Devrimi'nin ardından kurulmuş ve Kazakistan topraklarında bağımsız bir Kazak devleti kurmayı amaçlamıştır.

Sovyetler, işgalle ilgili politikalarını tamamladıktan sonra böl ve yönet stratejisini uygulamaya koydu. Türk halklarını (Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız, Tatar ve Azeri) kendi komünist partilerini kurlmaları için yönlendirdiler ve sonrasında kurulan bütün bu partileri tek bir çatı altında toplayarak Merkez Komünist Parti'sine bağladılar. Bu yöntemin amacı ülkedeki Türkleri partiler üzerinden yönetmek istemeleriydi. Ancak amaçlarına ulaşamadıklarını fark edince Türkler arasındaki siyasi birliği bozma yoluna gittiler. Türk boyları arasında düşmanlıklar sokarak birlikte hareket etmelerini engellemeye çalıştılar. Bunun en büyük örneğini 1924 yılı mart ayında Taşkent'te gerçekleştirilen Türkistan Birlik Kongresi'nde görebilmekteyiz. Kongrede çıkardıkları huzursuzluklarla Türklerin birlik olmasını engellediler. Rusların bütün bu faaliyetleri sonucunda Türk boyları, Komünist partiler aracılığıyla ayrı cumhuriyetler şeklinde yaşamak istediklerini Rus Komünist Partisi'ne bildirdiler. Bunun üzerine parti 12 Haziran 1924 tarihinde bahsi geçen cumhuriyetlerin kurulacağını duyurdu. Bu görev Merkezi Toprak Komitesi'ne verilmiş,

28 Alina Anarbekovna Ormonova, "Stanovleniye Sovetskoy Vlasti v Kirgizskoy Respublike (1918–1937)", *Vestnik Universiteta*, Sayı 13, Moskova 2013, s. 229.

29 Kutareva, *Osnovnie Etapi...*, s. 7–8.

yapılan çalışmalar neticesinde de günümüz sınırları belirlenmiştir³⁰. Bu kararlar Kırgızlar, Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılarak önce Kara-Kırgız Özerk Vilayeti'ni (1924), ardından Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni (1926) kurdular. 1936'da Sovyet anayasasındaki değişikliklerle Kırgız Özerk Cumhuriyeti, doğrudan Sovyetler Birliği'ne bağlı bir birlik cumhuriyeti olan Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştü. Bu statü değişikliği, Kırgızistan'ın Sovyet sistemine tamamen entegre olduğunun resmi bir göstergesiydi.

İktidara geldikten sonra 2 Kasım 1917 tarihinde yayınladıkları Rus olmayan milletler için düzenlenmiş olan bildiri ile Bolşevikler, ilk defa devlet meselelerine girmiş oldular³¹. Bahsi geçen bildiri nedeniyle başta Kırgızlar olmak üzere birçok Türk boyu Bolşevikler tarafında saf tutmuştur. Ancak süreç Bolşeviklerin görüş ve planlarına göre ilerleyecektir. Lenin kurulan bu yeni cumhuriyetlerin liderlerini Moskova'ya görüşmeye çağırırken Stalin de başında olduğu Sovyet Milletler Komiserliği aracılığıyla özerklik vad ederek parçalanmış Türkistan coğrafyasında Bolşevik sistemi yaymak ve Türk halkının yeniden şekillendirmek için detaylı bir çalışmaya girişmiştir³².

Ulusal meselenin uzun bir süre içinde kendi kendine hallolacağına inanan Lenin, toplumsal eşitliğin sağlanması ve sınıfların ortadan kaldırılmasıyla Sovyet toplumundaki etnik meselelerin de çözüme ulaşacağını savunmuştur. Fakat Stalin'in yönetimiyle birlikte ulusal politika farklı bir yöne kayarak Ruslaştırma politikalarına dönüşmüştür³³. Sovyetlerin ideolojik amacı, ülkede yaşayan halkları Rus dili çevresinde toplayarak Sovyet vatandaşı oluşturmaktır. Tabii ki bu amaç doğrultusunda kendilerini en büyük engel olarak gördükleri Türkçe dilini ve islam dinini bozmak ve parçalamayı amaçlamışlardır. Çarlık dönemiyle kıyaslandığında Bolşevikler daha sert bir slaviclik politikası gütmüşlerdir³⁴. Sonuç olarak, Kırgızistan'da Sovyet yönetiminin tesisi, merkeziyetçi bir planlama ve ideolojik bir dayatma süreciydi. Bu süreç, Kırgız halkının geleneksel yaşam tarzını ve toplumsal yapısını kökten değiştirirken, aynı zamanda modern eğitim ve sağlık sistemleri gibi bazı altyapısal gelişmeleri de beraberinde getirdi.

Sonuç

1917 yılı, Kırgız halkı için Rus İmparatorluğu'nda yaşanan büyük devrimler ve iç karışıklıklar nedeniyle yoğun siyasi hareketliliğin yaşandığı bir dönem olmuştur. Çarlık rejiminin sona ermesi, Kırgızistan'da siyasi bir boşluk yaratmış ve bu durum, farklı ideolojilere sahip grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Şubat Devrimi'nin haberi Kırgızistan'a mart ayında ulaşmıştır. Bu haberle birlikte Kırgız halkı arasında siyasi reform ve özgürlük talepleri artmıştır. Özellikle Oş, Pişpek ve Çüy bölgelerinde halk, gösteriler ve toplantılar düzenlemiştir. Pişpek'te cezaevi önünde yapılan gösteriler sonucunda 130,

30 Mehmet Saray, *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul 1993 s. 76-77.

31 Mark. R. Bissinger, *Nationalist Mobilization and Collapse of the Soviet State*, Cambridge 2002, s.11.

32 Vincent Monteil, *Sovyet Müslümanları*, (Çev. Mete Cendereli), İstanbul 1992, s. 112-113.

33 Mehmet Yüce, "Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası", *Akademik Bakış*, Sayı 9, Mayıs 2006, s. 5-6.

34 Ergin Ayan, "Kafkasya ve Türkistan'da Ulus-Devletler Sistematiğinin Oluşma Süreci", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Ordu 2011, s. 20.

Oş'ta ise 300 siyasi mahkûm serbest bırakılmıştır. Bu dönemde, işçi örgütleri tarafından yerel yönetim organları olan Sovyetler kurulmaya başlanmıştır. Pişpek, Oş, Tokmok, Kızılkıya, Sülüktü, Narın ve Prijevalsk gibi bölgelerde yerel Sovyetler oluşturulmuş ve öz yönetim girişimleri başlamıştır. Ekim Devrimi'nin ardından Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi, Kırgızistan'da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bolşevikler, öncelikle Rus işçilerin ve askerlerin yoğunlukta olduğu şehirlerde Sovyet iktidarını kurmuştur. Ancak kırsal bölgelerde Bolşeviklerin tam hakimiyet kurması kolay olmamıştır. Bu dönemde Kırgızistan toprakları, Bolşevikleri destekleyen "Kızıl Ordu" ile onlara karşı olan "Beyaz Muhafızlar" ve "Basmacı Hareketi" gibi gruplar arasında bir mücadele alanına dönüşmüştür. Basmacı Hareketi, özellikle 1918'den sonra Fergana ve Kırgızistan'ın güney bölgelerinde etkili olmuş, Sovyet yönetimine karşı yerel halkın direnişini temsil etmiştir. 1917, Kırgız halkı için hem Çarlık rejiminin baskısından kurtuluş umutlarının yeşerdiği hem de yeni bir iktidar mücadelesinin içine çekildiği karmaşık bir yıl olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan milli siyasi partiler, Kırgızistan'ın gelecekteki siyasi yapısını şekillendirecek adımlar atmış, ancak Sovyet rejiminin giderek artan etkisiyle bağımsızlık hayalleri yerini yeni bir döneme bırakmıştır.

Kaynakça

Ayan, Ergin, “Kafkasya ve Türkistan’da Ulus-Devletler Sistematiğin Oluşma Süreci”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Ordu 2011.

Bissinger, Mark. R., *Nationalist Mobilization and Collapse of the Soviet State*, Cambridge 2002.

Buttino, Marco, *Revolutsiya Naoborot: Srednyaya Aziya Mejdı Padeniyem Tsarskoy İmperii i Obrazovaniyem SSSR*, Moskova 2007.

Çorotekin, Tınçtıkbek, “Kırgızistan Cumhuriyeti” *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 19, Ankara 2002.

Devlet, Nadir, *Millet ile Sovyet Arasında:1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, İstanbul 2011.

Erşahin, Seyfeddin, “Türkistan'ın Verilen Bağımsızlıktan Alınan Bağımsızlığa Yürüyüşü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Ankara 2003.

Galitskiy, V. Y., Daniyarov, S. S., vd., *Kirgiziya v Treh Rossiyskih Revolyutsiyah*, Frunze 1987.

İdil, Aydın, *Yerel Kaynaklara Göre Yerel Kaynaklara Göre Kırgızistan Tarihi*, Bişkek 2012.

İsakeev, B., *Kirgizskie Vosstanie 1916 Goda*, Frunze 1932.

İstoriya Kirgizskoy SSR, Cilt 2, Frunze 1986.

Kutareva, V. Y., *Osnovnie Etapy Grajdanskoy Voynı v Kirgizii (1918–1920 gg.)*,

Frunze 1947.

Kowalski, Ronald, *The Revolution 1917-1921*, London 1997.

Monteil, Vincent, *Sovyet Müslümanları*, (Çev. Mete Cendereli), İstanbul 1992.

Nurullin, R. A., “Sovetî Turkestana v Borbe za Pobedu Oktyabrya”, *Obşestvennie Nauki v Uzbekistane*, Taşkent 1967.

Ormonova, Alina Anarbekovna, “Stanovleniye Sovetskoy Vlasti v Kirgizskoy Respublike (1918–1937)”, *Vestnik Universiteta*, Sayı 13, Moskova 2013.

Park, Alexandre, *Bolshevism in Turkestan, 1917-1927*, New York 1957.

Ploskih, V. M., *İstoriya Kirgızov i Kirgızstana*, Bişkek 2000.

Pokrovskiy, S. N., *Pobeda Sovetskoy Vlasti v Semireçye*, Alma-Ata 1961.

Pyaskovskiy, A. V., (Ed.), *Vosstanie 1916 Goda v Sredniy Azii i Kazahstane*, Moskova 1960.

Sadikov, Ramin, “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 48, Ankara 2010.

Saray, Mehmet, *Gaspıralı İsmail Bey’den Atatürk’e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul 1993.

Soucek, Svat, *History of Inner Asia*, Cambridge 2000.

Soltonoyev, Belek, *Kızıl Kırgız Tarihi*, Bişkek 1993.

Turkestan v Naçale XX Veka: K İstorii İstokov Natsionalnoy Nezavisimosti, Haz. R. M. Abdullaev, S. S. Agzamhocaev, İ. A. Alimov, vd., Taşkent 2000.

Xavier Coquin, François, *Rus İhtilali*, İstanbul 1966.

Yüce, Mehmet, “Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası”, *Akademik Bakış*, Sayı 9, Mayıs 2006.

Zima, A. G., *Kirgiziya Nakanune Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskey Revolyutsii*, Frunze 1959.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr. Öğr. Üyesi

Kamuran Karabalık

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4703-8412>

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü
kamurankbalik@gmail.com

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 19/08/2025 11/09/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1768959>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İran’da Bir Dönemin Sonu: Rıza Şah’ın Sürgüne Gönderilmesi

The End Of Era In Iran: Reza Shah’s Exile

ATIF: KARABALIK, Kamuran, “İran’da Bir Dönemin Sonu: Rıza Şah’ın Sürgüne Gönderilmesi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3 (Eylül 2025), s. (467-489).

CITE: KARABALIK, Kamuran, “The End Of Era In Iran: Reza Shah’s Exile”, *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (467-489).

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu çalışmada kaynaklar ışığında Rıza Şah'ın sürgüne gönderilme sebepleri ve sürgün süreci incelenmiştir. Bilindiği üzere İkinci Dünya Savaşı henüz başlamadan önce İngiltere, İran'a karşı cephe almaya başlamıştı. Bunun sebebi Rıza Şah'ın İngiliz hükümetinin ana hissedarı olduğu Anglo-İran petrol şirketinin imtiyazını iptal etmesiydi. Savaş başladıktan sonra ise İngiltere ve Sovyet Rusya, İran'da bulunan Alman vatandaşlarının kendileri için tehdit arz ettiğini düşünmeye başladılar. Ayrıca Sovyet Rusya, Rıza Şah'ı İran'da komünizmin yayılmasına engel olarak görüyordu. Bu sebeplerden dolayı iki devlet, İran'ı 25 Ağustos 1941'de işgal ettiler ve Rıza Şah'ın tahttan feragat etmesini istediler. Bunun üzerine 16 Eylül 1941'de Şah, tahttan feragat etmek zorunda kaldı. Tahtından feragat eden Şah, bir İngiliz gemisiyle Mauritius Adası'na gönderildi. Şah'ın buranın havasından şikâyet etmesi üzerine önce Güney Afrika'daki Port Louis'e daha sonra da Johannesburg'a sevk edildi. Johannesburg'da zor şartlar altında yaşamını sürdüren Şah, kendisine yapılanların sorumlusu olarak İngilizleri görüyordu. Bu süreçte sağlık sorunları ile de mücadele eden Şah, 26 Temmuz 1944 tarihinde Johannesburg'da hayatını kaybetti.

Anahtar Kelimeler : İran, Sovyet Rusya, İngiltere, Rıza Şah, sürgün

Abstract

In this study, the reasons for Reza Shah's exile and the exile process were examined in light of the sources. As is known, England had begun to take a stance against Iran before the Second World War began. The reason for this was that Reza Shah had cancelled the privilege of the Anglo-Iranian oil company, of which the British government was the main shareholder. After the war began, England and Soviet Russia began to think that German citizens in Iran posed a threat to them. In addition, Soviet Russia saw Reza Shah as an obstacle to the spread of communism in Iran. For these reasons, the two states invaded Iran on August 25, 1941, and demanded that Reza Shah abdicate. Thereupon, the Shah was forced to abdicate on September 16, 1941. The Shah, who abdicated, was sent to Mauritius Island on a British ship. When the Shah complained about the weather there, he was first sent to Port Louis in South Africa and then to Johannesburg. Living under difficult conditions in Johannesburg, the Shah held the British responsible for what was done to him. Struggling with health problems during this period, the Shah died in Johannesburg on July 26, 1944.

Keywords: Iran, Soviet Russia, England, Reza Shah, exile

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ordu içinde yükselen bir figür olarak öne çıkan Rıza (Mirpençe) Han,¹ Kaçar Hanedanı'nın sonlarındaki iki önemli değişimin sonucunda iktidara geldi. Bunlardan birincisi Kazak Tugayı'nın kurulması diğeri de küçük bir milliyetçi grubun ortaya çıkmasıydı. Bu grup İran'ın ilerlemesi önündeki en büyük engel olarak gördüğü yabancı egemenliğine ve ulema gibi geleneksel yapılara karşı ülkeyi dönüştürüp güçlendirmeyi hedefliyordu.² Bu grubun hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla Rıza Han, 1921'de İngilizlerin desteklediği bir darbe neticesinde İran siyasetinde güçlü bir konuma geldi. 1925'te Kaçar Hanedanı'nın sona ermesiyle ise Rıza Han, Pehlevi Hanedanı'nı kurarak İran tarihinde yeni bir sayfa açtı. İktidara geçtikten sonra ülkede merkezileşme ve modernleşme adına kapsamlı reformlar gerçekleştirmeye başlayan Şah, sanayileşmeyi teşvik etmeyi, eğitimi modernleştirmeyi ve güçlü bir ordu kurmayı hedefliyordu. Şah'ın reformları otoriter bir anlayışla uygulanınca halkın farklı kesimlerinde ciddi hoşnutsuzluk ortaya çıktı. Bilhassa din adamları Şah'ın laikleşme politikalarına ve baskıcı yönetimine itiraz ettiler.

Rıza Şah, ülkenin modernleşmesi için çalışırken kalkınması için de engel olarak gördüğü kapitülasyonları iptal etti. Böylece Avrupalı devletlerin İran'daki imtiyazlarına son verdi. Şah'ın bu hareketi başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin tepkisine neden oldu. Daha sonra İngiltere ile petrol konusunda da anlaşmazlık yaşayınca iki ülke ilişkileri gerilmeye başladı. Şah, bu şekilde hem Sovyet Rusya'nın hem de İngiltere'nin baskılarından kurtulmak amacıyla üçüncü bir güç arayışına girdi. Şah'ın aradığı bu güç Almanya idi. Almanya, İran için sömürgeci bir devlet olmadığı gibi sanayisinin gelişmişliği nedeniyle de önemli görülüyordu. Bundan sonra Almanya-İran ilişkileri hızlı bir gelişme gösterince İran'daki Alman vatandaşlarının sayısı da arttı. Ancak bu durumdan ne Sovyet Rusya ne de İngiltere hoşnuttu. İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da bu iki devlet ülkedeki Almanları birer tehdit olarak gördüklerini Rıza Şah'a bildirseler de hemen sonuç alamadılar.

Sovyet Rusya ve İngiltere bu sebepleri gerekçe göstererek İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın bazı bölgelerini işgal ettiler. Bundan sonra her iki devlet de Rıza Şah'ın iktidarda kalmasını kendileri için tehdit olarak gördüler. Sovyet Rusya, Rıza Şah'ı komünizmin İran'da yayılması için bir engel olarak görürken, İngiltere ise ülkedeki aşırılıkların sorumlusu olarak görüyordu. Neticede İran toprakları işgal edildikten sonra her iki devlet de Rıza Şah'ın tahtı bırakmasını istediler ve Şah istifa etmezse Tahran'ı da işgal edeceklerini kendisine bildirdiler. Sovyet Rusya ordularının Tahran'a doğru ilerlediğini haber alan Şah, istemeyerek de olsa tahtı oğlu Muhammed Rıza Şah'a devretti. Şah, tahtı

1 Rıza Han için ayrıntılı bilgi için bkz: Hüseyin Mekki, *Zendegani Siyasi Sultan Ahmed Şah* (yayın yeri yok 1323. İktidarı ele geçirdiği 12 Aralık 1925'e kadar olan dönem için kendisini "han", daha sonraki tarihler için ise "şah" olarak anmak gerekiyor.

2 Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze* İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s. 205.

biraktıktan sonra İngilizlerin denetiminde ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bu süreçte Şah'ın Güney Amerika ülkelerinden birine götürüleceği kendisine söylendi. Neticede Şah, Benderabas'tan bir İngiliz gemisi ile yola çıktı. Önce Bombay'a buradan da Mauritius Adası'na nakledildi. Şah, henüz yoldayken gerek ülke içerisinde gerekse dış basında hakkında haberler çıkmaya başladı. Ülkede Şah'ın mücevherlerini beraberinde götürdüğü tartışmaları başlarken dış basında da hakkında aynı haberler çıktı. Bu sırada Şah, bütün mal varlığını oğluna devretti. Oğlu da daha önce mağdur edilen kişilere bunları tazminat olarak vereceğini ilan etti.

Rıza Şah, Mauritius Adası'na geldikten sonra buranın havasından şikâyet etmeye başladı. Çünkü havası kendisine iyi gelmiyordu. İngilizler, Şah'ı önce Güney Afrika'daki Port Louis'e daha sonra da Johannesburg'a naklettiler. Şah, buradayken şiddetli mide ve diş ağrıları çekmeye başladı. Ayrıca gün geçtikçe bunalıma giriyordu. Çünkü Tahran'da kendisi hakkında sürekli kötü haberler yapıyordu. Sağlık sorunları ile de mücadele eden Şah, 26 Temmuz 1944'te Johannesburg'da hayata gözlerini yumdu. Şah'ın, naaşı önce Mısır'a daha sonra da Tahran'a nakledildi.

Bu çalışma, önce Şah'ın iktidarı dönemindeki icraatlarını daha sonra ise sürgüne gönderilme sebeplerini ve sürgün sürecini ele almaktadır. Çalışma, dönemin eserleri ve basın-yayın haberleri dikkate alınarak incelenmeye çalışıldı.

Rıza Şah Dönemine Bir Bakış

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1919 Antlaşması'nı³ imzalayarak İran üzerinde siyasi ve iktisadi denetim kurmak isteyen İngiltere, başarılı olamadı. Çünkü İran Meclisi antlaşmayı onaylamadığından geçersiz sayıldı. Ancak İngiltere bu amacını gerçekleştirmek için İran'da kendi yanlısı bir iktidarı başa getirmeye çalıştı. İngiltere'nin iktidara getirmeyi düşündüğü kişi Rıza Han'dı. Rıza Han, 21 Şubat 1921'de İngiltere destekli bir darbe ile iktidarı ele geçirdi.⁴ Darbeden sonra önce Savunma Bakanı⁵ olan Rıza Han, Kasım 1923'te ise Başbakan oldu.⁶ Son Kaçar Şah'ı Ahmed Şah (d. 1898-ö. 1930), 31 Ekim 1925'te resmen görevinden ayrıldıktan sonra ise Rıza Han, Meclis tarafından İran şahı ilan edildi ve 12 Aralık 1925'te de Pehlevi Hanedanı'nın ilk şahı oldu.⁷

Rıza Şah, henüz Savunma Bakanı'yken ilk hedefi ülkedeki birliği sağlamaktı. Nitekim Şah'ın darbeden sonraki ilk icraatı 1922 yılında Gilan, Azerbaycan ve Horasan'da ortaya

-
- 3 9 Ağustos 1919 İngiliz-İran antlaşmasına göre; İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı tanınacak, İran hükümetine idari ve askeri alanda destek, danışmanlık eğitimi ve İran ordusunun modernizasyonunu sağlanacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yılmaz Karadeniz: "İran'ın Bağımsızlığının Curzon'a Teslim Edilmesi: 1919 İngiltere-İran Anlaşması ve Sadrazam Hasan Vusûk", *Turkish Studies*, Sayı: 6/3, 2011.
 - 4 Hamid Dabashi, İran: Ketlenmiş Halk, çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 129.
 - 5 Monika Gronke, *İran Tarihi, Yedinci Yüzyıldan Günümüze*, çev. Remzi Avcı, Runik Kitap, İstanbul 2023, s. 100.
 - 6 Homa Katouzian, "Rıza Şah Döneminde Devlet ve Toplum", *Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri*, der. [Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher](#), çev. Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 21-22.
 - 7 Yahya Devletabadi, *Hayat-ı Yahya*, Cilt: 4, İntişarat-ı Attar, Tehran 1362, s. 253; Kaveh Farrokh, *Iran at War, 1500-1988*, Osprey Publishing, Oxford 2011, s. 258.

çıkan isyanları bastırmak oldu.⁸ Ülkedeki birliğin sağlanması amacıyla göçebe kabileleri de kontrol altına almak için iskân uygulamasını zorunlu kıldı. Bu göçebelerin tek sabit bir yere yerleştirilmesinin sebebi birlik ve beraberliğin, merkezi ve güçlü bir hükümetle çözüleceğinin düşünülmesiydi.⁹ Bundan sonra Şah'ın en büyük amacı, İran'ın modernleştirilmesiydi. Aslında Şah'ın gerçekleştirmeyi düşündüğü pek çok şey meşrutiyetçilerin hayalleri arasındaydı. Bu hayaller arasında demiryolu inşası, modern sağlık gibi konular vardı. Ancak Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan istikrarsızlık sebebiyle bunlar gerçekleştirilememişti. Meşrutiyetçilerin bu hayallerini Rıza Şah gerçekleştirmek için harekete geçti. Nitekim Şah'ın öncelikleri arasında demiryolu inşası, modern sanayinin yaratılması, üniversite kurulması, modern ordu vardı ancak Meşrutiyet dönemi mimarları ile Rıza Şah arasında her ne kadar bu gibi benzerlikler varsa da bazı farklılıklar da vardı. Meşrutiyetçiler, hukukun üstünlüğü, parlamenter sistem, ifade özgürlüğü gibi kavramlar üzerinde de yoğunlaşırken, Rıza Şah için ülkenin inşası öncelikliydi.¹⁰ Bu amaçla Şah, parlamentoyu, yargıyı, hükümet organlarını ve özgür basını gösterişli bir anayasa maskesinin arkasına sığınarak ve yavaş yavaş işlevsiz bırakarak anayasacılık ruhunu ve hukuku ayaklar altına almaktan korkmayan yeni bir hükümet kurdu.¹¹ Daha sonra Şah, sanayi, ekonomi, ordu ve bürokrasi başta olmak üzere birçok alanda reformlar yapmaya başladı.¹² Bu reformlarını da üç temel ilke üzerine inşa etmek istedi: a) Batıcılık, b) Eski İran'ın büyüklüğüne vurgu yapan İrancılık, c) Şah merkezli devlet.¹³

Şah'ın modernleşme konusundaki ilk girişimi cumhuriyet ilan etme konusunda oldu. Nitekim 1924'te Başbakan olarak hükümeti kurduktan sonra İran'da cumhuriyet ilan edilmesi için çalışmalara başladı. Şah'ın bu çalışmalarını bazı bazı basın-yayın organları ile aydınlar ve halkın bir kesimi desteklese de din adamlarının başını çektiği muhalifler karşı çıkınca başarısız oldu.¹⁴ Buna rağmen Şah reformlarına devam etti. Nitekim ilk etapta 1925'te zorunlu askerlik uygulamasını başlattı. Şah, zorunlu askerlik yasasını rejimin temel taşı olarak görüyordu. Bu yasa 21 yaşın üstündeki bütün sağlıklı erkeklerin iki yıl

8 Stephanie Cronin “İran’da Ordu, Sivil Toplum ve Devlet: 1921-26”, *Türkiye ve İran’da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri*, der. Touraj Atabaki ve [Erik Jan Zürcher](#), çev. Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 115.

9 Touraj Atabaki, *Azerbaycan der İran-ı Muassır*, çev. Muhammed Kerim Eşrag, İntaşarat-ı Tus, Tehran 1376, s. 67.

10 Sadegh Zibakalam, *Reza Şah*, Rozene, Tehran 1397, s. 245.

11 Abdülhüseyn Zarinkoob, *Ruzegaran Tarih-i İran ez Ağaz ta Sukut-ı Saltanat-ı Pehlevi*, Sohon, Tehran 1378, s. 870-871.

12 F. Dilmekani ve M. A. K. Torki, “Caygah-i Hüviyeti Milli der İran; Nigahi Tetur-i Tarihi’l Guha ve Siyasetha-yı Hüviyet-i Milli ez Zeman-ı Bastan ta Devreyi Pehlevi Evvel”. *Fesılname-i İlmi Pojoheşi*, Sayı: 5/19, 1396, s. 166.

13 Emin Nevahti Mukaddem-Hamid Anurya Asel, “Mebani İdolojik Siyasetha-yi Ferhengi Rejim Pehlevi”, *Fesılname-i İlmi-Pojoheşi Mutalaat-ı İnkılab-ı İslami*, Sayı: 6/19, 1388, s. 118.

14 Cumhuriyet fikrinin başarısız olmasının en önemli sebebi; Şii ulemanın cumhuriyet karşıtı muhalefeti idi. Ulemaya göre cumhuriyetin ilan edilmesi hem Bolşevizm’e kapı aralayacak hem de İngilizlerin ülkedeki faaliyetlerini arttıracaktı. Bkz: Mohammad H. Faghfoory, “The Ulama-State Relations in Iran: 1921-1941”, *International Journal of Middle East Studies*, Sayı: 19/4, 1987, s. 415. Bunlar dışında 3 Mart 1924’te Türkiye’de Hilafetin kaldırılması hususu da etkili oldu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kamuran Karabalık, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanının İran’daki Yansımaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXXVIII/2, 2023, ss. 573-593.

muazzaf, dört yıl da yedek olarak askerlik yapmalarını gerektiriyordu. Bununla birlikte İran'da ilk kez nüfus cüzdanı verilme uygulaması başladı ve soyadı almak zorunlu oldu.¹⁵ Fars kimliğini ortaya koymak amacıyla da 1925'te Enzeli Limanı'nın ismi Pehlevi Limanı olarak, 1926'da da Urumiye şehrinin ismi de Rızaiye olarak değiştirildi.¹⁶

Hukuk sistemi de yeni kanunlarla (1925 ticaret kanunu, 1926 ceza kanunu, 1928 medeni kanun) geliştirildi.¹⁷ Hukuk sistemindeki gelişmelerden sonra Şah, kapitülasyonları kaldırdı. Kapitülasyonlar, İran-Rus savaşları sonrasında bazı Avrupa ülkelerine verilmişti. Önce Rusya daha sonra İngiltere, Almanya, Belçika ve Fransa gibi ülkeler de bunlardan faydalanıyordu. Buna göre bu ülke vatandaşları bir suç işlediklerinde İran kanunlarına göre değil o ülke kanunlarına göre yargılanıyordu. Yeni yargı istemi kurulduktan sonra Şah, yargılama usullerinin Avrupa ülkelerinin yargılama usullerine uygun olduğunu belirterek kapitülasyonlar için artık bir gerekçenin kalmadığını belirtti. Böylece 2 Mayıs 1928'de kapitülasyonlar kaldırıldı. Artık bu ülke vatandaşları bir suç işlediklerinde İran kanunlarına göre yargılanacaklardı.¹⁸

Ülkenin modernleştirilmesi kapsamında 1927'de kılık-kıyafet düzenlemesi yapmak isteyen Şah, "Pehlevi başlığını" (külâh-ı Pehlevi) İranlı erkeklerin resmi şapkası yapmaya karar verdi.¹⁹ Bu yasaya göre İranlı yetişkin erkekler artık fes yerine "Pehlevi başlığı" adı verilen bir şapka takacaklardı.²⁰ Erkek giyimi ile ilgili yenilik "Pehlevi Külâhı" ile sınırlı kalmadı. İranlı erkeklerin kısa palto giymesini zorunlu kılan "Kanun-i Vahdet-i Libas" meclise getirildi. Bu kanun 25-27 Aralık 1928'de mecliste kabul edildi.²¹ Buna göre geleneksel kıyafetler, aşiret giysileri ve fes yasaklandı.²² Sünni müftüler, devletin uyguladığı imtihanı geçerek taşrada ve köylerde görevli mollalar, icazeti bulunan müçtehitler, kürsüsü olan vaizler, fıkıh ve usul hoca ile talebeleri ve gayrimüslim din adamları haricindeki tüm erkekler Pehlevi başlığı giyeceklerdi.²³

Şah'ın, kılık kıyafet reformu elbette sadece erkeleri kapsamadı. Çok geçmeden kadın giyimi üzerinde de değişiklik yapmak isteyen Şah, bu yönde kampanyalara başladı. İranlı kadınların örtü ve çarşaflarını çıkarmaları gerektiğini düşünen Şah,²⁴ 1934 yılında

-
- 15 Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 92.
 - 16 Firoozeh Kashani-Sabet, *Sınır Kurguları: İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 285.
 - 17 Gronke, a.g.e., s. 101.
 - 18 Zibakalam, a.g.e., s.278.
 - 19 Katouzian, a.g.m., s. 34.
 - 20 Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, s. 110.
 - 21 Stephanie Cronin, "Yukarıdan Reform, Aşağıdan Direniş: İran'da Yeni Düzen ve Muhalifleri (1927-1929)", *Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İran'da Modernleşme, Toplum ve Devlet*, der. Touraj Atabaki, çev. Serhan Afacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 105.
 - 22 Selami Kılıç, "Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 4/16, 1995, s. 547.
 - 23 Tolga Gürakar, *Türkiye ve İran- Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 142.
 - 24 Afsaneh Najmabadi, "Güç ve Fail: Rıza Şah Dönemi Kadın Aktivizmini Yeniden Ele Almak", *Devlet ve Maduniyet Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme, Toplum ve Devlet*, der. Touraj Atabaki, çev. Serhan Afacan, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 54-55

Türkiye’yi ziyaret ettikten sonra bu meseleyi ciddi bir şekilde düşünmeye başladı. Çünkü Şah, bu ziyaret sırasında²⁵ Türk kadınlarının giyiminden çok etkilenmişti. Nitekim Türkiye’de örtü ve çarşaflarını bir kenara bırakan kadınları gördükten sonra İran’da da bunların kaldırılması gerektiğini, örtü ve çarşafın insanların gelişmesinin ve ilerlemesinin önündeki engel olduğunu düşünmeye başladı.²⁶ Neticede 1936’da İran’da kadınların örtü ve çarşaf giymeleri yasaklandı. Ancak bu durum Meşhed’in de dâhil olduğu birçok şehirde muhalefete yol açtı. Bu muhalefet neticesinde hükümet güçlerinin saldırıları sonucunda birçok insan hayatını kaybetti.²⁷

Şah’ın icraatları bunlarla sınırlı kalmadı. Diğer icraatları arasında Muharrem kutlamalarının yasaklanması ve din adamlarının mesleki faaliyetlerinin tamamen dini alanlarla sınırlandırılması da vardı. Sadece din adamlarının geleneksel kıyafetlerini (kaftan ve sarık) korumalarına izin verildi ve artık din adamları dışlanan toplumsal bir sınıf olarak konumlandılar. Tüm bu girişimler din adamlarının toplumsal pozisyonunu zayıflattı.²⁸ Bunun sebebi baticılık programının dönemin din adamlarının arzu edilen mükemmelliğiyle de uyuşmamasıydı. Nitekim hükümetin şeriat kapsamından kademeli olarak sapması devrin bazı âlimlerinin eleştirisine neden oluyordu. Seyyid Hasan Müderris, Seyyid Abdulhasan Taleghani, Hacı Ağa Nurullah Esfehani, Hacı Ağa Hüseyin Kumi bu âlimlerden bazılarıydı. Bunlar hükümetle olan çatışmada ya hapsedildiler ya da sürgüne gönderildiler.²⁹

Rıza Şah, toplumsal reformlar dışında ülkenin inşası konusunda da önemli adımlar attı. Nitekim Şah, Basra Körfezi’nden başlayarak Tahran üzerinden kuzey vilayetlerine uzanan Trans-İran demiryolunu inşa etti (1926-1938). Hızla ilerleyen yol yapımı sayesinde motorlu taşıtlar bölgeler arası yeni ana ulaşım aracı haline geldiler. Aynı şekilde tarım ve sanayiinin gelişimine de hız verildi.³⁰

Rıza Şah İktidarını Sonlandıran Sebepler

Rıza Şah iktidarının sonunu hazırlayan tek sebep İran’da bulunan Almanlar değildi. İngiltere’nin Şah’a nefreti daha eskilere dayanıyordu. Asıl önemli sebep Şah’ın, İngilizlere petrol gelirlerinin payını arttırması için baskı yapmasıydı. Bilindiği üzere İngilizler donanmalarına düşük fiyatta yakıt sağlamak amacıyla Anglo-Persian Oil Company ile bir sözleşme yapmışlardı. Bu sözleşme neticesinde İran’ın kendi sahasındaki petrol üzerinde söz hakkı kalmamıştı. Buna petrol gelirlerinden İran’a düşük pay verilmesi de eklenince İran’da muhalif bir hareket ortaya çıktı. Rıza Şah, iktidarı ele aldıktan sonra ilk etapta Anglo-Persian Oil Company ile iyi ilişkiler geliştirse de 1929 ekonomik buhranının İran’ı etkilemesiyle durum değişti. Nitekim Şah, yabancı imtiyazları iptal etmek için çalışmaya başladı. Anglo-Persian Oil Company ile de düzenleme yapmak isteyen Şah, şirketten daha

25 Amir Ghorbani, *Keşf-i Hicab*, Muse-i Ferhengi ve Etla Resani Tebiyan, Kum 1395, s. 54-55.

26 Mahdi Javdani Moghadam, “Berersi Seyr-i Tetur Goftaman-ı Hicab der Sepehr Siyaset ve Ferheng İran”. *Fesılname-i İlmi-Tehsisi Sepehr Siyaset*, Sayı: 6/201, 398, s. 11.

27 Zarinkoob, *a.g.e.*, s. 873.

28 Gronke, *a.g.e.*, s. 102.

29 Zarinkoob, *a.g.e.*, s. 872.

30 Gronke, *a.g.e.*, s. 103).

fazla pay talep etmeye başladı.³¹ Çok geçmeden Şah, savaştan sonra zor koşullar altında olan İran'ın, İngiliz hükümetinin ana hissedarı olduğu Anglo-İran petrol şirketinin gelirindeki payını ikiye katladı daha sonra da imtiyazı tamamıyla iptal etti. Bu durum İngiltere'nin Şah'a karşı olan tavrının değişmesine ve kendisinden nefret etmelerine neden oldu.³²

İkinci Dünya Savaşı başladıktan bir süre sonra Ruslar da Şah'a tavır almaya başladılar. Almanya, Polonya'nın işgalinden önce Rusya ile bir ittifak antlaşması yapmıştı. Bu antlaşmaya göre; Almanya ile Sovyet Rusya, antlaşmanın ekindeki protokolde Polonya'nın bölünmesi ve Doğu Polonya'nın bu ülkeye verilmesi üzerine anlaşmaya varmışlardı. İran ile Almanya arasındaki dostluk ilişkileri sayesinde İran, kuzeyden gelecek saldırı tehlikesinden korunuyordu hatta Almanya ve Sovyet Rusya arasındaki 1939 tarihli sözleşme Alman mallarının Sovyet Rusya aracılığıyla İran'a gönderilmesini içeriyordu ancak bu sözleşme, Sovyetlerin İran'a empoze etmek istediği koşullar nedeniyledi. Sovyet Rusya bu sözleşme ile İran'da hapsedilen komünistlerin serbest bırakılmasını amaçlıyordu. Ancak Almanya'nın Sovyet Rusya, topraklarına saldırması durumu tamamen değiştirdi. Sovyet Rusya, Rıza Şah'ın varlığını İran'da komünizm idealinin ilerlemesine engel olarak görmeye başladı ve ne pahasına olursa olsun onu ortadan kaldırmak istiyordu.³³

Hem Sovyet Rusya'nın Rıza Şah'a tavrı hem de petrol sözleşmesinden sonra İngiltere'nin artık kendisini korumayacağı ve hatta onu İran'dan uzaklaştırmaya çalışacağını anlayan Rıza Şah hem iç hem de dışta kendisine destek vermeleri için batılı ülkelerin dostluğunu kazanmaya çalıştı. Bu süreçte Şah'ın dikkatini Almanya çekiyordu. Almanya o dönemde İran'da sömürgeci bir devlet olarak görülüyordu. Üstelik sanayisi ve ekonomisi gelişiyor ve İran'ın ihtiyaçlarına her yönden cevap vermeye hazır olarak görülüyordu.³⁴ Nitekim Almanya'nın tarafsız konumu ve silah endüstrisindeki gelişimi ve Kaçar Hanedanlığı'nın son dönemlerinde Almanya'dan yapılan alımlar göz önünde alındığında Almanya iyi bir müttefik olarak görülüyordu.³⁵ Bu sebeplerden dolayı Rıza Şah, Almanya'ya yaklaştı ve iki ülke ilişkileri hızlı bir gelişme gösterdi. Nitekim Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki süreçte Almanya ile İran arasındaki ticaret hacmi hızlı bir şekilde arttı.³⁶ Buna paralel olarak İran'daki Alman vatandaşlarının sayısında da artış oldu. Buradaki Almanlar hem İran devlet aygıtında hem de İran ordusunda söz sahibi olmaya başladılar.³⁷ Nitekim Alman uzmanlar demiryollarından telekomünikasyona, ulaşımdan silah imalatına kadar birçok kurumda kendilerini gösterdiler.³⁸

31 Alper Yıldırım, *İran Petrolleri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2024, s. 196-200.

32 Mahmud Taloui, *Ez Tezar ta Şah*, Ulum, Tehran 1388, s. 248.

33 Taloui, *a.g.e.*, s. 257.

34 Zarinkoob, *a.g.e.*, s. 878.

35 N. Pesiyan ve H. Moghtased, *Ez Savadkuh ta Johannesburg (Reza Şah)*, Tehran 1377, s. 657-58.

36 Polat Kara, *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010, s. 231.

37 Miron Rezun, *The Soviet Union And Iran Soviet Policy in Iran from the Beginings of the Pahlavi Dynasty until the Soviet Invasion in 1941*, Sijthoff & Noordhoff International Publishers, Geneve 1981, s. 333-334.

38 Seyyid Celaledin Medeni, *Tarih-i Siyasi-yi Muasır-ı İran*, Cilt: 1, Çaphane-i Dofter-i İntişarat-ı İslami, Kum, 1378, s. 261.

Savaş başladıktan sonra da iki ülke ilişkileri devam etti. Üstelik savaş hasebiyle yolların kapatılması İran ve Almanya ticari ilişkilerini sekteye uğratsa da³⁹ iki ülke 29 Kasım 1940 tarihinde yeni bir ticaret antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, ticaret yollarının İngilizler tarafından kapatılması riskine karşılık Sovyet Rusya ve Almanya arasında imzalanan 23 Ağustos 1939 tarihli saldırmazlık antlaşması gereğince sevkiyatın Rusya'dan geçmesini kapsıyordu.⁴⁰ Ancak İran'ın Almanya ile ilişkileri, ilk etapta İngiltere'yi, Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırmasından sonra ise bu devleti rahatsız etmeye başladı. Her iki devlet de İran'da bulunan Alman vatandaşlarının kendileri için tehdit arz ettiğini iddia ederek ülkeden çıkarılmasını talep ettiler.⁴¹ Sovyet Rusya'ya göre, burada bulunan Almanlar, İran vasıtasıyla hem Kafkasya'daki petrol kaynaklarına ulaşabilirler hem de tarihi "Sıcak Denizlere İnme" politikalarını sekteye uğratabilirlerdi.⁴² İngiltere'nin de kaygıları Sovyet Rusya'ninkinden farklı değildi. Onlara göre de buradaki Alman teknisyenler Güneybatı Anglo-İran Petrol Şirketi'ne zarar verebilirlerdi.⁴³ Ayrıca Almanlar, İngilizlerin Hindistan sömürgeleri için de önemli bir tehditti.⁴⁴

Bu sebeplerden dolayı hem Sovyet Rusya hem de İngiltere, kaygılarını İran hükümetine bildirdiler ve İran hükümeti üzerinde baskı kurmaya başladılar. Nitekim Temmuz 1941'den itibaren önce Sovyet Rusya, ülkedeki Almanların çıkartılması için baskı yapmaya başladı. Ancak İran hükümeti, Almanya ile ticarete devam ederek cevap verdi.⁴⁵ İngiltere ise 3 Ağustos 1941'de İran'a Almanların ülkeden çıkartılması için İran'a nota verdi.⁴⁶ Bunun üzerine Şah, Alman propaganda yayınlarının İran'a girmesini yasaklayıp bazı Alman vatandaşların ülkedeki faaliyetlerini sıkı denetim altına alsa da⁴⁷ Sovyet Rusya ve İngiltere tatmin olmadılar. Bu sefer de İran'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Smirnov ve İngiliz Büyükelçisi Sir Reader Bullard, Almanların faaliyetleriyle ilgili endişelerini dile getiren ilk ortak muhtıralarını İran hükümetine sundular. İran hükümeti, notaya cevap olarak endişelerin yersiz olduğunu çünkü yabancı uyruklu şahısların faaliyetlerinin kontrol altında olduğunu bildirdi. Ayrıca ülkede çalışan Almanların sayısını da azaltacağı sözünü verdi. İran her ne kadar yabancı uyrukluların İran'dan çıkarılacağını söylese de İran'ın tarafsızlık ilkesine ve egemenlik haklarına zarar verecek hiçbir teklifin kabul edilmeyeceğinin de altını çiziyordu.⁴⁸ Elbette bu devletlerin İran'a karşı olan tavrı sadece ülkede bulunan Almanlar

39 Ali Reza Emini, *Tarih-i Revabıt-ı Harici İran ez Kajariye ta Sukut-ı Reza Şah*, Tehran 1382, s. 276.

40 A. Beset, *Der Tarih-i Revabıt-ı İran ve Alman*, Müessesesi-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tehran 1388, s. 30.

41 Hüseyin Ferdost, *Zuhûr ve Sukût-i Saltanat-ı Pehlevî*, Tehran, 1369, s. 86.

42 Necati Türkay ve Erdal Açıkse, "İran Kaynaklarına Göre Şah Rıza Pehlevi Dönemi İran-Almanya Siyasi İlişkileri (1925-1941)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:31/3, 2021, s. 1316-1317.

43 Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 359.

44 Mustafa Şehitoğlu, *İkinci Dünya Savaşı'nda ve Sonrasında İran 1938-1953*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2019, s. 66-67.

45 Zibakelam, *a.g.e.*, s. 290-291.

46 Çağatay Benhür, "İkinci Dünya Savaşında İran'ın İşgali ve Türk Basını (1941)". *Turkish Studies*, Sayı: 10/9, 2015, s. 75.

47 N. Ahmadi ve Y. Sadeghi, "Ceng-i Cehani Devvom Huzur-ı Müttefikin der İran (ba Takid ber Nekşi İngiliz)". *Pojoheşname-i Tarihi*, Sayı: 8/32, 1392, s. 3.

48 Toloui, *a.g.e.*, s. 249-251.

değildi. Fars Körfezi, Müttefik kuvvetlerin Sovyet Rusya'ya, Almanlar ile mücadele için silah ve mühimmat, İngilizlere de petrol sevkiyatının yapılması için en uygun ve güvenli yoldu.⁴⁹ Bunun dışında İran petroleri, Ortadoğu'daki İngiliz ordusu için hayati öneme sahipti.⁵⁰ Sovyet Rusya ise hem Güney Azerbaycan'a hâkim olmak hem de Sovyet Azerbaycan'ı ile Güney Azerbaycan'ı birleştirmek istiyordu.⁵¹

İkinci Dünya Savaşı'nda İran'ın İşgali ve Rıza Şah'ın Sürgüne Gönderilmesi

Sovyet Rusya ve İngiltere, Almanlar konusunda İran üzerinde baskı kurarken bir taraftan da İran'ı işgal etmeye hazırlanıyorlardı. Nitekim İngiliz askerlerinin Irak sınırından İran'a doğru hareket ettiklerine dair haberler geliyordu. Aynı şekilde Sovyet Rusya ordusunun Azerbaycan sınır bölgesine hareket ettikleri bildiriliyordu. Bu durum her iki devlete sorulduğunda bu güçlerin savaş cephelerine hazırlanmak için tatbikat yaptıkları söylendi.⁵² Ancak Rıza Şah tehlikenin yaklaştığının farkındaydı. Bu sebeple İran ordusunun sınır bölgelerine gönderilmesini ve savaş hazırlıklarının başlamasını emretti. Çok geçmeden 22 Ağustos'ta İngiltere ve Sovyet Rusya, İran'a haber vermeden harekâtın başlamasına karar verdiler.⁵³ 25 Ağustos 1941 tarihinde de İran'ın kuzeyi ve güneyi Rus ve İngiliz saldırısına uğradı.⁵⁴

İngilizler, İran'ı işgal ettikten sonra işgalin sebeplerini anlatan bir bildiriye İran halkına dağıttılar. Bildiride İngiltere'nin İran politikasının iyi dostluk ve iyi amaç esaslarına dayandığını, amaçlarının İran topraklarının korunması olduğunu, ülkede güven ve düzenin sağlanması gerektiğini söylüyorlardı. İran'da bulunan Almanların ve Şah'ın gafletinin çıkarlarını tehlikeye düşürdüğünü görene kadar aslında böyle bir niyetlerinin olmadığını, çaresiz kalınca İran'ı işgal ettiklerini söyleyen İngilizler, bu tehlikeler geçtikten sonra İran'ı terk edeceklerini, müttefikleri Sovyet Rusya'nın da aynı niyeti taşıdıklarını söylüyorlardı.⁵⁵ 30 Ağustos'ta bu devletlerin temsilcileri taleplerini İran hükümetine bildirdiler. Bu talepler arasında: direnişin terk edilmesi ve müttefiklerin işgal ettiği tüm

49 Aslında bu yol dışında başka 4 yol daha vardı. Bunlar; Murmansk ve Arkhangelsk, Vladivostok, Karadeniz üzerinden ve Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı ve Hint-Afganistan yoluydu. Ancak müttefikler, bahsedilen yolları analiz ettikten sonra Sovyet Rusya'ya yardım etmek için en uygun yolun İran rotası olduğuna karar verdiler. Sebebi ise bu rotanın diğer tüm iletişim hatlarından daha güvenli olmasıydı. Ayrıca İngiltere'nin kullandığı insan gücü ve malların ana kaynağı olan Hindistan'ın İran ile olan kara sınırından dolayı bunların taşınması daha kolay olacaktı. Dahası İran'ı köprü olarak kullanarak müttefik devletlerin hava kuvvetleri buradan savaş bölgesine daha hızlı gönderilecekti. Yine savaş için gerekli mallar, Fars Körfezi'ni, Sovyet Rusya sınırlarına bağlayan ulusal demiryolu ve otoyolun düşman güçleri tarafından tahrip edilme riski olmadan Sovyet Rusya'ya güvenli bir şekilde gönderilecekti. İngiltere Başbakanı Winston Churchill de İran rotasının güvenilirliği hakkında, Arkhangelsk yolu üzerinden Sovyet Rusya'ya her türlü mal ve askeri malzemenin ulaştırılmasının büyük zorluklarla karşılaşacağını bu yüzden İran rotasının daha güvenli olduğunu söylüyordu (Ahmadi ve Sadeghi, a.g.m., s. 3)

50 Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, s. 129.

51 Cemil Hasanlı, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005, s. 105.

52 Mekki, *Zendegani-i Siyasi-i Sultan Ahmed Şah*, s. 119.

53 Toloui, a.g.e., s. 251.

54 Samira Mirzadad Barjough, *İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1921–1950)*, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis. 2016, s. 59.

55 Calal Matini, "İngiliz Devletlerinin İran Politikasına İlişkin Tarihi Belgeler", çev. Abdüsselam Bilgen, Ankara Üniversitesi *D.T.C.F. Dergisi*, Sayı: 33/1-2, 1990, s. 32-34.

bölgeleri İran ordusunun boşaltması, Alman Büyükelçiliği üyelerinin ve birkaç uzman dışında tüm Alman vatandaşların sınır dışı edilmesi, Rusya'ya İran'dan silah ve mühimmat taşımanın kolaylaştırılması tahdünün verilmesi, İngilizlere, İran'ın güney petrollerinden pay vermenin devam etmesi vardı. Buna karşılık Sovyet Rusya, balıkçılıkta İran'a pay verileceğini ve askeri müdahale bittiğinde güçlerini İran'dan çekeceği taahhüdünü verdi.⁵⁶

Sovyet Rusya ve İngiltere, İran'ı işgal ettikten sonra en önemli planlarından biri Rıza Şah'ın iktidardan düşürülmesiydi. Nitekim Abrahamian'ın aktardığına göre İran'daki İngiltere elçisi Sir Reader Bullard bir raporunda müttefiklerin devleti yerinde bıraktıklarını ancak İranlılara yaranmak için Şah'ı gönderdiklerini açıkça belirtiyordu. Ayrıca Bullard, *"İranlılar, ülkelerini istila etmemizin tazminatı olarak onları hiç olmazsa Şah istibdadından kurtarmamızı beklemekteler"*⁵⁷ diyordu. Yine Bullard'a göre, İranlıların gözünde müttefikler, İran'ı işgal ettikten sonra Şah saltanatının devam etmesi İngilizlerin onu desteklediklerine dair kamuoyu inancının bir tür teyidiydi. Çünkü İngilizlerin kendi çıkarlarını korumak için onu tahta çıkardıkları ve onu elinde tuttukları her yerde duyurulmuştu. Bunun dışında Bullard, 1921 darbesinde de İngiltere'nin herhangi bir müdahalesinin olmadığını iddia ediyor ve hatta bunun kendileri için bir sürpriz olduğunu söylüyordu.⁵⁸ Bullard bunları söylerken İngilizler, yaptıkları toplantıda Rıza Şah'ın gitmesi gerektiğini ve aşırılıkların sorumlusunun kendisi olduğunu düşünüyorlardı. Hatta Şah'ın yerine kimin getirileceğini de tartışıyorlardı. Buna göre Kaçar Hanedanlığı'na dönülmediği sürece hanedan üyelerinden birini getirmek uygun görülüyordu. Ancak İngilizler, Muhammed Ali Furugi'nin (d. 1877-ö. 1942) de tavsiyesi üzerine tahtı Rıza Şah'ın oğlu Muhammed Rıza Şah'a devretmeyi kabul ettiler ve Kaçar Hanedan üyesinden vazgeçtiler. İngilizlerin Kaçar Hanedan üyesinden vazgeçmelerinin sebebi, bu durumun hanedan üyeleri arasında çatışmaya sebep olacağını düşünülmesiydi. Tahran'da bulunan Sovyet Rusya elçisi de bu konuda İngilizleri destekledi ve Muhammed Rıza Şah'ın tahta getirilmesini onayladı. Nihayet İran işgal altındayken Furugi, Rıza Şah'a tahttan oğlu lehine çekilmesini teklif etti ve bunun ailesinin monarşisinin devam etmesi için son şans olduğunu belirtti.⁵⁹

Rıza Şah'ın tahttan feragat etmesi için Ruslar ve İngilizler kendisine baskı yapmaya başladılar. Nitekim Sovyet Rusya ordusu Kazvin'den Tahran'a doğru yaklaşıyordu. Şah, Tahran işgal edildiği takdirde tutuklanıp Sibirya'ya sürgün edilmekten korkuyordu. Yine hem Sovyet Rusya hem de İngiltere radyoları 13 Eylül 1941 tarihi itibarıyla Şah aleyhinde yayın yapmaya başladılar. Şah'ı hedef alan bu yayınlarda İran halkına kendilerini yıllarca ezen, onları sömürerek büyük servet elde eden yozlaşmış ve zalim bir kralları olduğunu söylediler. İngiltere Başbakanı Churchill de Şah'ın tahtı bırakmadığı takdirde nasıl görevden alınması ve tutuklanmasını anlattığı bir talimatı Bullard'a gönderdi. İran'daki Rus ve İngiliz elçileri de Şah'ı istifa etmediği takdirde zorla tahttan indirecekleri yönünde tehdit ettiler ve eğer kısa sürede bu gerçekleşmese Tahran'ın işgal edileceğini de bildirdiler.⁶⁰

56 Abdurrıza Huşeng Mehdevi, *Siyaset-i Harici İran der Devran-ı Pehlevi*, Neşr-i Peygan, Tehran 1388, s. 408.

57 Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, s. 94.

58 S. R. Bullard ve S. C. Eskrayn, *Şutırha Bayad Beravend!*, terc: Hüseyin Abtaviyan, Tehran 1363, s. 54.

59 Taloui, *a.g.e.*, s. 269-270.

60 *Aynı eser*, s. 272.

Sovyet Rusya ve İngiltere baskısı devam ederken Rıza Şah ile Furugi arasında monarşinin devri üzerine görüşme yapıyordu. 16 Eylül 1941’de Furugi, Şah’ın sarayına giderek kendisiyle görüştü. Şah o gece uyumadığından uykusuzluktan gözleri kızarmıştı. Birkaç dakika sonra cebinden bir kâğıt çıkaran Şah, Furugi’ye uzattı. Bu kâğıt onun görevinden istifa taslağıydı. Furugi, taslakta yazılanları okudu ve kendisine; taslağı çok sert bulduğunu eğer veliaht prensin yerine geçmesini istiyorsa böyle yapmamasını, İngilizleri ve Rusları kızdırmaması gerektiğini söyledi. Şah karşılık olarak Furugi’ye, böyle bir cevap vereceğini tahmin ettiğini ve kendisi için bunu yapmasını istediğini söyledi. Bunun üzerine Furugi, istifa mektubunu yazıp okuduktan sonra Şah, bu metni imzaladı. Daha sonra Şah, Furugi’ye istifa metnini Meclis’te okumasını istedi.⁶¹ Ayrıca Şah, bakanlarıyla toplantı yaparak yakında ülkeden ayrılacağını haber verdi. Şah, tahtı her ne kadar bırakmak istemese de Sovyet Rusya ordusunun Kazvin’den doğuya doğru ilerlediği kendisine bildirilince onların kendisini devirmeğe geldiklerini düşünmeye başladı.⁶² Tahran radyosunun bildirdiğine göre 16 Eylül 1941’de Rıza Şah tahtından feragat etmişti.⁶³

Furugi, Şah’ın istifa metnini Meclis’te okumadan evvel İngiltere elçisi Bullard’ın yanına gitti. Bullard, hatıratında Furugi’nin yanına geldiğinde mutlu görüldüğünü ve bu sebeple İran’da durumun değiştiğini hissettiğini söylüyordu. Nitekim Furugi, Bullard’a Şah’ın ülkeyi terk etmeyi kabul ettiğini söylemişti.⁶⁴ İstifa dilekçesini İngiliz elçiye sunduktan sonra Furugi, Meclis’e gitti. Meclis’te yaptığı konuşmada yaşanan önemli dava ve meselelerden birini Millet Meclisi’nin ve kamuoyunun dikkatine sunmak zorunda olduğunu, durumun bu şekilde sonuçlanmasına da üzüldüğünü belirtti.⁶⁵ Daha sonra Furugi, Meclis’te Şah’ın tahttan feragat ettiğine dair istifa metnini okudu. Metinde şöyle yazıyordu: “Çok çalıştığım için zayıf düştüm ve ihtiyarladım. İran’ın istikbali bakımından genç ve dinç prensin benim yerime çalışması lazımdır. Onun için saltanattan feragat ederek, yerime oğlum Şahpur’u getiriyorum. Bütün askerlerimi ve milletimi ona itaate davet ediyorum”.⁶⁶

İstifa metnini okuduktan sonra Furugi, müttefik kuvvetlerin İran hükümetinin Tahran’a yaklaşmalarını talep etmesine rağmen buraya doğru ilerlediklerini bildirdi. Taleplerinin etkili olacağını zannettiğini söyleyen Furugi, müttefiklerin Tahran’a gelecek olsalar dahi Meclis azasının endişeye kapılmaması gerektiğini çünkü onların hasmane bir tavırlarının olmadığını söyledi. Buna dair kendilerine teminat verdiklerini ve onların bu vaadine güvendiklerini söyledi.⁶⁷ Meclis’teki açıklamasına devam eden Furugi, Şah’ın tahtından feragati ve yerine oğlunun geçtiğini İran Mebussan Meclisi’nin fevkalade celsesinde ilan etti. Feragatin sebebinin sıhhi sebeplerden ileri geldiğini öne sürdü.⁶⁸ 17 Eylül de de Muhammed Rıza Şah’ın töreni Meclis’te yapıldı. Şah, önünde siyah kaplı bir

61 Aynı eser, s. 272.

62 R. A. Stewart, *Der Aherin-i Ruzha-yı Reza Şah*, terc. Abdulreza Huşeng Mehdevi ve Kave Bayat, Tehran. 1380, s 337-338.

63 Bullard ve Eskrayn, *a.g.e.*, s. 59.

64 Aynı eser, s. 58.

65 Taloui, *a.g.e.*, s. 257.

66 *Anadolu*, 18 Eylül 1941, s. 1, 4; *Yeni Sabah*, 18 Eylül 1941, s. 1, 3.

67 *Akşam*, 22 Eylül 1941, s. 1.

68 *Akşam*, 17 Eylül 1941, s. 1.

Kur'an-ı Kerim üzerine yemin etti. Daha sonra Furugi'nin söylediklerinin aynısını tekrar eden Muhammed Rıza Şah, İran'ın yeni Şah'ı ilan edildi.⁶⁹ Yeni Şah tahta geçtikten sonra Kanun-i Esasiye tamamıyla bağlı kalacağı, ülkeyi bir hükümdar gibi idare edeceği, kanunlara ve İran milletinin haklarına riayet edeceği de bildirildi. Bunun dışında, Şah'ın, parlamento tarafından kabul edilmiş ve ileride kabul edilecek olan tüm yasalara riayet edeceği; millete gerek şahsen gerekse müştereken yapılan haksızlıkları gidereceği ve milletin bütün ümit ve arzularını gerçekleştirmek için çaba göstereceği ifade edilmiştir.⁷⁰

Furugi'nin, Şah'ın istifa ettiğini ve zararların tazmin edileceğini belirtmesi üzerine söz alan İranlı Mebus Deşt: *“Bütün mebuslar namına söylüyorum yeni şahımızın, yirmi senedir bütün iradeyi kendinde toplayan Şehinşah'ın haksızlıklarına maruz kalanların zararlarının telafi edileceği işaret olunmuştur. Bu ne gibi tedbirlerle telafi edilecektir?”* diye sordu. Bu soruya Furugi şöyle cevap verdi: *“Hepiniz beni iyi tanırsınız. Ben bu yolda iyi bir imtihan geçirdim”* bu arada Meclis'te münakaşalar yaşandı ve Furugi sözlerine şu şekilde devam etti: *“Şimdi İngiliz ve Sovyet kıtaları Tahran'a yürüyorlar. Bize teminat vererek, fenalık için gelmiyoruz, işimiz vardır, buradan geçmek istiyoruz, diyorlar ve bizim de yardımımızı istiyorlar”*⁷¹ dedi.

Şah'ın tahtan indirilmesi ve sürgüne gönderilmesi kamuoyunda tartışılmaya başlandı. Şah'ın tahttan feragatinin sebebi olarak şu iki konu üzerinde duruluyordu. Bunlardan biri Rıza Şah'ın İngiliz aleyhtarı olması, bir diğeri de Rus ve İngilizlerle yapılan antlaşmanın iyi niyetle tatbik edilmesine karşı çıkmasıydı. Nitekim Londra Radyosu, Rıza Şah'ın tahttan çekilmesinin, İran'da İngiliz ve Ruslarla iş birliği yapmak isteyenlerin işlerini kolaylaştıracağını, yeni Şah'ın salâhiyetlerinin tehdit edileceğini ve demokratik bir idare kurulacağını söylüyordu.⁷² Ayrıca kamuoyu Rıza Şah'ın müttefikler tarafından sürgüne gönderildiğini düşünüyordu. Ancak İngiliz elçi Bullard anılarında bunun asılsız bir söylentiden ibaret olduğunu söylüyordu ve prensip olarak müttefiklerin böyle bir sorumluluk almak istenmediğinin bilinmesinin altını çiziyordu. Şayet Şah, tahtta kalsaydı müttefiklerin nasıl davranacakları tam olarak bilinmese de onun kendilerine çok yardımcı olacağını ve istedikleri her şeyi yapacağını da bildiklerini söylüyordu. Yine ona göre Şah'ın istifası birçok İranlıyı memnun etmişti ve Furugi ve diğerlerinin bunun bir parçası olduğunu ve bunların İran'a demokrasinin yakında geleceğini düşündüklerini ifade ediyordu. Bunlar dışında Bullard, İranlıların güç dilinden başka bir şey anlamadığını, otokratik ve zorlayıcı bir hükümetin varlığı olmadan İran'da hiçbir eylemin olmayacağına inanan bir kesim de olduğunu ekliyordu.⁷³

Muhammed Rıza Şah, her ne kadar tahtı devir almışsa da tedirgindi çünkü halkın tepkisinin ne olacağını bilmiyordu. Babası Rıza Şah da ülkeden ayrılmak için hazırlanıyordu ve onu belirsiz bir gelecek bekliyordu.⁷⁴ Muhammed Rıza Şah, savaş durumunun da

69 Taloui, *a.g.e.*, s. 257.

70 Akşam, 22 Eylül 1941, s. 1.

71 Anadolu, 18 Eylül 1941, s. 1, 4.

72 İkdâm, 18 Eylül 1941, s. 1, 3.

73 (Bullard ve Eskrayn, *a.g.e.*, s. 60.

74 Stewart, *a.g.e.*, s. 346.

olmasından zor bir vazife üstlendi. Kendisi hükümet işlerine aşına değildi. Özellikle iç politikadaki sorunlar ciddiydi ve ülke için radikal bir dönüşümün hayata geçirilmesini zorunlu kılıyordu. İran halkı otokratik hükümetten bıkmıştı. Bu sebeple Avrupa’da eğitim gören, Avrupa siyasi sistemine aşına olan yeni şah için bu durum anlaşılırdı. Rıza Şah ise Avrupa demokrasi ve siyasetine yabancı biriydi. Yeni Şah, müttefiklerle iş birliği yaparak onların desteği ile İran’da anayasal bir krallık gibi hüküm süreceğini belirtiyordu.⁷⁵ Daha sonra yeni Şah, tahtı devir aldıktan sonra yeni kararnameler yayınladı. Eski Şah’ın İngiltere bankalarında önemli miktarda parası vardı. Bunların hükümet tarafından alınması Rıza Şah döneminde zarar görenlere tazminat olarak verilmesi düşünüldü.⁷⁶ Bu paranın bir kısmı da memur maaşlarının ödenmesi için ayrıldı. Daha sonra vergileri azaltma ve devlet harcamalarının düzenlenmesi ve vakıf mallarının bireylere satılmasına ilişkin yasa iptal edildi. Siyasi mahkûmlar için af çıkarıldı.⁷⁷

Muhammed Rıza Şah, tahta geçtiğinde mümkün olduğu kadar tahtını korumaya çalıştı. Müttefiklerin güvenini kazanmak amacıyla onlarla iş birliği yaptı. Alman yanlısı subayları tutuklattı. Miras kalan toprakların çoğunu eski sahiplerine dağıtılması için hükümete devretti.⁷⁸ Babasının eğitim bakanlığının denetimine verdiği dini vakıfları serbest bıraktı. Meşhed ve Kum kenti de dâhil halka duyurduğu hac ziyaretleri yaptı. Dahası Necef’teki kıdemli müçtehit Ayetullah Ağa Hüseyin Kumi’ye devletin artık peçeye savaş açmayacağı konusunda güvence verdi. Kadınlar, peçe takıp takmayacaklarına veya peçeyi nasıl takacaklarına kendileri karar vereceklerdi.⁷⁹ Yeni Şah, bu çalışmaları yaparken Rıza Şah’tan ordu ve jandarma başkumandanlığı yetkisi alındı. Böylece Rıza Şah’ın bu vazifeleri uhdesinde bulunduracağına dair olan 1924 tarihli anayasanın bu babbaki maddesi bu şekilde lağvedilmiş oldu.⁸⁰ Bunlar dışında basın özgürlüğü arttı. Hayatta olan ve eğitilmiş insanlar vasıtasıyla siyasi faaliyetler için yeni bir ortam ortaya çıktı.⁸¹ Göreve başladıktan sonra yabancı elçileri de kabul etmeye başlayan yeni Şah’ın bu tavrı diğer devletlerin ve bilhassa İngiltere’nin Şah’ı tanımakta olduğunu gösteriyordu.⁸²

Rıza Şah’ın bilhassa serveti ile ilgili tartışmalar devam ediyordu. 14 Eylül 1941 tarihli Meclis oturumunda da mebuslardan biri hanedana ait elmaslarla banka kaimeleri karşılığı olarak korunması gereken altınlar hakkında devam etmekte olan şayiaları Maliye Bakanı Golsayan’a sormuştu. Golsayan cevap olarak, “*evvelce de izah ettiğimiz gibi elmasların, eski komisyon azalarının mühürleriyle kapalı sandıklar içinde banka hazinesinde korunduğunu, bunların mufassal listesinin komisyon azaları tarafından mühürlendiğini ve kendisine bırakıldığını*” söyledi. Bakan açıklamasına devam ederek hanedana ait ve tarihi kıymeti olan elmasların ise Halile ve Gülistan Sarayının müze olarak ayrılmış olan

75 Bullard ve Eskrayn, *a.g.e.*, s. 61.

76 *Anadolu*, 23 Eylül 1941, s. 1-2.

77 Stewart, *a.g.e.*, s. 343.

78 Ervand Abrahamian, *İran Beyn-i Do İnkılâb*, çev. Ahmed Golmuhammedî ve Muhammed İbrahim Ferttâhî, Neşr-i Ney, Tehran 2004, s. 217.

79 Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, s. 132.

80 *Cumhuriyet*, 16 Birinci Teşrin 1916, s. 1.

81 Zarinkoob, *a.g.e.*, s. 881.

82 *Akşam*, 22 Eylül 1941, s. 1.

büyük salonunda muhafaza edilmekteyken buradaki tamirattan dolayı bu elmasların toz ve toprak altında muhafaza edilmesi tehlikeli görüldüğünden 16 Ağustos 1941 tarihinde milli bankaya naklolduğunu açıkladı. Bu sırada başka bir mebus da söz alarak hükümete karşı olan itimatlarının tam olduğunu, bakanın da doğru yoldan ayrılmayacağına şüphe etmediklerini söyledi.⁸³ Bakan da yeni Şah'ın hanedana ait elmasların İran milli bankasına bulunduğu dair kanaatini teyit için parlamento komitesiyle eksperlerin yapacağı tahkikatı kolaylaştıracağını vadetti.⁸⁴

Rıza Şah, Tahran'dan ayrıldıktan sonra yabancı radyolar da Şah'ın zenginliğinden ve yabancı bankalara yatırdığı paralardan bahsetmeye başladılar. Radyolar, Şah'ın mücevherleri de yanına aldığını söylüyordu. Bu durum sürgün yolunda olan Rıza Şah'ı üzüyordu ve bankaların bu duruma neden sessiz kaldığına anlam veremiyordu. Yine radyoların iddialarına göre Şah, petrol hisse senetlerini ve büyük miktarda altın ve parayı bir valiz içinde birlikte götürüyordu. Bu arada düne kadar Şah'ın saltanatının nimetlerinden yararlanan bazı kişiler de fırsattan istifade ederek yabancıların sözcüsü gibi davranıyorlardı. Meclis'teki bazı vekiller ile gazetecilerin suçlamaları da Rıza Şah'ı kızdırıyordu. Şah:

*"Yabancılarla bile oturup bu tür yalanları söylemeye nasıl cesaret ederler? Ben bir ömür boyunca bu millet ve ülke için çalıştım. Bugün bu ülkeden ayrılırken tüm mal varlığımı bu millete bağışladım. Çünkü yarın öldüğümde yanımda birkaç metre kefinden başka bir şey götürmeyeceğimi biliyorum. Nasıl bu kadar utanmazca, benim mücevherleri yanımda götürdüğümü iddia edebilirler? Ben tüm hayatım boyunca, kendi paramla aldığım bu firuze yüzük dışında hiçbir mücevhere sahip olmadım"*⁸⁵ diyordu.

Mücevherler meselesi tartışılmaya devam ederken İran Maliye Bakanı mücevherlerin sağlam olduğunu söyledi ve Meclis'in ve İran halkının mücevherlerden emin olması için bir heyetin görevlendirilmesi tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine oluşturulan bir heyet mücevherleri yerinde görmek için durumu inceledi. Daha sonra bankalar mücevherlerin yerinde durduğunu ayrıca Şah'ın hesabında 680 milyon riyal olduğunu açıkladılar.⁸⁶ Yapılan incelemeler neticesinde mücevherlerin yerinde olduğu görüldü ve bunların Milli Bankaya devredilmesi için çalışmalar başlatıldı. Çok geçmeden mücevherler kayıt altına alınarak bankaya teslim edildi. Mücevherlerin bankaya devri Rıza Şah'ın İran'ı terk etmeye başladığı tarihe denk geliyordu.⁸⁷

Mücevherler meselesi tartışılırken Rıza Şah İsfahan'daydı. Rus-İngiliz ve İran hükümetleri, Rıza Şah'a karşı uygulanacak muamele üzerine müzakere etmeye başladılar. Şah'ın muazzam servetini hükümete terk edip etmeyeceğine dair kendisiyle görüşmek üzere akrabalarından biri ile başka bir şahıs İsfahan'a gönderildi.⁸⁸ Şah ile görüşme sağlandıktan sonra Hindistan'da bulunan İngiliz Bankasına 25 bin lira yatırılarak kendisine verildi. Geri kalan serveti ise memleket işlerine sarf olunmak üzere hükümete bırakıldı. Şah, yazmış

83 Cumhuriyet, 17 Eylül 1941, s. 1,3.

84 Akşam, 18 Eylül 1941, s. 1.

85 Stewart, a.g.e., s. 346)

86 Stewart, a.g.e., s. 346.

87 Nader Paymai, *Reza Şah Pehlevi, Ez Alaşat ta Johannesburg*, Washington 2005, s. 145-148).

88 Anadolu, 23 Eylül 1941, s. 1-2.

olduğu bir mektubunda memleketin menfaati uğruna hayırlı işlerde kullanılabilmesi için bütün emval ve emlakini oğluna bıraktığını yazıyordu. Yeni Şah ise babasından kalan bütün malları devlete bıraktığını açıkladı.⁸⁹ Ayrıca yeni Şah, babasının arazilerini asıl sahiplerine iade etmek üzere hükümete devretti.⁹⁰ Öte yandan Tahran'da 20 yıllık rejimin ve diğer suçların faillerini cezalandırmak için kurulan mahkemede Muhammed Rıza Şah, mağdurlardan sağ kalanlarla görüşmeler yaparak ve onlara çeşitli yetkiler vererek susturmak için birçok yollar denedi.⁹¹

Şah ile ilgili bu tartışmalar yaşanırken aslında kamuoyu onun cezalandırılmasını istiyordu. Nitekim kamuoyu, “*masumlara zulmeden onları hapseden, ülkeyi bu kadar çaresiz bırakanlar pişman değiller mi? Bu kadar çılgılık varken ülkenin başına bela olanların yargılanması ne olacaktı*”, diye soruyordu. Ayrıca kamuoyuna göre Şah ve yakınlarının yirmi yıllık diktatörlük döneminde yaptıkları genel bir tarihle açıklanamazdı. Bunların uzun uzun tartışılması gerekiyordu. Şah, halkı seçimlerden mahrum bırakarak gerçek yüzünü göstermiş ve yavaş yavaş da diktatöre dönüşmüştü. Ülkeyi muhalif sesleri boğan karanlık bir hapishaneye çevirmişti. Bu süreçte aydınlar ya istifa etmişler ya da hapishane köşelerinde ölmüşlerdi. Bu gibi tartışmalar yaşanırken Şah'ı destekleyen çevreler de vardı. Onlara göre Şah'ın yaptığı hizmetler de vardı. Ancak bu hizmetlere vurgu yapanlara yazılan bir makale ile sert bir cevap verildi. Makalede özetle şunlar yazıyordu:

*“Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra durum değişti ve İran komşuları ve diğer ülkelerle yeni ilişkiler kurmaya başladı. Halk diktatöre aldanmamalıydı. Bazı şeyler yapıldığı kesin ama eski kral olmasaydı bunlar yapılamaz mıydı sizce? Savaş sonrası durum sadece ülkemize değil tüm küçük ülkelere kalkınma ve ilerleme fırsatı verdi. Halk reform istediği için Şah’ın etrafında iyi niyetle toplandı. Her ülke kendi konum ve yeteneğine göre gelişti. Şayet Rıza Şah o gün tahta geçmeseydi. Sizce İran’da zorunlu askerlik teşkilatı kurulmaz mıydı? Karayolları yapılmaz mıydı? Merkez Bankası kurulmaz mıydı? Ülkeye radyo gelmeyecek miydi? Banknot çıkarma yetkisi hala Bank-ı Şahinşah’ın elinde mi olacaktı? Kapitülasyonlar kaldırılmayacak mıydı? Milletvekilleri özgür bırakılsalardı çıkarılan yasalar mevcut yasalardan daha iyi olmaz mıydı? Ordu yönetiminde ordu yetkilerine söz hakkı verilseydi daha iyi yönetilmez miydi? İlk düşünce ülkede büyük bir üniversite olması gerektiği değil miydi? Yolların güvenli olması gerektiği düşünülmez miydi? Okul sayısının artırılması ve öğrencilerin Avrupa’ya gönderilmesi gerektiği bilmiyorlar mıydı? Bu sorular sorulduktan sonra şöyle devam ediyordu: Bu reformlar ulusal hükümet düzeyinde yapılsaydı bunların bir temeli olacaktı çünkü artık kişisel çıkar düşüncesi işin içine girmeyecekti. Şah döneminde bazı çalışmalar yapılsa da kişisel çıkarlar hep ön planda tutuldu. Sadece görünüş açısından bazı farklılıklar gösterildi. Büyük ve güzel binalar inşa edilse de fikirler her zaman engellendi. Aynı şekilde petrol gelirleri hiç muhasebe ve defter olmaksızın Şah’ın emrindeydi ve bunu kendi iradesiyle kullanıyordu”.*⁹²

89 Cumhuriyet, 23 Eylül 1941, s. 1, 3.

90 Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, s. 133.

91 Pesyan ve Mogtased, *a.g.e.*, s. 772.

92 Medeni, *a.g.e.*, s. 270-272.

Ülkede bu tartışmalar yaşanırken Şah da ülkeyi terk etmeye hazırlanıyordu. İngiliz elçi Bullard, Şah'ın sürgün yerinin Güney Amerika ülkelerinden biri olabileceğini söylüyordu.⁹³ Şah, istifa mektubunu verdikten sonra eşyalarını alıp İsfahan'a doğru yola çıkmıştı. Şah ile birlikte eşi ve çocukları,⁹⁴ aşçısı ve garsonu da vardı.⁹⁵ Ayrıca Şah sürgüne giderken müttefikler, ailesinde dik başlı üyelerini de yanında götürülmesini istediler.⁹⁶ İngilizler, yeni Şah'ın tahtının emniyet altında olduğunu Rıza Şah'ın ise muhafaza altında olduğunu bildiriyorlardı.⁹⁷ Daha sonra, Şah, İsfahan'ı terk etti ve bu şehrin doğusunda bulunan Kirman'a gitti. Kirman, Belucistan tren yoluna en yakın şehirdi.⁹⁸ Şah, Kirman'dayken İngilizler bir an önce Benderabas'a gitmesi gerektiğini söylediler. Bu duruma sinirlenen Şah “*cebimde beş riyal bile yok bana zaman vermelisiniz, oğlumdan para istedim. Benderabas'a gideceğim*”⁹⁹ dedi. İngiliz konsolos bu konuda endişe etmemesini, Birleşik Krallık'ın masrafları karşılayacağını kendisine söyledi. Şah, Benderabas'a vardıktan sonra gemi burada üç günden fazla durmayacaktı.¹⁰⁰ 29 Eylül 1941'de Şah ve beraberindekiler Benderabas'a ulaştı.¹⁰¹ Burada sahilde havanın güzel olduğunu düşünen Şah, ailesine gecenin burada geçirilmesini istedi. Son geceyi böylece İran'da geçirmek istiyordu. Bu arada Şah, Benderabas'a geldikten sonra İran hükümeti, Şah'ın hareketini kolaylaştırmak için Washington'daki İran elçisine Şah'ın Birleşik Amerika ya da Güney Amerika'ya gitmesi için müsaade alınmasını talep etti. Ertesi gün Şah, Benderabas'tan ayrıldı.¹⁰² Bu sırada Şah'ın ülkeden ayrılması için bir İngiliz yük gemisi Basra Körfezi'ne geldi. Burada Şah'ın Hindistan'a gönderilmesi düşünülse de bu mümkün görünmedi. Çünkü Şah'ın din karşıtı politikası onun Hint halkı arasında itibarsızlaşmasına neden olduğundan Hindistan'daki İngiliz hükümeti onun burada kalmasına izin veremezdi.¹⁰³ Şah ülkeden ayrılırken gümrükte üzeri ve eşyaları incelendi.¹⁰⁴ Buradan Bombay'a gidecekti. Bombay'a geldikten sonra İngilizler gemiyi terk etmesine izin vermediler¹⁰⁵ ve Güney Afrika yakınlarındaki Mairutus'a nakledilmek üzere beklettiler. Bu arada Şah, Kanada ya da başka ülkeye gitmeyi talep etti. Ancak İngilizler bu talebi kabul etmediler.¹⁰⁶ Bu konu Şah'ı üzüyordu ve İran dışında gideceği yeri ve ikamet edeceği yeri dahi seçme özgürlüğüne sahip değildi.¹⁰⁷

Şah, Bombay'a geldikten 15 gün sonra herkes Şili veya Arjantin'e gideceğini düşünüyordu. Şah da Güney Amerika ülkelerine gidip hayatının geri kalanını huzur içinde

93 Paymai, *a.g.e.*, s. 145.

94 Hüseyin Mekki, *Tarih-i Bist Sale-i İran*, Cilt: 7, İntişarat-ı İlmi, Tehran 1380, s. 529-530.

95 Zibakalam, *a.g.e.*, s. 297.

96 Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, s. 133.

97 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1941, s. 1.

98 *Akşam*, 23 Eylül 1941, s. 1.

99 Stewart, *a.g.e.*, s. 346.

100 Eskander Deldam, *Zandegi-yi Pormajera-yı Reza Şah* Cilt: 2. Tehran 1371, s. 965.

101 Zibakalam, *a.g.e.*, s. 297.

102 İkdam, 26 Eylül 1941, s. 1, 3.

103 Bullard ve Eskrayn, *a.g.e.*, s. 59.

104 Paymai, *a.g.e.*, s. 145-148.

105 İkdam, 26 Eylül 1941, s. 1, 3.

106 Zibakalam, *a.g.e.*, s. 297).

107 Bullard ve Eskrayn, *a.g.e.*, s. 59.

geçirmeyi hayal ediyordu. Burada gemiden inmelerinin yasak olduğu söylenince Şah: *“ben mahkûm muyum? Ülkemden serbestçe göç ettim ve ülkem dışına istediğim yere göç edebileceğim söylendi. Neden Güney Amerika’ya gitmeme izin vermiyorsunuz? Burada inmemize engel oluyorsunuz?”* diye sordu. Bunun üzerine İngiliz görevli isteklerinin telgrafla gerekli yerlere iletileceğini bunun dışında bir şey yapamayacağını söyledi. Neticede Şah’ın, iklimi İran’a benzeyen Arjantin’e¹⁰⁸ buradan da Mairutus Adası’na gitmesi kararlaştırıldı.¹⁰⁹

Rıza Şah Mairutus Adası’na geldikten sonra buranın havasından şikâyet etmeye başladı. Çünkü havası elverişsizdi. Birkaç hafta süren tartışma sonrası Şah’ın çocuklarının Tahran’a dönmesine ve kendisi ile arkadaşlarının da Güney Afrika’ya nakledilmesine karar verildi.¹¹⁰ Neticede İngilizler, Şah’ı önce Güney Afrika’daki Port Louise daha sonra da Johannesburg’a göndermeyi kabul ettiler. Buranın havası daha iyiydi. Şah, burada sade bir eve yerleşti. Buradaki tek hobisi evin bahçesinde yürümektir. Tam otoritesinin zirvesindeyken böyle bir kadere maruz kalacağını bilmiyordu. Trajedisinin sebebinin İngiltere olduğunu ve bundan İngiltere’nin sorumlu olduğunu düşünüyordu. Şah, çok konuşmuyor ve hiçbir şey yapmıyordu. Son zamanlarında sık sık yatakta dinleniyordu ve nadiren yürüyordu.¹¹¹ Şah, Güney Afrika’dayken kendisine Tahran’dan özel purolar ve Afrika narenciyesini sevmediğinden Mazendaran narenciyeleri gönderiliyordu. Ayrıca bu sırada şiddetli mide ve diş ağrıları çekiyordu ve gün geçtikçe daha da bunalıma giriyordu. Çünkü Tahran’dan iyi bir haber olmadığı gibi yabancı radyolarda kendisi hakkında sürekli kötü haberler yapıyorlardı. Nitekim Şah, Johannesburg’a geldikten sonra bu şehrin küçük gazetelerinden biri kendisine ve geçmiş yıllarına karşı sert ve karalayıcı bir yazı yayınladı. Bu yazı Şah’ın daha da içeriye kapanmasına neden oldu. Çünkü dışarı da hakarete uğrayacağını düşünüyor ve bu sebeple karamsarlığa kapılıp evden çıkmak istemiyordu. Sadece dışı tedavisi için birkaç kez dışıya gitti. Ancak bu sırada Şah’ın mide ağrıları gittikçe artıyordu. Böylece zihinsel kaygıya fiziksel rahatsızlıkta ekleniyordu. Yine Şah, her zamanki gibi dinlenirken radyoda bir habere denk geldi. Haberde Tahran’daki yüksek fiyat, un ve buğday kıtlığından bahsedilirken *“Şah, tarıma önem verseydi İran halkının ihtiyaç duyduğu ekmek kıtlığından mustarip olmayacağını”* söylüyordu. Yine *“Mazendaran’da eski tarz pirinç tarımının devamına izin verilseydi bu kıtlık baş göstermeyecekti”* deniyordu. Bunları duyan Şah, birdenbire sesini yükselterek Ruslara ve İngilizlere sert sözler sarf etti. Bunların İran’a geldiklerinde halka ekmek, pirinç ve ilaç getireceklerini söylediklerini ifade etti.¹¹²

Rıza Şah sürgündeyken bazı durumların kafasını karıştırdığı söylenmektedir. İddiaya göre Şah, İngilizlerin kendisinin yardımına ihtiyacı olduğunu söyleselerdi onlarla iş birliği yapabileceğini söylemişti. Ayrıca İngilizlerin, Alman casuslara yataklık yaptığını söyledikleri, bu durumun anlamsız olduğunu çünkü İran’da olan Almanları polisin ülke tarafsızlığını tehlikeye atmamak için takip ettiğini söylemişti. Bunun dışında Ruslara tank ve top göndermelerine ihtiyaçları olduklarını söylemişler *“eğer kendilerine yaşattıkları sefalet yerine bunu bana söyleseydiniz size milli demiryolumu verirdim”* dediği iddia edilmektedir.

108 Deldam, a.g.e., s. 965.

109 Bullard ve Eskrayn, a.g.e., s. 59.

110 Stewart, a.g.e., s. 349.

111 Zibakalam, a.g.e., s. 297.

112 Pesyan ve Mogtased, a.g.e., s. 774-777.

Devamında Şah'ın “*sadece ülkemle savaşa girmekle kalmadınız aynı zamanda en nefret ettiğimiz korktuğumuz düşmanımız Rusya'nın da saldırısına katıldınız*”¹¹³ demişti.

Şah, buradayken bir süre sonra kalp sorunları yaşamaya başladı. Doktoru kalp probleminin ciddi olduğunu daha az yemek yemesini talimatlarına uymasını istedi. Ancak Şah'ın sağlık sorunları gittikçe artıyordu. Bir süre sonra Şah hayatını kaybetti. Şah öldükten sonra cenazesi Johannesburg'da iki uzman huzurunda mumyalanıp dezenfekte edildi. Tahran'dan getirilen örtü ile üzeri örtüldü. Bezin üzerine amblem ve madalyalar asıldı. Daha sonra cenaze bir gemi ile törenle Mısır'a götürüldü. Tahran ile Kahire arasındaki görüşmelerden sonra naaşı Tahran'a nakledildi.¹¹⁴

Sonuç

Rıza Şah'ın iktidara gelmesi İran tarihi açısından ne kadar önemli bir dönüm noktası ise sürgüne gönderilmesi de o denli önemli bir mevzudur. Bir darbe neticesinde İran tahtına oturan Şah'ın şüphesiz en önemli icraatları arasında ülkenin modernleştirilmesi ve merkezi bir yapıya kavuşması oldu. Bu sebeple birçok açıdan reformlar yapan Şah, ülkenin ilerlemesi için büyük çaba sarf etti. Ancak otoriter bir yönetim anlayışı benimsediği için toplumun onun reformlarını destekleyen ve baskıcı rejimi eleştirenler olarak ikiye bölünmesine sebep oldu. Şah'ın reformlarını eleştirenler otoriter yönetim anlayışıyla bastırılmaya çalışıldı. Bu da ülkede isyanların çıkmasına sebep oldu.

Şah sadece ülke içerisinde reformlar yapmadı. İran'ın gelişmesi önünde engel gördüğü kapitülasyonları da iptal ettirdiği gibi petrol gelirleri üzerindeki kontrolünü de artırmak istedi. Şah'ın bu davranışları başta Sovyet Rusya ve İngiltere'nin tepkilerine neden oldu. Rus ve İngilizlere karşı da üçüncü bir güç arayışına girdi. Bu üçüncü güç arayışı Şah'ı Almanya'ya yaklaştırdı. Çok kısa sürede Almanya ile ilişkilerini geliştiren Şah, Almanların İran'da etkisinin artmasına neden oldu. Şah'ın bu davranışları İngiltere'nin kendisine karşı tutumunun sertleşmesine neden oldu. Bütün bu sebepler, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşın getirdiği dengeler, İran'ı işgal eden devletlerin Şah'ı iktidardan uzaklaştırıp sürgüne gönderilmesinde etkili oldu.

Bilhassa İngiltere'ye karşı tavırları Şah'ın iktidarının sonunu getirdi ve hayatının geri kalanının sürgünde geçirmesine neden oldu. Bu durum Şah'ın geçmiş kararlarını ve İngilizlerin kendisine karşı tutumunu sorgulamıştır. Şah'ın sürgünden sonra arkasında bıraktığı miras ise tartışmaları uzun süre devam etti. Ancak Şah'ın mirasını İran hükümetine devrettiği daha sonra anlaşıldı. Bunun dışında Şah'ın ülkeyi terk etmesinden sonra halkın bir kesimi ülkeyi modernleştirme çabalarını takdir ederken diğer bir kesim de otoriter yönetimi ve muhalefeti bastırmasını eleştirdi. Kısacası Şah'tan sonra bile İran toplumu ikiye bölündü. Tahtı devir alan oğlu Muhammed Rıza Şah ise anayasal monarşi vaadiyle yeni bir yönetim sürecini başlattı. Bu aşamada dikkat çeken en önemli nokta Muhammed Rıza Şah'ın babasının yaptığı hataları kabul etmesi ve bunu telafi etmeye çalışmasıdır. Bu durum Rıza Şah'ın otoriter yönetiminin en önemli kanıtlarından biridir.

113 Stewart, *a.g.e.*, s. 348.

114 Pesiyen ve Mogtased, *a.g.e.*, s. 776-780.

Rıza Şah'ın İngiliz destekli bir darbe neticesinde İran tahtına oturtulması ve yine İngiliz ve Sovyet baskısıyla tahttan indirilmesi bu devletlerin İran üzerindeki etkisini göstermektedir. Nitekim bu iki devlet çıkarlarına göre hareket etmeyen herhangi bir yönetime tahammül etmediklerini, istedikleri zaman bunu değiştirdiklerini göstermektedir. Bu durum ayrıca İran'ın bağımsızlığının tartışmalı olduğunu göstermektedir.

Rıza Şah'ın iktidarı ve sürgüne gönderilişi İran'ın modernleşme sürecinin sancılarını ve uluslararası güç dengelerinin yerel yönetimler üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu olay, İran'ın siyasi bağımsızlık mücadelesi ve dış müdahalelere karşı direnişi açısından önemli bir ders niteliğindedir.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

İkdam

Yeni sabah

Telif-Tetkik Eserler

Abrahamian, Ervand, *Modern İran Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Abrahamian, Ervand, *İran Beyn-i Do İnkılâb*, Çev. Ahmed Golmuhammedî ve Muhammed İbrahim Ferttâhî, Neşr-i Ney, Tehran 2004.

Ahmadi, N. ve Sadeghi, Y., “Ceng-i Cehani Devvom Huzur-ı Müttefikin der İran (ba Takid ber Nekşi İngiliz)”, *Pojoheşname-i Tarihi*, Sayı: 8/32, 1392, ss. 1-21.

Akdevelioğlu, Atay ve Kürkçüoğlu, Ömer., “Ortadoğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, ed. B. Oran, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, ss. 357-370.

Atabaki, Touraj, *Azerbaycan der İran-ı Muassır*, İntaşarat-ı Tus, çev. Muhammed Kerim Eşrag, Tehran 1376.

Barjough, Samira Mirzadad, *İran’da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1921–1950)*, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis, 2016.

Benhür, Çağatay, “İkinci Dünya Savaşında İran’ın İşgali ve Türk Basını (1941)”, *Turkish Studies*, Sayı: 10/9, 2015, ss. 75-104.

Beset, A., *Der Tarih-i Revabıt-ı İran ve Alman*, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tehran 1388.

Bullard, S. R. ve Eskrayn, S. C., *Şutırha Bayad Beravend!*, terc. Hüseyin Abtaviyan,

Tehran 1363.

Cronin, Stephanie, “İran’da Ordu, Sivil Toplum ve Devlet: 1921-26”, *Türkiye ve İran’da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri*, der. Touraj Atabaki ve Erik Jan Zürcher, çev. Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 115-145.

Cronin, Stephanie, “Yukarıdan Reform, Aşağıdan Direniş: İran’da Yeni Düzen ve Muhafızları (1927-1929)”, *Devlet ve Maduniyet: Türkiye ve İran’da Modernleşme, Toplum ve Devlet*, der. Touraj Atabaki, çev. Serhan Afacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, ss. 93-118.

Dabashi, Hamid, *İran: Ketlenmiş Halk*, çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul 2007.

Deldam, Eskander, *Zandegi-yi Pormajera-yı Reza Şah*, Cilt: 2, Tehran 1371.

Devletabadi, Yahya, *Hayat-ı Yahya*, Cilt: 4, İntişarat-ı Attar, Tehran 1362.

Dilmekani F. ve Torki, M. A. K., “Caygah-i Hüviyeti Milli der İran; Nigahi Tetur-i Tarihi’l Guha ve Siyasetha-yı Hüviyet-i Milli ez Zeman-ı Bastan ta Devreyi Pehlevi Evvel”, *Feslname-i İlmi Pojoheşi*, Sayı: 5/19, 1396, 155-176.

Emini, Ali Reza, *Tarih-i Revabıt-ı Harici İran ez Kajariye ta Sukut-ı Reza Şah*, Tehran 1382.

Faghfoory, Mohammad H., “The Ulama-State Relations in Iran: 1921-1941”, *International Journal of Middle East Studies*, Sayı: 19/4, 1987, s. 413-432.

Farrokh, Kaveh, *Iran at War, 1500-1988*, Osprey Publishing, Oxford 2011.

Ferdost, Hüseyin, *Zuhur ve Sukût-ı Saltanat-ı Pehlevi*, Tehran 1369.

Garthwaite, Gene R., *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.

Ghorbani, Amir, *Keşf-i Hicab*, Muse-i Ferhengi ve Etlâ Resani Tebiyan, Kum 1395.

Gronke, Monika, *İran Tarihi, Yedinci Yüzyıldan Günümüze*, Çev. Remzi Avcı, Runik Kitap, İstanbul 2023.

Gürakar, Tolga, *Türkiye ve İran- Gelenek, Çağdaşlaşma, Devrim*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

Hasanlı, Cemil, *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005, s. 105.

Kara, Polat, *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010.

Karabalık, Kamuran, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanının İran’daki Yansımaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXXVIII/2, 2023, ss. 573-593.

Karadeniz, Yılmaz, “İran’ın Bağımsızlığının Curzon’a Teslim Edilmesi: 1919 İngiltere-İran Anlaşması ve Sadrazam Hasan Vusûk”, *Turkish Studies*, Sayı: 6/3, 2011, ss.

1011-1027.

Katouzian, Homa, “Rıza Şah Döneminde Devlet ve Toplum”, *Türkiye ve İran’da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri*, der. Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher, çev. Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, ss. 219-247.

Kılıç, Selami, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 4/16: 1995, ss. 529-547.

Matini, Calal, “İngiliz Devletlerinin İran Politikasına İlişkin Tarihi Belgeler”, çev. Abdüsselam Bilgen, *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi*, Sayı: 33/1-2: 1990, ss. 31-35.

Medeni, Seyyid Celaledin, *Tarih-i Siyasi-yi Muasır-ı İran*, Cilt: 1, Çaphane-i Dofter-i İntişarat-ı İslami, Kum 1378.

Mehdevi, Abdurrıza Huşeng, *Siyaset-i Harici İran der Devarn-i Pehlevi*, Neşr-i Peygan, Tehran 1388.

Mekki, Hüseyin, *Tarih-i Bist Sale-i İran* Cilt: 7, İntişarat-ı İlmi, Tehran 1380.

Mekki, Hüseyin, *Zendegani-i Siyasi-i Sultan Ahmed Şah*, Emir Kebir, Tehran 1323.

Moghadam, Mahdi Javdani, “Berersi Seyr-i Tetur Goftaman-ı Hicab der Sepehr Siyaset ve Ferheng İran”, *Feslname-i İlmi-Tehsisi Sepehr Siyaset*, Sayı: 6/20, 1398, s. 99-133.

Mukaddem, Emin Nevahti-Asel, Hamid Anurya, “Mebani-i İdolojik Siyasetha-yi Ferhengi Rejim Pehlevi”, *Feslname-i İlmi-Pojoheşi Mutalaat-ı İnkılab-ı İslami*, Sayı: 6/19, 1388, ss. 115-140.

Najmabadi, Afsaneh, “Güç ve Fail: Rıza Şah Dönemi Kadın Aktivizmini Yeniden Ele Almak”, *Devlet ve Maduniyet Türkiye ve İran’da Otoriter Modernleşme, Toplum ve Devlet*, der. Touraj Atabaki, çev. Serhan Afacan, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, ss. 205-232.

Paymai, Nader, *Reza Şah Pehlevi, Ez Alaşat ta Johannesburg*, Washington 2005.

Pesiyan, N. ve Mogtased, H., *Ez Savadkuh ta Johannesburg (Reza Şah)*, Tehran 1377.

Rezun, Miron, *The Soviet Union And Iran Soviet Policy in Iran from the Beginings of the Pahlavi Dynasty until the Soviet Invasion in 1941*, Sijthoff & Noordhoff International Publishers, Geneve 1381.

Sabet, Firoozeh Kashani, *Sınır Kurguları: İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

Stewart, R. A., *Der Aherin-i Ruzha-yı Reza Şah* terc. Abdulreza Huşeng Mehdevi ve Kave Bayat, Tehran 1380.

Şehitoğlu, Mustafa, *İkinci Dünya Savaşı’nda ve Sonrasında İran 1938-1953*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2019.

Taloui, Mahmud, *Ez Tezar ta Şah*, Ulum, Tehran 1388.

Türkay, Necati ve Açıkse, Erdal, “İran Kaynaklarına Göre Şah Rıza Pehlevi Dönemi İran-Almanya Siyasi İlişkileri (1925-1941)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 31/3: 2021, ss. 1311-1320.

Yıldırım, Alper, *İran Petrolleri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2024.

Zarinkoob, Abdülhüseyin, *Ruzagaran -Tarih-i İran ez Ağaz ta Sukut-ı Saltanat-ı Pehlevi*. Sohon, Tehran 1378.

Zibakalam, Sadegh, *Reza Şah*, Rozene, Tehran 1397.

Tarih & Gelecek Dergisi

Prof. Dr.
Murat Hanılçe

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0587-9336>

Journal of History & Future

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü
murat.hanilce@gop.edu.tr

Doktora Öğrencisi
Hikmet Yurteri

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1208-6088>

Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu.
Applied
18/08/2025

Kabul edildi.
Accepted
08/09/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1767721>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kız Kulesinin Posta Pullarından Seyri

A Glimpse of the Maiden Tower Through Postage Stamps

ATIF: YURTERİ Hikmet, HANİLÇE Murat, "Kız Kulesinin Posta Pullarından Seyri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3, (Eylül 2025), s. (490-528)

CITE: YURTERİ Hikmet, HANİLÇE Murat, "A Glimpse of the Maiden Tower Through Postage Stamps", *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (490-528)

Öz

Bu araştırmanın amacı, son yüzyıllık (1914-2024) dönemde Kız Kulesi figürlerinin posta pullarına nasıl konu olduğunun, hangi pullarda ne şekilde ve ne amaçla kullanıldığının ortaya çıkarılmasıdır. Kız Kulesi sanatsal ve kültürel alanlarda sıkça kullanılan bir figürdür. Posta pullarının ise ulusal ve uluslararası arenada bir tanıtım gücü bulunmaktadır. Bu araştırmayla Kız Kulesi'nin posta pullarının tanıtma işlevine nasıl bir katkı sunduğu incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma deseni yorumlamadır. Araştırma verilerini Kız Kulesi görseline yer veren 34 pul oluşturmuştur. Pullara araştırmacıların yaptığı literatür taraması sonucunda ulaşılmıştır. Verilerin analizinde betimsel analizden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler düzenlenmiş, özetlenmiş, belirlenen altı tema altında sınıflandırılarak sunulmuştur. Temalar; Osmanlı dönemi pulları, turizm ögesi olarak kullanılan pullar, İstanbul'un tanıtımında kullanılan pullar, kültürel ve sanatsal etkinliklerde kullanılan pullar, Türkiye'nin uluslararası arenada tanıtımında kullanılan pullar ve damga pullarıdır. Pulların kullanım amaçları incelendiğinde Kız Kulesi'nin çok eski tarihlerden bu yana hem İstanbul, hem Marmara Bölgesi hem de Türkiye için önemli bir figür olduğu görülmektedir. Türkiye'yi sanatsal, turistik ve kültürel açıdan tanıtmak isteyen pullarda Kız Kulesi'ne sıkça yer verilmesi, yerli ve yabancı turistler için Kız Kulesi'nin merak uyandıran ve ziyaret edilmek istenen yapılardan biri olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Kız Kulesi, Posta Pulu, Tanıtım, Turizm

Abstract

The purpose of this study is to examine how the figures of the Maiden's Tower have been featured on postage stamps over the past century (1914-2024), as well as to identify the specific stamps, purposes, and ways in which they have been utilized. The Maiden's Tower is known to be a frequently used figure in artistic and cultural contexts. Postage stamps, on the other hand, possess significant promotional power both nationally and internationally. This study investigates the contribution of the Maiden's Tower to the promotional function of postage stamps. The study employed a qualitative research method with a hermeneutics design. The research data consist of 34 stamps featuring images of the Maiden's Tower, identified through a literature review conducted by the researchers. The data were analyzed using descriptive analysis. The qualitative data were organized, summarized, and categorized into six themes: Ottoman-era stamps, stamps used as tourism elements, stamps promoting Istanbul, stamps used for cultural and artistic events, stamps promoting Turkey internationally, and revenue stamps. The analysis of the intended uses of these stamps revealed that the Maiden's Tower has long been a significant symbol for Istanbul, the Marmara region, and Turkey. Its frequent inclusion on stamps aimed at promoting Turkey artistically, culturally, and touristically indicates that the Maiden's Tower is a structure that intrigues and attracts both domestic and international tourists.

Keywords: İstanbul, Maiden's Tower, Postage Stamp, Promotion, Tourism

1. Giriş

Posta pulları, küçük boyutlarına rağmen devletlerin kültürel kimliklerini, turistik değerlerini ve ideolojik yönelimlerini yansıtan güçlü simgeler olagelmıştır. Literatürde, Türkiye ve İstanbul bağlamında yapılan pul konulu çalışmalar daha çok pulların verdiği politik/ideolojik mesajlar üzerinedir. Ayrıca bu tür çalışmalarda posta pullarının, ülke tanıtımında ve turizm politikalarının desteklenmesinde üstlendiği rol ve filatelik objelerin koleksiyonculuk ya da kurumsal hafıza boyutları da incelenmiştir¹.

Kız Kulesi özelinde ise araştırmalar genellikle daha geniş İstanbul imgesi içinde kısa değinilerle sınırlı kalmış; kimi çalışmalarda erken Cumhuriyet pullarındaki kentsel figürler arasında yer verilmiş, kimilerinde ise katalog kayıtları üzerinden Kız Kulesi'nin farklı dönemlerde pul yüzeyine nasıl taşındığı gösterilmiştir². Ancak bu değerlendirmeler çoğunlukla tekil seriler veya dönemlerle sınırlı kalmakta, Kız Kulesi'nin posta pullarındaki kullanımları ve bu kullanımların turizm, tanıtım ya da uluslararası temsil gibi farklı işlevlerle bağını bütüncül bir şekilde ortaya koymamaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Daha önceki çalışmalardan farklı olarak burada Kız Kulesi, 1914–2024 yılları arasında tedavüle giren 34 pul üzerinden incelenmiş; bu pullar altı ayrı kategori altında sınıflandırılmıştır: Osmanlı dönemi pulları, turizm amaçlı pullar, İstanbul'un tanıtımına yönelik pullar, kültürel ve sanatsal etkinliklere dair pullar, Türkiye'nin uluslararası tanıtımında kullanılan pullar ve damga pulları. Böylelikle Kız Kulesi'nin yalnızca tekil bir sembol olarak değil, farklı dönemlerde farklı amaçlarla temsil edilen çok katmanlı bir kültürel figür olarak seyri ortaya konulmuştur. Bu yaklaşım, literatürdeki genellemeleri mikro-düzeyde ayrıntılandırarak Kız Kulesi'nin filateliideki görsel ve işlevsel çeşitliliğini sistematik biçimde görünür kılmaktadır.

1.1. Dünya'da ve Türkiye'de Posta Pulların Tarihi Gelişimi

Posta pulları, özel zamlarla kaplı ve genellikle süslemeli küçük kâğıtlardır; mektupların posta ücretinin ödendiğini göstermek için kullanılırlar³. Başlangıçta sadece haberleşme ücreti için kullanılan pullar, zamanla sanatsal ve siyasi mesajlar taşıyan simgeler haline gelmiştir⁴.

-
- 1 Evrim Armağan Coşkun, "Ulus-Devlet İnşasında Kemalizm'in Simgesi Olarak Posta Pulları," *Mukaddime* 13/1 (2022), s.45–46; İbrahim Giritlioğlu, Halil İbrahim Karakan, Bilal Nadir Alkan, ve Harun Reşit Gündoğan, "Türkiye'nin Tanıtımında Posta Pullarının Fonksiyonel Önemi ve Türkiye'deki Posta Pullarına Yönelik İçerik Analizi," *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2017), s.76–90.
 - 2 Serkan Aycil, "İstanbul'un Kent Dokusunun Posta Pulları Üzerinden Değerlendirilmesi," *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13/34 (2022), s. 668; Burak Erhan Tarlakazan, "Sanatçı ve Tablolar Konulu Cumhuriyet Dönemi Türk Posta Pulları," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/50 (2017), s. 343.
 - 3 "Türkçe Sözlük", Türk Dil Kurumu, erişim 3 Mart 2024, <https://sozluk.gov.tr/>; "Pul (posta)", Vikipedi, erişim 3 Mart 2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/Pul_%28posta%29.
 - 4 Burak Erhan Tarlakazan, "Sanatçı ve Tablolar Konulu", s. 340.

Modern posta pulunun temelleri, maddi durumu nedeniyle mektup ücretini ödeyemeyen bir genç kızın yaşadığı durumdan ilham alan Rowland Hill tarafından atılmıştır. Hill'in önerisiyle, mektup ücretinin gönderen tarafından ödenmesi fikri benimsenmiş ve 6 Mayıs 1840'ta Birleşik Krallık'ta Kraliçe Victoria'nın portresini taşıyan ilk pul, "Black Penny" (Resim 1) tedavüle çıkarılmıştır⁵. Pullar, yalnız posta ücretini göstermekle kalmamış, aynı zamanda siyasi propaganda aracı olarak da kullanılmıştır⁶.

Birleşik Krallığı takiben, 1843'te İsviçre ve Brezilya, 1847'de ABD, 1849'da Fransa, 1862'de İtalya, 1863'te Osmanlı İmparatorluğu ve 1872'de Almanya ilk pullarını çıkarmıştır⁷.

Resim 1. İlk Posta Pulu: Black Penny

1850'lerin ortalarından itibaren, özellikle 1870'lerden sonra Avrupa'nın yanı sıra Kuzey ve Güney Amerika, Mısır ve İran gibi ülkelerde ulusal posta sistemleri kurulmuş ve posta pulları basılmaya başlanmıştır⁸. 1862'de ABD Posta Müdürlüğü, uluslararası posta sistemini standartlaştırmak için bir konferans önermiştir. 1863'te Paris'te düzenlenen Uluslararası Posta Kongresi'ne 15 Avrupa ve Amerika posta idaresi temsilcisi katılmıştır. 1874'te Bern'de katılımcı ülke sayısı 22'ye çıkmış ve 9 Ekim 1874'te imzalanan Bern Antlaşması ile Genel Posta Birliği kurulmuştur. 1878'de üye sayısının artmasıyla bu birlik, Evrensel Posta Birliği (UPU) adını almış ve dünya çapındaki posta politikalarını koordine etmeye başlamıştır. Posta pulları, haberleşme ücretlerini standartlaştırarak posta hizmetinde devrim yaratmıştır. Günümüzde ise pullar, küresel koleksiyon pazarında önemli bir ticari unsur haline gelmiştir⁹.

5 M. Müfahham Akoba, *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, İstanbul: Ceylan Yayınları, 1963, s. 11; Feryal Sıdika Fırat, "Türkiye Cumhuriyeti Posta Pullarında Geleneksel Sanatlar Teması", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2019, s.8.

6 Catherine J. Golden, "You Need to Get Your Head Examined: The Unchanging Portrait of Queen Victoria on Nineteenth-Century British Postage Stamps", *The Winton W. Blount Postal History Symposia Book*, Thomas Lera (Ed.), Smithsonian Institution Scholarly Press, Washington DC 2012, s. 23

7 "Uluslararası Filatelik", Smithsonian Ulusal Posta Müzesi, erişim 3 Mart 2024, <https://postalmuseum.si.edu/exhibition/international-philately/>.

8 Douglas Frewer, "Japanese postage stamps as social agents: some anthropological perspectives", *Japan Forum*, 14/1 (2010), s. 3-4.

9 "ICAO ve Evrensel Posta Birliği", ICAO, erişim 3 Mart 2024, https://applications.icao.int/postalhistory/icao_and_the_universal_postal_union.htm.

Osmanlı Devleti, 1840'ta Posta Nezareti'ni kurarak modern posta sistemine geçmiştir. İlk Osmanlı posta pulu, Sultan Abdülaziz döneminde, Beşinci Posta Nazırı Agâh Bey'in girişimiyle 15 Mart 1862'de kabul edilmiş ve 13 Ocak 1863'te kullanılmaya başlanmıştır. Dikdörtgen biçimde basılan pulun (Resim 2) üzerinde Sultan Abdülaziz'in tuğrası bulunmakta olup dantelsizdir. Pulun ortasında tuğra, hilal içinde ise "Devlet-i Ali Osmaniye" yazısı yer almaktadır¹⁰.

Resim 2. Osmanlı'da Basılan İlk Pul Örneği

Osmanlı Devleti'nin posta pullarında ağırlıklı olarak hilal, yıldız, silahlar, tuğra ve süslü Arap alfabesi kullanılmıştır¹¹. 1865'te basılan pullarda (Resim 3) ay ve yıldız ile "Posta-i Devlet-i Osmaniye" yazısı yer almış, kalıplarını Fransız Duloz hazırladığı için bu pullara Duloz pulları denilmiştir. Bu seri, 1865-1876 arasında basılmıştır¹². Osmanlı Devleti'nde 1863-1922 yılları arasında çeşitli temalarda pullar üretilmiş olup bu pullar devletin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel durumuna dair bilgiler içermektedir¹³. 1914'te basılan 1. Londra posta serisi, Süleymaniye Camisi, Rumelihisarı, Kız Kulesi, Dikilitaş gibi birçok mimari ve tarihi öğeyi içermiştir. Serinin son pulunda 5. Sultan Mehmed portresi yer almış ve insan figürleri ilk kez Osmanlı posta pullarında kullanılmaya başlanmıştır. 1916'dan itibaren, posta pullarında çeşitli insan figürleri de tasvir edilmiştir¹⁴.

-
- 10 Hakan Anameriç. "Stamps as an Information Source in the National Library of Turkey", *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services*, 30/1-2 (2006), s. 118. ; Mustafa Hilmi Bayındır, *Osmanlı-Türk Posta Mühür ve Damgaları*, İstanbul: Ünal Ofset, 1992, s.55.
- 11 Kubilay Yazıcı, "Tarih Öğretiminde Posta Pullarının Kullanılabilirliğine Bir Örnek "100 Posta Pulu İle Türk Tarihinden Bir Kesit -1863-1950 Yılları Arası", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, (Prof. Dr. Refik Turan Özel Sayısı), 5/16 (2014), s.181.
- 12 "Türkiye'nin Posta Tarihi ve Posta Pulları", Vikipedi, erişim 10 Mart 2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27nin_posta_tarihi_ve_posta_pullar%C4%B1#.
- 13 Yazıcı, "Tarih Öğretiminde", s. 181.
- 14 Burak Erhan Tarlakazan, "Pul Tasarımlarında Osmanlıdan Günümüze Kadın Figürleri", *İdil*, 7/46 (2018), s. 713-714

Resim 3. Ayyıldızlı (Duloz Basımı 1865) Posta Pulu

Türkiye’de posta hizmetleri Prefilatik ve Filatelik dönem olmak üzere iki ana başlıkta incelenmektedir. Prefilatik döneme mühür devri denmektedir. Bu devir ülkemizde ilk posta pulunun 13 Ocak 1863 tarihinde çıkarılışından önceki posta hizmetlerine denir. Prefilatik dönem üç farklı aşamaya ayrılır: İlk aşama, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 1840’ın sonuna kadar olan süreyi içerir. İkinci aşama, 1840’ın sonundan 13 Ocak 1863 tarihine kadar olan zaman dilimini kapsar. Son aşama ise Ecnebi postaları olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde ilk posta pulunun çıkarılmasından sonraki döneme Filatelik dönem denilmektedir. Bu dönemde Osmanlı Postaları, İmtiyazlı Ecnebi Postaları, Anadolu Postaları ve Türkiye Cumhuriyeti Postaları diye dört başlıkta sıralanmıştır¹⁵. Türkiye’de posta pulunun basımı (Resim 4) Cumhuriyetin ilanıyla beraber ay ve yıldız motifli bir şekilde Ekim 1923 tarihinde gerçekleşmiştir¹⁶.

Resim 4. Birinci Ayyıldız Serisi 1923

15 Akoba, *Türkiye’de Pul*, s. 18-27.

16 İbrahim Giritlioğlu, Halil İbrahim Karakan, Bilal Nadir Alkan, Harun Reşit Gündoğan, “Türkiye’nin Tanıtımında Posta Pullarının Fonksiyonel Önemi ve Türkiye’deki Posta Pullarına Yönelik İçerik Analizi”, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2017), s. 76. ;Geçmişten Günümüze Posta, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2007, s. 400-405

Ressam Ahmet Nazmi tarafından yapılan 22 pulluk seri, I. Ayyıldız Serisi olarak bilinir. İlk serilerde Fransızca ve Osmanlıca yazılar bulunurken, sonraki serilerde yalnızca Türkçe Latin alfabesi kullanılmıştır. 1924'te Lozan Barış Antlaşması'nın anısına çıkarılan pullarda, Sakarya Nehri üzerindeki Kagir Köprüsü ve Mustafa Kemal Paşa'nın portresi yer almıştır¹⁷. Aynı yıl, Lozan Barış Antlaşması'na dayanarak "Sulh Hatırası" adıyla sekiz pul basılmıştır. 1929'da yeni harflerle posta pulu kullanıma girmiş, 1930'da demir yolu temalı pullar yayımlanmıştır. 30 Ağustos 1930'da Sivas Demir Yolu Açılış Hatırası pulu basılmıştır. 1931'de Atatürk portreli pullar yayımlanmış ve 1931-1955 arasında çeşitli seriler çıkmıştır. 1935 ve 1936'da Dünya Kadınlar Kongresi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne dair pullar basılmıştır. 1937'de Tarih Kurultayı ve Balkan Antantı pulları yayımlanmıştır. 1948'de başlayan Türk devrimi temalı pullar, 2019'a kadar devam etmiştir¹⁸. 1937'ye kadar pullar, oyma baskı veya tipografi ile basılmış, 1937'de litografi, 1938'de ise fotogravür kullanılmaya başlanmıştır. 2012'de dijital baskı tekniğiyle üretilmeye başlanmıştır¹⁹.

PTT, 23 Ekim 1840'ta Tanzimat Fermanı'nın etkisiyle kurulan Posta Nezareti'ne dayanmaktadır. Osmanlı topraklarında ilk modern postahane İstanbul'da açılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında PTT, İçişleri Bakanlığı'na, 1933'te Bayındırlık Bakanlığı'na, 1939'da Ulaştırma Bakanlığı'na bağlanmıştır. 1954'te Kamu İktisadi Teşebbüsü, 1984'te Kamu İktisadi Kuruluşu statüsüne geçmiştir. 1994'te, T.C. Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü ve Türk Telekomünikasyon Anonim Şirketi olarak yeniden yapılandırılmıştır. 2000 yılında adı T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir. 2011'de PTT'nin bağlı olduğu bakanlık değişmiş ve 2013'te 6475 sayılı Posta Hizmetleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bugün, pul basımı ve kullanımı T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi Değerli Kâğıtlar Daire Başkanlığı tarafından yönetilmektedir²⁰. Bu çalışmada, 05.03.2024 tarihinde T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi'ne Kız Kulesi'ne ilişkin posta pullarının kullanımı için başvuru yapılmış ve izin alınmıştır. Ülkemizin önemli kültürel varlıkları, özellikle UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndeki eserlerimiz, pullara yansıtılmıştır. İstanbul'daki Kız Kulesi bunlardan biridir²¹.

1.2.Kız Kulesinin Tarihi ve Gördüğü Onarımlar

Kız Kulesi, İstanbul Boğazı'nın girişine yakın, Salacak kıyısının yaklaşık 100 metre açığında yer alan bir yapıdır²². Küçük bir ada üzerinde bulunan kulenin duvar kalınlığı beş metre, yüksekliği kuzeyde 28 metre, güneyde ise 31 metredir. Merdiveni 23 metre yüksekliğinde olup, altı kattan oluşur ve içinde taşlarla kaplanmış bir su kuyusu bulunur²³.

17 Evrim Armağan Coşkun, "Ulus-Devlet İnşasında", s. 45-46.

18 Orhan Köksal, "Posta Pulları İzleğinde Atatürk İnkıpları", *Anıtkabir Dergisi*, 82 (2021), s. 42-43

19 "PTT Pul Müzesi", T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı, erişim 13 Mart 2024, <http://www.pttpulmuzesi.org.tr>.

20 "Tarihçe", T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı A.Ş., erişim 29 Mart 2024, <https://www.ptt.gov.tr/hakkimizda-tarihce>.

21 "Türk Kültür Varlıkları - Türbeler", Pulhane, erişim 15 Mart 2024, <https://www.pulhane.com/Tematik/kul.html>.

22 Vildan Göksoy Özkan, "İstanbul Silüetinin Vazgeçilmezi Kız Kulesi", *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2016), s.1-4.

23 "Kız Kulesi", Türkiye Turizm Ansiklopedisi, erişim 14 Mart 2024, <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/kiz-kulesi>.

Evliya Çelebi, kuleyi “Deniz içinde karadan bir ok atımı uzak, dört köşe, sanatkârane yapılmış bir yüksek kuledir” ifadeleriyle tanımlamıştır²⁴. Kulenin temelleri Fatih Sultan Mehmed dönemine, son şekli ise Sultan II. Mahmud zamanındaki restorasyona dayanır²⁵. Kule, tarihsel süreçte deniz feneri, kale, istasyon, depo, hastane gibi farklı işlevlere sahip olmuştur²⁶.

Antik dönemde Damalis ya da Arcla, Osmanlı döneminde ise Kule-i Duhter ya da Kule-i Bahir olarak bilinen Kız Kulesi’nin tarihi milattan önce 410 yılına kadar uzanır²⁷. İlk olarak Atinalı komutan Alkhibiades, kayalıkta gümrük noktası kurmuştur. 12. yüzyılda Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos, boğazı kontrol etmek için kuleyi inşa ettirmiştir²⁸. Osmanlı İstanbul’u fethettikten sonra Fatih Sultan Mehmed, kuleye yeni bir kale inşa etmiş, II. Mahmud döneminde ise kuleye bir fener yerleştirilmiştir. 1800’lerdeki salgın hastalıklar sırasında karantina merkezi olarak kullanılmıştır. 1950 ve 1960’lı yıllarda ise gözetleme ve radar istasyonu olmuştur. 1995’ten itibaren turistik amaçla kullanılmaya başlanmıştır²⁹.

Kız Kulesi, çeşitli efsanelerle ilişkilendirilmiştir. Bunlardan biri, Hero ile Leandros’un aşkını konu alırken, bir diğeri Atinalı General Hares’in karısına ithafen kuleyi yaptırdığına dair anlatılardır. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde de kulede saklanan kralın kızı ve hazinesinin Battal Gazi tarafından kaçırılması anlatılmaktadır³⁰. Kız Kulesi, milattan önceki dönemlerden günümüze kadar merak uyandıran bir yapıdır. Tarihi boyunca birçok onarımdan geçen Kız Kulesi, yangın, deprem ve diğer doğal afetler nedeniyle hasar görmüştür³¹. 1509, 1690 ve 1766 yıllarındaki İstanbul depremlerinde ciddi hasar almış, II. Mahmud döneminde son büyük onarımını geçirmiştir. 1944’teki onarımdan sonra, kule deniz ve hava trafiğini kontrol eden radar istasyonu olarak hizmet vermiştir. 1995’te yapılan restorasyonda, kulenin orijinal mimarisi korunarak yenileme çalışmaları gerçekleştirilmiştir³². 2021’de Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yeni bir restorasyon başlatılmış ve 2023’te tamamlanmıştır³³.

-
- 24 Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. haz., Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Cilt 1, 1999. s.204.
- 25 “Kız Kulesi”, Vikipedi, erişim 14 Mart 2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z_Kulesi.
- 26 Vildan Göksoy, “Kız Kulesi ve Salgın Hastalıklar”, *Tarih ve Toplum*, 32/188, (1999), s. 116; Aliye Öten, “Osmanlı Devri İstanbul Tasvirlerinde Kız Kulesi Betimlemeleri” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 16/42 (2023), s. 758
- 27 “Tarihçe”, Kız Kulesi, erişim 22 Mart 2024, <https://kizkulesi.gov.tr/tarihce> ; Deniz Mazlum, “Kız Kulesi’nin Uzun Tarihinden Bir Kesit: 18. Yüzyılda Kule-i Duhter”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 24/1 (2007), s.35-47.
- 28 Göksoy Özkan, “İstanbul Silüetinin”, s.1.
- 29 “Tarihçe”, Kız Kulesi, erişim 22 Mart 2024, <https://kizkulesi.gov.tr/tarihce>.
- 30 Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s.204
- 31 Deniz Mazlum, “Kız Kulesi’nin Uzun Tarihinden Bir Kesit: 18. Yüzyılda Kule-i Duhter”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 24/1 (2007), s.35-47.
- 32 Kifayet Özkul, Süreyya Oskay, “Salgın Dönemlerinde Kız Kulesi’nin Karantina Hastanesi Olarak Kullanılması”, *Şehir ve Medeniyet, Şehir Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 6, Sayı: Şehircilik ve Covid-19 (2020), s.654-655
- 33 “Kız Kulesi”, Vikipedi, erişim 29 Mart 2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z_Kulesi.

Popüler kültürde sıkça yer alan Kız Kulesi, İstanbul’u tanıtan film ve dizilerde öne çıkan bir simge haline gelmiştir³⁴. Netflix reklamlarında, İstanbul Boğazı ve Kız Kulesi gibi simgeler sıklıkla kullanılmıştır³⁵. Kız Kulesi’ne dayanan filmlerden biri 1993 yapımı “Kız Kulesi Aşıkları”dır³⁶. Ayrıca, James Bond serisinin “The World Is Not Enough” (1999) filmi de kulenin tarihi odalarında geçmektedir³⁷. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın tanıtım filmlerinde de Kız Kulesi sıkça yer almaktadır³⁸. Kız Kulesi, gündelik yaşamda anahtarlıklar, tişörtler ve posterler gibi ürünlerde de sıkça yer almaktadır. Bu figür, ayrıca posta pullarında da kullanılmakta ve Türkiye’nin kültürel mirasını uluslararası alanda tanıtmaktadır. Bu çalışmada, Kız Kulesi figürlerinin posta pullarında nasıl kullanıldığı incelenmiştir.

2. Yöntem

Bu araştırmanın amacı, son yüzyıllık (1914-2024) dönemde Kız Kulesi figürlerinin pullara nasıl konu olduğunun, hangi pullarda ne şekilde ve ne amaçla kullanıldığının ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, araştırma yapılan olgu ve olayların kendi bağlamında ele alındığı ve araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemeyi benimseyen bir yöntemdir³⁹. Araştırma deseni yorumlamadır (hermeneutics). Bu desende metinlerin, sanatsal ya da sembolik içeriklerin sosyal ve kültürel bağlamda yorumlanması anlayışı esastır⁴⁰. Bu çalışmada da hem sanatsal hem de sembolik anlamları olan posta pullarında Kız Kulesi figürünün kültürel ve sosyal bağlamda nasıl kullanıldığı belirlenmek istendiğinden yorumlama deseni tercih edilmiştir. Araştırma verilerini 1914 ile 2024 yılları arası basılmış ve Kız Kulesi görseline yer veren 34 pul oluşturmuştur. Pullara araştırmacıların yaptığı literatür taraması sonucunda ulaşılmıştır. Verilerin analizinde betimsel analizden yararlanılmıştır. Bu analiz yaklaşımına göre elde edilen nitel veriler düzenlenir, özetlenir, belirlenen temalar altında sınıflandırılır ve yorumlanarak sunulur⁴¹. Bu çalışmada da erişilen pullar araştırmacılar tarafından gruplandırılmış ve 6 tema altında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu temalar; Osmanlı dönemi pulları, turizm ögesi olarak kullanılan pullar, İstanbul’un tanıtımında kullanılan

-
- 34 Hülya Yavuz Öden, “Eski Doğanbey Köyü Evleri ve Mekansal Olarak Sinemada Kullanımı”, *İdil*, 61 (2019), s. 1201.
- 35 Emrah Gülmez, “Netflix’in Türkiye’ye Özgü Reklam Filmlerinin Küresel Markaların Yerel Reklam Stratejileri Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Erciyes İletişim Dergisi*, 1 (2019), s. 157-178.
- 36 Dilbar Guliyeva, Ziyad Guliyev, “Transmedya Hikayeciliği Bağlamında Kültürel Miras Yapıtlarının İnşa Ettiği İmaj Analizi: Kız Kulesi Örneği”, *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1, (2021), s. 96-108.
- 37 Alparslan Karlıoğlu, “Türkiye’de Çekilmiş Oryantalist Filmler Üzerine Bir İnceleme”, *İletişimde Güncel Çalışmalar 2*, Salih Tiryaki ve Emre Vadi Balcı, (Ed.), Konya: Palet Yayınları, 2021, s.185-226.
- 38 Şafak Ünüvar, Sedat Şimşek, “Kültür ve Turizm Bakanlığının Yurtdışı Tanıtım Filmlerinde Kültürel İmge Kullanımı”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12/24 (2012), s. 305-330.
- 39 Remzi Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010, s. 40; Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005, s.31.
- 40 Lynn Stewart, “Hermeneutic Analysis in Qualitative Research”. <https://atlasti.com/research-hub/hermeneutic-research> (erişim 05.03.2024).
- 41 Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde*, s.36.

pullar, kültürel ve sanatsal etkinliklerde kullanılan pullar, Türkiye'nin uluslararası arenada tanıtımında kullanılan pullar ve damga pullarıdır. Osmanlı dönemi pulları başlığında Kız Kulesi görseli yer alan 1 adet pul, turizm ögesi olarak kullanılan pullar başlığında 5 adet pul, İstanbul'un tanıtımında kullanılan pullar başlığında 5 adet pul, kültürel ve sanatsal etkinliklerde kullanılan pullar başlığında 9 adet pul, Türkiye'nin uluslararası arenada tanıtımında kullanılan pullar başlığında 14 adet pul ve damga pulları başlığında ise 1 adet pul incelenmiştir.

3. Bulgular

Bu başlıkta Kız Kulesi pullarıyla ilgili bulgular altı tema altında sunulmuştur.

3.1.Osmanlı Dönemi Pullarında Kız Kulesi

Osmanlı Devleti'nde 1 Ocak 1863'te kullanılmaya başlanan posta pulları zamanla değişim göstermiştir. Sultan Abdülaziz döneminde renkli pullar kullanılmaya başlanmış, devletin son dönemlerinde İstanbul'un yapıları ve manzaralarını içeren seriler basılmıştır⁴². 1914'te Londra'daki Bradbury Wilkinson Matbaası'nda basılan ve "Londra Baskısı Posta Pulları" olarak adlandırılan ilk resimli pulların nakışları mimar Muzaffer Bey'e, süslemeleri hattat Mehmet Bey'e aittir. Basımı, Posta Telgraf Nazırı Oskan Efendi döneminde gerçekleşmiştir. 1913'te Edirne'nin kurtuluşu anısına tedavüle sunulan pullarla birlikte, 1914'te İstanbul Manzaralı Posta Pulları ilk kez çelik gravür baskı tekniğiyle Londra'da basılmıştır⁴³. 1920'de Bradbury & Wilkinson matbaasında, önceki Londra baskılarının kalıplarıyla basılan 9 pulluk serinin 5 paralık pulunda Kız Kulesi figürü yer almıştır (Osmanlı Posta Tarihi, 2024). Resim 5'te görüldüğü gibi, 17 puldan birinde Kız Kulesi görseli yer almaktadır. Pulun sağ üstünde Osmanlıca "5 para", ortasında ay yıldız ve tuğra, sol üstünde Latin alfabesiyle "5 paras" yazısı bulunmaktadır. Arka planda Sultanahmet, Ayasofya ve ev görselleri yer alırken, sol üst köşede Fransızca "Postes Ottomanes", sağ üst köşede "Devlet-i Osmaniye Postası", alt kısmında Osmanlıca "Kız Kulesi" yazısı bulunmaktadır.

Resim 5. Londra Baskısı İstanbul Manzaralı Posta Pulları

42 "Pullar", Osmanlı Posta Tarihi, erişim 2 Mayıs 2024, <https://www.osmanlipostatarihi.org/posta/detay/2>.

43 "Türk Pulunun 150. Yılı", Pulhane, erişim 2 Mayıs 2024, <https://www.pulhane.com/KatalogSayfalari/k201302.html>.

3.2. Turizm Ögesi Olarak Kullanılan Pullarda Kız Kulesi

Turizm, bireylerin sosyo-kültürel gelişiminde olduğu kadar ülkelerin ekonomilerine de önemli katkılar sağlar. Bu nedenle, ülkeler turizm gelirlerini artırmak için rekabet eder ve çeşitli tanıtım faaliyetlerinde bulunurlar. Bu faaliyetler, iç ve dış turizme yönelik olarak, tüketicilere turizm ürünlerinin özelliklerini ve çekici yönlerini aktarır⁴⁴. Posta pulları, tanıtımda kullanılan önemli araçlardan biridir; çünkü pullar, posta ücretlerini belirlemenin ötesinde, ülkelerin sosyal, kültürel varlıklarını ve sanat anlayışlarını yansıtan semboller olarak işlev görür⁴⁵. Bu bağlamda, Türkiye turizmine yönelik tanıtım faaliyetleri kapsamında basılan ve Kız Kulesi görselini içeren pullar incelenmiştir. Resim 6’da görüleceği gibi, turizm başlığı altında dört pul serisinde Türkiye’nin tarihi ve turistik yerleri ile yerel yiyecek ve içecekler yer almıştır.

Resim 6. Kız Kulesi Figürü İçeren Turizm Konulu Posta Pulları^{46*}

Resim 6’daki ilk pul serisi, 18 Haziran 2014’te satışa sunulan, toplamda 10,65 lira değerindeki “Konulu Sürekli Resmi Posta Pulları”dır. Bu pullar, “Kültür Varlıklarımız” başlığı altında turizme yönelik olarak basılmıştır. İlk Gün Zarfı ve Damgası PTT Merkez Müdürlüğü tarafından yapılmamış, ancak satışa çıktığı gün herhangi bir PTT Merkezinden posta damgası alınıp Posta Damgalı İlk Gün Zarfı oluşturulmuştur (Resim 7). Bu pullardan toplam 29 milyon adet basılmış olup, resmi seri olarak 500 bin adet üretilmiştir. 15 kuruşluk 5 milyon, 25 kuruşluk 3,5 milyon, 1,25 liralık 20 milyon ve 9 liralık 500 bin adet basılmıştır. Pulların boyutu 36x26 mm olup, dijital baskı yöntemiyle üretilmiştir.

25 kuruşluk ve 1,25 liralık pullarda kültür varlıklarımızdan biri olarak Kız Kulesi

-
- 44 Zehra Burgucu, “Tanıtım Faaliyetlerinin Turizm Hareketine Etkisi ve Fethiye İlçesi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 7; “Bodrum Tanıtım Stratejisi”, Bodrum Ticaret Odası, 2 Mayıs 2024, <https://www.bodto.org.tr/images/other/bts.pdf>.
- 45 Şükran Düzenli ve Tamer Kavuran, “Görsel İletişim Aracı Olan Pulun Tarihi Gelişimi ve Grafik Ürün Olarak Önemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28/2 (2004) s:187-204.
- 46 Resim 6 ile Resim 39 arasındaki tüm figürlere ve figürlere ait bilgilere “Pulhane” sitesinden erişilmiştir. “Pulhane Filatelik Ürünler ve Koleksiyon Materyalleri”, Pulhane, erişim 4 Şubat 2024, <https://www.pulhane.com/>.

figürü yer almıştır. 25 kuruşluk pulda Nevşehir-Peri Bacaları, Çanakkale-Truva Atı, Adıyaman-Nemrut Heykeli, Denizli-Pamukkale Travertenleri, İzmir-Efes Antik Tiyatro ve İstanbul-Kız Kulesi figürleri bulunurken, Kız Kulesi pulun sağ orta tarafında yer almıştır. 1,25 liralık pulda ise Karabük-Safranbolu Evleri, Nevşehir-Peri Bacaları, Çanakkale-Truva Atı, İzmir-Efes Antik Kenti, Adıyaman-Nemrut Heykeli ve İstanbul-Kız Kulesi figürleri yer almakta olup, Kız Kulesi pulun orta-sağ kısmında, peri bacaları, Nemrut heykeli ve Truva atı arasında konumlanmıştır.

Resim 7. 2014 Tarihli Konulu Sürekli Resmi Posta Pulları İlk Gün Zarfı

Resim 6'daki ikinci pul serisi, 13.07.2020 tarihinde satışa sunulan Akdeniz 2020-Geleneksel Gastronomi temalı Anma Bloğuna aittir. Bloktaki pulların ikisi 3'er, biri ise 5,50 lira değerindedir ve toplamda 11,5 lira eder. Anma Bloğuna ait İlk Gün Zarfı (Resim 8) ise 13,5 lira fiyatla PTT iş yerlerinde satılmıştır. 100 bin adet basılan 3 pullu blok, 36x26 mm boyutlarında pullar ve 90x100 mm boyutlarında bir blok içermektedir. Pullarda, Türkiye'nin gastronomi turizmini tanıtmak amacıyla kahve, lokum, baklava, aşure, çay ve simit gibi ikonik yiyecekler yer alırken, Kız Kulesi, İstanbul manzarası ve Galata Kulesi arka planda figür olarak kullanılmıştır. Bu blok, kulenin turizmdeki önemini vurgulamaktadır.

Resim 8. 2020 Akdeniz Geleneksel Gastronomi Konulu Pulların İlk Gün Zarfı

Resim 6'daki üçüncü pul serisi, 1375 seri numaralı ve 16.08.2018 tarihinde satışa

sunulan Yöresel Yemeklerimiz-Marmara Bölgesi temalı dört değerli puldan oluşan Anma Bloğu'dur. Bloğun toplam değeri 9 lira olup, pullardan ikisi 2 lira, biri 1 lira ve diğeri 4 lira değerindedir. Anma Bloğu'na ait İlk Gün Zarfı (Resim 9), 10 lira ücretle satışa sunulmuştur. 100 bin adet basılan bu 4 pullu blok, ayrı ayrı tabaka halinde basılmamıştır. Pulların boyutu 36x26 mm, bloğun boyutu ise 131x71 mm'dir. PTT, 2012'den itibaren her yıl yöresel yemekleri konu alan pul serilerine yer vermekte olup, 2018 yılı Marmara Bölgesi lezzetlerine ayrılmıştır. Türkiye'nin yiyecek ve içecekleri, hem iç hem de dış turizm açısından ilgi çekicidir.

Serideki 1 liralık pulda Edirne tava ciğeri ve boza, 2 liralık ilk pulda peynir helvası ve Tekirdağ köftesi, ikinci 2 liralık pulda İskender kebab ve Mustafa Kemal Paşa peynir tatlısı, 4 liralık pulda ise kestane şekeri ve ıslama köfte yer almaktadır. Pulların yer aldığı blokta Marmara Bölgesi haritası ve bölgeye ait önemli tarihi ve turistik yerler vurgulanmaktadır. Bunlardan biri olan Kız Kulesi, peynir helvası ve Tekirdağ köftesinin bulunduğu 2 liralık pulda, haritada İstanbul'a denk gelen kısma yerleştirilmiştir. Bu, Kız Kulesi'nin bölgeye olan katkısını vurgulayan önemli bir figür olarak değerlendirilmiştir.

Resim 9. Yöresel Yemeklerimiz-Marmara Bölgesi Konulu Pulların İlk Gün Zarfı

Resim 6'daki dördüncü pul serisi, 1098 seri numarasına sahip olup, 30 Nisan 2012 tarihinde satışa sunulmuştur. Turizm temalı sürekli posta pullarından oluşan seri, her biri 2'şer liradan toplamda 16 lira bedelli 8 puldan oluşmaktadır. İlk Gün Zarfı (Resim 8) ise 16,5 lira bedelle satılmıştır. 8 pullu seriden 5 milyon adet basılmıştır. Pulların boyutu 26x36 mm olup baskı yöntemi dijitaldir. Seri, Antalya, İstanbul, Nevşehir ve İzmir illerini tanıtmaktadır. Her il için iki pul yer almakta olup, her pulda, il adı ve o ilin turizm açısından önemli lokasyonlarının görselleri yer almıştır. Antalya için yat limanı ve Aspendos, Nevşehir için Göreme ve Zelve, İzmir için Saat Kulesi ve Efes, İstanbul için ise Ortaköy ve Kız Kulesi görselleri kullanılmıştır. Kız Kulesi'ne sıklıkla yer verilmesi, bu yapının hem yerli hem de yabancı turistler için dikkat çeken ve ilgi uyandıran bir nokta olduğunu göstermektedir.

Resim 10. Turizm Konulu Sürekli Posta Pullarının İlk Gün Zarfı

3.3.İstanbul'un Tanıtımında Kullanılan Pullarda Kız Kulesi

İstanbul, Asya ve Avrupa kıtalarının kesişim noktasında yer alır ve tarihi yaklaşık 8500 yıl öncesine dayanır. Şehir, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmıştır. Öne çıkan yapıları arasında camiler, çeşmeler, köprüler, kuleler ve çarşılar bulunur. Sembolik yapılar arasında ise Üsküdar-Salacak açıklarındaki Kız Kulesi, Galata Kulesi ve Beyazıt Yangın Kulesi yer alır. İstanbul, tarihi, kültürel ve endüstriyel açıdan önemli bir merkez olup, 2010'da "Avrupa Kültür Başkenti" olarak seçilmiştir.

Resim 11'de görüldüğü üzere, 7 Ocak 2010 tarihinde İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti temalı 1047 seri numaralı iki adet anma bloğu çıkarılmıştır. İlk bloğun pullarının her biri 75 kuruş olup, toplamda 6 TL'dir. İkinci bloğun pullarının her biri 90 kuruş, toplamı ise 7,20 TL'dir. Bu seriden 100.000 adet basılmıştır ve blokların boyutları 130 x 108 mm, 190 x 78 mm'dir. Bu koleksiyon bloğuna ait 4 adet İlk Gün Zarfı, 14,60 TL'ye PTT Merkez Müdürlüklerinde satılmıştır (Resim 12). Ayrıca, İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti olması anısına, PTT tarafından iki anma bloğu, 4 İlk Gün Zarfı ve Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü tarafından çıkarılan Hatıra Para ile bir Portföy oluşturulmuş ve 65 TL'ye satışa sunulmuştur (Resim 13).

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti temalı anma bloğunun ilkinde, Ayasofya Camisi silüeti, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden bir heykel, Sultanahmet Camisi iç kubbesi, Sultanahmet Camisi minaresi, Kız Kulesi, simit, Taksim nostaljik tramvayı ve Haydarpaşa Tren Garı gibi önemli simgeler yer almıştır.

Resim 11. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Pul Serisi 1. Blok

Resim 12. İlk Gün Zarfı ile İlk Gün Damgası

Resim 13. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Portföyü

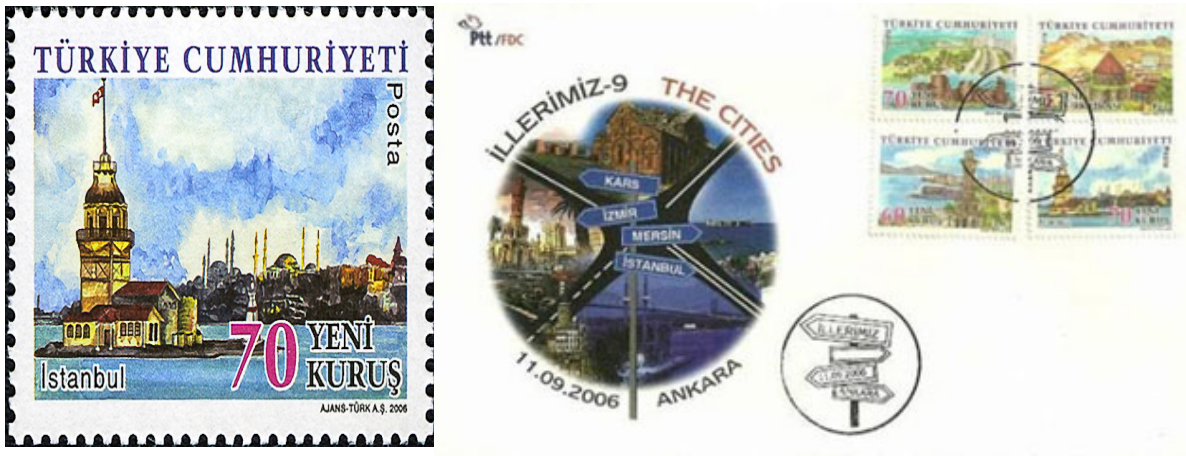
PTT, 24 Kasım 2020’de İstanbul’un önemli görselleriyle hazırladığı İstanbul konulu iki sürekli posta pulunu 1332 seri numarasıyla satışa sunmuştur. Bu pulların değerleri sırasıyla 0,50 TL ve 6,50 TL olup, toplamda 7,00 TL’ye satılmıştır. Her iki pul dijital baskı yöntemiyle basılmış ve toplamda 2 milyon adet üretilmiştir. Pul boyutları 36x22 mm’dir. Ayrıca, 9,00 TL bedelle ilk gün zarfı ve damgası da satışa sunulmuş olup, 2500 adet üretilen ilk gün zarfının boyutu 200x140 mm’dir (Resim 14). Resim 14’teki pul, Kız Kulesi görseliyle süslü kenarları dantelli olan ikinci basımdır. Birinci basımda Kız Kulesi yer almamaktadır. Kız Kulesi görselinin bulunduğu pulda, üst kısmında “Türkiye Cumhuriyeti” yazısı, orta kısımda lacivert renkte “İstanbul” ifadesi ve deniz ile martılar net bir şekilde yer alırken, sağ alt köşede pulun değeri belirtilmiştir.

Resim 14. İstanbul Konulu Sürekli Posta Pulları ve İlk Gün Zarfı, İlk Gün Damgası

2006 yılında PTT Müdürlüğü tarafından çıkarılan 973 seri numaralı iller konulu 16 değerli posta pulu, 50'lik tabakalar halinde 500 bin adet basılmıştır. Bu seri, Kahramanmaraş, Manisa, Kırşehir, Kocaeli, İzmir, Konya, Mardin, Muğla, Mersin, Kastamonu, Kırklareli, Kayseri, Malatya, Kars, Kütahya ve İstanbul illerini kapsamaktadır. Pulların boyutu 36x26 mm olup toplam değeri 18,60 YTL'dir. Ayrıca, 4 ayrı ilk gün zarfı da hazırlanmış ve bunların toplam değeri 19,60 YTL olmuştur.

Seride yer alan İstanbul pulunda, Kız Kulesi'nin suluboya bir resmi ön plana çıkmış, diğer pullarda ise Sultanahmet ve Ayasofya camilerinin görselleri yer almıştır. 70 yeni kuruşluk pulda, üst kısımda Türkiye Cumhuriyeti, alt kısımda ise İstanbul yazısı bulunmaktadır.

Resim 15. İllerimiz 2006 Konulu Sürekli Posta Pulları ve İlk Gün Zarfı ile İlk Gün Damgası

3.4. Kültürel ve Sanatsal Faaliyetlerin Tanıtımını Konu Edinen Pullarda Kız Kulesi

Kız Kulesi görseli, çeşitli kültürel ve sanatsal faaliyetlerin tanıtımını konu edinen pullarda kullanılmıştır. Resim 16'da yer alan 23.10.2019 tarihli resimli ebru temalı posta pullarının R096 seri numarasıyla, 2,40 TL ve 8,40 TL değerinde, toplamda 10,80 TL bedelle yayımlandığı görülmektedir. Bu pulların ilk gün zarfı ve damgası bulunmamaktadır. Seri, iki puldan oluşmakta olup toplam baskı adedi 6 milyondur. Pulların boyutu 26x41 mm'dir. Ebru sanatı, sıvı zemin üzerinde hazırlanan ve kâğıda uygulanan renkli kompozisyonlardan oluşur. Görsel zarafet ve her eserinin özgünlüğü ile tanınan bu sanat, UNESCO tarafından Somut Olmayan Kültürel Miras listesinin 12. unsuru olarak kabul edilmiştir. Ebru sanatının bu önemi, pullarda da yer bulmasını sağlamıştır. Resim 16'daki birinci pulda Kız Kulesi, ebru sanatının izinde vurgulanmıştır. Pulda en üstte Türkiye Cumhuriyeti yazısı, en altta ise 8,40 TL değeri yer almaktadır. İkinci pulda ise Galata Kulesi, vapur, lale ve semazen gibi simgeler işlenmiştir.

Resim 16. Resimli Ebru Konulu Resmi Posta Pulları

İstanbul Alışveriş Festivali, 9-30 Haziran 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilen 21 günlük bir etkinliktir ve İstanbul'u bir alışveriş ve eğlence merkezi haline getirmeyi, yerli ve yabancı turistleri çekmeyi, ticari gelir elde etmeyi hedeflemiştir. Festivalde, 100'ün üzerinde alışveriş merkezi ve İstanbul'un alışveriş caddeleri ünlü markalarla dolmuş, şehir özel tasarımlar ve ışıklandırmalarla süslenmiştir. Ayrıca, konserler, sokak partileri ve eğlenceler düzenlenmiştir. Devlet, sivil toplum kuruluşları, dernekler, perakende sektörü temsilcileri, restoran ve turizm yöneticileri gibi birçok paydaş festivale katkı sağlamıştır⁴⁷. Bu önemli etkinlik için anma pulları basılmıştır. İstanbul Alışveriş Festivali konulu iki anma pulu, 09.06.2012 tarihinde 16. seri olarak yayımlanmış ve 250 bin adet basılmıştır. Pul serisi, 52x36 mm boyutlarında olup 1,00 TL ve 2,00 TL değerindedir ve toplamda 3,00 TL bedelle 1105 seri numarasıyla çıkarılmıştır. Ayrıca, 3,50 TL bedelli ilk gün zarfı ve damgası da yayımlanmıştır (Resim 18).

Resim 17. İstanbul Alışveriş Festivali Konulu İki Değerli Anma Pulları

47 “İstanbul Shopping Fest’in 2012 Hedefi 7 Milyar TL”, Marketing Türkiye, erişim 15 Nisan 2024, <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/istanbul-shopping-festin-2012-hedefi-7-milyar-tl/>.

İstanbul Alışveriş Festivali'nin işlendiği Resim 17'de yer alan birinci pulda genç bir kadının kırmızı renkli bir kıyafetinin dalgalanarak uzanan kısmında 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'ne, Galata Kulesi'ne, Kız Kulesi'ne ve Süleymaniye Camisi Silüetine yer verilmiştir. İkinci pulda ise çeşitli kıyafetlerin yer aldığı yelpaze şeklindeki görsellerin solunda Kız Kulesi görseli göze çarpmaktadır.

Resim 18. İlk Gün Zarfı ile İlk Gün Damgası

Türk sinemasının 100. yılı, 1 Ekim-14 Kasım 2014 tarihleri arasında çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. Bu etkinliklerin amacı, 1914'te Fuat Uzkınay'ın çektiği ilk Türk filmi "Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı"ndan 100 yıl sonra, Yeşilçam'ın emekçilerine ve seyircilere teşekkür etmektir. Etkinlikler arasında belgeseller, "Türk Sinemasının 100 Yılı" adlı bir ansiklopedinin hazırlanması, defileler, film afişi sergileri, unutulmaz film müziklerinin seslendirilmesi ve Yeşilçam emektarlarının ödüllendirilmesi yer almıştır⁴⁸. Ayrıca, 14 Kasım 2014'te Türk sinemasının 100. yılına özel pullar basılmıştır. Bu pullar, 1165 seri numarasıyla 1,25 TL bedelle, İlk Gün Zarfı ise 2,00 TL bedelle satışa sunulmuştur. 100 bin adet basılan pulların boyutu 52x36 mm olup 3 bin adet basılan İlk Gün Zarfı ise 210x180 mm'dir. Ayrıca, 240x190 mm boyutunda üç sayfa pul portföyü hazırlanmıştır. Anma pulunun görselinde Ayasofya Camisi, Galata Kulesi, 15 Temmuz Şehitler Köprüsü, Kız Kulesi ve martıların silüeti yer almaktadır.

48 "Türk Sineması 100. Yıl Etkinlikleri Başlıyor!", Beyazperde, erişim 21 Nisan 2024, <https://www.beyazperde.com/haberler/filmler/haberler-62755/>.

Resim 19. Türk Sinemasının 100. Yılı Konulu Anma Pulu, İlk Gün Zarfı, İlk Gün Damgası ve Pul Portföyü

28 Kasım 2016 tarihinde, Türk Sanatları konulu altı değerli sürekli posta pulu, 15,90 TL bedelle, ilk gün zarfı ise 17,00 TL ile satışa sunulmuştur (Resim 20). Bu pullar, Ankara PTT Baş Müdürlüğü'nce 2016 yılının 30. serisi olarak 1224 numarayla üretilmiştir. Pulların boyutu 26x36 mm olup, dijital baskı yöntemiyle PTT Matbaası'nda basılmıştır. 10 kuruşluk puldan 2 milyon, 11 TL değerindeki puldan 3 milyon, 1 TL değerindeki puldan ise 3 milyon adet üretilmiştir. İlk gün damgalı zarf ise 2500 adet basılmıştır. Zarflarda, "Türk Sanatları Konulu Sürekli Posta Pulları - 28.11.2016 Ankara" yazılı ilk gün damgası bulunmaktadır (Resim 21).

Seri halinde basılan altı puldan üçünde Kız Kulesi görseli yer almaktadır. Birinci pulda, minyatür görselli tasarımda yelkenli gemiler, Galata Kulesi, Sultanahmet ve Süleymaniye camileri ile deniz ve Kız Kulesi yakın planda yer alırken, ikinci pulda ebru sanatıyla oluşturulan lalenin içinde Kız Kulesi görseli kullanılmıştır. Üçüncü pulda ise çiçekli desenlerin ortasında Kız Kulesi ön plana çıkmıştır.

Resim 20. Türk Sanatları Konulu Sürekli Posta Pullarında Kız Kulesi

Resim 21. Türk Sanatları Konulu Sürekli Posta Pulları, İlk Gün Zarfı ile İlk Gün Damgası

1 Haziran 1971’de, Türk Hava Kuvvetleri’nin 60. yılına özel altı farklı konulu sürekli posta pulu, Ankara PTT Baş Müdürlüğü tarafından 17,60 lira bedelle üretilmiştir. 452 seri numaralı pullar, Ankara Güzel Sanatlar Basımevi’nde renkli olarak 500.000 adet basılmıştır. Pulların boyutları 26x41 ve 41x26 mm’dir. Türk Hava Kuvvetleri, her biri numaralı 10.000 adet özel zarf hazırlamıştır. Ayrıca, 1971’de PTT Meslek Okulları Birliği Yardımlaşma Derneği tarafından hazırlanan İlk Gün Zarfları, 20 lira değerinde olup, İlk Gün Damgası ile dolaşıma sunulmuştur. Ancak, damgalanan zarf sayısı hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Pullardaki görseller, Ressam Burhan Özak tarafından hazırlanmıştır (Resim 22).

Resim 22. Türk Hava Kuvvetlerinin Vatan Hizmetinde 60 Yılı Konulu Sürekli Posta Pulları ve İlk Gün Zarfı ile İlk Gün Damgası

Resim 22'deki ilk pulda, Hezarfen Ahmet Çelebi'nin Galata Kulesi'nden Üsküdar'a uçuşu tasvir edilmiştir. Galata Kulesi ön planda yer alırken, soldaki Kız Kulesi Avrupa'dan gözlemlenmektedir. Diğer beş pulda ise akrobasi yapan uçaklar, Hava Kuvvetleri logosu ve pilot figürleri bulunmaktadır.

Ankara PTT Baş Müdürlüğü, 1 Temmuz 1989 tarihinde "Buharlı Gemiler" konulu dört değerli anma pulunu 722 seri numarasıyla piyasaya sürmüştür. Bu pul serisi, her biri 41x26 mm boyutlarında, Işıl Özışık tarafından tasarlanmış ve ofset baskı yöntemiyle basılmıştır. 600 bin adet basılan serinin toplam değeri 2050 liradır. Ayrıca, ilk gün zarfı ve damgası da oluşturulmuştur (Resim 23).

Resim 23'teki ilk pulda İstanbul Boğazı'ndan geçen bir buharlı gemi, sol tarafta Kız Kulesi ve arka planda Sultanahmet ile Ayasofya Camisi silueti yer almaktadır. Diğer pullarda ise boğazdan geçen buharlı gemiler, Süleymaniye Camisi, Büyük Mecidiye Camisi ve Galata Kulesi'yle birlikte işlenmiştir. Tasarımda, buharlı gemiler ve İstanbul'un önemli yapıları belirgin bir şekilde vurgulanmıştır.

Resim 23. Buharlı Gemiler Konulu Pul ve İlk Gün Zarfı ile İlk Gün Damgası

3.5. Türkiye'nin Uluslararası Arenada Tanıtımında Kullanılan Pullarda Kız Kulesi

Araştırmada yer alan 14 pul, Türkiye'nin uluslararası tanıtımına yöneliktir. Uluslararası toplantılar, kongreler, forumlar ve zirveler için basılan pullarda Türkiye ve İstanbul'un tarihi mekânları, özellikle Kız Kulesi, öne çıkarılmıştır. Bu pullar, üç ana başlık altında incelenmiştir. Birinci başlık, uluslararası sempozyum, konferans ve toplantılar için basılan pulları kapsamaktadır (Resim 24). İkinci başlıkta, başka ülkelerle dostluk ilişkilerini geliştirmeye yönelik pullar incelenmiştir (Resim 33). Üçüncü başlık ise Dünya Posta Birliği'ne (UPU) yönelik basılan pulları içermektedir (Resim 37).

Resim 24. Uluslararası Toplantı, Konferans ve Sempozyumlar İçin Basılmış Pullar

Resim 24'te 9 pul bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 12 Eylül 1955'te basılan Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile Milletlerarası Para Fonu Guvernörler Meclisi X. Yıllık Toplantısı için çıkarılan 1 liralık puldur. Bu toplantılar, küresel ekonomi, yoksulluk, ekonomik gelişim ve yardım verimliliği gibi konuları tartışmak amacıyla üye ülkelerin merkez bankası yetkilileri, finans ve gelişim bakanları, parlamenterler, özel sektör temsilcileri, sivil toplum ve akademisyenleri bir araya getirmektedir⁴⁹. 1955'te basılan 4 değerli pul serisi 15 kuruş, 20 kuruş, 60 kuruş ve 1 liradan oluşmuş ve toplamda 100 bin adet basılmıştır. Pulun boyutu 38x30 mm olup Avusturya Devlet Matbaası'nda tiftdruk tekniğiyle basılmıştır. 15 kuruşluk pulda Edebiyat Fakültesi, 20 kuruşluk pulda İstanbul

49 "Uluslararası Para Fonu Toplantıları", Investing.com Türkiye, erişim 19 Mart 2024, <https://tr.investing.com/economic-calendar/imf-meetings-1963?ysclid=m80ls3hndu913794603>.

Üniversitesi, 60 kuruşluk pulda Hilton Oteli, 1 liralık pulda ise Kız Kulesi yer almaktadır. Bu pullar, 31 Aralık 1956'da dolaşımdan kaldırılmıştır. Ayrıca, 3.304 adet İlk Gün Zarfı, "Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası -Milletlerarası Para Fonu Guvernörler Meclisi-X. Yıllık Toplantısı-İstanbul 12.IX.1955" yazılı özel posta damgasıyla damgalanmıştır. Bu zarfın değeri 195 kuruş olarak belirlenmiştir (Resim 25). Resim 24'teki 1 liralık pulda yer alan Kız Kulesi görselinin, İstanbul Üsküdar Salacak Sahili'nden çekildiği anlaşılmaktadır. Görselin arkasında Topkapı Sarayı yer almaktadır ve pulda "Türkiye Cumhuriyeti Postaları" yazısının yanında 1 lira bedeli belirtilmiştir.

Resim 25. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası - Milletlerarası Para Fonu Guvernörler Meclisi - X. Yıllık Toplantısı - İstanbul 12.IX.1955 İbareli Özel İlk Gün Zarfı

Resim 24'te yer alan ikinci pul, 15. Enternasyonal Tüberküloz Konferansı'na aittir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye, veremle mücadelede öncü ülkelerden olmuştur. Bilim insanlarının çabalarıyla konu sürekli gündemde tutulmuş, 1953'te İstanbul'da Birinci Tüberküloz Kongresi ve 1959'da 15. Enternasyonal Tüberküloz Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrelere, Türkiye'den ve yabancı ülkelere alanında yetkin bilim insanları katılarak hastalıkla mücadele yöntemlerini tartışmıştır⁵⁰. 15. Kongre için 11 Eylül 1959'da 115 kuruş değerinde 276 seri numaralı anma pulu basılmış, ilk gün damgası İstanbul Merkez PTT'de satışa sunulmuştur (Resim 26). Tek puldan oluşan seriden 50'lik tabakalar halinde 1 milyon adet basılmış ve 1961'de dolaşımdan kaldırılmıştır. Pul, 36x26 mm boyutlarında olup mavi renkte ve üzerinde Verem Savaş Derneği logosu ile İstanbul manzarası yer almaktadır. Manzarada en dikkat çeken figür Kız Kulesi olup, pulda konferansın adı ve alt kısmında "Türkiye" yazısı bulunmaktadır.

50 Barış Otlı ve Yusuf Yakupoğulları, "Türkiye'de Verem Savaşı," *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 13 (Sanat ve Tarih Penceresinden Tüberküloz - 100. Yıl Özel Sayısı) (2023): s. 29-38.

Resim 26. XV. Enternasyonal Tüberküloz Konferansı Pulu İlk Gün Zarfı

Resim 24'teki üçüncü pul, 1965'te İstanbul'da düzenlenen Milletlerarası II. Tütün Ticareti Kongresi'ni konu almaktadır. Bu kongre, tütün ticaretinin küresel işbirliğiyle geliştirilmesi ve düzenlenmesini amaçlamış, sonrasında Tekel Genel Müdürlüğü tarafından Türk tütününü tanıtan *Tobacco in Turkey* adlı İngilizce bir kitap yayımlanmıştır⁵¹. Kongreye ilişkin 16 Eylül 1965 tarihli ve 347 seri numaralı üç anma pulu basılmıştır; bunlar 35, 55 ve 105 kuruş değerindedir. Pul tasarımlarında sırasıyla tütün yaprağı, Kız Kulesi ve tütün bitkisi yer alırken, toplam 2292 adet ilk gün zarfı üretilmiştir (Resim 27). Her bir puldan 300 bin adet basılmıştır ve boyutları 26 x 41 mm'dir.

55 kuruşluk pulda, sol kenarda iki kahverengi tütün yaprağının dışında mavi tonları öne çıkmakta, arka planda ise İstanbul'un silüeti, Kız Kulesi, Boğaz ve tarihi yarımada görüntüsü yer almaktadır. Pulun üst kısmında kongre ismi, alt kısmında ise Türkiye Cumhuriyeti Postaları ifadesi bulunmaktadır.

Resim 27. Milletlerarası II. Tütün Ticareti Kongresi Pul Serisi İlk Gün Zarfı

Resim 24'te yer alan dördüncü ve beşinci pullar, 1969'da İstanbul'da gerçekleştirilen Kızılhaç 21. Uluslararası Konferansı için basılmıştır. 1863'te İsviçre'de kurulan Uluslararası

51 Memduh Sarıoğlu, *Türk Tütünleri*. Ankara: Tekel Genel Müdürlüğü, 1980, s.35.

Kızılhaç Komitesi (ICRC), uluslararası Kızılhaç ve Kızılay hareketinin kurucu üyesi olup, bağımsız ve yansız bir insani yardım kuruluşudur. ICRC, Cenevre Sözleşmesi'ne taraf ülkelerle insancıl hukuk kriterlerini belirlemek amacıyla konferanslar düzenler. 1969 Konferansı'nda, ICRC'ye bu kriterleri belirleme görevi verilmiştir⁵². 29 Ağustos 1969'da, 416 seri numarasıyla değerli anma pulları basılmış, toplam 250 kuruş bedelle satışa sunulmuştur. 2029 adet ilk gün zarfı üretilmiş ve pullardan 350 biner adet basılmıştır (Resim 28). Satış 1971'de durdurulmuştur.

Seride yer alan her iki pulda da Kız Kulesi görseline yer verilmiştir. 140 kuruşluk pulda Kızılhaç, Kızılay ve Kızılaslan⁵³ derneklerinin amblemleri bir arada beyaz bir zemin üzerine yerleştirilmiştir. Arka plan yoğun olarak kırmızı renklidir. Pulun alt kısmı deniz görseline yer verildiğinden mavi renktedir. Denizin üzerinde Kız Kulesi çizimi ve arka tarafında İstanbul manzarası gri renkte bir silüet olarak yer almıştır. 110 kuruşluk pulda ise yine aynı derneklerin amblemleri ve dünya çizimi kullanılmıştır. Dernek amblemlerinin ortasında Kız Kulesi ile İstanbul manzarası çizimine yer verilmiştir. Pul arka fonunda lacivert rengi hâkimdir.

Resim 28. Kızılhaç 21. Uluslararası Konferansı Pul Serisi İlk Gün Zarfı

Resim 24'te yer alan altıncı görsel, Dünya İnsani Zirvesi için basılan anma puluna aittir. Bu zirve, 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilmiş, 173 ülke ve 10 binin üzerinde katılımcı yer almış ve küresel insani sistemin karşılaştığı zorluklara çözüm arama amacı güdülmüştür⁵⁴. Zirveye özel olarak 23 Mayıs 2016 tarihinde 2,8 liralık anma pulu, 2,8 liralık anma bloğu ve 3,5 liralık ilk gün zarfından (Resim 29) oluşan bir

52 “Uluslararası İnsancıl Hukuk”, Türk Kızılayı, erişim 30 Mart 2024, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/82543505_77468056_uluslararası-insancil-hukuk.pdf.

53 İran'ın Kızılhaç ve Kızılay'a alternatif olarak kurduğu uluslararası yardım derneğidir. 1922'de kurulmuş ve 1923'te Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi'ne kabul edilmiştir. 1980'de İran, diğer Müslüman ülkeler gibi Kızılay sembolünü benimsemiş, ancak Kızılaslan sembolünü tekrar kullanma hakkını saklı tutmuştur. “Red Lion and Sun Society”, Wikipedia, erişim 3 Nisan 2024, https://en.wikipedia.org/wiki/Red_Lion_and_Sun_Society.

54 “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, erişim 17 Ekim 2024, https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati_-eit_.tr.mfa.

pul portföyü yayımlanmıştır. Resim 24'teki altıncı görselde, 2,80 lira bedelli 4347 seri numaralı anma bloğu yer almaktadır. Anma bloğunun boyutu 100x70 mm olup, 5000 adet basılmıştır.

Anma bloğunda, Türkiye'nin uluslararası insani yardım faaliyetlerini temsil eden fotoğraflar yer almakta; arka planda Türk bayrağı ve İstanbul'un çizimi öne çıkmaktadır. İstanbul çiziminin sağ köşesinde Kız Kulesi de yer almaktadır.

Resim 29. Dünya İnsani Zirvesi Anma Portföyü İlk Gün Zarfı

Resim 24'teki yedinci görsel, 22. Dünya Petrol Kongresi için basılan anma puluna aittir. 9-13 Temmuz 2017 tarihlerinde İstanbul Kongre Merkezi'nde gerçekleştirilen kongre, petrol ve doğal gaz endüstrisinin en önemli etkinliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. 90'dan fazla ülkenin katılım sağladığı etkinlikte, 3 bin delege, 600 konuşmacı ve çok sayıda basın mensubu yer almıştır. Kongrede, petrol sektöründeki gelişmeler ve iş birliği konuları ele alınmıştır⁵⁵. Kongreye özel olarak 1237 seri numaralı ve 9 Temmuz 2017 tarihli anma pulu basılmıştır. Değeri 1,60 lira olan pulun, ilk gün zarfı (Resim 30) 2,5 lira değerindedir. 45x45 mm boyutlarındaki puldan 100 bin adet üretilmiştir. Pulda, lale figürünün yanı sıra İstanbul'un simgesel yapıları yer almaktadır. Galata Kulesi, tarihi camiler, İstiklal Caddesi'ndeki tramvay, surlar, İstanbul Üniversitesi girişi, Boğaz Köprüsü ve Kız Kulesi gibi öğeler kompozisyonda kullanılmıştır. Kız Kulesi, lalenin sağ alt bölümüne yerleştirilmiş olup, pulun arka fonu ağırlıklı olarak beyaz renktedir. Sağ alt köşede kongrenin ismi bulunmaktadır.

55 “22. Dünya Petrol Kongresi sona erdi”, Anadolu Ajansı, erişim 15 Ekim 2024, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/22-dunya-petrol-kongresi-sona-erdi/860851>.

Resim 30. 22. Dünya Petrol Kongresi Pulu İlk Gün Zarfı

Resim 24'teki sekizinci görsel, 1219 seri numaralı ve 9 Ekim 2016 tarihli 23. Dünya Enerji Kongresi anma puluna aittir. Değeri 3,20 lira olan puldan 100 bin adet basılmıştır. İlk gün zarfının (Resim 31) değeri 4,5 liradır. 38x38 mm boyutundaki pulda açık gri fon üzerine turuncu renkle kongreyi düzenleyen kuruluş, lacivert renkle kongrenin adı yazılmıştır. Üst kısımda koyu gri tonda İstanbul silüeti ve Kız Kulesi yer almakta, şekil turuncu İstanbul yazısı ve alt tarafta yarım daire ile çerçevelenmektedir.

Resim 31. 23. Dünya Enerji Kongresi Pulu İlk Gün Zarfı

Resim 24'te yer alan dokuzuncu görsel, 779 seri numara ve 6 Temmuz 1993 tarihli Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Toplantısı^{56*} için basılmış pula aittir. Anma pulunun değeri

56 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 1985 yılında kurulmuştur. Teşkilata üye ülkeler, Türkiye, İran, Pakistan (kurucu üyeler) ile Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dır. Teşkilatın amacı, üye ülkelerin kalkınmasına destek olmak, EİT bölgesindeki ticari engelleri ortadan kaldırmak, bölge içi ticareti artırmak, küresel pazarlara entegrasyonu teşvik etmek, üye ülkeler arasındaki kültürel ve tarihi bağları güçlendirmektir. İki yılda bir Devlet/Hükümet Başkanları düzeyinde bir zirve toplanmaktadır. 1993 yılında yapılan İkinci EİT Zirvesi Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir. "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, erişim 15 Ekim 2024, https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-_eit_.tr.mfa.

2.500 Eski Türk lirası ve bu pula ait ilk gün zarfının (Resim 32) değeri ise 3.000 Eski Türk lirasıdır. 41x26 mm boyuta sahip puldan 600 bin adet basılmıştır.

Pulda mavi fon üzerine gri renkle İstanbul'un önemli mekânlarını içeren bir çizim yer almaktadır. Sol başta ve ön planda Kız Kulesi bulunmaktadır. Pulun üzerine lacivert renkle "Türkiye Cumhuriyeti" yazısı, alt kısmına ise Ekonomik İşbirliği Teşkilatı logosu ve toplantının ismi eklenmiştir.

Resim 32. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Toplantısı Pulu İlk Gün Zarfı

"Uluslararası arenada tanıtım için kullanılan pullar" başlığının ikinci alt başlığı, diğer ülkelerle dostluk ilişkilerini geliştirmeye yönelik pullardır. Bu kapsamda, Resim 33'te yer alan iki pul incelenmiştir: İlki Japonya, ikincisi ise Endonezya ile ilişkileri geliştirmeye yöneliktir.

Resim 33. Posta Birliğine Yönelik Düzenlenen Etkinlikler İçin Basılmış Pullar

Resim 33'teki ilk pul 1302 seri numaralı 2019 yılının Japonya'da Türk Kültür Yılı^{57*}

57 2019 yılı Japonya'da "Türk Kültür Yılı" olarak ilan edilmiş ve yıl boyu sanatsal ve kültürel etkinliklerle iki ülke halkının birbirlerini daha yakından tanımaları ve ülkeler arasında güçlü bir işbirliğinin kurulması amaçlanmıştır. Etkinlikler, Tokyo'daki Ulusal Sanat Müzesi'nde açılan 'Hazine ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Lale Geleneği Sergisi' ile başlamıştır. Açılışa Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ve Japonya Altes Prensesi Akiko Mikasa katılmıştır. "Japonya'da '2019 Türk Kültür Yılı' Başladı", Kültür ve Turizm Bakanlığı, erişim 15 Ekim 2024, <https://basin.ktb.gov.tr/TR-233292/japonyada-2019-turk-kultur-yili-basladi.html>.

ilan edilmesine yönelik basılan 27.06.2019 tarihli anma bloğu puludur. 4 lira bedelli pulun Resim 34'te yer alan ilk gün zarfı da 5,5 liradan satışa sunulmuştur. Bloğun boyutu 99×66 mm'dir ve 100 bin adet basılmıştır.

Türkiye-Japonya dostluk pulunda, Türkiye ve Japonya'yı temsil eden iki iç içe daire yer almaktadır. Soldaki dairede Türkiye'yi, özellikle İstanbul'u simgeleyen erguvan ağacı, İstanbul silüeti ve Kız Kulesi bulunurken, sağdaki dairede Japon kültürüne özgü sakura ağacı, Japon tapınakları ve yöresel kıyafetli bir Japon kızı resmedilmiştir.

Resim 34. 2019 Japonya'da Türk Kültür Yılı Konulu Anma Bloğu İlk Gün Zarfı

Resim 33'teki ikinci pul, 1022 seri numaralı, 24.10.2008 tarihli Türkiye-Endonezya ortak konulu anma bloğudur. Toplam değeri 7,25 lira olan blokta, 5'i 65 kuruş, 5'i ise 80 kuruş değerinde 10 pul yer almaktadır. Bloğun, değerleri 3,60 lira ve 4,35 lira olan iki ayrı ilk gün zarfı bulunmaktadır (Resim 35, Resim 36). 100 bin adet basılan bloğun ebatları 210x224 mm, pulların ebatları ise 52x36 mm'dir.

Türkiye-Endonezya dostluk pulunda, her iki ülkeyi temsil eden tarihi eserler, hayvanlar, bitkiler ile kültürel ve turistik simgeler yer almaktadır. Endonezya'dan İstiklal Camisi, Bareleng Köprüsü, saman dansı, *mucuna bennetti* bitkisi ve yassıbaş kedi; Türkiye'den ise Sultanahmet Camisi, 15 Temmuz Şehitler Köprüsü, semazen, ters lale ve Van kedisi seçilmiştir. Anma bloğunun ana gövdesinde Kız Kulesi kullanılmış olup, bloktaki tek simge Kız Kulesi fotoğrafıdır. Fotoğrafın üzerinde Türk ve Endonezya bayrakları yer almaktadır.

Resim 35. Türkiye-Endonezya Ortak Konulu Anma Bloğu Birinci İlk Gün Zarfı

Resim 36. Türkiye-Endonezya Ortak Konulu Anma Bloğu İkinci İlk Gün Zarfı

Uluslararası tanıtım amacıyla basılan pullardan birisi de Dünya Posta Birliği'ne (UPU) yönelik üretilenlerdir. Bu kapsamda, Resim 37'de yer alan iki pul ve bir pul bloğu incelenmiştir. Resim 37'nin ilk pulu, 20 Eylül 2016'da düzenlenen 26. UPU Kongresi'ne ithafen, 1218 seri numarasıyla, 3.20 TL bedelle dijital baskı yöntemiyle üretilmiştir. 78x36 mm boyutundaki bu anma pulu, 100 bin adet basılmış, ayrıca 4 TL bedelli ilk gün zarfı da çıkarılmıştır (Resim 38). Bunun yanı sıra, 3.20 TL değerinde anma pulu, beş adet 1.60 TL değerinde pul ve 4 TL değerinde ilk gün zarfını içeren, 7 bin adet basılan pul portföyü 25 TL bedelle satışa sunulmuştur. 26. UPU Kongresi için hazırlanan anma pulunda Kız Kulesi silueti öne çıkmaktadır. Üst kısmında "Türkiye Cumhuriyeti" ibaresi, orta bölümde ise kongrenin adı ve logosu bulunmaktadır. Resim 37'nin ikinci görselindeki beş değerli anma bloğunda sırasıyla Ayasofya Camisi, Kız Kulesi, Topkapı Sarayı giriş kapısı, Sultanahmet Camisi ve Haliç'in havadan görünümü yer almaktadır. Her pulda farklı renklerde PTT logosu ve kongre ismi bulunurken, bloğun sağında Ortaköy Camisi ve 15 Temmuz Şehitler Köprüsü net bir şekilde görülmektedir.

Resim 37. Posta Birliğine Yönelik Düzenlenen Etkinlikler İçin Basılmış Pullar

Resim 38. 26. Dünya Posta Birliği (UPU) Kongresi İçin Basılan İlk Gün Zarfı

Resim 37'nin üçüncü pulunda UPU Dünya CEO Forumu 2018⁵⁸ konulu Anma Pulu incelenmiştir. 9 Mayıs 2018 tarihinde 1263 seri numarasıyla dijital baskı yöntemiyle Ankara PTT Matbaası'nda basılan bu pul, 4 TL değerinde ve 36x78 mm boyutlarındadır; 100 bin adet basılmıştır. Ayrıca, 5 TL bedelli ilk gün zarfı çıkarılmıştır (Resim 39). Pulda, açık renk fon üzerine gri İstanbul silüeti ve Türkiye ile özdeşleşen kırmızı ve sarı lale figürleri yer almaktadır. Üst kısımda Türkiye Cumhuriyeti yazısı, organizasyon başlığı ve Uluslararası Posta Birliği amblemi bulunurken, Kız Kulesi, İstanbul silüetinin ortasında yer almaktadır.

Resim 39. UPU Dünya CEO Forumu 2018 Konulu Anma Pulu İlk Gün Zarfı

3.6. Damga Pullarında Kız Kulesi

Bir ülkenin resmi kurumları, merkezi idare birimleri veya yerel yönetim birimleri tarafından yayımlanan ve “mali bir yükümlülüğün ödendiğini belirten” etiketlere fiskal pul veya damga pulu denir⁵⁹. Araştırmalar sonucunda Kız Kulesi görseli içeren tek bir damga puluna ulaşılabilmektedir (Resim 40). Pulun üst kısmında Türkiye Cumhuriyeti yazısı ve ay yıldız, orta kısmında ise Kız Kulesi görseli yer almaktadır. Alt kısmında ise “damga pulu” ve “10 lira” yazıları bulunmaktadır (Kitantik, 2024).

58 Üçüncü UPU Dünya CEO Forumu, İstanbul'da düzenlenmiştir. Forumun amacı, posta sektöründeki liderlerin dijitalleşme ve sektörün geleceği üzerine stratejiler geliştirmesini sağlamaktır. Forumda katılımcılara ağ kurma, en iyi uygulamaları paylaşma ve endüstrinin karşılaştığı mevcut zorluklar ve fırsatlar üzerinde stratejiler geliştirme fırsatı sunulmuştur. Posta endüstrisinin geleceğini şekillendirmek için önemli bir etkinliktir. “UPU Dünya CEO Forumu İstanbul'da Başladı”, Birleşik Posta İttifakı, erişim 15 Ekim 2024, <https://www.upu.int/en/news/2018/5/upu-world-ceo-forum-opens-in-istanbul>.

59 Ömer Alp, “Osmanlı Maliyesinde Varidatın Tahsil Yöntemi Olarak Fiskâl Pullar (1830-1873 Matbu Fiskâller)”, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2019), s. 97.

Resim 40. Kız Kulesi Görselli Damga Pulu

4. Sonuç

Posta pulları, tarihsel olarak gönderi ücreti yerine kullanılan, ancak zamanla devletlerin siyasi, kültürel ve sanatsal mesajlarını ileten araçlara dönüşen küçük kâğıt parçalarıdır. İlk posta pulu, 1840'ta Birleşik Krallık'ta kullanılmaya başlanan Black Penny'dir. Bu pulda Kraliçe Victoria'nın portresi yer almaktadır ve posta hizmetlerinin standartlaşmasına öncülük etmiştir. 1863'teki Uluslararası Posta Kongresi ile dünya çapında birleşik bir posta sistemi kurulmuş ve Evrensel Posta Birliği (UPU) 1874'te faaliyete geçmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1863'te ilk posta pulu basılmış ve bu pullarda Osmanlı kültürünü yansıtan figürler tasvir edilmiştir. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte modern posta pulları kullanılmaya başlanmış, bu dönemde pullar üzerinde Atatürk portreleri ve milli bayramlara ait semboller yer almıştır. Posta pulları, devletlerin tarihini ve kültürünü tanıtan bir araç olarak, zamanla koleksiyonculuk açısından değer kazanmış ve posta hizmetlerinin kolaylaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bugün, posta pulları hem bir ödeme aracı hem de kültürel bir temsil aracıdır.

Türkiye'de basılan pullarda birçok şehirde yer alan kültürel varlıkların figürleri kullanılmıştır. Bunlardan birisi de İstanbul'un önemli simgelerinden Kız Kulesi'dir. Kız Kulesi, İstanbul Boğazı'nın girişinde yer alan tarihi bir yapıdır. MÖ 410 yılında inşa edildiği tahmin edilen yapı, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde çeşitli işlevler üstlenmiştir. Çeşitli tarihlerde kule, deniz feneri, kale, depo, hastane ve istasyon olarak kullanılmıştır. 1509, 1690 ve 1766 yıllarında büyük depremler sonucu onarımdan geçirilmiş, 1800'lü yıllarda hastane olarak hizmet vermiştir. 1995 yılında restorasyona giren kule, günümüzde turistik amaçla kullanılmaktadır. Popüler kültürde önemli bir yer tutan Kız Kulesi, çeşitli filmler, diziler ve reklamlarla tanıtılmakta, ayrıca günlük hayatta figürleriyle kültürel aktarımda yer almaktadır.

Bu araştırmada 1914-2024 yılları arasında basılan ve Kız Kulesi figürüne yer veren 34 pul değerlendirilmiştir. Pulların hangi amaçlarla basıldığı ve Kız Kulesi simgesine nasıl

yer verildiği ayrıntılı olarak altı tema altında incelenmiştir. Osmanlı dönemi posta pulları, özellikle 1914'te Londra'da basılan İstanbul Manzaralı Pullar ile dikkat çekmektedir. Bu pullarda İstanbul'un ikonik yapıları, özellikle Kız Kulesi, yer alırken, Osmanlı alfabesiyle yazılmış metinler ve çeşitli süslemelerle zenginleştirilmiştir. Türkiye'nin turizm tanıtımında kullanılan pullar sanatsal ve kültürel bir ifade aracı olarak tasarlanmıştır. Kız Kulesi, bu pullarda sıkça yer bulmuş ve ikonik bir simge olarak öne çıkmıştır. Bu pullar, Türkiye'nin kültürel ve turistik değerlerini tanıtarak, iç ve dış turizme katkı sağlamayı amaçlamaktadır. İstanbul'un turistik ve kültürel önemini vurgulayan pullarda şehrin önemli yapıları olan tarihi mekânlar ve camilerle birlikte Kız Kulesi de kullanılmıştır. 2010 Avrupa Kültür Başkenti ve diğer İstanbul temalı pullar, şehri hem yerli hem de yabancı turistlere tanıtmayı amaçlayarak turizme katkı sağlamıştır. Kız Kulesi, kültürel ve sanatsal etkinliklere yönelik basılan pullarda da sıkça kullanılan bir görseldir. Örneğin, ebru sanatı, İstanbul Alışveriş Festivali ve Türk Sinemasının 100. Yılı gibi konulara ilişkin çıkarılan pullarda yer almıştır. Türk Sanatları konulu pullarda da Kız Kulesi, Galata Kulesi, camiler ve diğer simgesel öğeler öne çıkmıştır. Kültürel mirası yansıtan ve sanatsal değer taşıyan pullarda da Kız Kulesi'ne yer verildiği görülmektedir. Son olarak mali yükümlülüklerin ödendiğini belirten etiketler olan damga pullarından birinde de Kız Kulesi görseline rastlanmıştır.

İstanbul'un ve Türkiye'nin tanıtımında kullanılan pullar, şehrin ve ülkenin tarihî ve kültürel zenginliklerini yansıtan görsellerle tasarlanmıştır. Bu pullar, hem sanatsal hem de kültürel mirası yansıtan önemli eserlerdir ve Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini dünyaya tanıtmaya işlevi görmektedir. Kız Kulesi figürünün farklı amaçlarla basılan çok sayıda pulda yer alması Türkiye için sanatsal, kültürel ve tarihi bir miras olduğu anlamı taşımaktadır. Ayrıca turistik açıdan önemli görülen Kız Kulesi'nin hem yerli hem de yabancı turistler için ilgi uyandıran ve çekici bir yapı olduğu sonucu çıkarılabilir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- Akoba, M. Müfahham. *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*. İstanbul: Ceylan Yayınları, 1963
- Alp, Ömer. "Osmanlı Maliyesinde Varidatın Tahsil Yöntemi Olarak Fiskâl Pullar (1830-1873 Matbu Fiskâller)." *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2019): 97
- Altunışık, Remzi, vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010.
- Anameriç, Hakan. "Stamps as an Information Source in the National Library of Turkey." *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services* 30/1 (2006): 118.
- Armağan Coşkun, Evrim. "Ulus-Devlet İnşasında Kemalizm'in Simgesi Olarak Posta Pulları." *Mukaddime* 13/1 (2022): 45–46.
- Aycil, Serkan. "İstanbul'un Kent Dokusunun Posta Pulları Üzerinden Değerlendirilmesi." *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13/34 (2022): 668.
- Bayındır, Mustafa Hilmi. *Osmanlı-Türk Posta Mühür ve Damgaları*. İstanbul: Ünal Ofset, 1992.

Coşkun, Evrim Armağan. “Ulus-Devlet İnşasında Kemalizm'in Simgesi Olarak Posta Pulları.” *Mukaddime* 13/1 (2022): 45–46.

Frewer, Douglas. “Japanese postage stamps as social agents: some anthropological perspectives.” *Japan Forum* 14/1 (2010): 3–4.

Giritlioğlu, İbrahim, Halil İbrahim Karakan, Bilal Nadir Alkan, Harun Reşit Gündoğan. “Türkiye'nin Tanıtımında Posta Pullarının Fonksiyonel Önemi ve Türkiye'deki Posta Pullarına Yönelik İçerik Analizi.” *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017): 76.

Golden, Catherine J. “You Need to Get Your Head Examined: The Unchanging Portrait of Queen Victoria on Nineteenth-Century British Postage Stamps.” In *The Winton W. Blount Postal History Symposia Book*, edited by Thomas Lera, 23. Washington DC: Smithsonian Institution Scholarly Press, 2012.

Göksoy, Vildan. “Kız Kulesi ve Salgın Hastalıklar.” *Tarih ve Toplum* 32/188 (1999): 116
Göksoy Özkan, Vildan. “İstanbul Silüetinin Vazgeçilmezi Kız Kulesi.” *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2016): 1–4.

Gülmez, Emrah. “Netflix'in Türkiye'ye Özgü Reklam Filmlerinin Küresel Markaların Yerel Reklam Stratejileri Bağlamında Değerlendirilmesi.” *Erciyes İletişim Dergisi* 1 (2019): 157–178.

Karlıoğlu, Alparslan. “Türkiye'de Çekilmiş Oryantalist Filmler Üzerine Bir İnceleme.” *İletişimde Güncel Çalışmalar* 2, Ed. Salih Tiryaki ve Emre Vadi Balcı. Konya: Palet Yayınları, 2021.

Kifayet Özkul ve Süreyya Oskay. “Salgın Dönemlerinde Kız Kulesi'nin Karantina Hastanesi Olarak Kullanılması.” *Şehir ve Medeniyet, Şehir Araştırmaları Dergisi* 6 (2020): 654–655.

Köksal, Orhan. “Posta Pulları İzleğinde Atatürk İnkılapları.” *Anıtkabir Dergisi* 82 (2021): 42–43.

Mazlum, Deniz. “Kız Kulesi'nin Uzun Tarihinden Bir Kesit: 18. Yüzyılda Kule-i Duhter.” *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 24/1 (2007): 35–47.

Öden, Hülya Yavuz. “Eski Doğanbey Köyü Evleri ve Mekansal Olarak Sinemada Kullanımı.” *İdil* 61 (2019): 1201.

Öten, Aliye. “Osmanlı Devri İstanbul Tasvirlerinde Kız Kulesi Betimlemeleri.” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 16/42 (2023): 758.

Otlu, Barış, ve Yusuf Yakupoğulları. “Türkiye'de Verem Savaşı.” *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 13 (Sanat ve Tarih Penceresinden Tüberküloz - 100. Yıl Özel Sayısı) (2023): 29–38.

Sarıoğlu, Memduh. *Türk Tütünleri*. Ankara: Tekel Genel Müdürlüğü, 1980.

Stewart, Lynn. “Hermeneutic Analysis in Qualitative Research.” <https://atlasti.com/research-hub/hermeneutic-research>, erişim 5 Mart 2024.

Tarlakazan, Burak Erhan. “Pul Tasarımlarında Osmanlıdan Günümüze Kadın

Figürleri.” *İdil* 7/46 (2018): 713–714.

Tarлакazan, Burak Erhan. “Sanatçı ve Tablolar Konulu Cumhuriyet Dönemi Türk Posta Pulları.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/50 (2017): 340.

Ünüvar, Şafak, ve Sedat Şimşek. “Kültür ve Turizm Bakanlığının Yurtdışı Tanıtım Filmlerinde Kültürel İmge Kullanımı.” *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 12/24 (2012): 305–330.

Yazıcı, Kubilay. “Tarih Öğretiminde Posta Pullarının Kullanılabilirliğine Bir Örnek: ‘100 Posta Pulu İle Türk Tarihinden Bir Kesit -1863-1950 Yılları Arası.’” *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 5/16 (2014): 181.

Yıldırım, Ali, ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.

Tezler

Fırat, Feryal Sıdika. “Türkiye Cumhuriyeti Posta Pullarında Geleneksel Sanatlar Teması.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2019.

Burgucu, Zehra. “Tanıtım Faaliyetlerinin Turizm Hareketine Etkisi ve Fethiye İlçesi Örneği.” Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

İnternet Kaynakları

“22. Dünya Petrol Kongresi sona erdi.” Anadolu Ajansı, Erişim 15 Ekim 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/22-dunya-petrol-kongresi-sona-erdi/860851>

“Bodrum Tanıtım Stratejisi.” Bodrum Ticaret Odası, Erişim 2 Mayıs 2024. <https://www.bodto.org.tr/images/other/bts.pdf>

“Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT).” Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Erişim 15 Ekim 2024. https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-_eit_.tr.mfa

“Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT).” Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Erişim 17 Ekim 2024. https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-_eit_.tr.mfa

“ICAO ve Evrensel Posta Birliği.” ICAO, Erişim 3 Mart 2024. https://applications.icao.int/postalhistory/icao_and_the_universal_postal_union.htm

“İstanbul Shopping Fest’in 2012 Hedefi 7 Milyar TL.” Marketing Türkiye, Erişim 15 Nisan 2024. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/istanbul-shopping-festin-2012-hedefi-7-milyar-tl/>

“Japonya’da ‘2019 Türk Kültür Yılı’ Başladı.” Kültür ve Turizm Bakanlığı, Erişim 15 Ekim 2024. <https://basin.ktb.gov.tr/TR-233292/japonyada-2019-turk-kultur-yili-basladi.html>

“PTT Pul Müzesi.” T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı, Erişim 13 Mart 2024. <http://www.pttpulmuzesi.org.tr>

“Pullar.” Osmanlı Posta Tarihi, Erişim 2 Mayıs 2024. <https://www.osmanlipostatarihi.org/posta/detay/2>

“Pulhane Filatelik Ürünler ve Koleksiyon Materyalleri.” Pulhane, Erişim 4 Şubat 2024. <https://www.pulhane.com/>

“Red Lion and Sun Society.” Wikipedia, Erişim 3 Nisan 2024. https://en.wikipedia.org/wiki/Red_Lion_and_Sun_Society

“Tarihçe.” Kız Kulesi, Erişim 22 Mart 2024. <https://kizkulesi.gov.tr/tarihce>

“Tarihçe.” T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı A.Ş., Erişim 29 Mart 2024. <https://www.ptt.gov.tr/hakkimizda-tarihce>

“Türk Pulunun 150. Yılı.” Pulhane, Erişim 2 Mayıs 2024. <https://www.pulhane.com/KatalogSayfalari/k201302.html>

“Türkçe Sözlük.” Türk Dil Kurumu, Erişim 3 Mart 2024. <https://sozluk.gov.tr/>

“Pul (posta).” Vikipedi, Erişim 3 Mart 2024. https://tr.wikipedia.org/wiki/Pul_%28posta%29

“Türkiye'nin Posta Tarihi ve Posta Pulları.” Vikipedi, Erişim 10 Mart 2024. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27nin_posta_tarihi_ve_posta_pullar%C4%B1#

“UPU Dünya CEO Forumu İstanbul'da Başladı.” Birleşik Posta İttifakı, Erişim 15 Ekim 2024. <https://www.upu.int/en/news/2018/5/upu-world-ceo-forum-opens-in-istanbul>

“Türk Sineması 100. Yıl Etkinlikleri Başlıyor!” Beyazperde, Erişim 21 Nisan 2024. <https://www.beyazperde.com/haberler/filmler/haberler-62755/>

“Türk Kültür Varlıkları - Türbeler.” Pulhane, Erişim 15 Mart 2024. <https://www.pulhane.com/Tematik/kul.html>

“Uluslararası Filatelik.” Smithsonian Ulusal Posta Müzesi, Erişim 3 Mart 2024. <https://postalmuseum.si.edu/exhibition/international-philately/>

“Uluslararası İnsancıl Hukuk.” Türk Kızılayı, Erişim 30 Mart 2024. https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/82543505_77468056_uluslararasi-insancil-hukuk.pdf

“Kız Kulesi.” Türkiye Turizm Ansiklopedisi, Erişim 14 Mart 2024. <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/kiz-kulesi>

“Kız Kulesi.” Vikipedi, Erişim 14 Mart 2024. https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z_Kulesi

EXTENDED ABSTRACT

Postage stamps are small pieces of paper that were historically used to pay for communication fees, but over time, they have transformed into tools for conveying political, cultural, and artistic messages of states. The first postage stamp was the Black Penny, introduced in the United Kingdom in 1840. This stamp featured a portrait of Queen Victoria and paved the way for the standardization of postal services. In 1863, the International Postal Congress established a unified postal system worldwide, and the Universal Postal Union (UPU) began its operations in 1874.

In the Ottoman Empire, the first postage stamp was printed in 1863, featuring figures reflecting Ottoman culture. With the declaration of the Republic of Turkey in 1923, modern postage stamps began to be used, featuring portraits of Atatürk and symbols related to national holidays. Over time, postage stamps have gained value as collectors' items and have played an important role in facilitating postal services. Today, postage stamps serve both as a payment tool and a means of cultural representation.

In Turkey, many postage stamps have featured figures of cultural landmarks from various cities. One of these is the Maiden's Tower in Istanbul. The Maiden's Tower is a historic structure located at the entrance of the Bosphorus Strait. Its history dates back to 410 BC, and during the Byzantine and Ottoman periods, it served various functions. The tower was used as a lighthouse, fortress, warehouse, hospital, and station. It was repaired following major earthquakes in 1509, 1690, and 1766, and in the 1800s, it served as a hospital. The tower underwent restoration in 1995 and is now used for tourism purposes. The Maiden's Tower holds an important place in popular culture, being featured in various films, TV series, and advertisements, and its figures are also present in cultural transmission in everyday life.

The purpose of this study is to examine how the figures of the Maiden's Tower have been featured on postage stamps over the past century (1914-2024), as well as to identify the specific stamps, purposes, and ways in which they have been utilized. The Maiden's Tower is known to be a frequently used figure in artistic and cultural contexts. Postage stamps, on the other hand, possess significant promotional power both nationally and internationally. This study investigates the contribution of the Maiden's Tower to the promotional function of postage stamps. The study employed a qualitative research method with a hermeneutics design. The research data consist of 34 stamps featuring images of the Maiden's Tower, identified through a literature review conducted by the researchers. The data were analyzed using descriptive analysis. The qualitative data were organized, summarized, and categorized into six themes: Ottoman-era stamps (one stamp), stamps used as tourism elements (five stamps), stamps promoting Istanbul (five stamps), stamps used for cultural and artistic events (nine stamps), stamps promoting Turkey internationally (14 stamps), and revenue stamps (one stamp).

Ottoman-era postage stamps, particularly the Istanbul View Stamps printed in London in 1914, are notable for their design. These stamps feature iconic structures of Istanbul, especially the Maiden's Tower, and are enriched with Ottoman Turkish texts and decorative elements. The stamps used for promoting Turkey's tourism were designed as artistic and cultural expressions. The Maiden's Tower frequently appeared on these stamps, standing out as an iconic symbol. These stamps aim to contribute to both domestic and international tourism by promoting Turkey's cultural and tourist values. In stamps emphasizing the touristic and cultural significance of Istanbul, the Maiden's Tower is featured alongside other important structures in the city, such as historical sites and mosques. Stamps from the 2010 European Capital of Culture and other Istanbul-themed stamps have contributed to promoting the city to both local and foreign tourists. The Maiden's Tower is also frequently used as a visual element in stamps issued for cultural and artistic events. It has appeared in stamps related to topics such as Turkish paper marbling (Ebru art), the Istanbul Shopping Festival, and the 100th Anniversary of Turkish Cinema. In stamps dedicated to Turkish Arts, the Maiden's Tower, Galata Tower, mosques, and other symbolic elements are prominently featured. It is also seen in stamps that reflect cultural heritage and carry artistic value. Finally, the Maiden's Tower can even be found in a revenue stamp, which are used to indicate that financial obligations have been paid.

The analysis of the intended uses of these stamps revealed that the Maiden's Tower has long been a significant symbol for Istanbul, the Marmara region, and Turkey. Its frequent inclusion on stamps aimed at promoting Turkey artistically, culturally, and touristically indicates that the Maiden's Tower is a structure that intrigues and attracts both domestic and international tourists.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr.

Mustafa Köksal

mustafak8277@gmail.com

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6360-0957

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 15/08/2025 28/08/2025

Araştırma Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1766050

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

XIII ve XIV. Yüzyılda İlhanlı Devleti'nin Bizans İmparatorluğu İle İlişkileri

Diplomatic Relations between the Ilkhanate and the Byzantine Empire during the 13th and 14th Centuries

ATIF: KÖKSAL, Mustafa, "XIII ve XIV. Yüzyılda İlhanlı Devleti'nin Bizans İmparatorluğu İle İlişkileri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3 (Eylül 2025), s. (529-543).

CITE: KÖKSAL, Mustafa, "Diplomatic Relations between the Ilkhanate and the Byzantine Empire during the 13th and 14th Centuries", *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (529-543).

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

XIII. ve XIV. yüzyıllarda İlhanlı Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki münasebetler, Ortaçağ Yakın Doğu'sunun siyasî dengelerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Hülâgü Han döneminde başlayan diplomatik temaslar, Memlûk–Altın Orda ittifakını dengeleme amacıyla tesis edilmiş ve Abaka Han devrinde hanedan evlilikleri aracılığıyla kurumsallaşmıştır. Taraflar arasında askerî, diplomatik ve kültürel sahalarda yoğun iş birliği yapılması sonucunda Bizans prenseslerinin İlhanlı hükümdarlarıyla evlenmesiyle ittifakın sembolik ve stratejik boyutu güçlendirilmiştir. İlhanlı topraklarında Bizanslı âlim ve sanatçıların faaliyet göstermesi, karşılıklı kültürel etkileşimi derinleştirmiştir. Ancak Olcaytu Hüdabende'nin İslâmiyet'i kabul etmesi ve her iki devlette de yaşanan iç istikrarsızlıklar, bu iş birliğinin sürekliliğini sekteye uğratmıştır. Neticede söz konusu ilişkiler kısa vadede önemli stratejik kazanımlar sağlamakla birlikte, kalıcı ve istikrarlı bir ittifaka dönüşmemiştir.

Anahtar Kelimeler : İlhanlılar, Bizans İmparatorluğu, Diplomatik Evlilik, Diplomasi Moğollar

Abstract

During the 13th and 14th centuries, relations between the Ilkhanate and the Byzantine Empire constituted a pivotal factor in shaping the political dynamics of the medieval Near East. Initiated under Hülegü Khan with the objective of counterbalancing the Mamluk–Golden Horde alliance, these diplomatic contacts became institutionalized through dynastic marriages during the reign of Abaqa Khan. The two polities engaged in substantive cooperation across military, diplomatic, and cultural domains, with the matrimonial alliances between Byzantine princesses and Ilkhanid rulers enhancing both the symbolic and strategic dimensions of the partnership. The presence of Byzantine scholars and artists within Ilkhanid territories further facilitated mutual cultural exchange. Nevertheless, the alliance's continuity was undermined by Öljaitü's conversion to Islam and the internal instability afflicting both states. Consequently, although the relationship yielded notable short-term strategic benefits, it failed to evolve into a durable and stable alliance.

Keywords: Ilkhanids, Byzantine Empire, Diplomatic Marriage, Diplomacy, Mongols

Giriş

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Hülâgü Han (1256-1265) liderliğinde başkenti Tebriz olan İlhanlılar Devleti kuruldu. İlhanlı Devletinin (1256-1335) ilk hükümdarı Hülâgü Han, ilk iş olarak önce 1256'da Abbâsî Halifeliğini (750-1258) 1256'da bölge halkının korkulu rüyası olan Bâtînîleri ortadan kaldırarak Yakın Doğu coğrafyasını hâkimiyeti altına aldı. Ancak 1260 yılında Memlûkların Ayn-ı Câlût Savaşı'nda yenilemez zannedilen Moğolları mağlup etmesi İslâm Dünyası'nda büyük sevince sebep oldu. Bu zafer sayesinde Moğolların Suriye ve Mısır topraklarına yapacağı saldırılar bertaraf edildi. Ayn-ı Câlût yenilgisinden sonra Hülâgü Han bölgedeki gücünü artırmak için yeni müttefik arayışına girdi. Çünkü Altın Orda Hükümdarı Berke Han ve Memlûk Hükümdarı Baybars arasında yapılan ittifak İlhanlı Devleti açısından büyük bir tehlike arz etmekteydi. Moğolların Anadolu'yu ele geçirdikten sonra Türkmen gruplarına baskı ve zulümlerinin artması onların Bizans sınırına dayanmasına neden oldu. Bu yüzden bölgede gittikçe güçlenen Türkmenler, hem İlhanlı Devleti hem de Bizans İmparatorluğu açısından halledilmesi gereken en önemli sorun haline geldi. Öte taraftan Deşt-i Kıpçak bölgesinde kurulan Altın Orda ve Mısır'daki Memlûklar arasındaki ittifakın en önemli aktörlerden birisi Bizans İmparatorluğu'ydü. Çünkü Bizans toprakları iki devletin sınırlarının tam ortasında olduğu için iki taraf açısından büyük önem arz etmekteydi. Bu durum yeniden güçlenen Bizans İmparatorluğu'nu bölgedeki dengelerin sağlanmasında belirleyici bir unsur haline getirdi. Gelişen olaylar uzun zamandan beri Altın Orda ve Memlûk ittifakına karşı mücadele eden İlhanlı Devleti açısından Bizans İmparatorluğu'nun önemini daha da artırmaktaydı. İlhanlı Devleti, Bizans İmparatorluğu ile kuracağı ittifak sayesinde Altın Orda ve Memlûk devletleri arasındaki iş birliğine engel olmayı amaçlamaktaydı.

1. İlhanlı Devleti ve Bizans İmparatorluğu Arasındaki İlişkilerin Başlaması

Bizans-İlhanlı ilişkileri İlhanlı Devleti'nin (1256-1336) ilk hükümdarı Hülâgü Han döneminde başlamıştır. Bu münasebetler tamamen müttefiklik üzerine tesis edilmişti. 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte Anadolu topraklarının büyük bir kısmı Moğolların idaresine geçti. Anadolu topraklarını ele geçiren İlhanlılar, kendileri için tehdit olarak gördükleri Memlûk-Altın Orda ittifakını bozmak istiyordu. O dönemde orduların asker ihtiyacının karşılanmasındaki en önemli kaynak, köle ticaretiydi. Köle ticaretinin yapıldığı önemli güzergâhlardan olan Anadolu topraklarının İlhanlıların eline geçmesiyle birlikte Konstantinapolis yolu büyük bir önem kazandı. Bu durum Memlûk Hükümdarı Baybars'ı (1260-1277) Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Paleolog'a (1259-1282) daha da yakınlaştırdı. Ancak Bizans ve Memlûk Devleti (1260-1517) arasındaki ilişkiler Sultan Baybars'ın ikili oynayan Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Paleolog'a gönderdiği elçileri alıkoyması nedeniyle kopma noktasına geldi. Bunun sebebi İlhanlı hükümdarı Hülâgü Han'ın elçileri ile Baybars'ın elçilerinin aynı dönemde Konstantinapolis'te bulunmalarıdır. Çünkü İmparator, Hülâgü Han'dan korktuğu için Memlûk Devleti'nin elçilik heyetini alıkoymak zorunda kalmıştır.¹¹

1 ¹ Reuven Amitai Preiss, *Mongols and Mamluks. The Mamluks-İlkhani War (1260-1281)*, (Cambridge:1995), 93; İlyas Kamalov, "Altın Orda- Bizans Münasebetleri (1261-1453)" *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 4(5), 2005, 6.

Durumdan haberdar olan Sultan Baybars, hemen bir mektup yazarak çok kıymetli hediyeler ile birlikte Berke Han'a (1257-1266) gönderdi. Mektubunda “*Müslümanlık dil ile söylemekten ibaret değildir. Cihad da Müslümanlığın yerine getirmesi gereken şartlardan biridir. Arka arkaya gelen haberlere göre Hülâgü karsının Hristiyan olması nedeniyle haç dinini korumayı öncelikli olarak tercih etmiş karısını senden üstün gördüğü için halife yurtlarına başpapazı yerleştirmiştir.*”² şeklinde bilgilere yer verdi. Baybars gönderdiği bu mektupta Berke Han'ı Hülâgu Han'a karşı cihada davet etti. Bunun üzerine Berke Han, komutanlarından Nogay komutasındaki bir orduyu Bizans imparatorunun üzerine gönderdi. Berke'nin ordusunun şehre yaklaştığını haber alan VIII. Mihail Paleolog, korkusundan şehri terk etmek zorunda kalmıştır.³

Nogay ile anlaşmak isteyen imparator, arabulucu olarak da alıkoyduğu Memlûklular Devlet adamlarından Emir Fârisüddîn Akkuş el-Mes'ûdî'yi elçi olarak gönderdi. Ancak Nogay'ın huzuruna gelen elçi, kendi isteği ile Konstantinapolis'te kaldığını söyledi. Bunun üzerine Nogay, elçiden bu beyanını yazıya dökmesini istedi. Ardından elçiyi de yanına alarak Deşt-i Kıpçak topraklarına geri döndü. Nogay ve elçinin Deşt-i Kıpçak topraklarına çok geç dönmeleri üzerine Berke Han, elçiden gecikmenin sebebini sorduğunda Memlûk devlet adamı Akkuş el-Mes'ûdî de imparator tarafından alıkonulduğunu söyledi. Nogay hemen elçiden almış olduğu yazılı beyanı Berke Han'a sundu. Onun yalan söylediğini anlayan Berke Han, ona kızmasına rağmen Sultan Baybars ile olan iyi ilişkileri sebebiyle ona herhangi bir ceza vermedi. Akkuş el-Mes'ûdî Mart 1267'de artık Sultan Baybars'ın gözünde itibarın kaybetmiş bir devlet adamı olarak Mısır'a geri döndü.⁴

Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarı II. İzzeddin Keykâvus (1249-1261), Anadolu topraklarını tahakkümü altına alan İlhanlı Devleti'ne karşı koyduğu için 1261 yılında Hülâgü Han'ın emriyle Türkiye Selçuklu Devleti tahtına IV. Rükneddin Kılıç Arslan çıkarıldı. IV. Kılıç Arslan'ın (1257-1266) yetersizliğinden faydalanan Selçuklu devlet adamı Muîneddin Pervane, devletin idaresini ele aldı. O, Moğolların desteğini alarak II. İzzeddin Keykâvus'u bertaraf etmek istiyordu. Muîneddin Pervane, Moğolları sürekli olarak II. İzzeddin Keykâvus'a karşı kışkırtıyordu. Pervane, Selçuklu Devleti'nin İlhanlı Devleti'nden aldığı borcun ve vergilerin tahsili için Tebriz'den gelen elçilere paranın Antalya'da bulunan II. İzzeddin Keykâvus tarafından alındığını söyledi. Ayrıca onun bu parayı İlhanlı Devleti'ne karşı isyan çıkarmak amacıyla kullanacağını söyleyerek elçileri tahsilatın II. İzzeddin'den sağlanması gerektiğine ikna etti. Bunun üzerine İlhanlı elçileri Antalya'ya giderek II. İzzeddin Keykâvus'tan borcun ödenmesini istediler.⁵ O

2 İbnü'l-Abduzzahir, *er-Ravzu's-zahir Siretü'l-melik ez-Zahir*, nşr. Abdulaziz el- Huveytır, (Riyad, 1376/1976), 111; Berthold Spuler, *Die Golden Horde Die Mongolen in Russland 1223-1502*, (Leipzig:1943), 40-41; Kamalov, *agm*, 6.

3 Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi I, Kuruluş Devri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 98; Preiss, *Mongols and Mamluks*, 93.

4 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), 516; W. Teisenhaussen, *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler (el-Mufaddal, en-Nehcu's-sedid)*, çev. İ. Hakkı İzmirli, (İstanbul: Post Yayınevi, 2025), 325-329; Peter Malcolm Holt, *Haçlılar Çağı 11.Yüzyıldan 1517'ye Yakın Doğu*, çev. Özden Arıkan, (İstanbul: Işık Yayınları, 2020), 162.

5 Kerimüddîn Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 65-67. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 511.

da borcun öncelikle kardeşi IV. Kılıç Arslan'dan tahsil edilmesi gerektiğini söyleyerek elçilik heyetini geri gönderdi. II. İzzeddin'in İlhanlı elçilerine karşı sergilediği davranış İlhanlı sarayını rahatsız etti. İlhanlı Devleti'nin bu durumdan rahatsız olduğunu fark eden II. İzzeddin Keykâvus, veziri Fahreddin Ali'nin uyarılarını dikkate alarak Tebriz'e gitmek üzere Antalya'dan Konya'ya geldi. Ancak Alıncak Noyan komutasında bir ordunun Aksaray'a yaklaştığını haber aldı. Moğol ordusunun neden geldiğini öğrenmek ve İlhanlı Devleti ile olan ilişkilerini düzeltmek amacıyla vezirini kardeşi IV. Kılıç Arslan'ın sarayına gönderdi. II. İzzeddin, vezirinden gelecek olan haberleri beklerken önemli bir gelişme yaşandı. O, Fahreddin Ali'nin IV. Kılıç Arslan'ın tarafına geçtiğini öğrendiğinde artık Moğollara karşı koyamayacağını anlayıp Antalya'ya çekilmek zorunda kaldı. II. İzzeddin Keykâvus, Moğollar ile mücadele etmek için Memlûk Hükümdarı Baybars'a elçiler göndererek yardım istedi. Memlûk Hükümdarı Baybars, II. İzzeddin'in bu teklifini kabul ederek hemen hazırlıklara başladı. Ancak II. İzzeddin'in Haziran 1262'de gönderdiği mektubun Moğolların eline geçmesi tüm planlarını altüst etti. Baybars'ın desteğini alamayan II. İzzeddin Keykâvus, maiyetindekiler ile birlikte 1262'de Antalya'dan bir gemi ile kaçarak Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Paleolog'a sığınmak zorunda kaldı.⁶ Bizans imparatorunun II. İzzeddin Keykâvus'u himaye etmesinin altında yatan neden, onu tekrar tahta çıkararak İlhanlı ve Bizans arasında bir tampon bölge oluşturmak düşüncesinde idi.⁷ Ancak ilerleyen zamanlarda VIII. Mikhail Paleolog, İlhanlı Devleti ile anlaşma yapıp kızı Maria'yı Hülâgü Han'a verdi. Ancak imparator, daha sonra II. İzzeddin ve maiyetindekilere kötü davranarak Meriç Irmağı kenarında bulunan Ainos⁸ kalesine hapsettirdi. Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Paleolog'un II. İzzeddin Keykâvus'un hapsettirdiğini duyan Berke Han, Ainos kalesinde tutuklu bulunan eski Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykavus ve beraberindekileri kurtarması için Nogay'ı görevlendirdi. Nogay ordusuyla birlikte Trakya bölgesine gelerek buraları yağmalayıp yukarıda adı zikredilen kalede esir tutulan eski Selçuklu hükümdarı ve beraberindekileri kurtardı. Berke Han'ın II. İzzeddin'i kurtarmasının temel sebebi onun halası ile evli olmasından kaynaklanmaktadır.⁹

Bizans İmparatorunun İlhanlılar ile ittifak kurmak istemesinin iki nedeni vardır. Nedenlerden birinci 1261'de Latinlerden Konstantinapolis'i geri alarak bölgede Bizans hâkimiyetini yeni tesis eden VIII. Mikhail Paleolog'un Sicilya Kralı Anjoulu Charles'ın teşvik ettiği Latin saldırılarına karşı ülkesini korumak istemesidir. İkincisi ise Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla devletsiz kalan Türkmenlerin olası saldırılarının önüne geçmektir. Bahsettiğimiz iki tehlikeyi önlemek amacıyla imparatorun İlhanlı hükümdarı Hülâgü Han ile ittifak yapması kaçınılmazdı.¹⁰

6 İbnü'l-Abduzzahir, *er-Ravzu's-zahir Siretü'l-melik ez-Zahir*, 112; Ruknu'd-din Baybars, *Baybars Tarihi II*, çev. Şerefüddin Yaltkaya, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 31-32; Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi Siyaset, Teşkilat Kültür*, (Ankara: TTK Yayınları, 2023), 478. Berthold Spuler, İran Moğolları, çev. Cemal Köprülü (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 64-65; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 514-515.

7 Kamalov, *agm*, 7

8 Ege denizi kıyısında ve Meriç Nehri kenarında yer alan liman kentidir. Bizanslılar tarafından yapılan Ainos (Enez) Kalesi VI. yüzyılda yeniden tamir edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. *Ana Britanica*, C.8, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1988, 190-191

9 Ruknu'd-din Baybars, *Baybars Tarihi II*, 32-33; Sevim-Merçil, *Selçuklu Tarihi*, 479; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 519.

10 Bruce G. Lippard, *The Mongols And Byzantium 1243-1341*, (Ph.d, İndian University, 1983) 196-198; Mehmet Tezcan “Türk Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz’de Ticaret”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*,

Bu ittifak İlhanlılar açısından da büyük önem taşımaktaydı. Çünkü Memlûk-Altın Orda müttefikliği Hülâgü için büyük bir tehditti. İki devletin güçlerini birleştirmesine engel olan Bizans toprakları bu dönemde büyük önem kazanmıştır. Bu durum Bizans İmparatorluğunu bölgede denge unsuru haline getirmişti. Bu sebeple Memlûk, Altın Orda ve İlhanlı devletleri Bizans ile iyi ilişkiler kurmak için büyük çaba sarf ettiler.¹¹ Bizans ile iyi ilişkiler kurma noktasında İlhanlıların diğer iki devlete göre daha itinalı davrandığını söyleyebiliriz. Yaşanan gelişmeler Bizans ve İlhanlı ilişkilerinin siyasi alanda yakınlaşmalarının yanında taraflar arasında kültürel etkileşim için zemin hazırladı. Çünkü İlhanlıların hâkimiyet sahasında yaşayan Hristiyan nüfusun büyük bir çoğunluğu Ortodoks'tu. Ortodoksların dini ve siyasi merkezlerinin Konstantinapolis olması Bizans'ın İlhanlılar açısından önemini artırmaktaydı. Bu durum İlhanlı devletinin Bizans'a karşı daha hassas bir siyaset izlemesine sebep oldu.¹²

1265 yılına gelindiğinde Bizans-İlhanlı ilişkilerinin güçlendirilmesi amacıyla taraflar arasında bir evlilik akdinin gerçekleştirilmesine karar verildi. Ancak bu evlilik, Bizans Devlet geleneklerine aykırıydı. Çünkü Bizanslı asil bir prensesin Budist bir Moğol Hanıyla evlendirilmesi uygun değildi. Bizans hanedanlığına mensup bir prensesin Hristiyan veya Franklardan bir asilzade ile evlenmesi gerekirdi. Bu kabul edilebilir bir durum değildi. Bir Bizans prensesinin yukarıda zikredilen kişiler dışında bir başka kişiyle evlendirilmesine izin veren imparator, aynı zamanda devlet teamüllerini hiçe saydığı için kilise tarafından afaroz edileceğini biliyordu.¹³ Kilise tarafından cezalandırılacağını farkında olan Bizans İmparatoru VIII. Mihail Paleolog, İlhanlı Devleti ile yapılacak olan ittifakın sağlayacağı yararları da göz önüne alarak Konstantinapolis'te yaşayan Diplovatatzoi veya Diplobatatzes olarak bilinen aileye mensup bir kadından dünyaya gelen kızı Maria'yı¹⁴ Hülâgü Han ile evlendirmeye karar verdi.¹⁵

2. Abaka Han'ın Bizans İmparatorluğuna Karşı İzlediği Siyaset

Yapılan antlaşma gereği Maria, İlhanlı topraklarına gitmek üzere yola çıkarıldı. Prens Kayseri'ye ulaştığında müstakbel eşi Hülâgü Han'ın vefat ettiğini haber aldı. Ancak Maria geri dönmek yerine yolculuğuna devam ederek Azerbaycan'a geldi. Burada Hülâgü Han'ın

24,1, (2009), 158-159.

- 11 Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 272. vd ;Ramazan Kemal Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 50.
- 12 Georgios Pachymeres, *Relations Histoires, C.4*, ed.Albert Failler, (Paris:1984), 345; Georgios Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, (İstanbul:İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2019), 100.
- 13 Ömer Subaşı, *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 252.
- 14 Maria'nın adı Bizans kaynaklarında Despina Maogulion, İlhanlı kaynaklarında da Despina Hatun olarak geçmektedir. Bkz Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih III*, tsh. Muhammed Ruşen, Mustafa Musevî, (Tahran:Neşrü'l-Berz, 1373), 1056; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan- Ahmad Hesamipour Khelehani, (Ankara: TTK Yayınları, 2013), 76; Judith Herrin, *Unrivalled Influence Women and Empire in Byzantium*,(Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2013) 314.
- 15 Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasarı'd-Düvel*, çev. Şeref Yaltkaya, (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 47; Spuler, İran Moğolları, 78, 202; Subaşı, *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*, s. 252-254.

oğlu aynı zamanda İlhanlı Devleti'nin yeni hükümdarı Abaka Han ile evlendi.¹⁶ Dönemin önemli kaynaklarından biri olan Pachymérés kroniğinde bahsi geçen evlilik hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

“İmparator, Deiplobtazina'dan olan öz kızı Maria'yı Pantokrator Manastırı'nın lideri (başrahibi) olan Prinkips aracılığıyla (Hülâgü Han ile gıyaben) evlendirdi. Daha sonra Prinkips genç kızı çok şatafatlı ve şık bir arabayla (İlhanlı Ülkesine) götürdü. Yanlarında ipekten dokunmuş bir bezle yapılan çadır bir şapel vardı. (Ayrıca) Azizlerin altından tasvirlerini taşıyan ve içinde kutsal kapların bulunduğu bu çadırdaki saz kamışlarından üretilen direkler mevcuttu. (...) Onlar (İlhanlı Ülkesine) varmadan Hülâgü bu dünyadan ayrılmış olsa da kız (Maria) yolculuğunu tamamladı.. Ardından (Hülâgü Han'ın) halefi olan yeni hükümdar Abaka ile evlendi.”¹⁷

Abaka Han'ın Maria ile evliliği hakkında Ermeni kaynakları da kıymetli bilgiler aktarmaktadır. Vardan ve Genceli Kiragos, Abaka Han'ın Hristiyan geleneklerine uygun olarak vaftiz edildikten sonra Maria ile evlenebildiğini kaydetmektedirler. İlhanlı sarayında vaftiz törenin düzenlenmesinde Maria'dan çok Hülâgü Han'ın eşi Dokuz Hatun'un Hristiyan olmasının büyük etkisi olduğu aşikârdır. Düzenlenen törenle Abaka Han'ın Antakya Patriği tarafından vaftiz edilmesi Hristiyan dünyasında büyük sevinç ile karşılanmış ardından da evlilik gerçekleşmiştir. Bu evlilikle beraber Despina Hatun'un İlhanlı sarayında ve siyasetindeki rolü de başlamış oldu. Despina Hatun, nezaket, bilgelik ve liderlik vasfıyla kısa sürede İlhanlı sarayında saygın bir yer edindi. O dönemde Hülâgü Han'ın eşi Dokuz Hatun gibi Hristiyan tebaayı koruyup kolladı. Bununla ilgili olarak Ermeni tarihçiler Hristiyanların hamisi Dokuz Hatun'un vefatından sonra Despina Hatun'un eş olarak Abaka Han'a Tanrı tarafından gönderildiğini kaydetmektedirler.¹⁸

Abaka Han bu evlilik sayesinde Bizans imparatoru ile akrabalık bağı kurmakla kalmadı aynı zamanda kendisi açısından önemli bir tehdit olan Memlûk- Altın Orda ittifakına karşı yeni bir müttefik kazanmış oldu. Bundan sonraki zaman zarfında Bizans- İlhanlı arasındaki diplomatik ilişkiler ivme kazanmış oldu. İlhanlı-Bizans ittifakından sonra imparator Konstantinapolis'e gelen Memlûk ve Altın Orda elçilerine zaman zaman engel olması Altın Orda hükümdarı Mengü Timur'u (1266-1280) rahatsız etti. Mengü Timur, 1271 yılında Nogay komutasında bir ordu göndererek Bizans imparatorunu tehdit etti. Olası bir yenilgiden korkan VIII. Mihail Paleolog, Nogay'a barış teklif etti dahası başka bir ilişkisinden doğan diğer kızı Euphroyne'yi onun ile evlendirdi. Bizans imparatoru böylece hem İlhanlılar hem de Altın Orda devleti ile akrabalık bağı kurmuş oldu. Bu akrabalık ilişkisi damadı Abaka Han'ı oldukça kızdırdı. Abaka Han hemen harekete geçerek casusları aracılığıyla İlhanlı ordusunun İznik'e saldıracağı söylentilerini yaymaya başladı. Bu haber İznik halkında korku ve paniğe neden olduysa da saldırının gerçekleşmemesi halkı rahatlatmış.¹⁹

16 Ebü'l-Ferec, *Târihu Muhtasarı'd-Düvel*, 47; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 518; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Üzen, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016) 406.

17 Pachymeres, *Relations Histoires*, 234; Pachymeres, *Bizanslı Gözünden Türkler*, 22-23.

18 Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andresyan, haz. İlhan Aslan (İstanbul: Post Yayınları, 2017) 119-120; Genceli Kiragos, *Moğol İstilas (1220-1265)*, çev. Mahmut Kemal Bey, haz. İlhan Aslan-Fuat Hacısalihoğlu, (İstanbul:Post Yayınları, 2018), 149.

19 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: TTK Yayınları, 1999), 424; Peter Malcolm Holt, *Haçlılar Çağı 11.Yüzyıldan 1517'ye Yakın Doğu*, s.163; Spuler, İran Moğolları, 78-79; Kamalov, *agm*, 9.

Abaka Han bu tutumuyla kayınpederine gözdağı vermiş oldu. VIII. Mikhail Paleolog damadının bu uyarısını dikkate alarak Berke Han'ın vefatına kadar Müslüman elçilerin Bizans topraklarına girişlerini yasakladı. Bir süre sonra Bizans imparatoru Memlûk Sultanı Baybars'a İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile barış yapmayı teklif etti. Ancak Sultan Baybars, imparatorun bu teklifini dikkate almayarak Bizans ile anlaşmayı yeniledi.²⁰ Diğer taraftan da yeni müttefik arayışına hız veren Abaka Han, Papalık ile yakın temas kurmaya başladı. 20 Ağustos 1267 tarihini taşıyan ve Papa IV. Clement tarafından Abaka Han'a cevap olarak gönderilen mektup günümüze kadar gelmiştir. Papa mektubunda İlhanlı hükümdarı ve Bizans imparatorunun düzenleyeceği Haçlı seferine destek vermekten memnuniyet duyduğunu ifade etmektedir. Papanın verdiği cevaptan Abaka Han, düşmanları olan Memlûk ve Altın Orda devletlerine karşı Papanın liderliğinde bir Haçlı seferi düzenlenmesini teklif ettiği anlaşılmaktadır.²¹

İlhanlı hükümdarı 3 Ağustos 1268'de Papa IV. Clements'e göndermek üzere bir mektup kaleme aldı. Mektubu götürmek üzere Perpignanlı James Alarie, Salomon Arkaonun ve Nekpei'den oluşan bir elçilik heyetini görevlendirdi. İlhanlı elçileri yanlarına Bizans elçilik heyetini de alarak Papa ile görüşmek üzere yola çıktılar. Elçilerin Papa ile görüşükten sonra 1269'da İber Yarımadası'na geçerek Valencia'daki Aragon kralı I. Jacob'u ziyaret ettikleri bilinmektedir. Aragon Kralı ile yapılan görüşmede Bizans imparatorunun planladığı Haçlı seferi hakkında bilgiler verilerek kraldan sefer için denizden destek sağlanması talep edildi. İlhanlı- Bizans elçilerinin birlikte hareket etmeleri Abaka Han ve VIII. Mikhail Paleolog'un siyasî anlamda bir fikir birliği içerisinde olduklarını ortaya koymaktadır. Yine 1274'de düzenlenen Lyon Konsülü'ne İlhanlı elçileri ile birlikte Bizans elçilerinin de iştirak ettiğine tanık oluyoruz.²² Konsülde Bizans imparatoru, Yunan kilisesinin Roma'ya bağlılığını bildirerek düzenlenecek olan Haçlı Seferine katılacağını beyan etti. Özellikle Papa III. Nikolas'ın izlediği başarılı politikalar ve yaşanan gelişmeler Altın Orda Devleti'nin kaygılanmasına neden oldu. Papa III. Nikolas izlediği siyaset ile Bizans'ı yavaş yavaş Papalığı bağlayarak beraberinde İlhanlıların da desteğini alıp nüfuzunu Güneybatı Rusya'ya kadar yaymayı amaçlıyordu.²³

1276 yılında Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Paleolog, Papalık ile müttefikliğini sürdürmek amacıyla bir elçi gönderdi. Metochites adlı Bizans elçisi Lozan'da bulunan Papa X. Gregory'e imparatorun mesajını ilette. X. Gregory de Bizans imparatoruna gönderdiği mektubunda düzenlenecek olan yeni bir Haçlı seferiyle Anadolu'nun önemli şehirleri Konya ve Kayseri'yi daha sonra Haçlı ordusunun İlhanlı topraklarında bir süre dinlendirilerek Suriye ve Filistin topraklarının ele geçirilmesini teklif etti. Papanın bu cazip

-
- 20 Lippard, *The Mongols and Byzantium*, 199. Yusuf Ziya Karaaslan, İlhanlı Hükümdarı Abaka Han ve Etrafındaki Dünya (1265-1282), Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Uludağ Üniversitesi Sos. Bil. Enstitüsü, 2022), 248.
- 21 Gino, Borghezio, "Papalığın Moğollarla Münasebeti", *Ülkü*, 7, 42, 1936, s.451; Kansu Ekici Alican Kirişoğlu, "Hasımlıktan Hısmılgâ: Kutsal Topraklarda Kudüs Ekseninde Memlûklara Karşı İlhanlı-Haçlı İttifak Çabaları", *KARE*, (13), 2022, 79; Karaaslan, *agt*, 249.
- 22 Deno John Geanakplos, *Empror Michail Palaeologus And the West (1258-1282)*, Colombia University, 1973, 220; Lippard, *The Mongols And Byzantium*, 200; Gino, Borghezio, "Papalığın Moğollarla Münasebeti", 452-453;
- 23 Ostrogorskiy, *Bizans Tarihi*, 424; Kamalov, *agm*, 9.

teklifi, Bizans İmparatoru tarafından kabul edildi. Ancak Papanın ölümünden sonra bu plan uygulanamadı.²⁴ Bizans imparatoru için bir başka tehlike de Napoli ve Sicilya Kralı Anjolu Charles (1266-1285)'di. Kralın Bizans imparatorundan rahatsızlık duymasının iki temel nedeni vardı. Birinci sebep Bizans imparatoru VIII. Mikhail Paleolog'un 1261'de Latinlerden Konstantinapolis'i geri aldığı anda kentin ticaretini elinde tutan Venediklileri çıkararak yerine Cenevizlileri desteklemesidir. Ayrıca Anjolu Charles, Konstantinapolis'i yeniden Latin hâkimiyetine alarak Bizans imparatorundan intikam almak istediği için Venediklilerin safında yer aldı. Ancak kralın bu isteği Katolik ve Ortodoksları birleştirmeyi düşünen Papa IV. Clements ve Fransa Kralı IX. Louis tarafından engellendi. Kral Charles'i rahatsız eden ikinci sebep ise Bizans imparatorunun kızı Maria'yı İlhanlı Hükümdarı Abaka Han ile evlendirerek Moğollar ile akrabalık bağı kurmasıdır.²⁵

1268'de Papa IV. Clements'in ölümünün ardından Kral Anjolu Charles Bizans hâkimiyetinde bulunan Konstantinapolis'i geri almak için hemen harekete geçti. 1269 yılında Sırp kralı Stephan Uros, Bulgar Çarı Konstantin Tih ve Macar Kralı IV. Béla'ya elçiler göndererek Konstantinapolis'i geri almak için müttefiklik teklif etti. Stephan Uros, yukarıda adları zikredilen ülkelerin krallarını ikna etmeyi başardı. Kral bununla da kalmayıp İlhanlı Hükümdarı Abaka Han'a elçiler göndererek kayınpederi ve aynı zamanda Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Paleolog'a karşı ittifak yapmayı teklif ettiyse de Abaka Han bu teklifi kabul etmedi. Böylece Anjolu Charles, istediği başarıyı elde edemedi.²⁶

Abaka Han döneminde Bizans-İlhanlı ilişkilerinde en parlak dönemin yaşandığını söyleyebiliriz. Taraflar arasındaki müttefikliğin tamamen çıkar ilişkileri üzerine tesis edildiği aşikârdır. Çünkü İlhanlı Hükümdarı Abaka Han, Müslüman olan Memlûk-Altın Orda ittifakına karşı Bizans imparatorunu kendi safına çekerek yapılacak olan yeni bir Haçlı seferinde yer almasını istiyordu. Bunun için Bizans imparatorunun kızı Maria ile evlenerek akrabalık bağı kurdu. Ayrıca Hülâgü Han döneminde yapımına başlanan ancak Abaka Han döneminde tamamlanan Meraga'daki rasathaneye birçok Bizanslı âlim ve filozof davet edilerek Grekçe yazılan eserlerin Farsçaya çevrilmesi sağlandı. İki devlet arasındaki ilişkiler yalnızca siyasi değil aynı zamanda kültürel anlamda etkileşim içerisinde olduğunu da ortaya koymaktadır.²⁷

Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Paleolog, İlhanlılar ile kurduğu ittifaka rağmen damadının düşmanlarına karşı denge politikası izledi. İmparator, zaman zaman Altın Orda-Memlûk arasındaki diplomatik ilişkilere engel olmaya çalışsa da Altın Orda ile kurduğu akrabalık bağı ve Memlûklar ile yaptığı antlaşmalar sayesinde kendisini güvence altına aldı. Bizans İmparatorunun diplomatik ilişkileri yukarıda zikrettiğimiz devletler ile sınırlı kalmayarak Papalık ve batı dünyası ile iyi ilişkiler kurdu. Böylece Bizans imparatoru, o dönemde izlediği denge politikaları sayesinde devletini Latin ve Moğol saldırılarından korumayı başardı.²⁸

24 Geanakplos, *Empror Michail Palaeologus And the West*, 258-259; Lippard, *The Mongols And Byzantium*, 200; Karaaslan, *agt*, 251.

25 Ostrogorskiy, *Bizans Tarihi*, 425; Geanakplos, *Empror Michail Palaeologus And the West*, 258-259; Lippard, *The Mongols And Byzantium*, 200.

26 Ostrogorskiy, *Bizans Tarihi*, 420-421; Geanakplos, *Empror Michail Palaeologus And the West*, 216-217; Lippard, *The Mongols And Byzantium*, 201-202.

27 Pachymeres, *Relations Histoiques*, 345; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 50.

28 Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium (1261-1453)*, Cambridge University Press, 2008, 80.

3. Olcaytu Hüdabende'nin Bizans İmparatorluğuna Karşı İzlenen Siyaset

Abaka Han'nın vefatından sonra İlhanlı tahtına sırasıyla Ahmed Teküdar(1282-1284), Argun Han (1284-1291), Baydu (1291) ve Keyhatu (1291-1295) çıktı. Bu dönemde İlhanlı Devleti ve Hristiyan dünyası arasındaki ilişkiler devam etmesine rağmen kaynaklarda yukarıda isimleri zikredilen hükümdarlar döneminde Bizans ile ilişkiler hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. İlhanlılar ile iyi ilişkiler kuran ve 57 yıl Bizans tahtında kalan VIII. Mihail Paleolog'un 1282'de ölmesinin ardından tahta oğlu II. Andrinikos (1282-1332) çıktı. Yeni Bizans imparatoru tahta çıkar çıkmaz ilk iş olarak babasının Doğu Ortodokslarını Papalık çatısı altında birleştirmek için imzaladığı antlaşmayı bozdu. II. Andrinikos bu antlaşmanın bozulmasından doğan sorunlarını ancak 1310 yılında çözüme kavuşturabildi.²⁹

Bu sırada Anadolu'da İlhanlı baskısının artması üzerine Türkmenlerin Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinden göç ederek İç Batı Anadolu ve Marmara bölgelerine yerleşmeleri Bizans İmparatorluğu açısından çok büyük bir tehlike arz etmekteydi. Özellikle Bizans İmparatorluğu'nun 1302'de Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey liderliğindeki Türkmenler ile yaptığı Bapheus (Koyunhisar) Savaşı'nı kaybetmesi imparatorun prestijinin sarsılmasına ve Bizans İmparatorluğu'nun çöküş sürecine girmesine neden oldu.³⁰ Yaşadığı büyük endişelerden dolayı Türkmenlere karşı yeni müttefik arayışına giren II. Andrinikos, ilk olarak eski müttefiki İlhanlı Devleti'ne yöneldi. Bizans imparatoru, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkileri geliştirme amacıyla İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a (1295-1304) elçiler göndererek onun gölgesinde yaşamak istediğini ve dostluk ilişkilerini yeniden tesis edilmesi halinde kızı Maria'yı İlhanlı hükümdarı ile evlendirmek istediğini bildirdi. Bu sıralarda Gazan Han, Üçüncü Suriye seferi için hazırlık yapıyordu.³¹ İlhanlı hükümdarı, Bizans imparatorunun bu teklifini pek ciddiye almadı. Elçilik heyeti İlhanlı sarayında ağırlandıktan sonra geri döndü. Ancak 1304 yılında Gazan Han'ın vefatı, Türkmenler ile yapılacak olan mücadelede tüm umudunu İlhanlı Devleti'nden gelecek olan desteğe bağlayan Bizans İmparatoru II. Andrinikos'u büyük bir hayal kırıklığına uğrattı. Tarihçiler, Gazan Han'ın Bizans imparatorunun teklifini reddettiği **görüşünü savunurlar**. Ancak yukarıda verilen bilgilerden İlhanlı hükümdarının teklifi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Gazan Han'ın bu teklifi kabul etmesinin altında yatan neden Memlûk-Altın Orda ittifakına karşı yeni bir müttefik kazanmaktı. Ancak planlanan bu evlilik Gazan Han'ın 1304 yılında vefat etmesinden dolayı gerçekleşmedi.³²

Gazan Han'ın vefatının ardından kardeşi Olcaytu Hüdabende (1304-1316) İlhanlı Devleti tahtına çıktı. Olcaytu'nun tahta çıktığını haber alan Bizans İmparatoru II. Andrinikos aynı elçilik heyetini ikinci defa İlhanlı sarayına göndererek yaklaşan Türkmen tehlikesine

29 Geanakplos, *Empror Michail Palaeologus And the West*, 217; Lippard, *The Mongols And Byzantium*, 202.

30 Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" *Türkler Ansiklopedisi IX*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 71-73.

31 Reşidüddin Fazlullah, *Kitab-ı Tarih-i Mübarek-i Gazan*, tsh. Karl Yahn, (London: Standford Yayınları, 1357/1940), 143-144; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 50; Ercan Gödeğir, "XIV.Yüzyılın İlk Çeyreğinde İlhanlı- Avrupa Münasebetleri" *Uluslararası Ekonomi, Siyaset İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(4), 2019, 220.

32 Reşidüddin, *Tarih-i Gazan Han*, 144; Reşidüddin, *Câmiü't-Tevârih*, III, 1058; Reşidüddin, (trc), 78.

karşı iş birliği yapılmasının yanı sıra İlhanlı hükümdarına kızı Maria ile evlenmesini teklif etti. Bizans elçilerini güzel bir şekilde ağırlayan Olcaytu, Bizans imparatorunun tekliflerini kabul ederek Türkmenlere karşı kendisine asker desteği vereceğini taahhüt etti. Ayrıca müstakbel eşinin güven içerisinde saraya gelmesi için otuz bin askerini Uludağ civarına gönderdi.³³ 1305 yılında gerçekleşen evlilik ile İlhanlı ve Bizans arasında ikinci kez akrabalık bağı kurulmuş oldu. Bu evliliğin gerçekleşmesi Bizans İmparatorluğu topraklarında büyük bir heyecana sebep olmuşsa da İlhanlı sarayında sıradan bir olay gibi algılanmıştır. Zira Bizans prensesi Maria'nın saraydaki statüsü cariyelik öteye geçmedi. Bunun temel sebebi dinî idi. Çünkü Abaka Han döneminde yapılan evlilik sayesinde Hristiyan tebaa korunup kollanırken Olcaytu'nun Müslüman olması nedeniyle Prenses Maria, sarayda söz sahibi olamadı. Bizans imparatoru, İlhanlı Devleti ile kurduğu akrabalık bağı sayesinde Anadolu'yu Türkmenlerden temizleyebileceğini düşünse de Bizans'ın çöküşüne engel olamadı.³⁴ Bunun yanı sıra İlhanlı hükümdarı, yapılan evlilik akdiyle Memlûk, Altın Orda ve Çağatay Hanlıkları ile uzun yıllardan beri yapılan mücadeleler için elini güçlendirmiş oldu. Olcaytu Han döneminde gerek Bizans ile yapılan antlaşma gerekse onlar ile mücadele eden Türkmenlerin itaat altına alınması için İlhanlı komutanlarından İrencin Noyan ve Emir Çoban görevlendirildi. Ancak İlhanlıların Anadolu topraklarındaki nüfuzu Ankara'dan öteye geçemediği için bu durum Bizans İmparatorluğu'nun beklentilerini karşılamadığı gibi hayal kırıklığına da sebep oldu³⁵

Olcaytu'nun vefatından sonra İlhanlı tahtına çıkan Ebu Said Bahadır Han (1316-1335) döneminde devlette baş gösteren isyanlar, yolsuzluk ve rüşvet gibi hadiseler yüzünden ekonominin bozulması İlhanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girmesine sebep oldu. Aynı durum Bizans İmparatorluğu için de geçerliydi. Dönemin kaynaklarına bakıldığında Bizans ve İlhanlı Devletlerinin Ebu Said Bahadır Han döneminde herhangi bir diplomatik ilişkide bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin her iki devlet içerisinde yaşanan siyasî kargaşa ve ekonomik düzenlerinin bozulmasından kaynaklı olduğu için açıktır.

Sonuç

XIII. ve XIV. yüzyıllarda İlhanlı Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, dönemin siyasî dengelerini şekillendiren önemli bir unsur olmuştur. Başlangıçta Memlûk–Altın Orda ittifakını dengelemek amacıyla temelleri atılan ilişkiler, evlilikler ve diplomatik temaslar aracılığıyla güçlendirilmiş; iki devlet arasındaki ittifak, karşılıklı çıkarlar üzerine inşa edilmiştir. Hülagü Han döneminde başlayan temaslar, Abaka Han zamanında zirveye ulaşmış, özellikle Bizans prensesleri ile İlhanlı hükümdarları arasındaki evlilikler siyasî ve askerî iş birliğini pekiştirmiştir. Bu yakınlaşma yalnızca askerî değil, kültürel etkileşim açısından da önem taşımış; Bizans'tan İlhanlı topraklarına giden âlimler, sanatçılar ve din adamları sayesinde karşılıklı kültürel aktarım gerçekleşmiştir. Ancak Olcaytu Hüdabende'nin

33 Pachymeres, *Relations Histoires*, 440; Pachymeres, *Bizanslı Gözünden Türkler*, 100-101; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 333; Gödeğir, *İlhanlı- Avrupa Münasebetleri*, 220.

34 Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 263; Gödeğir, *İlhanlı- Avrupa Münasebetleri*, 220.

35 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi I*, 275; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001) 431; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 51-52.

Müslüman oluşu ve sarayda Hristiyan nüfuzunun azalması, ilişkilerin niteliğinde değişime yol açmıştır. Ayrıca her iki devletin iç sorunları ve ekonomik zorlukları, XIV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu ittifakın etkisini zayıflatmıştır.

Sonuç olarak kısa vadede iki taraf için stratejik fayda sağlayan diplomatik ilişkileri sayesinde Bizans İmparatorluğu, Latin ve Türkmen tehditlerine karşı rahat bir nefes almış, İlhanlılar ise Memlûk–Altın Orda blokuna karşı güçlü bir müttefik kazanmıştır. Ancak bu iş birliği, tarafların iç krizleri, dini farklılıklar ve bölgesel güç dengelerinin değişmesi nedeniyle uzun vadede kalıcı bir ittifaka dönüşmemiştir. Yine de bu dönem, Ortaçağ Yakın Doğu diplomasi tarihinde askeri, siyasi ve kültürel alanlarda dikkate değer bir örnek olarak yerini almıştır.

Kaynakça

Aksarayî, Kerimüddîn Mahmud. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Ana Britanica, C.8, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1988.

Borghezio, Gino, Borghezio, “Papalığın Moğollarla Münasebeti”, *Ülkü*, 7, 42, (1936): 450-456.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî. *Târîhu Muhtasarı'd-Düvel*. çev. Şeref Yaltkaya. Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Ekici Kansu-Kirişoğlu Alican. “Hasımlıktan Hısmılgâ: Kutsal Topraklarda Kudüs Ekseninde Memluklara Karşı İlhanlı- Haçlı İttifak Çabaları”, *KARE*, 13, (2022): 66-97.

Geanakplos, Deno John. *Empror Michail Palaeologus And the West (1258-1282)*. Colombia University: 1973.

Genceli Kiragos. *Moğol İstilası (1220-1265)*. çev. Mahmut Kemal Bey. haz. İlhan Aslan- Fuat Hacısalihoğlu. İstanbul: Post Yayınları, 2018.

Grousset, René. *Bozkır İmparatorluğu*. çev. Reşat Üzen. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Haykıran, Ramazan Kemal. *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Herrin, Judith. *Unrivalled Influnce Women and Emipre in Byzatium*. Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2013.

Holt, Peter Malcolm. *Haçlılar Çağı 11.Yüzyıldan 1517'ye Yakın Doğu*. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Isık Yayınları, 2020.

İbnü'l-Abuduzzahir, *er- Ravzu's- zahir Siretü'lmelik ez-Zahir*, nşr. Abdulaziz el-Huveytir, Riyad: 1376/1976.

İnalçık, Halil. “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu” *Türkler Ansiklopedisi IX*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, (2002):66-88.

Kamalov, İlyas. “Altın Orda- Bizans Münasebetleri (1261-1453)” *Karadeniz*

Araştırmaları Dergisi, 4, 5, 2005: 3-20.

Karaaslan, Yusuf Ziya. İlhanlı Hükümdarı Abaka Han ve Etrafındaki Dünya (1265-1282). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sos. Bil. Enstitüsü.

Lippard, Bruce G. *The Mongols And Byzantium 1243-1341*. Ph.d, İndian University, 1983.

Müverrih Vardan. *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*. çev. Hrant D. Andresyan, haz. İlhan Aslan. İstanbul: Post Yayınları, 2017.

Nicol, Donald M. *The Last Centuries of Byzantium (1261-1453)*. Cambridge University Press:2008.

Ostrogorsky, George. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Yayınları. 1999.

Pachymeres, Georgios. *Relations Histoiques. C.4*, ed. Albert Failler, Paris:1984.

Pachymeres, Georgios. *Bizanslı Gözüyle Türkler*. çev. İlcan Bihter Barlas. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2019.

Preiss, Reuven Amitai. *Mongols and Mamluks. The Mamluks-İlkhanid War (1260-1281)*, Cambridge:1995.

Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih III*. tsh. Muhammed Ruşen, Mustafa Musevî, Tahran: Neşrü'l-Berz, 1373.

Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*. çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan- Ahmad Hesamipour Khelehani, Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Reşîdüddin Fazlullah. *Kitab-ı Tarih-i Mübarek-i Gazan*. tsh. Karl Jahn. London: Standford Yayınları, 1357/1940.

Roux, Jean-Paul. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. çev. Aykut Kazancıgil- Ayşe Bereket İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.

Ruknu'd-din Baybars. *Baybars Tarihi II*. çev. Şerefüddin Yaltkaya. Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Sevim Ali- Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devleti Tarihi Siyaset, Teşkilat Kültür*. Ankara: TTK Yayınları, 2023.

Spuler, Berthold. İran Moğolları. çev. Cemal Köprülü. Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Spuler, Berthold. *Die Golden Horde Die Mongolen in Russland 1223-1502*. Leipzig:1943.

Subaşı, Ömer. *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

Teisenhaussen, W. *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler El-Mufaddal, en-Nehcu's-sedid*. çev. İ. Hakkı İzmirli. İstanbul: Post Yayınevi, 2025.

Tezcan, Mehmet. “Türk Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz’de Ticaret”.

Tarih İncelemeleri Dergisi, 24,1, 2009:151-194.

Togan, Zeki Velidî. *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

Yuvalı, Abdulkadir. *İlhanlı Tarihi I, Kuruluş Devri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The primary aim of this study is to analyze the diplomatic relations between the Ilkhanate (1256–1336) and the Byzantine Empire during the 13th and 14th centuries, with particular emphasis on their political, military, and cultural dimensions. The research seeks to explain how geopolitical conditions, mutual threats, and strategic interests shaped the policies of both powers. The study further examines the role of dynastic marriages specifically between Byzantine princesses and Ilkhanid rulers as instruments of alliance-building, and their broader implications for medieval diplomacy in the Near East. By doing so, it aims to contribute to the understanding of how two states from different cultural and religious backgrounds were able to cooperate in the face of common adversaries such as the Mamluk–Golden Horde alliance and the growing Turkmen incursions into Anatolia.

Method

The research is based on a qualitative historical analysis, relying on both primary and secondary sources. Primary sources include contemporary chronicles such as the works of Pachymeres, Vardan, Kirakos of Ganja, and Rashid al-Din, which provide firsthand accounts of diplomatic missions, marriage alliances, and joint military plans. Secondary sources include modern historiographical studies on Mongol–Byzantine relations, medieval diplomacy, and regional political dynamics. The study employs a comparative approach, juxtaposing Ilkhanid and Byzantine perspectives to reconstruct the sequence of events and evaluate the motivations of each side. Particular attention is paid to the intersection of diplomacy and marriage politics, as well as the interaction between military cooperation and cultural exchange. By synthesizing data from multiple historiographical traditions Byzantine, Armenian, Persian, and Latin the study seeks to present a balanced and multi-faceted account of the alliance's evolution.

Conclusion

The results indicate that Ilkhanid–Byzantine relations were fundamentally pragmatic and driven by immediate strategic needs rather than long-term ideological alignment. Initial contact under Hülegü Khan was motivated by the need to counter the Mamluk–Golden Horde alliance, with Byzantium's strategic position making it an indispensable partner. This relationship was consolidated under Abaqa Khan through the marriage of Princess Maria, daughter of Emperor Michael VIII Palaiologos, to the Ilkhanid ruler. Such dynastic unions served not only as political symbols but also facilitated cultural exchanges, as seen in the translation of Greek works into Persian and the participation of Byzantine scholars in Ilkhanid intellectual life. During the peak of cooperation, both states coordinated diplomatic efforts with the Papacy, aiming to organize joint Crusades against the Mamluks. The Lyon Council of 1274 stands out as a milestone, where Byzantine and Ilkhanid envoys jointly affirmed their commitment to such campaigns. However, Michael VIII simultaneously pursued a balancing policy, maintaining limited ties with both the Golden Horde and the Mamluks to ensure imperial security.

Following Abaqa's death, relations temporarily waned until the reign of Oljeitu, when Emperor Andronikos II renewed diplomatic overtures in response to increasing Turkmen threats, particularly after the Byzantine defeat at Bapheus (1302). His offer to marry his daughter Maria to Ghazan Khan and later to Oljeitu reflected the continuing reliance on dynastic marriage as a diplomatic tool. Although Oljeitu accepted, providing military assistance, his conversion to Islam limited Maria's political influence, reducing the symbolic impact of the alliance.

Ultimately, while the alliance delivered short-term benefits protecting Byzantium from Turkmen raids and strengthening the Ilkhanate's position against the Mamluk–Golden Horde bloc it failed to develop into a lasting partnership. Factors such as religious divergence, shifting strategic priorities, and internal political instability in both empires eroded the basis for sustained cooperation. By the time of Abu Sa'id Bahadur Khan's reign, internal revolts and economic decline in the Ilkhanate, coupled with Byzantium's continued territorial contraction, rendered meaningful diplomatic engagement impractical. In conclusion, the Ilkhanid–Byzantine alliance stands as an illustrative case of cross-cultural diplomacy in the medieval Near East, demonstrating how mutual threats could temporarily bridge deep cultural and religious divides. While it did not yield a durable strategic partnership, it left a legacy of political maneuvering, dynastic union, and cultural interaction that significantly influenced the region's historical trajectory.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr.

Mehmet Alpaslan Eşki

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8715-0970>

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü
malpaslan@gantep.edu.tr

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 22/08/2025 28/08/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1770513>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı-Balkan Siyasal Kopuşunda Bir Dönüm Noktası Olarak Berlin Kongresi

*The Berlin Congress as a Turning Point in the Ottoman-Balkan
Political Separation*

ATIF: EŞKİ, Mehmet Alpaslan, "Osmanlı-Balkan Siyasal Kopuşunda Bir Dönüm Noktası Olarak Berlin Kongresi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3 (Eylül 2025), s. (544-563).

CITE: EŞKİ, Mehmet Alpaslan, "The Berlin Congress as a Turning Point in the Ottoman-Balkan Political Separation", *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (544-563).

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

1878 Berlin Kongresi, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki otoritesini zayıflatan ve bölgedeki çözülme sürecini hızlandıran önemli bir diplomatik müdahale olarak öne çıkmaktadır. 1877 - 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Rusya'ya bölgesel üstünlük sağlamasına rağmen, Avrupa'daki büyük güçler özellikle İngiltere ve Avusturya-Macaristan tarafından dengeleri bozduğu gerekçesiyle tepkiyle karşılanmış ve bu durum Berlin Kongresi'nin toplanmasını gerekli kılmıştır. Kongre, yalnızca mevcut antlaşmayı revize etmekle kalmamış, Balkanlar'daki güç dengelerini yeniden tesis etmeyi ve uluslararası çıkarları dengelemeyi de amaçlamıştır. Sınır çizimleri, bölgenin çok etnisiteli ve çok dinli yapısını göz ardı ederek ilerleyen süreçte etnik gerilimlerin ve çatışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Berlin Kongresi, Osmanlı toprak düzenini yeniden şekillendirmenin ötesinde, Balkanlar'daki ulusal kimliklerin siyasallaşma sürecini hızlandırmıştır. Hristiyan topluluklara tanınan ayrıcalıklar, milliyetçi hareketlerin güç kazanmasına ve bağımsızlık taleplerinin uluslararası alanda meşrulaşmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Kongre, Osmanlı'nın çok uluslu yapısının parçalanmasını hızlandıran ve modern Balkan devletlerinin oluşumunu şekillendiren tarihsel bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, Kongre'nin sonuçları, 20. yüzyıldaki Balkan Savaşları ve iki Dünya Savaşı gibi önemli tarihsel kırılmaların zeminini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Berlin Kongresi (1878), Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar, Milliyetçilik Hareketleri, Uluslararası Diplomasi

Abstract

The 1878 Congress of Berlin emerges as a significant diplomatic intervention that weakened the Ottoman Empire's authority in the Balkans and accelerated the region's process of disintegration. Despite the Treaty of San Stefano (1877–1878 Ottoman-Russian War) granting Russia considerable regional advantages, it faced opposition from major European powers particularly Britain and Austria-Hungary who argued that it disrupted the balance of power, thereby necessitating the convening of the Berlin Congress. The Congress aimed not only to revise the existing treaty but also to restore power balances in the Balkans and accommodate international interests. Its border demarcations overlooked the multi-ethnic and multi-religious composition of the region, laying the groundwork for subsequent ethnic tensions and conflicts. Beyond reshaping Ottoman territorial arrangements, the Berlin Congress accelerated the politicization of national identities in the Balkans. The privileges granted to Christian communities strengthened nationalist movements and legitimized independence claims at the international level. In this context, the Congress is regarded as a historical turning point that accelerated the disintegration of the Ottoman Empire's multi-ethnic structure and shaped the formation of modern Balkan states. Furthermore, its outcomes set the stage for major twentieth-century historical ruptures, including the Balkan Wars and the two World Wars.

Keywords: Berlin Congress (1878), Ottoman Empire, The Balkans, Nationalist Movements, International Diplomacy

1. Giriş

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından yalnızca siyasi sınırların değil, aynı zamanda çok uluslu yapının da ciddi bir çözülme sürecine girdiği kritik bir dönemdir. Bu yüzyıl, Avrupa'da yükselen milliyetçilik akımlarının etkisiyle imparatorlukların parçalanmaya başladığı, özellikle çok uluslu yapıya sahip devletlerin derin krizlerle karşılaştığı bir zaman dili olarak görülmektedir¹. Fransız İhtilali'nin (1789) ardından yayılan milliyetçilik ideolojisi, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Balkan milletlerini de etkilemiş; bu topluluklar kendi bağımsız devletlerini kurma yönünde hareketlenmişlerdir².

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyeti, 14. yüzyılın ortalarından itibaren sistemli bir biçimde inşa edilmiş ve yaklaşık beş yüzyıl boyunca istikrarlı şekilde sürdürülmüştür³. Ancak 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Avrupa devletlerinin Osmanlı iç işlerine müdahale etme eğilimleri ve artan milliyetçi söylemler, bu istikrarı sarsmaya başlamıştır. Bu süreçte, Balkan halkları dini ve etnik kimliklerini ön plana çıkararak bağımsızlık arayışlarını daha görünür kılmıştır⁴.

Bu doğrultuda, 1804-1815 yılları arasında gerçekleşen Sırp isyanları ve özellikle 1821 yılında başlayan Yunan İsyanı, Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yapısında ciddi kırılmalara yol açmıştır⁵. 1830 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınması, diğer Balkan milletleri için bir emsal teşkil etmiş; bu gelişme aynı zamanda Avrupa kamuoyunun ve büyük güçlerin Balkanlar'a yönelik ilgisini artırmıştır⁶. Osmanlı yönetimi, bu dağılma sürecine karşı koyabilmek amacıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında bazı reform girişimlerinde bulunmuştur. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve 1856 tarihli Islahat Fermanı, devletin modernleşmesini ve toplumsal yapının yeniden düzenlenmesini hedeflemiş⁷; özellikle gayrimüslim tebaanın haklarını genişletmeyi amaçlamıştır. Ancak bu reformlar, uygulamada yetersiz kalmış, hem Müslüman halk kesimlerinde hoşnutsuzluk yaratmış hem de istenen siyasi istikrarı sağlayamamıştır⁸.

1875 yılında Bosna-Hersek'te başlayan isyan, kısa sürede tüm Balkanlara yayılmış; 1876 yılında Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir⁹. Bu

-
- 1 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004
 - 2 Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922*, Darwin Press, Princeton, 1995
 - 3 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300–1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
 - 4 Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
 - 5 Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.
 - 6 Jelavich, *History of the Balkans*, 193
 - 7 İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Gelenekleri*, Hil Yayın, İstanbul, 2006
 - 8 Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876*, Princeton University Press, Princeton, 1963.
 - 9 Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars, 1700–1870: An Empire Besieged*, Pearson Education, Harlow, 2007.

gelişmeler, Rusya'nın Panslavist politikalarını¹⁰ uygulamaya koymasına zemin hazırlamış; 1877 yılında Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) patlak vermiştir. Savaşın sonucunda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almış ve 1878 yılında Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır¹¹.

Ayastefanos Antlaşması, özellikle Bulgaristan lehine yapılan geniş toprak düzenlemeleriyle dikkat çekmiş; “*Büyük Bulgaristan*” adıyla yeni bir siyasi yapının oluşturulmasını öngörmüştür. Ancak bu düzenleme, İngiltere ve Avusturya-Macaristan gibi Avrupa'nın önde gelen güçlerinin çıkarlarıyla örtüşmediğinden, antlaşma uluslararası alanda büyük tepki toplamıştır¹².

Bu tepkiler neticesinde, Almanya Şansölyesi Otto Von Bismarck'ın girişimiyle 13 Haziran - 13 Temmuz 1878 tarihleri arasında Berlin'de Berlin Kongresi toplanmıştır¹³. Kongrenin temel amacı, Ayastefanos Antlaşması'nı revize etmek ve Avrupa'da bozulan güç dengelerini yeniden tesis etmek olmuştur. Osmanlı Devleti kongrede doğrudan taraf olarak temsil edilmişse de, müzakereler sonucunda alınan kararların büyük bir bölümü, özellikle toprak kayıpları ve siyasi nüfuzun daralması bağlamında, imparatorluğun aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Ayastefanos Antlaşması ile Bulgaristan, geniş bir özerk prenslik statüsünde kurulmuş; Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını elde etmiş; Bosna-Hersek ise özerklik kazanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, doğuda Kars, Ardahan, Batum ve Doğubayazıt gibi stratejik bölgeleri Rusya'ya bırakmak zorunda kalmış ve önemli miktarda savaş tazminatı ödemeyi kabul etmişti. Bu hükümler, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki siyasi ve askeri varlığını ciddi biçimde zayıflatmış, aynı zamanda Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu olağanüstü ölçüde artırmıştır. Ancak antlaşmanın getirdiği dengelerin Avrupalı büyük güçlerce kabul edilmemesi, kısa süre sonra Berlin Kongresi'nin toplanmasına ve antlaşma hükümlerinin büyük ölçüde revize edilmesine yol açmıştır¹⁴.

Berlin Kongresi, sadece Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprak kayıplarını değil, aynı zamanda uluslararası arenadaki siyasi irade zayıflığını ve giderek artan yalnızlığını da gözler önüne sermiştir. Bu gelişme, Osmanlı hâkimiyetinin Balkanlar'daki gerileyişini hızlandıran en önemli diplomatik müdahalelerden biri olarak tarihe geçmiştir¹⁵.

10 “Panslavizm, 19. yüzyılda ortaya çıkan bir ideoloji ve siyasi harekettir. Temel amacı, Slav halklarını etnik, kültürel ve dini bağlar üzerinden birleştirerek, onları ortak bir siyasi ve kültürel çatı altında toplamak olarak tanımlanabilir. Bu ideoloji, özellikle Rusya, Sırbistan, Çekler ve diğer Slav toplulukları arasında bir dayanışma duygusu yaratmayı hedeflemiştir. Panslavizm hem kültürel bir hareket hem de politik bir araç olarak kullanılmıştır; Slav halklarının bağımsızlık mücadelelerini destekleyerek Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu artırmayı amaçlamıştır”. John R. Lampe, *Balkans into Southeastern Europe: A Century of War and Transition* (New York: Palgrave Macmillan, 2006), 88–102.

11 Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume II*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977

12 McCarthy, *Death and Exile*, 471

13 Connelly, John. *From Peoples into Nations: A History of Eastern Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2020.

14 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876–1907) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 127-140.

15 Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars, 1700–1870: An Empire Besieged*, Pearson Education, Harlow, 2007

2. Balkanların Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu

Arnavutluk, Balkan Yarımadası'nın batı kesiminde stratejik bir konumda yer almakta olup, kuzeydoğuda Karadağ ve Kosova, doğuda Kuzey Makedonya, güney ve güneybatıda Yunanistan ile sınır komşusudur¹⁶. Toplam 28.748 km²'lik yüzölçümüyle Avrupa'nın en küçük ülkelerinden biri olan Arnavutluk, özellikle Adriyatik ve İyon denizlerine uzanan 362 kilometrelik kıyı şeridi üzerinden deniz ulaşımı ve deniz güvenliği açısından kritik bir noktada bulunmaktadır¹⁷. Batıdaki Adriyatik kıyıları, İtalya'ya olan yaklaşık 72 km'lik mesafesi ile hem ticaret hem de askeri lojistik açısından jeostratejik bir öneme sahiptir. Ülkenin topografyası büyük ölçüde dağlık (%70), en yüksek noktası ise 2.753 metreyle Korab Dağı'dır. Bu dağlık yapı, ülkenin iç bölgelerinde ulaşımı sınırlamakla birlikte, sınır güvenliği ve doğal savunma açısından avantaj sağlamaktadır. Dolayısıyla Arnavutluk'un hem kara hem deniz sınırları, Balkanlar'daki uluslararası ilişkiler ve bölgesel güvenlik dinamikleri açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Arnavutluk, tarihsel olarak Batı Balkanlar ile Adriyatik'in kontrolü ve deniz yollarının güvenliği açısından önemli bir coğrafi köprü konumundadır. Ülkenin konumu, bölgedeki büyük güçlerin jeopolitik ilgisini çekmiş, özellikle Osmanlı döneminden günümüze kadar farklı dönemlerde stratejik müdahalelere zemin hazırlamıştır¹⁸.

Bulgaristan, güneydoğu Avrupa'da stratejik bir konumda yer almakta olup kuzeyde Romanya, batıda Sırbistan ve Kuzey Makedonya, güneybatıda Yunanistan ve güneyde Türkiye ile sınır komşusudur. Ülkenin yüzölçümü 110.993 km² olup, arazi yapısı genellikle düzlükler, verimli ovalar ve dağlık bölgelerden oluşmaktadır. Bu coğrafi çeşitlilik, hem tarımsal üretim açısından farklı ekosistemlerin gelişmesine hem de tarihi süreçler boyunca bölgenin stratejik öneminin artmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Bulgaristan'ın konumu, Balkanlar ve Karadeniz arasındaki ulaşım ve ticaret yollarında merkezi bir rol oynamasına olanak tanımaktadır. Önemli kıyı şeridi Karadeniz'e açılırken, güneydoğudaki Rodop Dağları bölgesi dağlık arazilerle kaplıdır¹⁹.

Romanya, 238.397 km²'lik yüzölçümü ile güneydoğu Avrupa'da stratejik bir konumda yer almakta ve bölgesel ekonomik, kültürel ve siyasi etkileşimlerde önemli bir rol oynamaktadır. Kuzeyden güneye uzanan Karpat Dağları, ülkenin topografyasını belirgin biçimde iki ana bölgeye ayırmakta olup, bu doğal sınırlar yerleşim, tarımsal üretim ve sanayi dağılımını şekillendiren temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. Tuna Nehri, yalnızca doğal bir su yolu işlevi görmekle kalmayıp, aynı zamanda Romanya'nın Karadeniz'e açılan stratejik bağlantısını sağlayarak uluslararası ticaret ve lojistik açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu coğrafi ve hidrolojik özellikler, Romanya'nın tarihsel süreçler boyunca Balkanlar ve Karadeniz havzasındaki jeopolitik önemini pekiştirmiş; kültürel

16 T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, "Arnavutluk Ülke Profili," erişim tarihi: 19 Ocak 2024, https://ticaret.gov.tr/data/61a490e813b8764874523766/Arnavutluk%20Ulke%20Profili_ekim2023.docx.pdf.

17 "Arnavutluk - Coğrafi Özellikleri," *Coğrafya Gen.tr*, erişim: 22 Ağustos 2025, <https://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/arnavutluk.htm>.

18 "Arnavutluk," *İslam Ansiklopedisi*, erişim: 22 Ağustos 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arnavutluk>.

19 Emin Atasoy, "Bulgaristan'ın Coğrafi - Jeopolitik Konumu ve Yansımaları," *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, no. 18 (2010): 1-35.

etkileşimlerin yoğun olduğu, ekonomik ve diplomatik ilişkilerin şekillendiği bir alan olarak ülkeyi ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla, Romanya'nın doğal yapısı ve bulunduğu konumun özellikleri, yalnızca iç politikaları ve ekonomik gelişimi değil, aynı zamanda bölgesel güvenlik ve uluslararası ilişkiler stratejilerini de belirleyen merkezi bir faktör olarak değerlendirilebilir.²⁰

Türkiye'nin Trakya Bölgesi, 23.764 km²'lik yüzölçümü ile Avrupa kıtasında yer alan Türk topraklarını kapsamaktadır. Bölge, Karadeniz'e dökülen nehirlerin oluşturduğu verimli düzlükler ile dağlık alanların bir arada bulunduğu çeşitlilik gösteren bir topoğrafyaya sahiptir. Bu coğrafi yapı, kara ve deniz yollarının kesişim noktasında stratejik bir rol üstlenmesine imkân tanımakta ve bölgenin tarih boyunca hem ticaret hem de askeri açıdan kritik bir merkez olarak gelişmesini sağlamıştır. Trakya'nın konumu, Balkanlar ile İstanbul ve Anadolu arasındaki ulaşım ve iletişim ağlarını birbirine bağlaması açısından da büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla, bölge yalnızca yerel ekonomik ve sosyal dinamikleri etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde ve bölgesel güvenlik politikalarında belirleyici bir rol oynamaktadır.²¹

Yunanistan, tarih boyunca önemli bir medeniyet merkezi olarak zengin bir kültürel ve tarihî mirasa ev sahipliği yapmıştır. Ana kara bölgesi ile Ege Denizi'ndeki adalardan oluşan ülke, arazi yapısı bakımından büyük ölçüde dağlık alanlarla karakterizedir; bu durum hem yerleşim dağılımını hem de tarımsal üretim biçimlerini etkilemiştir. Başkent Atina, siyasi otoritenin merkezi olmasının yanı sıra, ülkenin ekonomik ve ticari faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir merkez olarak öne çıkmaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla Yunanistan, Balkanlar ile Akdeniz arasındaki geçiş noktalarında stratejik bir rol oynamakta, tarih boyunca hem kültürel etkileşimlerin hem de ekonomik ve diplomatik ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı bir alan niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, ülkenin dağlık ve ada yapısı, savunma stratejilerinin şekillenmesinde ve bölgesel güvenlik politikalarının belirlenmesinde de önemli bir konuma sahiptir.²²

Sırbistan, Balkan Yarımadası'nın merkezî bir konumunda yer almakta olup kuzeyde Macaristan, doğuda Romanya ve Bulgaristan, güneyde Arnavutluk, Kuzey Makedonya ve Kosova, batıda ise Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Karadağ ile sınır komşusudur. Ülkenin topoğrafyası, büyük ölçüde dağlık ve engebeli bir yapıya sahip olup, Karpatlar ve Dinar Alpleri gibi sıradağlar doğal sınırları belirlemiş ve tarih boyunca hem savunma stratejilerini hem de yerleşim düzenlerini şekillendirmiştir. Bu coğrafi çeşitlilik, yalnızca ekonomik ve tarımsal faaliyetlerin dağılımını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda ulaşım ağlarının ve bölgesel etkileşimlerin biçimlenmesinde de belirleyici bir unsur olmuştur. Sırbistan'ın stratejik konumu, Balkanlar'daki tarihsel ve siyasi süreçlerin merkezinde yer almasını sağlamış, ülkenin hem bölgesel güvenlik hem de uluslararası diplomasi bağlamındaki önemini pekiştirmiştir.²³

20 Süleyman Kürşat Çınar, "Balkanların Siyasi Topoğrafyası," *Doğu-Batı Dergisi*, 2020, ss. 187–198.

21 Özgür Mert, "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya," *Atatürk Yolu Dergisi* 58 (Bahar 2016): 123-176.

22 P. J. Rhodes, *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2019, s. 25.

23 Ramazan Özer, "Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası," (Ankara: Pegem Akademi, 2021), s. 317.

Yukarıda da görüleceği üzere Balkan coğrafyasının fiziki sınırlarını çizmek nispeten kolay gözükse de siyasi sınırlarını çizmek oldukça zordur. Siyaset bilimci Oral Sander'e göre Balkanlar hangi millete göre doğru kullanılıyor ya da tanımlanıyor notasında bir çekişmesinin ve anlaşmazlığın olduğunu ifade etmektedir²⁴. Balkanlar Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya olarak sayılırken, Türkiye ve Yunanistan tanımlamanın dışında kalabilir. Çünkü Türkiye ve Yunanistan yakın Doğu ve Akdeniz ülkeleri olarak tanımlandıkları için bu tanıma uymaması gayet doğal olarak görülebilir. Ancak bir kesim insan Yunanistan'ı Balkanların bir parçası olarak görürken bir başka kesim de Yunanistan'ı Eski Yugoslavya ve Romanya Orta Avrupa ülkeleri içinde tanımlamaktadır. Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve eski Yugoslavya, bugün Slovenya, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Bosna Hersek ve son olarak Kosova'nın yanı sıra Türkiye ve Yunanistan ile birlikte etnik, tarihi, coğrafi, ekonomik, sosyal ve politik yapıların Balkanlar ile ilgili konular çerçevesinde bir bütün olarak incelenmesi gerekmektedir²⁵.

Balkanlar, çok katmanlı etnik ve kültürel yapısı ile tarih boyunca farklı imparatorlukların ve devletlerin nüfuz alanına girmiş olması nedeniyle, sürekli olarak siyasi, sosyal ve kültürel gerilimlerin odak noktası olmuş bir bölge olarak tanımlanana bilir. Bölgenin karmaşık demografik yapısı ve tarihsel mirası, Balkanlar'ı yalnızca bölgesel çatışmaların değil, aynı zamanda büyük güçlerin jeopolitik çıkarlarının da çatıştığı stratejik bir sahne hâline getirmiştir²⁶. Özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren yaşanan dönüşümler, mevcut gelişmelere zemin hazırlamıştır. Klasik anlamda, Balkanlar Avrupa'nın "barut fıçısı" olarak nitelenmiş olup, burada meydana gelen sorunlar genellikle tüm Avrupa'nın sorunları haline dönüşmüştür. İki büyük dünya savaşının da bu bölge ile yakından ilişkili olduğu gözlemlenmektedir. Balkanların, "Avrupalı Büyük Güçlerin" çatışma sahası olarak görülmesi, bu güçlerin savaşı kendi sınırları yerine daha kolay yönlendirebilecekleri veya kışkırtabilecekleri bölgelerde sürdürme eğilimleriyle ilişkilidir. Sander'in vurguladığı gibi, bu karmaşanın iki temel nedeni bulunmaktadır: birincisi, bölgenin coğrafi ve stratejik önemi; ikincisi ise Balkan milletlerinin kendi aralarında işbirliği gerçekleştirememesi ya da yeterli ortak referans noktalarına sahip olmamasıdır²⁷.

3. Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve Berlin Kongresine Giden Süreç

Türkler, tarih boyunca geniş coğrafyalara yayılan imparatorluklarıyla bilinmiştir. Bu imparatorluklardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar üzerindeki hâkimiyetiyle de önemli bir tarihsel iz bırakmıştır²⁸. Çalışmamızın bu bölümünde Osmanlı Devleti'nin Balkanlar üzerindeki hâkimiyetini kronolojik bir perspektifle inceleyerek, bu sürecin evrelerini detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Osmanlı Beyliği'nin Selçuklu Devleti'ne bağlı bir uç beyliği olarak kuruluşuna dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. Araştırmacılar, Kayı boyunun Anadolu'ya ne zaman ve

24 Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1969), 1-2.

25 Yararcan, *An Examination of the Balkans in International Politics from Past to Present*, s. 21.

26 Sinan Erdoğan and Mehmet Biçici, *Avrupa Birliği ve Balkanlar*, ed. Mehmet Alpaslan Eşki (Ankara: İksad Publishing House, 2025), 77.

27 Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, 58

28 Anıl Çeçen, *Türk Devletleri* (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 21-22.

hangi güzergâh üzerinden yerleştiği konusunda hemfikiridir. 15. yüzyılda yazılan, Osmanlı Hanedanı'nı yüceltmeye yönelik kaynaklar, kesin bir sonuca ulaşmayı zorlaştırmaktadır.²⁹ Bu bağlamda Osmanlı Beyliği'nin tesis edilmesi, 13. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir tarihî süreci kapsamaktadır. Erken dönem kaynaklarının eksikliği ve mevcut kaynakların y anlılığı, bu belirsizliklerin temel nedenleri arasında yer almaktadır.³⁰

Selçuklu Devleti'nin gücünü kaybetmesiyle Anadolu'daki Türkmen aşiretleri, küçük devlet veya beylik kimliğine bürünerek bulundukları bölgelerde hâkimiyet kurmaya başlamışlardır. Bu Anadolu beylikleri, siyasi, adli ve askeri kabiliyetlere sahip teşkilatlanmalar geliştirmişlerdir³¹. 1260'taki Ayn Calut Savaşı'nda Memlüklerin Moğollara karşı kazandığı zafer, Memlük Devleti'nin sınırlarının Kayseri'ye kadar ulaşmasını sağlamış ve Anadolu Türkmenleri ile işbirliğini artırmıştır. Bu durum, Anadolu'daki Türk-İslam hâkimiyetinin pekişmesine ve Moğol baskısının zayıflamasına yol açmıştır.³² Böylece Türkistan'dan Anadolu'ya gelenlerin yerleşmesine zemin hazırlanarak, Anadolu'nun Türkleşmesi hızlanmıştır.³³

Bu dönemde Osmanlı Beyliği, otonom bir kimlik kazanmaya başlamıştır. 1281'de Ertuğrul Gazi'nin ölümüyle Kayı Boyu'nun yönetimi Osman Bey'e geçmiştir³⁴. Anadolu Beylikleri üzerindeki İlhanlı hâkimiyetinin zayıflaması, 1296'daki Sülemiş ile Keyhatu arasındaki taht kavgalarıyla daha da artmıştır. Bu durum, başta Osmanlı Beyliği olmak üzere diğer Anadolu beyliklerinin bağımsızlık mücadelesini kolaylaştırmıştır.³⁵ Sonuç olarak, Osman Bey, 1299'da İlhanlı hâkimiyetini tanımadığını resmi olarak belirterek bağımsızlığını ilan etmiştir³⁶.

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki hızlı ilerleyişinin sebepleri arasında coğrafi konumun yanı sıra uygulanan iskân politikaları ve siyasi aktörlerin rolü de belirleyici olmuştur.³⁷ Özellikle Tuna Nehri yatağı boyunca gerçekleştirilen fetihler, Osmanlıların Eflak ve Moldova'ya kadar olan bölgelerde önemli başarılar elde etmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, Doğu Roma İmparatorluğu'nun eski gücünü kaybetmesi, Bulgar kralları arasındaki taht kavgaları ve Duşan'ın ölümünün ardından Sırbistan'ın Balkanlar'daki nüfuzunu yitirmesi gibi siyasi gelişmeler, Osmanlıların bölgedeki ilerleyişini hızlandırarak Türk

29 Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (İstanbul: Kitabevi, 2003), 1-2.

30 Uğur Kurtaran, "Bir İmparatorluğun Doğuşu Osmanlı Kuruluş Dönemi," *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, no. 5 (2012): 245-246.

31 Halil İnalçık, *Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009), 9.

32 İnalçık, *Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, 9.10

33 Yaşar Demir, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Ve Bizans-Avrupa Ekseninde Cereyan Eden Münasebetler," *İHYA: Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3, no. 2 (Güz 2017): 56.

34 Uğur Keskin, "Osman Bey'in Sevk ve İdare Anlayışının Stratejik Yönetim Kapsamında Değerlendirilmesi," *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, no. 1 (2021): 8-25.

35 Firdevs Özen, *İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı (1335-1350)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı, 2021), 113-336.

36 Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (İstanbul: Kitabevi, 2003), 61.

37 Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* (Erzurum, 2014): 8.

hâkimiyetinin tesisinde önemli bir aşama kaydedilmesine katkı sağlamıştır.³⁸

Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetinin gelişiminde siyasi, jeopolitik, sosyal ve kültürel faktörler etkilidir. Osmanlı, Doğu Roma ve Haçlıların feodal toprak sisteminin yerine miri arazi sistemini benimsemiş, yerel halka ve Ortodoks topluluklara imtiyazlar tanımıştır. 16. yüzyıla kadar bölgedeki nüfusun çoğu gayr-i Müslim olmasına rağmen, Boşnaklar ve Arnavutlar kısmen İslam'a geçmiştir.³⁹ Balkan coğrafyası, farklı etnik gruplardan oluşurken, 17. yüzyıl sonunda Osmanlı'nın ilerleyişinin durmasıyla bazı kopmalar yaşanmıştır. 1699 Karlofça Antlaşması, Osmanlı'nın toprak kayıplarını başlatmıştır.⁴⁰

Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya doğru ilerleyişi duraklamış ve toprak kayıplarıyla birlikte gerilemeye başlamıştır. Bu süreçte, Balkanlar üzerindeki hâkimiyet de zayıflamıştır. 1715'te Karadağ, Rusya'nın garantörlüğü altına girmiştir; ancak Damat Ferit Paşa, Karlofça ile kaybedilen Mora'yı geri almıştır. Pasarofça Antlaşması, 21 Temmuz 1718'de Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya Arşidüklüğü arasında imzalanmış olup, Osmanlı'nın Mora üzerindeki egemenlik haklarını resmen sona erdirmiştir. Bununla birlikte, kuzey Sırbistan, Belgrad, Banat ve Batı Eflak toprakları Avusturya'ya devredilmiştir. Ancak, 1739'da imzalanan Belgrad Antlaşması, kuzey Sırbistan, Belgrad ve Oltenia'nın Osmanlı İmparatorluğu'na geri verilmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarında yaşanan değişiklikler ve uluslararası ilişkilerdeki dinamikleri göstermektedir. Pasarofça ve Belgrad antlaşmaları, bu dönemin siyasi ve toprak düzenlemeleri açısından önemli örnekleridir.⁴¹

Bir süre sonra Rusya'nın nüfuzu altına giren Balkanlar, 19. yüzyılda milliyetçilik akımlarının etkisiyle kendi ulusal kimliklerini oluşturma sürecine girmiş; bu süreç, milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerin yanı sıra çeşitli ayaklanmaların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 20. yüzyılın özellikle ilk çeyreği, Balkan uluslarının yeni bağımsızlık kazanmış devlet yapılarını koruma ve güçlendirme çabalarının ön plana çıktığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir.⁴² Balkan tarihinde önemli bir kilometre taşı olma özelliği taşıyan bu dönem, Balkan halkları üzerindeki Osmanlı egemenliğinin zayıflamasından yararlanan bölge sakinleri, İmparatorluğun çöküşünü fırsat bilerek yeni düzene uygun olarak ulus-devlet mücadelesi vermeye başlamıştır.⁴³ Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar süren yönetimi boyunca, çeşitli ideolojik söylemler, imparatorluğun bölgede asimilasyon politikası güttüğü iddialarını dile getirmiş olsa da gerçeklik, Osmanlı'nın genellikle farklı kültürel kimliklere saygı gösterdiği ve toplulukların kendi milletlerini sürdürmelerine izin

38 John V.A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest* (Michigan: The University of Michigan Press, 1987): 604; Halil İnalcık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", *Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları* (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999): 21

39 İlber Ortaylı, "Üçüncü Roma İmparatorluğu", *Hürriyet Gazetesi* (18 Ekim 1999), Osmanlı ilavesi.

40 Hatice Bayraktar, *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilmesi: Savaşlar, İsyanlar ve Göçler*, T.C. Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü (2007/1): 65.

41 Sancaktar, Caner, *Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası*, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2 (2011): 31.

42 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar," *Balkanlar* (İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993), 82.

43 Sancaktar, *Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti*, s.29.

verdiği. Beş asırdan fazla süren Osmanlı yönetimi altında, Balkan toplulukları çeşitli etnik gruplar olarak kendi yaşamlarını sürdürmüşlerdir⁴⁴. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve çöküşüyle birlikte, her topluluk kendi etnik kimliğini vurgulama ve bağımsız ulus-devlet olma çabası içine girmiştir. Bu durum, Osmanlı otoritesinin azalmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurma ve bağımsızlık arayışlarına yönlendirme eğilimindeydi. Ancak, bu aların tek başına yeterli olmaması ve güçlü desteklere ihtiyaç duyulması, bu toplulukları Avrupalı büyük güçlerle işbirliği yapmaya yöneltmiştir⁴⁵. Çünkü Avrupalı güçler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecinde, Balkan topluluklarının güçlenmesine ve kendi bağımsızlıklarını tesis etmesine destek sağlama yoluna gitmişlerdir. Bu destek, büyük ölçüde diplomatik girişimler, silah tedariki ve mali yardımlar aracılığıyla yürütülmüştür. Söz konusu süreçte, Balkan toplulukları kendi ulusal kimliklerini güçlendirerek bağımsız ulus-devletler kurma yönünde önemli adımlar atmışlardır⁴⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi sırasında bölgedeki topluluklar genellikle kendi kültürel kimliklerini sürdürmüşlerdir. Ancak, Osmanlı'nın çöküşüyle birlikte ortaya çıkan bağımsızlık çabaları, toplulukları kendi etnik kimliklerini vurgulama ve ulus-devlet olma sürecine yönlendirmiştir. Bu süreçte, Avrupalı güçlerin desteği önemli bir rol oynamıştır⁴⁷. Formun Üstü Çünkü Osmanlı sisteminin karakteristik kapsayıcı kimliği, uzun bir etnik karmaşıklığı nedeniyle Balkan bölgesinde görece istikrar dönemi tesis edilmiştir. Osmanlı zayıflamaya başladığı takdirde de istikrarsızlığa meyletmiştir. Bölgede Üst kimlik oluşturma çabası Osmanlı Devleti'ni kurtarma ve bir arada tutma çabaları içerisinde oluşturulan “Osmanlılık” kimliğiydi. Ancak 19. Yüzyılda bu “üst kimlik” ayrı etnik grupları kapsayacak şekilde, dünyanın gerçekleriyle uyumlu değildi. Örneğin Fransa'nın “Devlet ve Ulus Birliği”, bir dizi sınır içinde halkının birliğini, Almanya, kendi adına, “*Dil ve Kültür Birliği*” kavramını, Çarlık Rusya “*Dinin Birliği*” tezini onayladı fakat Osmanlı Devleti'nin “Osmanlılık” kimliği oluşturma çabaları pek başarılı olamadı⁴⁸.

1877-1878 yılları arasında yapılan ve halk arasında 93 Harbi olarak da nitelendirilen Osmanlı-Rus savaşları, Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanınca Balkanlar'ın da bir bakıma kaderinin tayin edilmesine sebebiyet vermiştir. Öyle ki bu savaşların sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları Osmanlı Devleti'nin dağılma ve parçalanma sürecinin yani sonun başlangıcıdır. Yusuf Sarımay bu savaşları “*İrklar ve Yok Etme Savaş*” olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Fransız İhtilali devamında gelişen milliyetçilik ideoloji ile birlikte Avrupalı Emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalama çabalarıyla birleşerek Osmanlı topraklarında yayılması da milliyetçi hareketlerin ve ayrılıkçı faaliyetlerin artmasında sebep olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik akımı yabancıların propaganda aleti olma vasıtasıyla Avrupalı devletlerin siyasi amaçlarına hizmet ederek Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaası arasında hızla yayılmıştır. Başta Rusya olmak

44 Hüseyin Sadoğlu, “Balkanlar'da Milliyetçilik ve Din,” *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2, Cilt 2, Sayı 1 (2016): 6.

45 Sadoğlu, “Balkanlar'da Milliyetçilik ve Din,” s.9.

46 Sancaktar, *Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası*, s. 32.

47 Zafer Gölen, “Şark Meselesi Işığında Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçlerin Politikaları,” *Türk Yurdu* 100/284 (Nisan 2011).

48 Yaracan, *An Examination of the Balkans*, 13

üzere Avrupalı büyük devletlerin, kendi stratejik hedeflerine ulaşmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu içindeki gayrimüslim toplulukları isyana teşvik etmeleri, Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerinin ivme kazanmasına neden olmuştur. Özellikle Rusya'nın izlediği Panslavist politika, hem imparatorluk sınırları içindeki Slav topluluklarının ayaklanmasına öncülük etmiş, hem de Rusya'nın Balkanlar üzerinde etkin bir rol oynaması ve bölgede genişlemesi için uygun bir zemin oluşturmıştır. Rusya'nın bu politikası, Osmanlı Devleti'nin ve dolayısıyla Balkan coğrafyasının kaderini belirleyen önemli bir etken olmuştur⁴⁹.

Bu bağlamda, Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi Balkan devletlerinin bağımsızlık süreçlerinde Rusya'nın sağladığı destek belirleyici bir rol oynamıştır. İlginç bir şekilde, bu ülkelerin bağımsızlık kazanımları, büyük ölçüde Osmanlı-Rus savaşlarının sonuçlarıyla doğrudan ilişkilidir. Söz konusu savaşlar, bölgedeki siyasi dengeleri yeniden şekillendirmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisini azaltmış ve Balkan topluluklarının bağımsızlık arayışlarını körüklemiştir.⁵⁰

Balkanlar'daki Osmanlı Devleti'nin geri çekilme sürecini özetlemek gerekirse, 1792 Yaş Antlaşması ile Eflak ve Boğdan bölgesi belirli ayrıcalıklar elde etmiştir. Bu ayrıcalıklar, 1826 Akkerman Sözleşmesi ve 1829 Edirne Antlaşması ile genişletilmiştir. Ardından, 1862'de Eflak ve Boğdan'ın birleşmesiyle Romanya Devleti'nin kuruluşu gerçekleşmiştir. Ancak Balkanlar'daki bağımsızlık sürecinde öncülük eden Yunanistan, 1830 yılında bağımsızlığını kazanan ilk Balkan devleti olmuştur. Daha sonraki dönemlerde, özellikle 1870'lerden itibaren, diğer Balkan devletleri de bağımsızlıklarını kazanarak tarihsel sahnede kendilerine yer bulmuşlardır. Bu süreç, bölgedeki siyasi ve toprak düzenlemelerinde önemli bir dönemeç olmuştur⁵¹.

Ayastefanos (Yeşilköy) ve Berlin Antlaşmaları, Balkanlar'daki sınır düzenlemeleri açısından belirleyici diplomatik metinler olarak ön plana çıkmaktadır⁵². Bu antlaşmalar, Rusya'nın nüfuz alanını genişletip Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'ın ulusal sınırlarını netleştirirken, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki hâkimiyetinin sistematik olarak gerilemeye başladığını göstermektedir⁵³. II. Meşrutiyet sonrası dönemde Osmanlı'nın Balkanlar'daki etkisi daha da azalmış; I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmalar ise bölgedeki ulus-devletlerin sınırlarını kalıcı hâle getirmiştir. Bu diplomatik süreç, Osmanlı'nın sona ermesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreciyle paralel ilerleyerek, yeni devletin egemenlik hakları ve sınırlarının uluslararası hukuk çerçevesinde tanınmasını sağlamıştır. Özellikle Lozan Barış Antlaşması ile belirlenen Batı sınırları, modern Türkiye'nin siyasi istikrarını ve uluslararası tanınırlığını güvence altına almıştır. Balkanlar'daki bu dönüşümler, yalnızca bölge tarihini değil, aynı zamanda Türkiye'nin jeopolitik konumunu ve ulusal stratejilerini

49 Mehmet Alpaslan Eşki, *Türk Milliyetçiliği ve Rusya*, ed. Mehmet Biçici (Ankara: İksad Publishing House, 2022), 26.

50 Yusuf Sarıınay, "Balkan Savaşları ve Sonuçları," *Türk Yurdu* 101, no. 303 (Kasım 2012): s. 45-60.

51 Toktamış Ateş, "Geçmişte ve Günümüzde Balkanlar," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 44, no. 1-4 (1986): s. 82-83.

52 Vahit Cemil Urhan, "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Sürecinde Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması," *Avrasya Etüdleri* 50, no. 2 (Aralık 2016): 235-258.

53 Mustafa Öztürk, "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6, no. 15 (2018): 676-688.

şekillendiren kritik bir döneme işaret etmektedir.⁵⁴

3.1. Osmanlı-Balkan Siyasal Kopuşunda Bir Dönüm Noktası Olarak Berlin Kongresi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkanlar'ın siyasi ve toplumsal dengesinde önemli bir dönüm noktası oluşturmıştır. Bu savaşın patlak vermesindeki temel nedenler arasında, bölgedeki gerginliğin artmasına yol açan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Öncelikle, 1875-1876 yıllarında Balkanlar'da yaşanan bölgesel isyanlar ve ayaklanmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığını ve yönetimindeki sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu ayaklanmalar, özellikle Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan gibi Osmanlı topraklarındaki bağımsızlık hareketlerini güçlendirmiştir. Diğer bir önemli faktör ise Rusya'nın Balkanlar'daki Panslavizm politikasıdır. Rusya, bölgedeki Slav halklarının koruyucusu rolünü üstlenmiş ve bu halkların bağımsızlık mücadelelerini desteklemiştir. Özellikle, Rus Çarı II. Nikolay'ın kendisini Ortodoksların ruhani lideri ilan etmesi ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksların çektiği iddia edilen zulmü gündeme getirmesi, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumunu belirlemiştir. Buna ek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki azınlıklara yönelik politikaları ve baskıları da bölgedeki gerilimi artırmıştır. Özellikle, İstanbul Rum Patrikhanesi'nin statüsü ve Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasına izin verilmesi gibi kararlar, Osmanlı yönetiminin azınlıklara yönelik tavrını etkilemiştir⁵⁵.

Balkanlar'da 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın öncesindeki dönemde, bölgede bir dizi önemli olay yaşanmış ve siyasi dengeler değişmeye başlamıştır. Bu sürecin temelinde, Balkanların Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık arayışı ve milliyetçilik hareketleri yatmaktadır⁵⁶. 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, Balkanlar'da Osmanlı yönetimine karşı başlayan mücadelenin ilk adımlarından biridir. Yunanistan'ın bağımsızlığı, bölgedeki diğer halklar arasında da benzer istekleri körüklemiş ve milliyetçilik duygularını canlandırmıştır⁵⁷. Daha sonra, 1861'de Eflak ve Boğdan Beyliklerinin birleşerek Romanya'nın kurulması, bölgedeki siyasi yapıda önemli bir değişikliği beraberinde getirmiştir. Bu birleşme, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki egemenliğine meydan okuyan bir adım olmuştur. Öte yandan, 1830'da özerkliklerine kavuşan Sırların, 1867'de bağımsızlıklarını ilan etmeleri de bölgedeki siyasi dengeleri etkileyen önemli bir gelişmedir. Sırların bağımsızlık ilanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki egemenliğinin sarsılmasına ve diğer Slav halklar arasında bağımsızlık arzusunun artmasına neden olmuştur.

Bunların yanı sıra, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki sınırlarının giderek gerilemesi ve milliyetçilik fikirlerinin yayılması, bölgede siyasi ve toplumsal değişimleri hızlandırmıştır⁵⁸. Fransız İhtilali'nin etkisiyle başlayan milliyetçilik akımı, Balkanlar'da da güçlenmiş ve halklar arasında bağımsızlık ve özgürlük arayışlarına yol açmıştır. Bu süreç, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak

54 Ateş, "Geçmişte ve Günümüzde Balkanlar," s. 83.

55 Tahsin Uzer, "Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi" (Ankara: 1999), ss. 109-110.

56 Mehmet Biçici and Mehmet Alpaslan Eşki, "Demokratikleşme Sürecinde Türk Milliyetçiliği," *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, no. 24 (2024): 64

57 Yuluğ Tekin Kurat, "1877-78 Osmanlı – Rus Harbinin Sebepleri," *Belleten* XXVI (1998): ss. 567-568.

58 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914* (Ankara: 2003), s. 490.

vermesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nın hızlı gelişimi, 1878'de Ayastefanos Antlaşması ile sonuçlandı. Bu anlaşma, Rusların uzun vadeli hedeflerine ulaşmayı amaçladığı bir belgeydi. Antlaşma maddeleri arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının büyük bir kısmının Bulgarlara verilmesi yer alıyordu. Bu, resmi olarak Bulgaristan'ın kurulması anlamına geliyordu ve Osmanlı yönetiminden fiilen ayrılmasını sağlıyordu. Ancak, bu toprakların belirli bir süre Rus işgali altında kalması da koşul olarak belirlenmişti⁵⁹.

Rusya'nın Bulgaristan Devleti'nin kurulması bahanesiyle güneye inmesi, özellikle İngiltere ve Avusturya gibi Avrupa devletlerinin dikkatini çekti. Bu anlaşmanın, özellikle İngiltere ve Avusturya'nın çıkarlarına ters düşmesi, diğer Avrupa devletleriyle görüşülerek değiştirilmesi gerektiği yönünde bir çabanın başlatılmasına neden oldu. Rusya'nın, diğer Avrupa devletlerine karşı koyacak gücü olmadığını fark etmesine rağmen, Ayastefanos Antlaşması'nın etkisiz hale getirilmesine karşı koyamadığı görüldü. Bu durum, anlaşmanın değiştirilmesi yolunda bir sürecin başlatılmasına neden oldu⁶⁰.

Ayastefanos Antlaşması'nın Avrupa devletleri tarafından olumsuz karşılanması ve Rodoplarda kurulan geçici hükümetin faaliyetleri, Avusturya-Macaristan'ın önerisi ve Almanya'nın daveti üzerine Berlin'de bir kongrenin toplanmasına zemin hazırladı. Kongreye, Avrupa devletlerinin temsilcilerinin yanı sıra Osmanlı Hükûmeti'ni temsilen Kara Todor Paşa, Mehmed Ali Paşa ve Saadeddin Bey de katıldı; bu isimler, Osmanlı'nın çıkarlarının savunulmasında belirleyici bir rol üstlendi. Berlin Kongresi'nde, Ayastefanos Antlaşması'na alternatif düzenlemeler tartışılmış ve Balkanlar'daki siyasi dengeler kapsamlı bir biçimde yeniden şekillendirilmiştir.⁶¹

Bu alternatif çözüm arayışları Avrupalı büyük devletleri Berlin Kongresi ve akabinde Berlin Anlaşmasını imzalamaya itecektir. Öyle ki Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, Avusturya, İngiltere ve Fransa devletleri karara itiraz etti. Bu çerçevede, ilk tepki Avusturya'dan geldi ve 3 Şubat 1878'de Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Andrassy, 1856 Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin Viyana'da uluslararası bir konferansta bir araya gelerek meseleyi ele alması gerektiğini öne sürdü. Bu çıkışa İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury de destek verdi⁶². Avusturya'nın Viyana'da bir konferans düzenlenmesi teklifi Rusya tarafından değerlendirildi ve cevaben konferansın Berlin'de düzenlenmesi önerildi. Rusya, bu talebini Almanya'ya ilettikten sonra, Bismarck, büyük devletlere 19 Şubat 1878'de Berlin'de bir kongre toplanmasını önerdi⁶³. Önerinin

59 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* (Ankara: 1999), s. 109.

60 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Cilt 1-2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1955), ss. 10-11.

61 BOA, Y.E.E, nr: 73 / 1.

62 Tuncer'e göre Ayastefanos Antlaşması'ndan çıkarları zedelenen iki devlet Avusturya ve İngiltere olmuştur. Avusturya, Alman ve İtalyan millî birliklerinin sağlanmasından sonra Balkanlar ve Adriyatik'te nüfuz sahibi olmak istemiş ancak bölgede bağımsız devletler ve prensliklerin kurulması bu hedefini baltalamıştır. İngiltere ise Balkanlar ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde güçlenen Rusya'yı Hindistan yolu ve ticareti açısından tehlike olarak görmüştür. Hüner Tuncer, *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010), s. 18.

63 Ali Fuat Türkogeldi, *Görüp İşittiklerim* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949), C. II, s. 57-58. Rumen tarihçi Jorga, ordusu tamamen dağınık bir durumda bulunan Rusya'nın mecburen kongre fikrini kabul etmek zorunda kaldığını belirtmektedir. (Jorga, ... Tarihi, C. 5, s. 484.) Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefâreti'nden

kabulüyle Berlin Kongresi toplandı. Berlin Kongresi'ne, Avusturya-Macaristan, Büyük Britanya, Fransa, Alman İmparatorluğu, İtalya Krallığı, Rus İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu temsilcileri katıldı. Kongre, Ayastefanos Antlaşması'nı gözden geçirerek bazı önemli değişiklikler yapılmasını sağladı ve Balkanlar'daki siyasi dengeleri yeniden düzenledi. Berlin Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarının yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynadı ve Osmanlı'nın gücünün azalmasına ve Balkanlar'daki etkisinin sınırlanmasına sebep oldu⁶⁴.

Ayrıca bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de inşa ettiği demiryolu hatlarından, Bulgaristan sınırlarında kalanlar da Bulgaristan'ın yönetimine geçecekti. Bulgaristan yönetimi, Osmanlı Hükümeti'nin demiryolu hatlarıyla ilgili yaptığı anlaşmaları ve Osmanlı Devleti'ne ait hisseleri kabul edecekti. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Şarkî Rumeli'deki demiryolu hatlarıyla ilgili hakları devam edecekti. Bu hüküm, Osmanlı İmparatorluğu'nun demiryolu ağı üzerindeki kontrolünü ve etkisini sınırlamıştır⁶⁵.

Berlin Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Rusya, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki askerlerini geri çekmek zorunda kaldı; bu geri çekilme için kendisine dokuz aylık bir süre tanındı. Antlaşma, Balkanlar'da yeni oluşan devletlerin sınırlarını resmileştirerek Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan'ın sınırlarını netleştirdi. Ayrıca Bosna-Hersek'in yönetim biçimi ve Doğu Rumeli'nin statüsü de bu düzenlemelerle belirlenmiş, bu düzenlemeler, bölgedeki siyasi, idari ve güç ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasına imkân tanımıştır⁶⁶.

Berlin Kongresi, Rusya'nın Balkanlar'daki bazı stratejik kazanımlarını kaybetmesine neden olmuş, ancak Bulgaristan'ın özerk bir statüye kavuşmasını mümkün kılmıştır. Bu süreçte Rusya, bölgedeki Slav kökenli devletleri kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi amaçlamış olsa da, Bulgaristan'ın özerkliği ve fiilen bağımsızlığı, Moskova'nın planladığı çerçeveden farklı bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Bulgar toplumu, 19. yüzyılın milliyetçilik akımlarından yoğun biçimde etkilenmiş; devrimci düşünürlerin etkisi ve Panslavist politikaların yaygın etkisiyle, Osmanlı egemenliğinden çıkarak bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bununla birlikte, Bulgarlar, elde ettikleri özgürlüğü Rusya'nın nüfuzu altında sürdürmeyi istememiş ve kendi ulusal kimliklerini koruma yönünde bilinçli bir tutum sergilemişlerdir⁶⁷. 1878 yılında gerçekleşen bu uluslararası kongre, Avrupa'daki siyasi dengeleri önemli ölçüde etkilemiş bir toplantı olarak dikkat çekmektedir. Kongre, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettiği kazanımları resmileştirmek ve düzenlemek amacıyla toplanmıştır. Bununla birlikte, kongre sonucunda Rusya, beklediği çıkarları tam olarak elde edememiş; Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında yapılan düzenlemeleri kabul etmek zorunda kalması, Moskova açısından ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştır⁶⁸. Rusya'nın bu

gelen Nisan 1878 tarihli haberler de Alman devletin yakın bir zamanda konferans düzenlenmesi yolunda faaliyetlerde bulunduğunu göstermiştir. BOA. Y. PRK. HR. 2/82.

64 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, C. II, s. 63.

65 BOA, Y.E.E, nr: 73 / 1.

66 BOA, Y.E.E, nr: 73 / 1.

67 Kurat, "1877-78 Osmanlı – Rus Harbinin Sebepleri," 355-356.

68 Mithat Aydın, "Diplomasi Oyununda Aktörler ve Figüranlar: Berlin Kongresi'nde Büyük Devletler ve

süreçte itiraz etme kapasitesinin sınırlı kalması ve Berlin Kongresi'nin kararlarını kabul etmek durumunda olması, Avrupa'daki güç dengelerinde önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin sessiz kalışı ve kendi topraklarında yapılan değişiklikleri kabul etmesi, bölgedeki güç ilişkilerinin çok yönlü yapısını ve Osmanlı'nın gerileyen diplomatik pozisyonunu açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁹

1878 sonrasında, Avrupa'nın güçlü devletleri arasındaki rekabet artmış ve yeni topraklar elde etme hırsı güçlenmiştir. Bu süreçte, Avrupa devletleri çatışma ve isyanları destekleyerek bölgedeki siyasi dengeyi etkilemeye çalışmışlardır. Ancak, Rusya'nın engelleme çabaları ve Berlin Kongresi'nin kararlarının kabul edilmesi, bölgedeki istikrarsızlığı derinleştirmiş ve Balkanlar'da uzun vadeli bir belirsizlik ortamı oluşturmuştur⁷⁰.

4. Sonuç

Balkanlar, tarih boyunca Asya ile Avrupa arasında stratejik bir köprü işlevi görmüş, zengin doğal kaynakları ve çok katmanlı etnik, dini ve kültürel yapısıyla büyük güçlerin sürekli ilgisini çekmiştir. Osmanlı Devleti açısından bölge, yalnızca askeri ve ekonomik açıdan değil, aynı zamanda tarihi ve kültürel bütünlüğün korunması ve diplomatik etkinliğin sürdürülmesi açısından da hayati bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısında yükselen ulusçuluk akımları, Avrupa büyük güçlerinin çıkar çatışmaları ve Osmanlı'nın artan askeri-siyasi zafiyetleri, Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetini ciddi biçimde zayıflatmış ve bölgedeki güç ilişkilerinin yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır.

1774-1856 yılları arasında Osmanlı-Rus ilişkilerinin temel eksenini, Osmanlı topraklarındaki Ortodoks unsurların himayesi ve Boğazlar meselesi oluşturmuş; Rusya, Akdeniz'e ulaşma stratejisi çerçevesinde Balkanlar'da Bulgaristan'ı kendisine bağlı bir üs hâline getirmeyi hedeflemiştir. Kars, Ardahan ve Batum'un alınmasıyla Kafkasya'daki etkisini artırmayı planlayan Rusya, bu hamleleriyle hem Balkanlar hem de Kafkaslar üzerinden İngiltere'ye karşı stratejik üstünlük sağlamayı amaçlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Ayastefanos ve ardından Berlin Antlaşmaları ile sonuçlanmış; Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını kazanmış, Bulgaristan özerk bir prenslik hâline gelmiş ve Doğu Anadolu'daki stratejik noktalar Rusya'ya bırakılmıştır. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Kafkaslar üzerindeki jeopolitik etkinliğini ciddi biçimde zayıflatmıştır.

Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşması'nın yarattığı Rus nüfuzunu sınırlamak amacıyla toplanmış olsa da, Osmanlı Devleti açısından egemenlik kayıplarının kalıcı hâle geldiği bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere'nin Kıbrıs'ı işgal etmesi ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i fiilen kontrol altına alması, Osmanlı toprak bütünlüğünün

Bulgaristan," *Türk Tarihinde Balkanlar*, cilt 2, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2013), 776.

69 Fikret Adanır, "Balkan Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Osmanlı-Rus İlişkileri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl Sempozyumu* (Ankara: TTK Basımevi, 1999), 172. Adanır, Berlin Kongresi'nde Ayastefanos kararları üzerinde yapılan revizyonu Panslavizm'in bir yenilgisi olarak değerlendirmekte ve Rusya'nın dış politikada büyük bir prestij kaybına uğradığını ifade etmektedir.

70 Şennur Şenel, "19. ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar," *Balkanlar El Kitabı*, cilt 1 (Ankara: Karam-Vadi Yayınları, 2006), 405.

artık Avrupa diplomasisinin korunması gereken bir ilke olmaktan çıktığını göstermiştir. Bu durum yalnızca toprak kayıplarına değil, aynı zamanda bölgedeki güç dengelerinin tamamen değişmesine yol açmıştır.

Berlin Antlaşması'nın getirdiği yeni düzen, çok etnikli ve çok dinli Balkan yapısını tam anlamıyla dikkate almamış, büyük güçlerin çıkar öncelikleri doğrultusunda çizilen sınırlar, yerel halklar arasında milliyetçi hareketlerin güçlenmesine, etnik gerilimlerin artmasına ve uzun vadeli istikrarsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Arnavutluk örneğinde görüldüğü gibi, Avrupalı güçler Arnavut kimliğini siyasi bir aktör olarak tanımamış ve Arnavut topraklarını komşu devletler arasında paylaşmaya yönelmiştir. Bunun üzerine yerel beyler, ulema ve Osmanlı idaresindeki üst düzey Arnavut yetkililer Prizren Birliği'ni kurmuş; bu birlik Osmanlı egemenliği içinde kalarak kendi topraklarını savunmayı ve ilerleyen dönemde özerklik elde etmeyi amaçlamıştır. Ancak bu talepler, dönemin uluslararası dengelerinde karşılık bulmamıştır.

Berlin Kongresi'nin çizdiği sınırlar ve belirlediği güç dengeleri, Balkanlar'ın siyasi ve etnik yapısının uzun vadeli seyrini belirlemiş ve XX. yüzyılın başındaki Balkan Savaşları ile I. ve II. Dünya Savaşları'na giden sürecin temelini oluşturmıştır. Kongre, yalnızca Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki hâkimiyet alanlarını daraltmakla kalmamış, aynı zamanda bölgedeki yeni ulus-devletlerin etnik ve politik yapısının şekillenmesinde kritik rol oynamıştır. Soğuk Savaş döneminde Balkanlar, Doğu ve Batı blokları arasındaki hassas rekabetin merkezi hâline gelirken, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde Berlin Kongresi'nden miras kalan etnik ve siyasi kırılmalıklar yeniden görünür olmuştur. Bu durum, bölgenin tarihsel olarak şekillenen sınırlar ve kimlikler üzerinden hâlen uluslararası ve bölgesel güvenlik meseleleriyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Berlin Kongresi, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl sonlarındaki dönüşüm sürecinde tarihi bir dönüm noktası olarak öne çıkmış; Balkanlar'da yeni siyasi dengelerin ve güç ilişkilerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kongre kararları, Osmanlı'nın bölgedeki egemenliğini sınırlandırmış ve büyük güçlerin müdahaleleriyle çok katmanlı etnik, dini ve kültürel yapının yeterince dikkate alınmadığı düzenlemeler getirmiştir. Bu süreç, ulus-devletlerin inşa aşamasında etnik farklılıkların ve sınır anlaşmazlıklarının daha da görünür hâle gelmesine yol açmış, milliyetçi hareketlerin güçlenmesini ve zaman zaman bölgesel çatışmaların ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

Bölgedeki güç dengelerinin yeniden yapılandırılması, yalnızca geçmişteki sınır değişiklikleri ve etnik gerilimlerle sınırlı kalmayıp, Balkanlar'ın uluslararası ilişkiler bağlamında uzun süreli kırılmalıklar yaşamasına da yol açmıştır. Yugoslavya'nın dağılması sürecinde ve günümüzdeki etnik hassasiyetlerde bu miras açıkça gözlemlenmekte; büyük güçlerin ve uluslararası aktörlerin müdahaleleri, tarihsel sınırlar ve kimliklerin üzerinde şekillenen politik stratejilerle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla Berlin Kongresi, hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde Balkanlar'ın politik ve sosyal yapısının analizinde temel bir referans noktası olarak değerlendirilmektedir.

Bugün Balkanlar'daki siyasi süreçler ve bölgesel istikrar arayışları, Berlin Kongresi'nin bıraktığı tarihsel mirastan bağımsız değildir. Kongre, Osmanlı'nın siyasi alanını daraltmakla kalmamış, Balkanlar'da jeopolitik kırılmalıkların belirginleşmesine

ve dış müdahalelere açık alanların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Sırbistan, Bulgaristan ve Bosna-Hersek gibi bölgesel aktörler, Kongre sonrası sınır değişikliklerinden doğan yeni siyasi konumları kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmişlerdir. Bu durum, sadece tarihsel bir olgu olarak kalmayıp, günümüz Balkan politikalarının ve uluslararası ilişkilerinin anlaşılmasında kritik bir referans noktası işlevi görmektedir. Kongre ile çizilen sınırlar ve belirlenen güç dengeleri, bölgedeki milliyetçi hareketlerin artmasına ve etnik gruplar arasında zaman zaman gerilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, barış ve istikrar girişimlerinin değerlendirilmesinde hâlen belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu eksende Berlin Kongresi, Osmanlı Devleti'nin çözülme süreci ile Balkan toplumlarının ulus devletlet yönelimlerini aynı anda incelemeye imkân tanıyan kritik bir tarihsel kırılma noktası olarak görülebilir.

Kaynakça

1. Kitaplar

Aksan, Virginia H. *Ottoman Wars, 1700–1870: An Empire Besieged*. Harlow: Pearson Education, 2007.

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789–1914*. Ankara, 2003.

Bayraktar, Hatice. *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilmesi: Savaşlar, İsyanlar ve Göçler*. Balıkesir: T.C. Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü, 2007.

Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Trakya'da Milli Mücadele*. 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1955.

Çeçen, Anıl. *Türk Devletleri*. Ankara: Astana Yayınları, 2021.

Davison, Roderic H. *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876*. Princeton: Princeton University Press, 1963.

Emecen, Feridun. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi, 2003.

Erdoğan, Sinan, and Mehmet Biçici. *Avrupa Birliği ve Balkanlar*. Edited by Mehmet Alpaslan Eşki. Ankara: İksad Publishing House, 2025.

Eşki, Mehmet Alpaslan. *Türk Milliyetçiliği ve Rusya*. Edited by Mehmet Biçici. Ankara: İksad Publishing House, 2022.

İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009.

———. *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300–1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

İpek, Nedim. *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara, 1999.

Jelavich, Barbara. *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. Cilt VIII: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876–1907). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu (1830–1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

Kurat, Yuluğ Tekin. “1877–78 Osmanlı – Rus Harbinin Sebepleri.” *Belleten* XXVI (1998): 567–568.

Kuruluş, Hüner. *Osmanlı’nın Rumeli’yi Kaybı (1878–1914)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.

McCarthy, Justin. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922*. Princeton: Darwin Press, 1995.

Ortaylı, İlber. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Gelenekleri*. İstanbul: Hil Yayın, 2006.

Rhodes, P. J. *Antik Yunan’ın Kısa Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2019.

Sander, Oral. *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945–1965)*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1969.

Shaw, Stanford J., ve Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Tuncer, Hüner. *Osmanlı’nın Rumeli’yi Kaybı (1878–1914)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.

Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İştittiklerim*. Cilt II. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949.

Uzer, Tahsin. *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. Ankara, 1999.

2. Makaleler

Adanır, Fikret. “Balkan Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Osmanlı–Rus İlişkileri.” *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl Sempozyumu*. Ankara: TTK Basımevi, 1999.

Aksan, Virginia H. “Ottoman Wars, 1700–1870: An Empire Besieged.” *Pearson Education* (2007).

Atasoy, Emin. “Bulgaristan’ın Coğrafi - Jeopolitik Konumu ve Yansımaları.” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, no. 18 (2010): 1–35.

Ateş, Toktamış. “Geçmişte ve Günümüzde Balkanlar.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 44, no. 1–4 (1986): 82–83.

Aydın, Mithat. “Diplomasi Oyununda Aktörler ve Figüranlar: Berlin Kongresi’nde Büyük Devletler ve Bulgaristan.” *Türk Tarihinde Balkanlar*. Cilt 2. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2013.

Biçici, Mehmet, and Mehmet Alpaslan Eşki. “Demokratikleşme Sürecinde Türk Milliyetçiliği.” *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, no. 24 (2024): 61–77.

Çınar, Süleyman Kürşat. “Balkanların Siyasi Topoğrafyası.” *Doğu-Batı Dergisi* (2020): 187–198.

Demir, Yaşar. “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Bizans-Avrupa Ekseninde Cereyan Eden Münasebetler.” *İHYA: Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3, no. 2 (2017): 56.

Emecen, Feridun. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi, 2003.

Fine, John V. A. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Michigan: University of Michigan Press, 1987.

Gölen, Zafer. “Şark Meselesi Işığında Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçlerin Politikaları.” *Türk Yurdu* 100, no. 284 (2011).

İnalcık, Halil. “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar.” *Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

İnbaşı, Mehmet. “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti.” *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2014).

Keskin, Uğur. “Osman Bey'in Sevk ve İdare Anlayışının Stratejik Yönetim Kapsamında Değerlendirilmesi.” *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, no. 1 (2021): 8–25.

Koloğlu, Orhan. “Osmanlı Döneminde Balkanlar.” *İçinde Balkanlar*. İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1993.

Lampe, John R. *Balkans into Southeastern Europe: A Century of War and Transition*. New York: Palgrave Macmillan, 2006.

Özen, Firdevs. *İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı (1335–1350)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2021.

Özgür, Mert. “İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya.” *Atatürk Yolu Dergisi* 58 (2016): 123–176.

Öztürk, Mustafa. “Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6, no. 15 (2018): 676–688.

Sadoğlu, Hüseyin. “Balkanlar'da Milliyetçilik ve Din.” *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 2, no. 1 (2016): 6–9.

Sancaktar, Caner. “Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası.” *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 2, no. 2 (2011): 29–32.

Sarınay, Yusuf. “Balkan Savaşları ve Sonuçları.” *Türk Yurdu* 101, no. 303 (2012): 45–60.

Şenel, Şennur. “19. ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar.” *Balkanlar El Kitabı*. Cilt 1. Ankara: Karam-Vadi Yayınları, 2006.

Urhan, Vahit Cemil. “Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Sürecinde Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması.” *Avrasya Etüdleri* 50, no. 2 (Aralık 2016): 235–258.

3. Tezler

Özen, Firdevs. *İlhanlı Devleti'nin Yıkılışı (1335–1350)*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı, 2021.

4. Arşiv Belgeleri

BOA. Y.E.E. nr: 73 / 1.

BOA. Y. PRK. HR. 2/82.

5. İnternet Kaynakları

"Arnavutluk - Coğrafi Özellikleri," *Coğrafya Gen.tr*, erişim: 22 Ağustos 2025, <https://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/arnavutluk.htm>.

"Arnavutluk," *İslam Ansiklopedisi*, erişim: 22 Ağustos 2025, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arnavutluk>

Ayastefanos Antlaşması. İslam Ansiklopedisi. Erişim: 22 Ağustos 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayastefanos-antlasmasi>.

T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. "Arnavutluk Ülke Profili." Erişim 19 Ocak 2024. https://ticaret.gov.tr/data/61a490e813b8764874523766/Arnavutluk%20Ulke%20Profili_ekim2023.docx.pdf.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Yüksek Lisans Öğrencisi

Berkay Gürel

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3008-3826>

University of Adam Mickiewicz,
Faculty of Anthropology and Cultural
Studies, Cultural Studies Department
Email: berkaygurel98@gmail.com

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 11/07/2025 20/08/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1740598>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

The Role of Land Policies in the Formation of Roman Consciousness in the Context of Melenikon and Pousgousa

Melenikon ve Pousgousa Bağlamında Roma Bilincinin Oluşumunda Toprak Politikalarının Rolü

ATIF: EKŞİ, Mehmet Alpaslan, "Melenikon ve Pousgousa Bağlamında Roma Bilincinin Oluşumunda Toprak Politikalarının Rolü", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3 (Eylül 2025), s. (564-579).

CITE: EKŞİ, Mehmet Alpaslan, "The Role of Land Policies in the Formation of Roman Consciousness in the Context of Melenikon and Pousgousa", *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (564-579).

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

By comparatively analysing the territorial regimes, legal arrangements and cultural integration practices of the Byzantine Empire, the Anatolian Seljuk Empire and the Second Bulgarian Empire, this study aims to reveal the effects of the harmonisation processes with ethnic and religious minorities on state legitimacy and the political loyalty of the population. Through a historical-communicative method of analysis, primary sources such as contemporary Byzantine chroniclers such as Anna Comnena, Leo Diakonos, George Akropolites, Niketas Choniates, as well as epigraphic and foundation documents are systematically evaluated. The study shows that the Byzantine transition from the thema system to the pronioia system transformed the peasants into a dependent economic class, while the Seljuk miri land regime strengthened the political loyalty and territorial stability of the local Greek population. In contrast, pronioia-based land policies in the Second Bulgarian Empire did not lead to inclusive integration, preserved the privileged position of noble and religious landowners, and did not lead to revolutionary change in favour of the peasantry. In conclusion, the distinctive roles played by different territorial arrangements and strategies of cultural appropriation in shaping the perception of "Romanness" and loyalty to state authority in frontier societies are highlighted, along with their historical and sociocultural contexts.

Keywords: Miri Land Regime, Melenikon, Pousgousa, Pronioia System, Romanism

ÖZ

Bu çalışma, Bizans İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu İmparatorluğu ve İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun toprak rejimlerini, hukuki düzenlemelerini ve kültürel entegrasyon uygulamalarını karşılaştırmalı olarak analiz ederek, etnik ve dini azınlıklarla uyum süreçlerinin devlet meşruiyeti ve halkın siyasi sadakati üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tarihsel-iletişimsel bir analiz yöntemi aracılığıyla, Anna Comnena, Leo Diakonos, Georgios Akropolites, Niketas Choniates gibi çağdaş Bizans kronikçileri gibi birincil kaynaklar ile epigrafik ve vakıf belgeleri sistematik olarak değerlendirilmektedir. Çalışma, Bizans'ın thema sisteminden pronioia sistemine geçişinin köylüleri bağımlı bir ekonomik sınıfa dönüştürdüğünü, Selçuklu miri toprak rejiminin ise yerel Rum nüfusunun siyasi sadakatini ve toprak istikrarını güçlendirdiğini göstermektedir. Buna karşılık, İkinci Bulgar İmparatorluğu'ndaki pronioia temelli toprak politikaları kapsayıcı bir entegrasyona yol açmamış, soylu ve dini toprak sahiplerinin ayrıcalıklı konumunu korumuş ve köylülük lehine devrimci bir değişime yol açmamıştır. Sonuç olarak, sınır toplumlarında "Romalılık" algısının ve devlet otoritesine bağlılığın şekillenmesinde farklı bölgesel düzenlemelerin ve kültürel ödünçleme stratejilerinin oynadığı belirgin roller, tarihsel ve sosyokültürel bağlamlarıyla birlikte vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Melenikon, Miri Kara Rejimi, Pousgousa, Pronioia Sistemi, Romalılık

1. Introduction

By comparatively analysing the territorial system, legal arrangements and cultural integration strategies of the Byzantine Empire, the Anatolian Seljuk Empire and the Second Bulgarian Empire, this study aims to reveal the methods that established more effective relations of harmony and loyalty with ethnic and religious minorities and the long-term effects of these approaches on the people's perception of the state.

The replacement of the traditional Byzantine agricultural regime of *thema* by the *pronoia* system, which transformed peasants into a more dependent economic class, paved the way for the dissolution of the administrative and social structure of classical Rome. In contrast, the Anatolian Seljuk Empire, through its *miri* land regime functioning similar to the *thema* system and its inclusive integration policies, ensured a high level of loyalty of the local Roman population to the Seljuk authority and strengthened regional stability. The Second Bulgarian Empire, despite harbouring diverse ethnic groups, could not reach the level of integration achieved with the Roman population in the Seljuk Empire due to the *pronoia*-based territorial policies inherited from Byzantium. The implementation of the traditional Roman administrative system had a positive impact on social integration and supported Roman writers in defining the concept of "Romanness" in terms of a legal consciousness.

The main problem of the study is that the comparative effects of integration practices shaped by the perception of civilisation and "Romanness" on ethnic identity, socio-economic balance and state legitimacy in border societies have not yet been systematically examined. In this context, the research question is to determine how the Byzantine transition from the *thema* system to the *pronoia* system, the *miri* land regime of the Anatolian Seljuk Empire and the *pronoia*-based territorial policies of the Second Bulgarian Empire had different effects on the political loyalty of the local population, social integration processes and the preservation of the Roman administrative-cultural heritage. The main objective of the study is to fill this gap and to analyse these different effects from a historical and social perspective.

This study adopts a qualitative historical-descriptive analysis method in order to determine the Byzantine perceptions and attitudes towards the Bulgarian communities in the Balkans and the Turkish groups operating in Anatolia. In this context, the study analyses the texts of Byzantine historians and chroniclers such as Leo Diakonos, George Akropolites, Niketas Choniates, the patriarchs of Constantinople and contemporary church documents, especially Anna Comnena's *Alexiad*. In addition, epigraphic data such as the foundation deeds of Demetrios Chomatianos and the tomb inscriptions of Alexios Slav are included in the evaluation. Modern historiographical works such as Dimitri Korobeinikov's "Two Paradoxes of Border Identity" and recent articles on Byzantine and Seljuk integration processes were also analysed.

Recurring themes, common discourses and especially negative references between these texts were identified through content analysis. The narratives about the Turks and the Bulgarian communities are compared in relation to the political conditions of the period; especially the differences between the 11th-12th centuries and the Nicaean-Epyrian period

in the 13th century are evaluated within this framework. In addition, Byzantine historians' understanding of "Romanness" is analysed through critical discourse analysis in line with the meanings they attribute to ethnic identity, language and legal norms, and ideological orientations in the texts are tried to be revealed.

In this study, the concept of "barbarism" is analysed from a Byzantine perspective since the issue is dealt with within the framework of Roman identity. For the same reason, the focus of the study is on the internal debates of the Romans, and in this context, alternative narratives from Turkish and Bulgarian sources (epics, chronicles, folk narratives, etc.) are excluded. Concepts such as "Turks" and "Bulgarians" are used as static categories in the study, since these terms are treated as actors in Byzantine internal debates. Furthermore, the question of the extent to which Byzantine authors based their texts on objective criteria is beyond the scope of this study. This is because the texts in question are used to understand the mental representations and images of the period, not historical facts.

2. Barbarians in Byzantine Perspective

Contemporary Byzantine sources frequently describe both the Bulgarian communities in the Balkans and the Turkish groups operating in Anatolia as *barbaroi* (βαρβαροί, barbarians). This characterisation is used to emphasise the fact that these groups were alien to the Byzantine legal system and socio-cultural norms, led a lifestyle that was far from comprehending the imperial order, and existed according to their own traditional structures. For example, in Anna Comnena's *Alexiad*, the attitude of the emperor's commander Dukas, who confronted the Sultan Mamluk commander Caka (Zacharias), is mentioned, Comnena emphasises with the words "Τοιοῦτον γὰρ τὸ βάρβαρον ἅπαν ἔτοιμον πρὸς σφαγὰς καὶ πολέμους."¹ ("For here is the barbarian, all ready for slaughter and war."), emphasising in this context that the Turks, whom he characterises as barbarians, are always ready to use military force.

Indeed, in another passage of the same work, Anna Comnena, describing the habits of the Turks, writes: "κατὰ τὸ σὺνηθεὶς οἱ βάρβαροι ὀπλισάμενοι..."² ("...as usual the barbarians were armed...") and with these words he emphasises that the Turks, whom he describes as barbarians, took up arms first, that is, they acted primarily with force and violence. This implies that the barbarians were driven primarily by force and violence, and did not consider Roman procedures such as legal procedure and mediation. In this context, the barbarians, according to the Byzantines, were inaccessible to the state and the rule of law, since they were considered to possess the characteristics attributed to them, such as arrogance,³ mutability,⁴ greed,⁵ and insincerity,⁶ which also fuelled their propensity to take up arms.

1 Anna Comnena, *The Alexiad*, trans. Elizabeth A. S. Dawes, In Parentheses Publications, Byzantine Series (Cambridge, 2000), 154–56.

2 Comnena, 152–54.

3 Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, trans. Harry J. Magoulias (Detroit, 1984), 31.11.

4 Niketas Choniates, 123.71–2.

5 Niketas Choniates, 120.94–5, 413.53.

6 Niketas Choniates, 124.3.

Indeed, other Byzantine chroniclers also depict the Turks as anarchists and lawless. For example, in a Byzantine source, the Turkmen commander Volkanos is described as "... ἐγὼ δὲ οὐκέτι τοιοῦτον τοῦ λοιποῦ διαπράξομαι, ... τῶν οἰκείων ὁρῶν οὐχ ὑπερβήσομαι."⁷ ("I will no longer do such things, I will not exceed the limits you have set yourself."), it is understood that this statement was evaluated by the Byzantines within the framework of the presupposition that barbarians would not respect norms and law. This reveals that the Byzantine expectation of the barbarians was that they would not abide by the rules.

Similarly, other Byzantine historians portrayed the Bulgarians as a society devoid of legal understanding. For example, the tenth century historian Leo Diakonos, describing the behaviour of the Bulgarian commanders, states that they behaved like tribal leaders who were proud of their identity as Bulgarians (*Βούλγαροι*) and in this context he describes them as "...κοίρανον Βουλγάρων ἀποκαλῶν..."⁸ ("...he called them the ruler/lord of the Bulgarians..."). This narrative reveals that from the Byzantine point of view, the Bulgarians were seen as a community in a kind of tribal order, far from legal norms.

In the Byzantine understanding, Bulgarians were not considered capable of adopting civil law because they spoke the barbaric language Bulgarian. This approach was re-opened to discussion especially after the fall of Constantinople. The flight of the Roman population from the Byzantine territories occupied by the Bulgarians made it difficult to find Greek-speaking clergy to serve in the churches. As a result, Bulgarian-speaking clergy had to be appointed in these regions. Demetrios Chomatianos of Roman origin, who was appointed bishop of Ochrida, complained in detail about the insufficient capacity of Bulgarian to express theological concepts; he even rejected a document written by the head of the Bulgarian church in Berroia as legally invalid on the grounds that it had been prepared by a barbarian.⁹

Another example of the opposing meanings of Bulgarian identity and the capacity to govern is the characterisation of the Despotate of Epirus and the Thessaloniki Empire under its control as political entities of 'Bulgarian' origin and thus based on barbaric foundations by George Akropolites, who sees the Empire of Nicaea as the continuation of the legitimate Roman legacy.¹⁰ In this assessment, the ethnic identity of Theodore, Emperor of Thessaloniki, is not a decisive factor, since he was not ethnically Bulgarian. This judgement was based on Theodore's appointments, which were made without sufficient knowledge of the functioning of imperial institutions and in disregard of custom.¹¹ Communities ruled

7 Comnena, *The Alexiad*, 153.

8 Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, trans. Alice-Mary Talbot and Denis F. Sullivan (Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2007), VIII.6.

9 D. Nicol, 'Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade', in *XV Congrès International d'Etudes Byzantines*, vol. I (Athens, 1976), 22–24.

10 Georgii Acropolitae, *Opera*, ed. A. Heisenberg, vol. 1 (Leipzig: Aedibus B. G. Teubneri, 1903), 21.1–22.

11 Indeed, Theodore conferred the title of *despotēs*, which had been established during the reign of Emperor Manuel Comnenos (1143–1180) and granted only to sons-in-law who married the legitimate heir to the throne (see Jonathan Harris, Catherine Holmes, and Eugenia Russell, *Byzantines, Latins, and Turks in the Eastern Mediterranean World after 1150*, Oxford Studies in Byzantium (Oxford: Oxford University Press, 2012), 196.) on his brothers Constantine and Manuel, regardless of lineage. John Plytos, who served

by 'barbarians', who were seen as inherently incapable of governing a state, were likewise unacceptable as Romans. Indeed, George Akropolites characterised the Christian and Greek-speaking people of Epirus as Westerners, not Romans, simply because they were under Theodore's rule.¹²

Therefore, Romanness was an identity that expressed the level of civilisation rather than an ethnic belonging. For this reason, from the Byzantine point of view, Bulgarians and Turks were not considered competent for state administration, as they were thought to lack the institutional and cultural infrastructure to internalise the legal order. As a matter of fact, the developments in the Melenikon. region reveal the practical reflection of this perspective of the Byzantines. At the beginning of the thirteenth century, under the rule of Alexios Slavic, the castle of Melenikon was at the crossroads of Roman, Latin and Bulgarian influences. Indeed, when Kaloyan captured Philopolis in 1205, he moved many of the Roman population of the region to Melenikon.¹³ As a result of this migration, a predominantly Hellenic community was formed in Melenikon. In a 1220 foundation deed, Alexios Slav, as the founder of the Monastery of Spelaiotissa in Mezara, signed his name in Roman as "despot Alexios Slav".¹⁴ This indicates the continuation of Hellenic (Byzantine) culture in the region.

In 1246, the people of Melenikon surrendered to the Emperor Ioannis Vatatzes III of Nicaea, claiming their 'Roman' identity. In this process, Nikolaos Manglabites, one of the leading figures of the city, stated that all people of Melenikon had migrated from Philippopolis and were of 'pure Roman blood'. According to him, these lands belonged to the Roman empire by historical right.¹⁵ Manglabites' emphasis reveals that the Melnic people used their ethnic origin as a sign of loyalty to the legitimate heritage of the Roman Empire.

However, this consciousness of 'Romanness' was not always and everywhere present. The case of Melenikon arose at a time when the Byzantine Empire was at its weakest - Constantinople was occupied by the Latins, Byzantium was divided into various successor states. However, in a period when Byzantium was not occupied, the Turkish advance in Anatolia was halted, and the post-1204 landscape was relatively stable, there was no similar sense of loyalty. An example of this was the case of the islands of Lake Pousgousa.

for a long time in Epirus, was honored with the titles of *panhypersebastos* and *mesazon* (prime minister). Some former Byzantine aristocrats who had sought refuge in the region were appointed civil governors in collaboration with the local elite. Although the title "doux" was used, these officials, unlike those of previous periods, largely lacked military authority. Moreover, the widespread distribution of the title Theodore devalued titles such as *sebastos* and *megalodoxotatos*, leading to their becoming commonplace among the urban classes. See Kōnstantinos Barzós, *Ē Genealogía Tōn Komnēnōn*, vol. 2, Vyzantina Keimena Kai Meletai; 20ß; 20b (Thessaloníkī: Kéntro Vyzantinōn Ereunōn, 1984), 584–89.

12 It is suggested that the Epirus, unlike the Romans, submitted easily to all rulers because of their fear of death and their fondness for material gain(see Acropolitae, *Opera*, 80.44-61.), and that for this reason the Western peoples had a race weak in terms of endurance. R. Macrides, trans., *George Akropolites: The History* (Oxford, 2007), 167.15-22.

13 Macrides, *George Akropolites: The History*, 233.

14 Macrides, 175.

15 Macrides, 40.

Historically, the Pousgousa region, which was within the borders of the Eastern Roman Empire, had a predominantly Roman Orthodox Christian population. However, in the eleventh and twelfth centuries it came under the rule of the Anatolian Seljuks. However, during the campaign organised by Ioannis Comnenos II in this period when Byzantium was relatively strong, the local population in the region did not want to join Byzantium and preferred the Anatolian Seljuk State, which was not Orthodox or even Christian like the Bulgarians.¹⁶

3. Cultural Fermentation Among the Seljuks and Bulgarians

One reason for this attitude may be that, as a result of the success of the Anatolian Seljuks in cultural integration, the people of the region no longer identified themselves with the 'Roman' identity. In fact, the first arrival of the Turks in Anatolia created a serious tension among the local Christian populations. The Turks, who were seen as belonging to a different religion and culturally alien, were trying to make a living through looting activities in various extremities of Anatolia, especially through Turkmen groups. This situation created a serious social and political imbalance in regions where economic prosperity was undermined.¹⁷ For this reason, Anatolian cities in the eleventh century were structured as defence-oriented military garrisons. The population declined rapidly in regions subjected to constant looting, and a significant portion of the local population retreated to western Anatolia and the coastal regions as a result of the conflicts that continued throughout the eleventh century.

On the other hand, relations between the Byzantines and the Muslim Seljuks during the 12th and 13th centuries were characterised by mutual rivalry and conflict, as well as intense cultural interaction. The most striking dimension of this interaction can be seen in the identity of the Seljuk aristocracy and court, shaped by the practice of speaking Greek.

In the Seljuk court, women of Byzantine origin played important roles not only as mothers or wives of sultans, but also as actors who carried Christian culture and the Greek language into everyday life. The princes learnt Greek from an early age and were raised in a Byzantine-Christian atmosphere under the influence of their mothers. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev I's ability to communicate in Greek with Manuel Mavrozomes during his years of exile and with Emperor Laskaris during the war clearly demonstrates that this language was a natural and functional means of expression for the court aristocracy.¹⁸

This tendency towards the use of Greek not only characterised the rulers, but also the palace bureaucracy and the cultural elite. The use of Greek is also documented in Seljuk official documents and diplomatic correspondence, as evidenced by the Greek inscriptions at Sinop Castle. The Seljuk elite's interest in Greek was not only pragmatic, but also aesthetic

16 Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, 37.89-93.

17 To learn more about the developments of Anatolia before and after the Turkish conquest, see Alexander Beihammer, 'Patterns of Turkish Migration and Expansion in Byzantine Asia Minor in the 11th and 12th Centuries', in *Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone*, ed. Johannes Preiser Kapeller and Yannis Stouraitis (BRILL, 2020), 166–93, doi:10.1163/9789004425613_007.

18 A. C. S. Peacock and Sara Nur Yildiz, eds., *The Seljuks of Anatolia: Court and Society in the Medieval Middle East* (London, New York: I.B. Tauris, 2015), 120–30.

and cultural. Mevlana Celaleddin Rumi, who married Roman women, and his son Sultan Veled wrote verses in Greek.¹⁹

Cultural interaction was not limited to the linguistic level, but was also reflected in the elements of material culture. As a matter of fact, the discovery of a Greek inscription in a coffin prepared in accordance with Islamic burial rituals in a church near Konya, belonging to a person named Mihail Amirasan, whose origins lie in the Byzantine imperial family,²⁰ can be considered as one of the concrete examples of this cultural permeability. In addition, under the influence of the Sufi tendencies that became dominant in Anatolia, between the 13th and 15th centuries among the Turks of Anatolia and Rumelia, some Roman saints of mercy, such as 'Aya Yorgi' (Cercis Nebi), were not regarded as Christian saints, but from an Islamic perspective. Over time, these figures were identified with local Islamic elements, such as Hızır and İlyas, and were re-signified within Muslim folk beliefs and gained an established character.²¹

Therefore, this process of interaction, which started at a high level, spread to the social levels in time. Marriages between Turks and Romans were also quite common among the local population. Although the available records are limited as they are mostly palace-centred, it is observed that the boundaries between the two communities gradually blurred. During this period, multifaceted relations developed between the communities; interaction through marriage was possible despite different social and cultural structures. In mixed marriages, it is observed that boys were generally raised in Muslim culture and girls in Christian culture.²²

However, a similar integration process can also be observed in the case of Bulgaria. A multi-ethnic society in the Thracian/Western Black Sea region played a role in the foundation of the Second Bulgarian Empire (1185-1396). The founders of the empire, the Asen brothers (Petar and Asen) and their followers, identified themselves as Bulgarians, despite their Vlach (Eastern Roman/Roman) origin.²³ While contemporary Byzantine historians, such as Niketas Choniates, initially referred to the population of the Paristrion region as "Vlachs" or "Mycelians", later in the empire they were mostly recorded as "Bulgarians". During the 1185 rebellion, the insurgents emphasised ethnic unity, saying "let the unity between Bulgarians and Vlachs be restored, as it was in the past".²⁴ This rhetoric reflected both a

19 Peacock and Yildiz, 132.

20 Alexander D. Beihammer, 'Defection across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relations', *Speculum* 86, no. 3 (2011): 597, <http://www.jstor.org/stable/41408937>.

21 A. Yaşar Ocak, 'XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü', *BELLETEN* 55, no. 214 (December 1991): 661–74, <https://doi.org/10.37879/belleten.1991.661>.

22 For more comprehensive information about the social integration process in Anatolia, see Rüstem Şüküroğlu, *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu'nun Türkleşme Süreci* (İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, 2016).

23 Alexander Nikolov, 'Cumani Bellatores in the Second Bulgarian State, 1186-1396', *Annual of Medieval Studies at Central European University Budapest*, 2005, 228.

24 Alexandar Nikolov, 'Cumans and Vlachs in the Second Bulgarian Empire', n.d., 3–4, accessed 11 July 2025.

Bulgarising ideology, recalling the Slavic-Orthodox past of the empire, and a rejection of the Roman/East Roman heritage.

The founding dynasty itself was of mixed origin: The Asen family was of Cuman (Turkic) origin, and their name was not Latin or Slavic, but Kumani, although they were politically orientated towards a Bulgarian identity. Mercenaries and immigrants of Cuman descent also played an active role in the Empire's army and bureaucracy; famous noble families such as the Isak and Shishman dynasties, for example, were of Cuman origin but were integrated into the Bulgarian court.²⁵ The anti-Byzantine front they defended together united these groups in a common Bulgarian national ideology. Concretely, Cuman troops took part in almost all major campaigns, acting as the decisive force in the battles.²⁶ The empire's temporary relations with the Roman papacy from the late twelfth century onwards are also indicative of this multifaceted interaction; Tsar Kaloyan I, for example, in declaring himself "emperor" claimed that his predecessors Petar I and Samuel had been recognised by Rome with this title, thus establishing pragmatic links with the Catholic world.²⁷

Over time, the multi-ethnicity of the empire manifested itself in languages and social groups. In the works, ethnic distinctions gradually blurred, and even in the early 13th century, during the reign of Ioann Asen, the term "Vlah" almost disappeared in official documents; the population was mostly referred to as "Bulgarians".²⁸ In the field in the 14th century, however, there are examples of intermarriage and cohabitation between large groups with different traditions. Indeed, in some contemporary studies, modern nationalist perspectives on the ethnic composition of the Second Bulgarian Empire clash: Bulgarian historiography generally presents the state as a purely Bulgarian national heritage, while Romanian historians have interpreted the same period as a "Bulgarian-Vlach" joint state or the beginning of the first Romanian state.²⁹ These disagreements show that the social cohesion of the period was controversial even in the following centuries.

Culturally, the Second Empire retained Byzantine influence. Besides the preserved orthodox Slavic tradition and ecclesiastical script (Old Church Slavonic), the Byzantine courtly tradition prevailed; many of the emperors of the period had direct exposure to Byzantine culture through foreign wives (e.g. Mikhail Asen is known to have been Byzantine princess Irina Palaiologina). In this mixed cultural environment, social cohesion was not fully achieved; in fact, Byzantine historians still classified the Asen leaders as "Vlachs" or "Mysians" in order to belittle them, seeing the identity of the empire as a territory restricted only to the northern mountains.³⁰ Thus, the fusion of Vlachs and Slavs within the Empire took place to some extent, but it was not a complete homogenisation, but primarily a political tool to consolidate unity among the ruling class.

25 Nikolov, 'Cumani Bellatores in the Second Bulgarian State, 1186-1396', 228.

26 Nikolov, 228.

27 Nikolov, 'Cumans and Vlachs in the Second Bulgarian Empire', 4.

28 Nikolov, 3.

29 Nikolov, 1.

30 Nikolov, 'Cumani Bellatores in the Second Bulgarian State, 1186-1396', 227.

Thus, Bulgaria developed a relatively inclusive identity in terms of cultural integration. Especially after the fall of Constantinople in 1204, when for many Byzantines there was no hope for the revival of the empire, the Bulgarian Empire, which was seen as the only political structure that embraced Orthodoxy, became an attractive alternative for many. Indeed, in addition to groups migrating to Nicaea and Epirus, some high-ranking clergymen, such as Patriarch Ioannes Kamateros, also sought refuge in Bulgaria. After the fall of Constantinople, the authority of the Byzantine Empire in the West was de facto concentrated in Bulgaria. The Roman people in Thrace united with their traditional rivals, the Bulgarians, in a joint resistance against the Latins; as a result of this co-operation, the Latin advance was halted at Edirne and the Latin Emperor Baudouin was captured in battle. Although the Romans switched sides in the following period, after the death of Tsar Kaloyan, this alliance ended and the conflicts ceased.³¹

4. Land Tenure System

At this point, the relationship between the integration process and the land regime may be illustrative when the dynamics of pre-modern society are considered. As mentioned above, eleventh-century Anatolia was experiencing deep economic crises. However, this was not only due to the plundering activities of Turkmen beys. The Byzantine Empire adopted a new administrative and military organisation system called *thema* from the mid-seventh century onwards in order to reorganise the military structure that had disintegrated in the face of Sassanid and Arab attacks and to collect taxes more efficiently from the shrinking geography. By reorganising Anatolia into four *themata* (military-administrative regions), Heraclius introduced a model of army mobilisation based on *klēronomia* (inalienable land rights) in exchange for hereditary military obligation.³² The system partially ensured socioeconomic balance by placing the stratified peasant class, the main source of soldiers, under state protection. The state thus began to take a position against the large landowners.

However, due to the increasing tax burden, in addition to the climatic crisis that became effective from the tenth century onwards, small farmers, who formed the backbone of Byzantine society, began to lose their land ownership. The state took ownership of large tracts of land that had been abandoned in order to generate income, and transferred these lands to powerful clerical and civic groups by granting tax exemptions.³³ On the other hand, the judicial system, which was centralised in the ninth century, paved the way for complaints directed to the centre to be lost in complex bureaucratic processes and often resulted in bribes.³⁴ In Byzantium, a *pronoia* system similar to the serf class in Europe developed, impoverishing large sections of the population.

In parallel with these developments, Byzantine intellectuals from the eleventh century onwards adopted a highly critical attitude towards these transformations. It was among the

31 For more information Nicol, 'Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade', 13.

32 George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, Revised edition (New Brunswick, N.J: Rutgers University Press, 1969), 95–98, 101.

33 George Ostrogorsky, 'Die Ländliche Steuergemeinde Des Byzantinischen Reiches Im X. Jahrhundert', *Vierteljahrschrift Für Sozial- Und Wirtschaftsgeschichte* 20 (1928 1927): 2–6, 15–47, 74.

34 J. Noret, ed., *Vitae Duae Antiquae Sattcti Athanasii Athonitae* (Turnhout, 1982), 5, 7–8.

general expectations of the period that taxation should be applied in a fair and measured manner, considering land ownership as a kind of legitimisation indicator. However, especially from the eleventh century onwards, the Byzantine administration's actions contrary to these expectations were harshly criticised as greed and injustice by writers such as Kekaumenos, John of Antioch and Niketas Choniates. On the other hand, historians such as John Skylitzes and Attaleiates state that such practices paved the way for social unrest and revolts.³⁵

Zonaras uses the shepherd-sheep metaphor to criticise the emperors' practice of "plundering" the population, citing Attaleiates Nikephoritzes' regulation of the grain market, which inflated commodity prices, and Constantine X. Dukas' illegal methods of raising revenue. Kekaumenos' advice to the emperors to supervise the tax collectors and Theophylact's complaints of corruption were a call to the emperors to redress the injustices in the country. Attaleiates and John of Antioch considered unjust taxation a cause of divine wrath and political collapse. In this period, the basic principles of Byzantine law began to be emphasised more clearly. While Michael Choniates, during the reign of Andronicus I, emphasised the protection of inheritance rights and the ideal of the rule of law shaped around the concepts of *enkomos politeia* and *eunomia*, his son Niketas Choniates directly associated the concept of justice with the welfare of the subjects.³⁶

The Turkmen communities arriving in Anatolia largely lacked the settled agricultural practices that would make it possible to produce on arable land. For this reason, the Seljuk sultans developed policies to integrate local Christian farmers into the Seljuk borders. In order to integrate these settled communities into the system, the Seljuks abolished private ownership of land and connected it directly to the state, thus establishing the miri land regime, in contrast to the Byzantine system of *pronoia*.³⁷

This practice was similar to the Byzantine thema system; however, it did not include military obligations. This situation offered an important social and economic opportunity especially for the Roman people³⁸ who had lost their freedom to a great extent and were uncomfortable with the luxurious and privileged lifestyle of the Byzantine aristocracy. As a matter of fact, policies such as granting tax exemption for five years to local farmers who continued to produce during the reign of Gıyaseddin Keyhüsrev I are concrete examples of this inclusive approach. As a result of these policies, many Romans under Byzantine rule migrated to Anatolian Seljuk lands.³⁹

35 Smyrlis Kostis, 'The Dēmosia, the Emperor, and the Common Good: Byzantine Ideas on Taxation and Public Wealth, Eleventh–Twelfth Century', in *Identities and Ideologies in the Medieval East Roman World*, ed. Ioannis Stouraitis (Edinburg: Edinburg University Press, 2022), 62–99.

36 Kostis.

37 The practice in question is a system that dates back to the Great Seljuk period. For detailed information: Erkan Göksu, 'NİZÂMÜLMÜLK VE SELÇUKLU İKTÂ'ININ ŞEKİLLENMESİNDEKİ ROLÜ', *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, no. 8 (October 2018): 147–64, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usad/issue/39609/468607>.

38 Indeed, after the fall of Constantinople, Niketas Choniates complained about the indifference of the provincials of Asia Minor towards the suffering but formerly luxurious capitalists. Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, 625.24–5.

39 Nevra Necipoğlu, 'Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu'da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)',

This practice was similar to the Byzantine thema system; however, it did not include military obligations. This situation offered an important social and economic opportunity especially for the Roman people who had lost their freedom to a great extent and were uncomfortable with the luxurious and privileged lifestyle of the Byzantine aristocracy. As a matter of fact, policies such as granting tax exemption for five years to local farmers who continued to produce during the reign of Gıyaseddin Keyhüsrev I are concrete examples of this inclusive approach. As a result of these policies, many Romans under Byzantine rule migrated to Anatolian Seljuk lands.

This demographic and economic transformation contributed to the transformation of cities, which were initially organised as military garrisons, into commercial centres from the 12th century onwards. On the other hand, the Seljuk Sultan aimed at economic revival by allocating fertile lands in his territory to the captured Byzantines. This approach is reminiscent of the traditional Byzantine policies of integration,⁴⁰ so much so that in Choniates' narrative the Sultan became such a conspicuous figure that he is portrayed as a more 'patriotic' Roman than the Byzantine emperor.⁴¹

This conception of the 'Roman Sultan' also had a counterpart in the Byzantine internal structure. Dimitri Korobeinikov, in his study "*Two Paradoxes of Border Identity*", notes that the activities of the future emperor Mikhail Palaiologos in the Seljuk lands largely coincided with Kekaumenos' advice that ancestral estates should be protected from interference by the central authority.⁴² This distrust of the Byzantine state is also evident in Kekaumenos' advice to these individuals not to be deceived by the emperors' promises of wealth, titles or great honours in order to retain their lands.⁴³

Korobeinikov argues that this situation paved the way for the formation of a dual identity - what he calls a 'border identity' - that included both Seljuk and Byzantine identities. He argues that the fact that aristocratic families owned property in the border regions under the sovereignty of both states played an important role in the formation of this identity structure.⁴⁴ On the other hand, the forms of belonging of individuals belonging to the lower classes were simpler and more unidirectional, as their relationship with property was limited. As a matter of fact, the property policies pursued by the Anatolian Seljuks particularly attracted the population of Roman origin and were effective in the process of winning their loyalty.

Cogito 29, no. 1 (2001): 82.

40 Constantine VII, *Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Ceremoniis Aulae Byzantinae Libri Duo*, ed. Reiske, I. I. (Bonn: Imp. E. Weber, 1829), 694.

41 Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, 272–73.

42 Dimitri Korobeinikov, 'Two Paradoxes of Border Identity: Michael VIII Palaiologos and Constantine Doukas Nestongos in the Sultanate of Rûm', in *Identities and Ideologies in the Medieval East Roman World*, ed. Ioannis Stouraitis (Edinburg: Edinburg University Press, 2022), 325.

43 Kekaumenos, *Cecaumeni Strategicon et Incerti Scriptoris de Officiis Regiis Libellus*, ed. V. G. Wassiliewsky and V. Jernstedt (St. Petersburg, 1896), 76.16-19.

44 Korobeinikov, 'Two Paradoxes of Border Identity: Michael VIII Palaiologos and Constantine Doukas Nestongos in the Sultanate of Rûm', 339.

However, the system of land ownership and agriculture in the Second Bulgarian Empire largely continued the Byzantine tradition of alienating the relationship between society and administration. Before the rebellion, the founding dynasty of the empire consisted of local *pronoia* owners, so much so that the Asen brothers were among the small families of *pronoia* who served in the Byzantine army and even held their own castles in advance. A similar scheme was maintained after independence was declared: Rulers continued to grant land to aristocrats and warriors in return for their services. Although fief-like practices in the pre-Ottoman Balkans were also observed in this period, official documents mainly reflect the Byzantine *pronoia* system.⁴⁵

Although the available correspondence of imperial origin does not provide details on treasury ownership, preserved tsarist edicts confirm the Byzantine influence on the country's legislative and agricultural policy. There are no records of direct land reform or attempts at large-scale redistribution in favour of the peasantry; moreover, the available data suggest that the position of the nobility, who held the predominant interest in land, was entrenched. Nevertheless, the rulers of the period took measures to stimulate economic revival, albeit in a minority. For example, some imperial documents indicate that farmers cultivating near the capital were granted tax exemptions for a certain period of time. At the same time, land grants to churches were widespread; an analysis of 13th-14th century tsarist edicts reveals that many copies granted privileges and immunity (exemption from taxation) to monasteries.⁴⁶ These practices were in line with the Byzantine model, and religious organisations formed the important property tree of the empire.

In terms of the land regime, the Second Bulgarian Empire did not differ markedly from Byzantium. All indications are that most of the country was still in the hands of noble and ecclesiastical estates, while small farmers often worked under the supervision of these large owners. There is no evidence in the records of radical improvements in favour of the peasantry. On the contrary, some scholars have argued that the *pronoia* system of the period was no different for peasants than the Byzantine one, even aggravated. Turkish sources, for example, report that at the end of the 14th century the Byzantine system of land donation and service continued, and that peasants still remained dependent on large landowners. In this respect, in contrast to the *miri* system of the Anatolian Seljuks, most property in the Second Bulgarian Empire was still private and inheritance-based, and thus no new protection was offered to the position of the ordinary peasant.⁴⁷ As a result, the empire's land policy largely conformed to Byzantine practices, with no revolutionary changes in favour of the peasantry.

45 Nikolov, 'Cumans and Vlachs in the Second Bulgarian Empire', 6.

46 Anastasia S. Dobychina, 'Charters of Bulgarian Tsars from the 13th —14th Centuries', in *Materials for the Virtual Museum of Slavic Cultures. Issue II* (Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences, 2020), 97, <https://doi.org/10.31168/0440-4.15>.

47 Dobychina, 97.

5. Conclusion

This study comparatively analyses the Byzantine Empire's transition from *thema* to *pronoia*, the Anatolian Seljuk State's *miri* land regime and the Second Bulgarian Empire's *pronoia*-based land policies in terms of their effects on relations with ethnic and religious minorities, socio-economic balances and the perception of "Romanness". First of all, the Byzantine land system, which was based on classical Roman foundations, initially increased military and administrative efficiency, but in time it paved the way for the loss of property of small farmers and social unrest. *Pronoia* practices led to the strengthening of the aristocracy and weakened the loyalty of the people to the state.

The Anatolian Seljuk State, on the other hand, directly connected the lands to the state with the *miri* land regime and included the local Roman Christian population in the system with economic and social privileges. The five-year tax exemptions, the landisation of captives and the ability of high-ranking bureaucrats to communicate in Greek are concrete examples of the Seljuk administration's inclusive integration policy. This approach not only contributed to the consolidation of regional stability, but also paved the way for the emergence of bidirectional forms of belonging that can be defined as 'border identity' among the aristocrats living in the border regions and the development of Seljuk identity among the poor peasants.

Continuing the *pronoia* patterns of the Second Bulgarian Empire, the territorial organisation largely maintained the Byzantine aristocratic structure, without radical improvements for small farmers. The Asen brothers' Kumani origins and their national discourse, which brought together different ethnic elements, constructed a multi-ethnic imperial identity, but did not significantly change the situation of the peasant class. In this context, the success of the Bulgarian model in the field of cultural integration did not extend to Roman elements as in the Seljuk case.

From a cultural point of view, the Byzantine definition of "barbarian" was essentially a legal and ideological othering; the inclination of Roman, Bulgarian and Turkish societies towards the norms of Roman law is closely related to the political climate of the time and the fair functioning of territorial regimes. In this respect, these two case studies reveal that the marginalisation was based on legal grounds, and show that even communities labelled as 'barbarian' were able to operate a similar legal system, even more effectively than Byzantium.

This comparative analysis has shown that territorial regimes, legal arrangements and cultural integration strategies directly shaped the perception of statehood, political loyalty and socio-economic stability in frontier societies. The Anatolian Seljuk model achieved the highest loyalty and stability through economic incentives and inclusive language-policies, while the Byzantine system of *pronoia*, fuelled by excessive centralisation and aristocratic privileges, led to internal turmoil. The Second Bulgarian Empire, on the other hand, used multiethnicity as an ideological tool, but failed to strengthen its ties with the Romans sufficiently due to the lack of land reform.

Consequently, the perception of civilisation and the consciousness of "Romanness" were constructed not only in terms of ethnic or religious origins, but also in terms of economic

rights, opportunities for legal participation, and the transculturation of everyday life across cultural languages. These three examples of empires demonstrate that state legitimacy and loyalty in border regions can only be sustained through just territorial policies and inclusive integration strategies. In future studies, the experiences of the lower classes and informal counter-cultural practices can be analysed in more detail, enriching the perspective of the pre-sorrow with a complementary perspective.

REFERENCES

Acropolitae, Georgii. *Opera*. Edited by A. Heisenberg. Vol. 1. Leipzig: Aedibus B. G. Teubneri, 1903.

Barzós, Kônstantinos. *Ē Genealogía Tōn Komnēnōn*. Vol. 2. Vyzantina Keimena Kai Meletai; 20ß; 20b. Thessaloníkī: Kéntro Vyzantinōn Ereunōn, 1984.

Beihammer, Alexander. ‘Patterns of Turkish Migration and Expansion in Byzantine Asia Minor in the 11th and 12th Centuries’. In *Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone*, edited by Johannes Preiser Kapeller and Yannis Stouraitis, 166–93. BRILL, 2020. doi:10.1163/9789004425613_007.

Beihammer, Alexander D. ‘Defection across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relations’. *Speculum* 86, no. 3 (2011): 597–651. <http://www.jstor.org/stable/41408937>.

Comnena, Anna. *The Alexiad*. Translated by Elizabeth A. S. Dawes. In Parentheses Publications. Byzantine Series. Cambridge, 2000.

Constantine VII. *Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Ceremoniis Aulae Byzantinae Libri Duo*. Edited by Reiske, I. I. Bonn: Imp. E. Weber, 1829.

Dobychina, Anastasia S. ‘Charters of Bulgarian Tsars from the 13th —14th Centuries’. In *Materials for the Virtual Museum of Slavic Cultures. Issue II*, 95–99. Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences, 2020. <https://doi.org/10.31168/0440-4.15>.

Göksu, Erkan. ‘NİZÂMÜLMÜLK VE SELÇUKLU İKTÂ’ININ ŞEKİLLENMESİNDEKİ ROLÜ’. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, no. 8 (October 2018): 147–64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usad/issue/39609/468607>.

Harris, Jonathan, Catherine Holmes, and Eugenia Russell. *Byzantines, Latins, and Turks in the Eastern Mediterranean World after 1150*. Oxford Studies in Byzantium. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Kekaumenos. *Cecaumeni Strategicon et Incerti Scriptoris de Officiis Regiis Libellus*. Edited by V. G. Wassiliewsky and V. Jernstedt. St. Petersburg, 1896.

Korobeinikov, Dimitri. ‘Two Paradoxes of Border Identity: Michael VIII Palaiologos and Constantine Doukas Nestongos in the Sultanate of Rûm’. In *Identities and Ideologies in the Medieval East Roman World*, edited by Ioannis Stouraitis, 319–46. Edinburg: Edinburg University Press, 2022.

Kostis, Smyrliis. ‘The Dēmosia, the Emperor, and the Common Good: Byzantine Ideas

on Taxation and Public Wealth, Eleventh–Twelfth Century’. In *Identities and Ideologies in the Medieval East Roman World*, edited by Ioannis Stouraitis, 62–99. Edinburg: Edinburg University Press, 2022.

Leo the Deacon. *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Translated by Alice-Mary Talbot and Denis F. Sullivan. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2007.

Macrides, R., trans. *George Akropolites: The History*. Oxford, 2007.

Necipoğlu, Nevra. ‘Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu’da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)’. *Cogito* 29, no. 1 (2001): 74–92.

Nicol, D. ‘Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade’. In *XV Congrès International d’Etudes Byzantines*, Vol. I. Athens, 1976.

Niketas Choniates. *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*. Translated by Harry J. Magoulias. Detroit, 1984.

Nikolov, Alexandar. ‘Cumans and Vlachs in the Second Bulgarian Empire’, n.d. Accessed 11 July 2025.

Nikolov, Alexander. ‘Cumani Bellatores in the Second Bulgarian State, 1186-1396’. *Annual of Medieval Studies at Central European University Budapest*, 2005, 223–29.

Noret, J., ed. *Vitae Duae Antiquae Sattcti Athanasii Athonitae*. Turnhout, 1982.

Ocak, A. Yaşar. ‘XIII.-XV. Yüzyıllarda Anadolu’da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü’. *BELLETEN* 55, no. 214 (December 1991): 661–74. <https://doi.org/10.37879/belleten.1991.661>.

Ostrogorsky, George. ‘Die Ländliche Steuergemeinde Des Byzantinischen Reiches Im X. Jahrhundert’. *Vierteljahrschrift Für Sozial- Und Wirtschaftsgeschichte* 20 (1928 1927): 1–108.

———. *History of the Byzantine State*. Revised edition. New Brunswick, N.J: Rutgers University Press, 1969.

Peacock, A. C. S., and Sara Nur Yildiz, eds. *The Seljuks of Anatolia: Court and Society in the Medieval Middle East*. London, New York: I.B. Tauris, 2015.

Şükürov, Rüstem. *Türk Bizans İlişkileri ve Anadolu’nun Türkleşme Süreci*. İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi Yayınları, 2016.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr.

bayramoglu063@gmail.com

Ömer Bayramoğlu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9817-3732>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 06/09/2025 27/09/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1779115>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Ahkâm Defterlerine Göre Bosna'da Asayiş Sorunları

Security Issues in Bosnia according to Court Records

ATIF: BAYRAMOĞLU, Ömer, "Ahkâm Defterlerine Göre Bosna'da Asayiş Sorunları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3 (Eylül 2025), s. (580-606).

CITE: BAYRAMOĞLU, Ömer, "Security Issues in Bosnia According to Court Records", *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (580-606).

*Bu çalışma "Ahkâm Defterlerine Göre Bosna'dan Merkeze Yansıyan Şikâyetler (1742-1867)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Ahkâm defterleri, Osmanlı taşrasında yaşanan toplumsal sorunların çözümü ve adaletin sağlanması amacıyla oluşturulan temel kaynaklardır. Eyalet esasına göre düzenlenen bu defterlerde, taşra halkının merkezi yönetime ilettiği şikâyetler ile bu şikâyetlere ilişkin verilen hükümler kayıt altına alınmıştır. Bu çalışma da, 1742-1867 yılları arasında Bosna eyaletine ait ahkâm defterlerinde yer alan hükümlerden hareketle, bölgede meydana gelen asayiş sorunlarını ayrıntılı olarak incelemektedir. Özellikle eşkıyalık, darp, yaralama, öldürme, gasp, hırsızlık ve tecavüz gibi olaylar üzerinden güvenlik sorunları analiz edilmiş; merkezi yönetimin bu olaylara yönelik müdahaleleri değerlendirilmiştir. Bulgular, eşkıya ve mütegalibe gruplarının baskın ve saldırılarının, halkın can ve mal güvenliğini ciddi biçimde tehdit ettiğini ve bu durumun ahkâm defterlerine yansıyan şikâyetlerin önemli bir kısmını oluşturduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, merkez-taşra ilişkilerinin güvenlik açısından nasıl şekillendiğini ve Bosna örneğinde ahkâm defterlerinin toplumsal düzeni anlamadaki tarihsel önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca elde edilen bulgular, inceleme döneminde taşradaki adalet mekanizmasının işleyişine, yerel yöneticilerin sorumluluklarına ve bölgesel güvenlik sorunlarına ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bosna, Ahkâm Defteri, Şikâyet, Asayiş, Eşkıya

Abstract

Judicial registers are fundamental sources created to resolve social issues and ensure justice in the Ottoman provinces. Organized according to the eyalet system, these registers record complaints submitted by the provincial population to the central administration and the rulings issued in response to these complaints. This study examines in detail the security issues that arose in the region, based on the rulings contained in the ahkâm registers of the Bosnian eyalet between 1742 and 1867. Security issues were analyzed, particularly through incidents such as banditry, assault, injury, murder, robbery, theft, and rape; the central government's interventions in these incidents were evaluated. The findings show that the raids and attacks by bandit and tyrant groups seriously threatened the safety of life and property of the people and constituted a significant portion of the complaints reflected in the court records. In this context, the study reveals how central-provincial relations were shaped in terms of security and highlights the historical importance of court records in understanding social order in the Bosnian example. Furthermore, the findings shed light on the functioning of the justice system in the provinces during the period under review, the responsibilities of local administrators, and regional security issues.

Keywords: Bosnia, Ahkâm Registers, Complaint, Public Order, Bandit

1. Giriş

Asırlar boyunca hüküm sürdüğü geniş bir coğrafyada çeşitli etnik unsurları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nden günümüze devasa bir arşiv malzemesi intikal etmiştir. Gelişmiş bir bürokratik yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, daha kurulduğu ilk devirlerden itibaren kayıt tutmaya başlamış ve evrak muhafazasına büyük önem göstermiştir. İhtiyaç duyulduğu zaman kayıtlara kolayca ulaşılacak şekilde gelişen bu arşivcilik anlayışının ortaya çıkmasında bürokratik ihtiyaçların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Sistemli bir şekilde hazırlanan evrakların tümü günlük tomar haline getirilerek her ayın sonunda torbalara; torbalar da yıl sonunda sandıklara yerleştirilmiştir. Buna bağlı olarak arşiv malzemesinin muhafaza edildiği Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde sayıları milyonlarla ifade edilen resmi evrakın yanı sıra yaklaşık 400 binin üzerinde de defterin mevcut olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu defter türlerinden önemli bir bölümü Divan-ı Hümayun'a aittir.¹

Osmanlı Arşivi'nin temel defter serilerini oluşturan Divan-ı Hümayun'da alınan kararların kaydedildiği defterler ilk devirlerde "Ahkâm-ı Miri" veya "Miri Ahkâm Defterleri" olarak adlandırılmıştır. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bu defterler için Mühimme ismi kullanılmaya başlanmıştır. Mühimme adıyla tanımlanan en eski defter örneği XVI. yüzyılın ilk yarısına ait olup, Topkapı Sarayı Arşivi'nde yer almaktadır. Mühimme Defterleri, hükümlerin çıktığı Divan'a göre çeşitli isimler almıştır. Ordu ile beraber sefere çıkan sadrazamın idaresinde toplanan divanda tutulan kayıtların yazıldığı defterlere Ordu Mühimmesi, sadrazam seferde iken veya yerinde olmadığı zaman onun adına Rikab kaymakamının başkanlık ettiği divanda kaydedilen defterlere ise Rikab Mühimmesi denilmiştir.² Bunlardan başka gizlilik gerektiren hükümlerin kaydedildiği Mektum Mühimmesi ve Mısır'ın merkezden uzaklığı sebebiyle burada yapılan divan toplantılarında görüşülen konuları ihtiva eden Mısır Mühimmeleri bulunmaktadır.³

Mühimme Defterleri içerik bakımından Divan-ı Hümayun'a yansıyan ve devletin iç ile dış meselelerine dair idari, içtimai, siyasi, örfi ve mali konular hakkında alınan kararları ihtiva etmektedir.⁴ Geniş sınırlara sahip devletin taşra ile olan ilişkilerinde sivil ve askeri kesimin başvurularının divanda sonuçlandırılması ve bunun sonucunda eyaletlere, sancaklara, devlet adamlarına ve yabancı devlet temsilciliklerine gönderilen hükümlerin Mühimme Defterlerine kaydedilmesi, tarih araştırmalarıyla ilgili kıymetli verilerin bir araya gelmesini sağlamıştır.⁵ Ayrıca ilk devir Mühimme Defterleri taşra idarecilerine gönderilen

-
- 1 Ömer Faruk Can, "Osmanlı Arşiv Kaynakları: Defter Serileri ve Belgeler", *Tarih Bilimi ve Metodolojisi* içinde, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 244-245.
 - 2 Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31: 519-520.
 - 3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 82.
 - 4 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 79.
 - 5 Zafer Yıldırım ve Nezaket İslam Hayırlıoğlu, "Mühimme Defterlerinin Tarih Araştırmaları Açısından Önemi, 82 Numaralı Mühimme Defteri", *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 3, 2 (2019): 206-209.

hükümlerden başka name-i hümayun ve ahidname-i hümayun örneklerini de içermektedir. İlerleyen zamanlarda yeni defter serileri ortaya çıkmış ve sadece devlet işleriyle ilgili konular Mühimme Defterlerine yazılmaya devam etmiştir.⁶

Mühimme Defterleri, ilk dönemlerde divanda görüşülen her türlü konunun kaydedildiği defterlerdi. Ancak 1649 yılından itibaren arazi ihtilafları ve alacak verecek gibi çeşitli bireysel davalara ait bazı konular Mühimme Defterlerinden ayrılarak “Şikâyet Defteri” adıyla tutulan defterlere kaydedilmeye başlanmıştır.⁷ Bu değişimin sebebi zaman içerisinde yaşanan bürokratik gelişme ve ihtisaslaşmanın sonuçlarından biri olarak yorumlanmıştır.⁸ Ancak divan bürokrasisi ve defter sisteminde oluşan bu değişim sadece bürokratik ihtiyaçlardan değil, bununla birlikte siyasi ve askeri başarısızlıkların sebep olduğu sosyal ve ekonomik sorunlardan da kaynaklanmıştır. Devletin kriz ve dönüşüm yaşadığı dönemlerde sorunlarına çözüm bulamayan halkın şikâyet sesleri giderek artmıştır. Bu artış doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun’a yansiyarak şikâyet defterlerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.⁹

XVIII. yüzyılın ortalarına kadar bölge ayrımı yapılmaksızın tüm şikâyetler Şikâyet defterlerine kaydedilmekteydi. Ancak ilerleyen zamanlarda bu defterlerde de yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. 1742 yılından itibaren devletin idari taksimatına göre her eyalet için ayrı defter serisi teşkil edilmiştir ki bu defterlere “Eyalet Ahkâm Defterleri” denilmiştir.¹⁰ Yani her defter ait olduğu eyaletin merkez sancağına göre isimlendirilmiştir. Eyaletlere göre tasnif edilen bu defter serisi ile birlikte Şikâyet Defterlerinin kullanımına da devam edilmiştir. Defterler arasındaki muhtemel karışıklığı önlemek için de önceki defterler Atik Şikâyet Defterleri olarak ifade edilmiştir.¹¹

Şikâyet Defterlerinin devamı niteliğinde olan Ahkâm Defterlerinin bölgelere göre tertip edilmesi şikâyetlerin arttığı manasına gelmektedir. Artan şikâyet yükünü bir düzene sokmak amacıyla yeni bir uygulama olarak başlatılan bu tasnif sistemi, Reisülküttap Ragıp Efendi’nin girişimleri sonucu ortaya çıkmıştır.¹² Bu sistem, meselelerle ilgili geriye dönük olarak verilen kararların taranmasını ve takibini kolaylaştırmaktadır. Nitekim tekrarlanan sorunlara daha hızlı çözüm bulunabilmiştir. Ayrıca soruna getirilen çözümün seri bir şekilde ilgili yerlere ulaşmasını sağlamış ve bu sayede bürokratik işlemlerden kaynaklanan gecikme sürelerinin önüne geçilmiştir.¹³

6 Kütükoğlu, “Mühimme Defteri”, 519.

7 Necati Aktaş, “Atik Şikâyet Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 4, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 68.

8 Feridun Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyud-u Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sayı. 5 (2005): 111.

9 Murat Alanoğlu, “Taşranın Divan-ı Hümayun’da Yankılanan Sesi: Atik Şikâyet Defterlerine Göre Diyarbakir Eyaleti’nde Sosyo-Ekonomik Kriz ve Etkileri (1650-1700)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35, 1 (2020): 3-6.

10 Ramazan Günay, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı. 17 (2013): 13-16.

11 Aktaş, “Atik Şikâyet Defteri”, 68.

12 Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri”, 125.

13 Nahide Şimşir, “Ahkâm Defterleri’nin Tarihî Kıymeti ve 107 No’lu Ahkâm Defteri’ndeki İzmir İle İlgili Hükümler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9, 1 (1994): 360-361.

Ahkâm Defterleri, halkın şikâyet ve sorunlarını çözüme kavuşturmak ve adaleti tesis etmek için düzenlenen önemli defterlerdir. Her defter ait olduğu eyaletin sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koymaktadır. Bu defterler, halkın birbiriyle veya idarecilerle yaşadığı sorunları ve sorunlara getirilen çözüm önerilerini yansıtmaktadır. Ayrıca Osmanlı ülkesinde şikâyet hakkının özgürce kullanıldığını yansıtan divan kayıtları özelliğine de sahiptir. Devletin bir hukuk devleti olduğunu, zayıfın güçlü karşısında korunduğunu, haksızlığın ve şikâyetin cevapsız bırakılmadığını ve hukukun icrasında etnik ayrımcılığın yapılmadığını göstermektedir.¹⁴ Devletin idari konularına dair önemli bilgiler içeren Ahkâm Defterleri ile ilgili Suraiya Faroghi, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir isimli eserinde geç dönemlere ait bu defterlerin çok az araştırmacı tarafından incelenmiş olduğunu ve bunların keşfedilmemiş hazineler olduğunu ifade etmiştir.¹⁵

2. Literatür

Ahkâm defterleri, Osmanlı arşiv belgeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Divan-ı Hümayun'da alınan kararların kaydedildiği bu defterler, özellikle yerelde çözülemeyen veya adaletsiz bulunan şikâyetler üzerine verilen hükümleri ihtiva etmektedir. Bu yönüyle, Osmanlı hukuk ve yönetim sistemine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Son yıllarda yapılan akademik çalışmalar, bu defterleri hem içerik hem de yöntem açısından kapsamlı biçimde incelemiştir.

Osmanlı şikâyet mekanizması üzerine yapılan ilk akademik çalışmalar, bu sistemin işleyişini anlamaya yönelik önemli katkılar sunmuştur. Coşkun Üçok, mühimme, kalebind ve şikâyet defterlerinden verdiği örneklerle halkın merkezi otoriteye doğrudan başvurarak adalet arayışını ortaya koymuştur.¹⁶ H. Georg Majer ise 1675 tarihli bir şikâyet defterinin tıpkıbasımını yayımlamış, bu belgeleri mühimme defterleriyle karşılaştırarak arşivsel yapı ve içerik açısından değerlendirmiştir.¹⁷ Halil İncalcık, şikâyet dilekçeleri üzerinden yaptığı analizle, bireylerin devletle kurduğu hukuki ilişkiyi ve adalet arayışını incelemiştir.¹⁸ Feridun Emecen, Divân-ı Hümayun'da tutulan defter serilerinin şekil ve içerik özelliklerini ele alarak ahkâm defterlerinin yapısal yönlerine dikkat çekmiştir.¹⁹ Yine Murat Tuğluca, şikâyet hakkının İslam hukukundaki kökenlerini ve Osmanlı'daki tarihsel gelişimini incelemiş; şikâyet defterlerinde yer alan konuları adli yargı, savaş, vergi ve vakıf gibi başlıklar altında sınıflandırarak merkezin yaklaşımını detaylı biçimde analiz etmiştir.²⁰ Buket Çelik de, XVIII. yüzyılda Sivas eyaletine ait ahkâm defterlerini inceleyerek halkın

14 Said Öztürk, "Sosyo-Ekonomik Tarih Kaynağı Olarak Ahkâm Defterleri", Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç içinde, ed. Kemal Çiçek, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları), 621-622.

15 Suraiya Faroghi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, çev. Zeynep Altok, 2. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 51.

16 Coşkun Üçok, "Türk Hukuk Tarihi Bakımından Devlet Arşivlerinden İstifade İmkânları". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8, 1 (1951).

17 Hans Georg Majer, *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden Vom Jahre 1675*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1984).

18 Halil İncalcık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hal ve 'Arz-ı Mahzar'lar", *Osmanlı Araştırmaları* 7-8, 7-8 (1988).

19 Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanı'nın Ana Defter Serileri: Ahkâm-I Mirî, Ahkâm-I Kuyûd-I Mühimme ve Ahkâm-I Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3, 5 (2005).

20 Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020).

yaşadığı sorunların merkeze nasıl yansıdığını ortaya koymuştur.²¹

Osmanlı Devleti'nin taşra adalet sistemini anlamada önemli bir kaynak olan ahkâm defterleri, Bosna özelinde de oldukça zengin bir veri sunmaktadır. Bosna eyaletinden Divân-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetler, idari kararlar ve sosyal meseleler bu defterlerde kayıt altına alınmıştır. Son yıllarda yapılan akademik çalışmalar, Bosna ahkâm defterlerinin hem içerik hem de metodolojik açıdan detaylı analizini sunarak literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Bu alandaki ilk akademik çalışma, 2018 yılında Esra Akçay tarafından hazırlanmış ve 1 numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nin ilk 100 sayfasının transkripsiyon ve değerlendirmesini konu almıştır.²² Aynı defterin tamamını ele alan daha kapsamlı bir çalışma ise 2019 yılında E. Yasemin İnbaşı Arı tarafından gerçekleştirilmiştir.²³ Yine 2019 yılında Nihal Altunç, "8 Numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans teziyle serinin başka bir defterini akademik literatüre kazandırmıştır.²⁴ 3 numaralı Bosna Ahkâm Defteri üzerine yapılan bir diğer çalışma ise 2020 yılında Ahmet Keleş tarafından hazırlanmış; bu tezde defterin ilk 100 sayfası transkribe edilerek değerlendirilmiştir.²⁵ Bosna ahkâm defterleri üzerine yapılan en güncel çalışma ise 2022 yılında Esin Kekeç tarafından gerçekleştirilmiş ve 5 numaralı defterin transkripsiyonu ile değerlendirmesini içermiştir.²⁶

3. Yöntem

Bu araştırma, tarihsel belge analizi yöntemiyle yürütülmüştür. Temel veri kaynağını, 1742–1867 yılları arasında düzenlenmiş Bosna eyaletine ait ahkâm defterleri oluşturmaktadır. Defterlerde yer alan hükümler içerik analiziyle incelenmiş; eşkıyalık, gasp, darp, öldürme, hırsızlık ve tecavüz gibi olaylara dair kayıtlar belirli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar doğrultusunda, merkezi otoritenin olaylara yaklaşımı, müdahale biçimleri ve aldığı kararlar değerlendirilmiştir. Belgeler hem nitel hem de nicel veriler sunmakta olup, olayların sıklığı, coğrafi dağılımı ve şikâyetlerin yoğunluğu analiz edilmiştir. Ayrıca, halkın adalet arayışı ve devletin taşradaki otoritesine dair bilgiler de ele alınmıştır. Bu yöntemle, olayların toplumsal yönü ve devletin adalet mekanizmasındaki tepkileri tarihsel bir çerçevede ortaya konmuştur.

-
- 21 Buket Çelik, "Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742–1774)". (Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).
 - 22 Esra Akçay, "1 numaralı Bosna Ahkâm Defterinin transkripsiyon ve incelenmesi (s. 1–100)", (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).
 - 23 E. Yasemin İnbaşı Arı, "1 numaralı (H. 1155–1168 / M. 1742–1755) Bosna Ahkâm Defteri: Değerlendirme ve transkripsiyon", (Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).
 - 24 Nihal Altunç, "8 numaralı Bosna Ahkâm Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).
 - 25 Ahmet Keleş, "3 numaralı Bosna Ahkâm Defteri: Transkripsiyon ve değerlendirme (s. 1–100)", (Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).
 - 26 Esin Kekeç, "V numaralı (H. 1196–1199 / M. 1782–1785) Bosna Ahkâm Defteri: Değerlendirme ve transkripsiyon", (Yüksek Lisans Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022).

4. Tartışma

Osmanlı Devleti'nin taşra adalet sistemini anlamak için ahkâm defterleri oldukça değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu belgeler, yalnızca hukuki kararları değil, aynı zamanda devletin taşradaki otoritesini nasıl sürdürdüğünü, yerel yöneticilerin rollerini ve halkın adalet arayışını da gözler önüne sermektedir. Ahkâm defterlerinde yer alan kayıtlar, merkez-taşra ilişkisini ve devletin toplumsal olaylara verdiği tepkileri tarihsel bağlamda değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu yönüyle defterler, Osmanlı bürokrasisinin işleyişi kadar, halk-devlet etkileşimini de anlamaya katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada, 1742–1867 yılları arasında Bosna eyaletinde meydana gelen asayiş sorunları ahkâm defterleri üzerinden incelenmiştir. Eşkıyalık, darp, yaralama, öldürme, gasp, hırsızlık ve tecavüz gibi olayların nasıl kayda geçirildiği ve devletin bu olaylara nasıl müdahale ettiği ele alınmıştır. Bu kayıtlar, Osmanlı taşrasındaki adalet anlayışını ve yönetim biçimini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Böylece halkın talepleri ile devletin düzeni sağlama çabaları arasındaki ilişki daha açık bir şekilde ortaya konmuştur.

5. Asayiş ve Eşkıyalık

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eşkıyalık faaliyetleri Balkanlar'da etkisini göstermeye başlamıştır. Özellikle Osmanlı devlet otoritesinin zayıf olduğu sınır bölgelerinde bu tür hareketlere daha sık rastlanmaktaydı. Devletin aynı anda hem doğuda hem de batıda savaş halinde bulunması, eşkıya gruplarının ortaya çıkmasında önemli bir etken oldu. Nitekim yüzyılın sonlarına doğru Anadolu topraklarında baş gösteren Celali isyanları bu duruma örnek gösterilebilir. XVII. yüzyılın ortalarına kadar köylere, küçük topluluklara ve büyük yerleşim yerlerine saldıran bu eşkıyalar, ayrıca tüccarları ve kervan yollarını hedef almaktaydı. Hatta şehirleri kuşatarak halkı haraca bağlayacak kadar ileri gitmekteydiler.²⁷ Bu olaylardan yaklaşık iki yüzyıl sonra, Balkanlar'da Dağlı isyanları olarak anılan yeni bir eşkıyalık hareketi ortaya çıktı. 1791 yılında Kırcaali dağlarında başlayan ve çevreye büyük zarar veren bu hareket, kısa sürede başka eşkıyaların da katılımıyla tüm bölgeye yayıldı. Dağlı eşkıyası olarak ün kazanan bu eşkıyalar, zamanla ayanların hizmetine girdi. Buna karşılık ayanların da onları koruyup kollaması, isyanın uzun süre devam etmesinin başlıca nedenlerinden biri oldu. Bu yüzden ayanların ve onlara destek verenlerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte isyan sona erdi. Her iki isyan da kuşkusuz devletin iktisadi, sosyal, idari ve askeri yapısındaki bozulmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı.²⁸

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Balkan eyaletlerinde görülen eşkıyalık türü, Anadolu'daki eşkıyalıktan farklıdır. Anadolu'da bulunan eşkıyalar, genellikle reaya konumundan çıkarak kentli ya da paralı asker konumuna ulaşmayı amaçlamaktaydı. Buna karşın Balkanlar'daki eşkıyalık ise daha çok ganimet peşinde koşan düzensiz savaşçı grupların faaliyetleriyle bağlantılıdır. Özellikle ikinci Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından bu gruplar, geri çekilerek Balkanların iç bölgelerine sığınmış ve burada eşkıyalık yapmaya başlamışlardı.²⁹ Bu süreçte Balkan eyaletleri büyük bir kargaşa,

27 Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2009), 87.

28 Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 1-14.

29 Mehmet Karagöz, "17 Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat*

iktisadi çöküntü ve asayiş sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Şehirlerin güvenliğinden sorumlu birliklerin dağılması, yol güvenliğinin ortadan kalkması ve süregelen savaşlar merkezi yönetimin bu bölgelerdeki kontrolünü zayıflattı. Bu siyasi istikrarsızlık ortamında şehir halkı kendi güvenliğini sağlama yoluna gitti. Zira Bosna halkının, merkezden sürekli para ve asker yardımı talep ettiği, ancak merkezi yönetimin bu talepleri karşılamakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu sebeple halk, güvenliğini kendi imkânlarıyla sağlamaya çalışmaktaydı.³⁰

Zayıflamaya başlayan devletin sınır eyaletlerinden biri olan Bosna'da eşkıyalığın yaygın bir şekilde görülmesinin başlıca sebeplerinden biri, bölgenin stratejik konumudur. Sınır hattına yakınlığı nedeniyle Bosna, özellikle Arnavut ve Karacadağ (Karadağ) kökenli eşkıya gruplarının saldırılarına ve faaliyetlerine açık hale gelmişti. Nitekim Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında Karadağ ve Arnavut asileri arasından bazı gruplar, Avusturya ordularına katılarak Osmanlı'ya karşı savaşmışlardı. Bosna'ya yönelik Avusturya saldırılarını püskürten dönemin valisi Hekimoğlu Ali Paşa, savaş sırasında Karadağlı asilerin çıkardığı isyanı da bastırmayı başarmıştı. Fakat 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, Rusların kışkırtmalarıyla Karadağlılar yeniden isyan etti ve bu süreçte Müslüman köylere saldırılar düzenlediler. Ruslar, sadece bağımsızlık fikirlerini aşlamakla kalmadı, aynı zamanda bu isyancılara her türlü askeri teçhizat ve subay desteği de sağladı. Rusların teşvikiyle başlayan bu isyan ise Bosna valisi Danacı Mehmed Paşa tarafından bastırıldı. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların hamiliğini üstlenen Rusya'nın Karadağ'la ilişkileri, ilerleyen süreçte bozuldu.³¹

Osmanlı belgelerinde "Karacadağ" olarak da zikredilen Karadağ³², XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve vergiye bağlanmıştı. Ancak bu dönemde Karadağ halkı, Osmanlı otoritesine karşı isyan etmeye başladı. Fırsat buldukça itaatten çıkıp eşkıya grupları haline geldikleri için "Karadağ usatı" olarak anıldı. Bu eşkıyalık hareketlerini durdurmak için bölgeye defalarca Osmanlı askeri gönderildi, fakat istenilen sonuç alınamadı.³³ Çünkü Karadağ'ın arızalı coğrafyası ve halkının sert yapısı, Osmanlı'nın bölgede tam anlamıyla hâkimiyet kurmasını zorlaştırmaktaydı. Diğer Balkan toplulukları gibi Karadağlılar da zamanla bağımsızlık arayışına girdi. Sınırlarını genişletme amacıyla Bosna'daki bazı şehirleri ele geçirmeye çalıştılar. Bu yüzden neredeyse her Bosna valisi döneminde Karadağ'la sınır çatışmaları yaşandı. Öte yandan Karadağ'ın Osmanlı topraklarına yakınlığı, asi gruplara önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Nitekim Bosna, Sırbistan ve Arnavutluk'tan kaçan suçlular Karadağ'a sığınmaktaydı, buradan sınırdaki halka ve çevreye zarar vermekteydi.³⁴

Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 16, 2 (2006): 375-376.

30 İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları* 2, 2 (1981): 200-201.

31 Vahit Cemil Urhan, "Karadağ'da Osmanlı Hâkimiyetinin Zayıflaması (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 4, 2 (2015): 125-126.

32 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 5, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 71.

33 Rumeli eyaletine bağlı İskenderiye sancağının bir parçası olan Karadağ, Balkan coğrafyasının batısında Hersek ile İskenderiye sancakları arasında yer almaktadır. Uğur Koca, "Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ve 1768-1769 Karadağ İsyanı", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 12, 2 (2023): 494-495.

34 Zafer Gölen, "1849-1851 Bosna Hersek İsyanı", *Belleten* 66, 242 (2002): 915-916.

Osmanlı Devleti, bu asi topluluğa karşı zaman zaman askeri müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır. Böylece isyancılar üzerine gönderilen askerlerle düzenlenen operasyonda şiddetli çatışmalar yaşanmaktaydı. Söz konusu çatışmalara ilişkin bilgiler, sınır halkının şikâyetlerinin yer aldığı resmi kayıtlarda da mevcuttur. Nitekim 2 numaralı ahkâm defterindeki bir hükümde, Karacadağ isyanını bastırmak için sınıra asker sevk edildiği belirtilmiştir. Bu askerlerle birlikte çatışmalara katılanlar arasında Ostroviçe kalesi sakinlerinden Hasan da vardı. Çatışma sırasında sol ayağından vurularak yaralanan Hasan, dört seneden beri yatağa mahkûm (sâhib-i firâş) halde yaşamaktaydı. Vatanını savunmak uğruna canını ortaya koyan Hasan'ın verdiği bu mücadele, dönemin tarihi kayıtlarında yerini almıştır.³⁵

Bölgenin güvenliğini tehdit eden topluluklardan biri de Arnavutlardı. Nüfus yoğunluğunun fazla olması nedeniyle sık sık isyan ettikleri görülen Arnavutların çevreye verdikleri zararlar dikkat çekicidir. Bölgenin merkeze olan uzaklığı, yaşanan olayların kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca askeri bakımdan zayıf bir durumda bulunan Osmanlı Devleti, Balkanlardaki ayanların asker ihtiyacını karşılamak için Arnavut askerlerini hizmete aldı. Ancak bu askerlerin gördüğü ilgi ve itibar, eşkıyalığın önlenmesini daha da güçleştirdi. Bu duruma müdahale etmek isteyen devlet, Arnavutların kendi memleketleri dışındaki bölgelere, özellikle Balkan ve Dağlı eşkıyasının faaliyet gösterdiği alanlara gitmelerini yasakladı; aksi takdirde hem kendilerinin hem de yakınlarının cezalandırılacağı uyarısında bulundu.³⁶

Bosna eyaleti halkı, savaşın ve ekonomik sıkıntıların getirdiği ağır yükün yanı sıra mütegalibe ayanlar, eşkıyalar ve bazı devlet yöneticilerinin kanun dışı uygulamalarıyla da mücadele etmek zorunda kaldı. Adaletin teminatı olması gereken yöneticilerin, yetkilerini kötüye kullanarak kendi çıkarlarını ön planda tutmaları ve adalet mekanizmasını etkin şekilde işletmemeleri dikkat çekmektedir. Öte yandan zor kullanarak evlere baskın düzenleyen, halkın can ve mal güvenliğini tehdit eden, yağma faaliyetlerine karışan ve bölgenin huzurunu bozan kişi ve grupların da varlığı söz konusudur. Eşkıya ve mütegalibe olarak anılan bu grupların yaptığı baskınlarda şiddet ve zorbalığın yaygın olduğu, konuya ilişkin şikâyetlerin çokluğundan anlaşılmaktadır. Bosna'da halkın güvenliğini tehdit eden faaliyetler arasında darp, yaralama ve öldürme, tecavüz, gasp ve hırsızlık gibi asayişsizliğe sebep olan olaylar önemli yer tutmaktadır. Devlet, bu sorunlara ilgisiz kalmamış, şikâyet edilen kişiler hakkında emirler göndererek müdahale etmiştir. Ancak tüm bu çabalara rağmen inceleme dönemimiz boyunca bu kişilere dair şikâyetler de devam etmiştir.

5.1. Eşkıyalık Olayları

Eşkıya, şaki sözcüğünden türemiş Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlükte “haydut, hırsızlık yapan, fesatçı, haylaz, azgın, habis” olarak tarif edilmektedir.³⁷ Osmanlı kaynaklarında kâtu't-tarîk (yol kesen) ifadesi de kullanılmakla beraber çoğunlukla şaki ve

35 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:2/187-4 (Ağustos 1761).

36 Bahar Özvardarlı, “Rumeli’de Âyânlar ve Dağlı Eşkıyası. Deli Kadri İsyanı”, (Yüksek Lisans Tezi, 2021), 40-41.

37 Gürsoy Şahin, “XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr’da Eşkıyalık Hareketleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, 1, (2003): 75-76.

çoğulu eşkıya ile eşirra, haydut, harami, haramzade ve türedi kelimeleri kullanılmıştır.³⁸ Taşıdığı bu manalardan hareketle eşkıyalık, herhangi bir güç kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak, insanların canına ve malına tecavüz; kamu düzenini ve asayişini bozmak şeklinde tanımlanabilir.³⁹

Eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanların sürekli hareket halinde olması, bölgede etkin olan kişiler tarafından desteklenmeleri ve taraftarlarının sayıca fazla olması gibi sebeplerle bunların üstesinden gelinmesi oldukça güçleşmiştir. Eşkıyalar genelde etraflarına topladıkları kalabalık gruplar ile meskûn yerlere baskınlar düzenleyerek bölgenin huzurunu ve emniyetini tehdit edici eylemlerde bulunmaktaydı. Bölgede bu tür asayişsizliklere karışmış çeşitli grupları görmek mümkündür. Şekavet üzere olan eşkıyalar mensup oldukları toplulukların veya bağlı bulundukları zümrelerin ismiyle anılmışlardır. Bunlar arasında “Arnavud eşkıyası”⁴⁰, “Karacadağ eşkıyası”⁴¹ ve Mostar eşkıyası”⁴² yaygın olarak öne çıkan isimlerdir.

Bosna eyaletinde eşkıyalık ve benzeri olaylarla ismi en fazla anılan kalabalık gruplardan biri Arnavud taifesidir. İnsanlara asılsız suçlar isnat ederek ellerindeki mallara zarar verdikten sonra, bununla da yetinmeyip masum nice insanı katlettikleri belgelere yansımıştır. Kalabalık gruplar halinde gezerek baskın, gasp, yağma ve ırza tasaddi (hetk-i ırz) gibi çeşitli asayişsizlik olayları içerisinde yer almışlardır.⁴³ Özellikle bazı mahalle ve köylere girmeleri yasaklanmış iken Arnavud taifesinin buna uymadığı ve o yerlere giderek halkı rahatsız edecek fiillerde bulunmaları şikâyet konusu olmuştur.⁴⁴ Hatta bölgedeki bu tür faaliyetler o kadar etkili olmuş ki şikâyetlerde gece (leylen) ve gündüz (nehâren) gibi eylemin yaşandığı vakitlere dair bilgilere de yer verilmiştir. Yani eşkıyaların halka verdiği korku ve sıkıntı gece gündüz devam etmiş anlamındadır. Taşlıca kazasından bazı köylüler Divan’a giderek, bir süredir kazalarının eşkıya saldırılarına maruz kaldığını, Arnavut eşkıyalarının gece gündüz kazalarında çeşitli fesat ve şekavete neden olduklarını belirterek, kendilerine yapılan kötülüklerin ortadan kaldırılmasını istemişlerdir.⁴⁵

Bosna’da eşkıyalık hadiselerine sebep olan bir diğer grup da “kefereden” Karacadağ eşkıyalarıdır. Bosna’nın sınır hattındaki kalelere yakın yerlerde meskun olmaları, bölgede eşkıyalık yapmalarını hızlandırmış ve kolaylaştırmaktaydı. Sınırdaki kalelerin ve kaza ahalilerinin ciddi biçimde eşkıya tehdidi ile karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Karacadağ eşkıyalarının bu derece rahat ortam bulmaları, devleti birtakım tedbirler almaya mecbur bırakmıştı. Mesela Trebin hududunda taşkınlıklara sebep olan bu eşkıya güruhunun taciz ve tecavüzlerinden Müslüman bölge ahalisinin ve yolcuların can ve mal güvenliğinin

38 Mücteba İlgürel, “Eşkıya”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 467.

39 Mehmet Ersan, “Anadolu’da Eşkıyalık Hareketlerine Bir Bakış (XI-XIII. Yüzyıl)”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 3: 134.

40 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:5/69-3 (Şubat 1783).

41 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:2/187-4 (Ağustos 1761).

42 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/300-2 (Ocak-Şubat 1797).

43 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/56-1 (Haziran 1786).

44 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/108-1 (Ağustos-Eylül 1745).

45 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/49-1 (Mayıs 1743).

sağlanması amacıyla bölgeye İbrahim Paşazade Süleyman Bey atanmış ve gerekli tedbirleri alması emredilmiştir.⁴⁶

İncelenen dönem içerisinde şikâyet olaylarına karışan bu eşkıya gruplarının yanı sıra bir veya birden fazla kişinin bazı eşkıya çeteleri ile ittifak kurarak yapmış oldukları eşkıyalık olayları da söz konusudur. Bu türden eşkıyalık olaylarının şikâyetle konu olması bölgenin ileri gelenleri, görevlileri ve ahalisinin toplu bir şekilde Divan'a gitmesiyle gerçekleşmiştir. Yaşanan olayların bütün yöre halkının ortak şikâyetine neden olacak kadar artmış olması, bölgede eşkıyalığın ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Örneğin İstolçe kalesi kapudânı Zülfikar, dizdarı Mustafa ve ahalisinin şikâyeti, bu tür bir eşkıyalık olaylarının yaşandığına işaret etmektedir. Bunlar bölgelerinde zorbalıkta aşırıya kaçan Kara Hamza isimli şakiyi şikâyet etmişlerdir.⁴⁷ Durumun vahameti bu eşkıya hakkında yapılan şikâyetlerin belli aralıklarla tekrar edilmesinden anlaşılmaktadır.

Kara Hamza hakkında defterlerde tespit edilen ilk şikâyet 1792 tarihlidir. Söz konusu şikâyet İstolçe kalesi kapudânı Zülfikar tarafından gelmiştir. İstolçe'de oturan ve eşkıyalık eden Kara Hamza hakkında “öteden berü mûkız-ı fitne sâ'i bi'l-fesad ve envâ-ı şekâvetle me'lûf” olduğundan bahsedilmiştir. Şikâyetle kalenin Kara Hamza ve adamları tarafından kuşatıldığı belirtilmiştir. Kuşatılan kalede mahsur kalan Zülfikar kapudân ise kaleden firar edip, Bosna valisi Selim Paşa'ya giderek durumu bildirmiştir. Şikâyetin kaydedildiği 1792 yılından önce de eşkıyalık yaptığı anlaşılan Kara Hamza ve adamları, Bosna divanında Kapudân Zülfikar ile yüzleştirilmişlerdir. Aralarında uzlaşma sağlandıktan sonra bu konuda kendilerine hüccet verilmiştir.⁴⁸

Eşkıyaların ıslah edilmelerine karşı gösterilen bu müsamaha cesaretlerini daha da arttırmaktaydı. Zira 1796 tarihli kayda göre Kara Hamza yanına aldığı üç beş eşkıya ile mahkemeyi basmış, eşya ve malları yağmalamakta, insanları kaleye hapsedmiş ve nice insanı katletmişti. Üstelik Mostar eşkıyasına mensup kişilerin de bunlara katılmasıyla sayıları gittikçe artmıştır. Söz konusu eşkıyaların taraftarlarının artmasıyla ve bunlardan aldıkları destekle zapt edilmeleri artık oldukça güç idi. Eşkıyaların sebep oldukları bu zararların ortadan kaldırılması için emr-i şerif çıkarılmış olsa da eşkıyalığın önüne geçmek mümkün olmamıştır.⁴⁹

1797 tarihli hükümde ise, Kara Hamza ve yandaşlarının halka verdikleri korku ve sıkıntının dışında başka emellere yönelerek, İstolçe kalesini ele geçirmek için büyük çaplı bir harekete kalkıştıkları görülmektedir. Kalabalık gruplar halinde evlere baskınlar yapmışlardır. Devlet merkezi bu konuda birtakım önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda eşkıyaların tedib edilmeleri için bölgeye bir kapıcıbaşı, yeniçeri ve mübaşir tayin edilmiştir. Tayin olunan mübaşir ile olayın mahallinde kanun çerçevesinde görülmesine ve gasp edilen malların eşkıyalardan tahsil edilmesine karar verilmiştir.⁵⁰

46 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:3/42-1 (Mart 1766).

47 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/300-2 (Ocak-Şubat 1797).

48 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/146-1 (Ekim 1792).

49 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/281-1 (Eylül 1796).

50 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/296-2 [Ocak-Şubat 1797].

Bunlardan başka mütegalib ve cebâbire olarak tabir edilen kişilerin de bölgede yaygın faaliyetleri olmuştur. Sözlükte “zorba güruhu, derebeyleri” gibi anlamlara gelen mütegalib tabirini⁵¹ bir nevi eşkıyalık olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak mütegalibeyi tamamen eşkıya ile eşdeğer tutmak yanlış olur. Haklarında yapılan şikâyetler doğrultusunda bölgede eşkıyalığa benzer davranışlar sergiledikleri söylenebilir. Bazı hadiselerde mütegalibelerin “garaz-ı dünyeviye ve hasedlerini icrâ” kastıyla sataşma niyetinde olduklarından böyle davrandıkları belirtilmiştir.⁵² Ayrıca mütegalibeler, bölgelerinde bulunan eşkıyalarla çok yakın ilişkiler içinde bulunmuş ve yanlarına eşkıya toplayabilmişlerdir.⁵³ Topladıkları eşkıyalar ile halkın paralarını, yiyecek ve içeceklerini almaktan başka, halk üzerinde baskı ve hâkimiyet kurmaya çalıştıkları için sürekli şikâyet edilmişlerdir.⁵⁴ İncelenen dönem boyunca eyaletin her tarafından merkeze benzer şikâyetlerin yollandığı görülmektedir. Şikâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla eşkıyadan pek farkı olmayan, sayıları ve etkileri giderek artan mütegalibeler her türlü asayişsizlik olayları içerisinde yer almışlardır.⁵⁵ Bütün bu olaylar içerisinde kalan ve birçok yönden zarar gören halkın göç etmesine sebep olmuşlardır.⁵⁶

Merkezden uzak Bosna’da, bir taraftan eşkıyalarla mücadele edilirken diğer taraftan eşkıyalar ile birlikte hareket ederek görevlerini suistimal eden ehl-i örf sınıfına mensup kişilerle uğraşmıştır. Ehl-i örf mensuplarının devlet emirlerini ve mahkeme kararlarını uygulamak, asayiş ve emniyeti sağlamak gibi birçok alanda görevleri bulunmaktadır.⁵⁷ Ancak sahip oldukları bu görev çeşitliliği bazı şikâyetleri beraberinde getirmiştir. Eşkıyalık olaylarında ehl-i örfün başına buyruk hareketleri, usulsüz davranışları ve bazen de yardımı nedeniyle eşkıyalığın önüne geçilememiştir. Eşkıyalık benzeri faaliyetlerde bulunduğu yönünde haklarında şikâyet gelenler arasında kapudan⁵⁸ ve yeniçeriler yer almaktadır.⁵⁹ Şikâyetlerde bu görevlerde bulunanların bir kısmı, doğrudan ya da dolaylı olarak eşkıyalık fiillerine karıştıkları iddia edilmiştir. Hatta bazıları, sonu ölüme varan eylemlere teşebbüs ettikleri belirtilmiştir.⁶⁰

51 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015), 1055.

52 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/6-5 (Temmuz-Ağustos 1778).

53 Podgoriça kal’asının cebeciyân yerli ağası olan Mahmud zîde kadruhû gelub Podgoriça kasabası sakinlerinden mütegalib ve cebâbireden Osman Beşe dimekle ma’rûf kimesnenin bin yüz doksan senesinde başına cem’ eylediği eşkıya ile kal’a-i mezbûre üzerine hücum bunun ve karındaşının ve karındaşı oğullarının ve emmizâdesinin emvâl ve eşyaları yağma ve gâret ve emlâkları tagallüben zabt eylediğinden ... BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/12-4 (Ağustos 1778).

54 Öteden beri zorbalıklarıyla tanınan Mehmed, Ali, Ömer ve Zolta Hüseyin isimli mütegalibeler Ehlune, Dumna, Bakıyye-i İmoçka ve Glamoç kazalarına gelmişlerdir. Geldikleri kazalarda darp, adam yaralama ve gasp olaylarına karışan mütegalibeler, bu eylemleri birkaç eşkıya ile işbirliği yaparak gerçekleştirmişlerdir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/78-2 (Nisan 1744).

55 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:2/51-3 (Haziran 1758).

56 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/152-4 (Nisan 1781).

57 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, 3. bs, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2017), 104.

58 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/45-2 (Nisan 1779).

59 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/265-1 (Mart-Nisan 1754).

60 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/79-1 (Mart-Nisan 1787).

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Bosna topraklarına yerleşen yeniçerilerin bazıları köylerde yaşamış, büyük bir bölümü de Saraybosna’da kalmayı tercih etmiştir. Ücretlerinde yaşanan aksaklıklar sebebiyle farklı işlere yönelmek zorunda kalan yeniçeriler zamanla üç büyük şehir olan Saraybosna, Mostar ve Travnik’te önemli bir siyasi unsur haline gelmişlerdir.⁶¹ Bölgeye yerleşen bazı yeniçeriler, şekavet üzere olanları yakalayıp eşkıyalığı önlemek yerine onlarla birlikte hareket ederek eşkıyalığın daha da yaygınlaşmasında rol oynamışlardır. Bu durum eşkıyanın sebep olduğu korku ve endişenin yanında, reaya üzerinde fazladan bir yük ve sıkıntı oluşturmıştır. Zira Mostar’da yeniçeri oldukları belirtilen Salih ve Kara Ali isimli şakilerin, yanlarına aldıkları dört beş eşkıya ile ev basma, adam öldürme ve mala zarar verme gibi birtakım suçlar işledikleri belirtilmiştir. Suçluların cezalandırılmaları istenince şakilerin bir yolunu bularak firar ettikleri görülmektedir. Ceza almaktan kurtulmuş olsalar da görüldükleri yerde cezalarının tatbik edilmesine dair emirler gönderilmiştir.⁶²

Bosna Eyaleti sınırları içinde meydana gelen eşkıyalık hareketlerinin engellenmesi için devlet tarafından birtakım önlemler alınmıştır. Eşkıyalık yapan ya da eşkıyalara yardım ve yataklık ettiği anlaşılan kişi veya grupların kontrolü için bölgeye bazı görevliler tayin edilmiştir. Buna rağmen eşkıyaların bölgede eski alışkanlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Eşkıyalık ile ilgili davaların büyük bir bölümü tekrar mahalline havale edilmiştir.⁶³ Mahallindeki görevlilerden davanın etraflıca incelenmesi ve olay hakkında bilgisi olan kişilere başvurulması istenmiştir. İncemeler neticesinde olayın doğruluğu tespit edilir ise eşkıyaların tedip ve *gûşmâl*⁶⁴ edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁵ Ayrıca mahallinde incelenmesi istenen eşkıyalık davaları hakkında gerekli tahkikatın yapılması için bölgeye mübaşirler de gönderilmiştir. Mübaşirlerden eşkıyaların sebep oldukları zararın tespit edilerek deftere kaydetmeleri istenmiştir.⁶⁶ Bunun yanında mübaşirlerin, eşkıyalık olaylarına karışmış suçluları tespit etmek amacıyla teftişlerde bulundukları görülmektedir. Suçun şer‘an sabit yani faillerin suçu işlemiş olduğu kesinleştikten sonra cezaları tertip edilmiştir.⁶⁷ Ancak hükümlerde eşkıyalık suçunu işleyen kişilere ne tür ceza verildiği açıkça ifade edilmemiştir. Çok az sayıdaki hükümde suçun işlendiği sabit ise mübaşir marifetiyle suçluların yakalanıp hapsedilmeleri gerektiği belirtilmiştir.⁶⁸

5.2. Darp, Yaralama ve Öldürme Olayları

İncelenen dönem içerisinde birçok darp ve öldürme olayı yaşanmıştır. Bu tür olaylar, daha çok eşkıyalık hareketleri sırasında gerçekleşmiştir. Ancak işlenen bu suçlar sadece eşkıyalığa bağlı değil, aynı zamanda insanların kendi aralarında olan husumetler sebebiyle de yapılmıştır. Belgelerden darp ve öldürme fiilini işleyenlerin ve bu şiddete maruz kalanların kim oldukları öğrenilmektedir. Fakat suçlulara ne tür ceza verildiği hakkında

-
- 61 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I (18. ve 19. Yüzyıllar)*, çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı ve Haşim Koç, 3. bs, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 97.
- 62 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/104-1 (Şubat-Mart 1788).
- 63 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/34-3 (Ocak 1779).
- 64 Gûşmâl kelimesi kulak bükme, terbiye, te’dib anlamlarına gelmektedir. Sami, *Kâmûs-ı Türki*, 993.
- 65 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:3/73-1 (Kasım 1766).
- 66 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/281-3 (Haziran 1755).
- 67 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:5/69-3 (Şubat 1783).
- 68 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:3/177-3 (Şubat 1775).

bilgi verilmediğinden bu konuda çıkarımlar yapmak mümkün olmamaktadır. Ayrıca bazı belgelerde darp olayının sebebi belirtilmemektedir. Zira şikâyetle bulunanlar, genellikle şikâyetçi oldukları kişiler tarafından haksız yere (bî-gayr-i hakkın) darp edildiklerini dile getirmişlerdir.

Katl (cinayet), darp, yaralama gibi suçlar, şahısların hayatına ve vücut bütünlüğüne yönelik işlenen suçlardır. Bu suçlar öldürme ve yaralama şeklinde ikiye ayrılmıştır. Öldürme suçları; kasten adam öldürme (amden), kastın aşılması (şibhü'l- amd) ve kasıt olmadan yani taksirle adam öldürme (hataen katl) şeklinde tasnif edilmiştir. Yaralama suçları da yine kişinin iradesine göre kasten yaralama, kasıt benzeri yaralama ve bir hata sonucu yaralama olarak sınıflandırılmıştır.⁶⁹

Darp fiilinden sonra meydana gelen yaralanmaya cerh⁷⁰, yaralanan kimseye mecruh denilmiştir.⁷¹ Darp ve öldürme olaylarına dair hükümlerde alet-i cariha olarak tabir edilen suç aletlerine de yer verilmiştir. Olaylar genel olarak kesici, delici ve yaralayıcı aletler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kullanılan bu suç aletlerinin tüfek, bıçak, taş, kılıç, topuz, hançer, piştov (tabanca) ve kurşun olduğu tespit edilmiştir. Öldürme eyleminde ateşli silahlar yani tüfek ve tabanca, yaralama eyleminde ise bıçak ve taş sıklıkla kullanılmıştır. Keza makrama⁷² kullanmak suretiyle boğarak gerçekleştirilen öldürme olayı da yaşanmıştır.⁷³ Bazen suçun hangi aletle işlendiği belirtilmemiştir. İsimleri belirtilmemiş aletler için *alet-i harb*⁷⁴ veya *alet ile darb*⁷⁵ gibi ibareler kullanılmıştır.

Cinayet ve darp olayları iki kişi arasında gerçekleşebildiği gibi birden fazla kişinin hatta bir yerin ahalisinin bile anlaşmalı olarak karıştığı olaylar da mevcuttur. Ayrıca devlet adamlarının da bu olaylara karıştığı görülmektedir.⁷⁶ Yine kayıtlarda aile içi şiddetin izine rastlanmaktadır. Yaşanan bu şiddetin darp, yaralama ve öldürme gibi vakalara kadar vardığı ortaya çıkmaktadır. Şiddetin sebebi bilinmese de olayların aile fertleri arasındaki husumet ve intikam fikirleriyle meydana geldiği söylenebilir.⁷⁷ Cinayet suçlarına karışanlar büyük oranda erkekler olmuştur. Kadınların işledikleri suçlar erkeklere göre oran itibarıyla oldukça azdır. Kadınların hem fail hem de mağdur olarak yer aldığı hadiseler vardır. Mesela Foça kazasından Rukiye isimli kişi aynı kazadan Ahmed'in eşi Zeynep hatunu öldürmüştür.⁷⁸

Cinayet ve yaralanma olayları sonrasında yapılan durum tespiti keşifle gerçekleşmiştir. Keşif, yaşanan hadisenin ayrıntılarını ortaya çıkarmak amacıyla olay mahallinde ya da kimse üzerinde yapılan incelemedir. Keşif olayı kadı ve naibi ya da diğer yardımcıları

69 Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları 2004), 28-79.

70 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/88-1 (Ekim-Kasım 1744).

71 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/106-3 (Ocak 1780).

72 Makrama, kenarı işlemeli başörtüsü, işlemeli destmal, havlu anlamlarına gelmektedir. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt 2, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 393.

73 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/274-3 (Kasım 1754).

74 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/149-1 (Ekim 1792).

75 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:3/20-3 (Temmuz 1765).

76 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:2/180-1, (Haziran 1761).

77 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/284-1 (Temmuz 1755).

78 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/349-3 (Temmuz 1798).

tarafından yapılmıştır.⁷⁹ Keşifler neticesinde olayın ne zaman, nerede ve nasıl vukua geldiği, vücudun hangi uzvunun zarar gördüğü konusunda bilgiler elde edilmiştir. Cinayet suçunun işlendiği 1786 tarihli bir hükümde, İbrahim Kethüda'nın öldürüldüğünden bahsedilmiştir. Maktulün yakınlarının ellerinde cinayetle ilgili keşif hücceti vardır. Bu elim cinayet, 1783 senesinde Çerçiçe Kazası'na bağlı Hayuca köyü mevkiinde vukua geldiği görülmektedir. Kimliği açık olan katil, Foça Kazası'ndan mir-i mirandan Cafer Oğlu Ebubekir'dir. Katil Ebubekir, yanındaki suç aleti olan kurşun ile at üzerinde yolculuk yapan İbrahim'i darb etmiş ve öldürmüştür. İlgili hükümde, Maktul İbrahim'in, "sol memesi altından darb ve cerh" olduğu ifade edilmiştir. Maktulün yakınlarının şikâyeti üzerine davanın Bosna valisi marifetiyle Saraybosna kadısı huzurunda çözüme kavuşturulması emredilmiştir.⁸⁰

Cinayet olayları gerek nedenleri gerekse kullanılan suç aletleri bakımından farklı olsa da bu tür şiddet eylemleri cezasız kalmamıştır. Kasten adam öldürme suçunun cezası suçlunun kısas edilmesi yani katledilmesiyle sonuçlanır. Kısasın icra edilebilmesi, varislerin kısas talebinde bulunmalarına bağlıdır. Varisler, kısas talep etmeyip diyete razı olmaları durumunda, kısas uygulamasından vazgeçilir.⁸¹ Diyet, İslam hukukunda bir kişinin haksız şekilde öldürülmesi, yaralanması ya da sakat bırakılması durumunda ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal veya parayı ifade etmektedir.⁸² Darbeden sonra öldürülen kişinin diyeti yakınları tarafından katilinden talep edildiği görülmektedir. Ancak talep edilen diyet miktarı bilinmemektedir.⁸³ İncelenen dönemde kısasın tatbik edildiği herhangi bir vakaya rastlanılmamış olsa da öldürülen yakını için kısas talebinde bulunanlar çıkmıştır.⁸⁴

Öte yandan kendi hataları sebebiyle ölen kişiler olmuştur. Bu kişiler kendi kendini yaralamış ve bu yaradan dolayı ölmüşlerse diyet gerekmemiştir.⁸⁵ Buna rağmen kendi hatalarıyla ölenler için görevlilerin bölge halkından zorla diyet almak istemeleri şikâyet konusuna olmuştur. Prepol kazasına bağlı Kolaşın kalesi ahalileri, kendilerine isnat edilen suçların üzerlerine sabit olduğu kesinleşmiş değil iken, ehl-i örfün "karyelerinizden bazı kimesneler damdan uçub ağaçdan düşüb ve üzerlerine duvar yıkılıb bunun emsali kendü sun'u ile helak olmuştur" diyerek kendilerinden öşr-i diyet talep etmelerinden yakınmışlardır.⁸⁶ Saray'da

79 Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*, (İstanbul: Eren Yayınları, 2004), 91-92.

80 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/58-1 (Haziran 1786).

81 Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 16. bs, (İstanbul: Beta Yayınları, 2019), 197.

82 Ali Bardakoğlu, "Diyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 473.

83 Mostar'a bağlı Malkobeg köyünden Şanto oğlu Ömer isimli bir şahıs, 1763'te arkadaşı Katre adında bir gayrimüslimi evine davet etmiş ve burada bir alet ile yaralayarak öldürmüştür. Maktulün üzerindeki 50 kuruş akçesini gasp ettikten sonra cesedini evinin kapısının önüne bırakmıştır. Maktulün babası Boşko, katledilen oğlunun diyetini talep etmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:3/20-3 (Temmuz 1765).

84 Rumili Kuzatından Mahmud Efendi ve Ömer Sipahi ibn İbrahim Kethüda, 1783 senesinde öldürülen yakını İbrahim Kethüda bin Mahmud için kısas talebinde bulunmuşlardır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:5/117-2 (Eylül 1784).

85 Mehmet Ertuğrul Düздаğ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972), 156.

86 Bu hususta kendi hatası (kendü sun'u) ile attan, ağaçtan, merkepten veya damdan düşüp ölenler, yıldırım çarpıp veya dağda yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanıp ölenler, suda boğulup ve ateşte yanarak ölenler veya duvar yıkılıp altında kalarak ölenler için, öşr-i diyet alınmasının yasak olduğu belirtilmiştir. (BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/32-2 [Ocak-Şubat 1743]; kazaen ölümlerde tatbik edilen kanundan bahseden

Şeyh Ferruh mahallesinde yaşayan Molla Salih de buna benzer bir haksızlığa uğramıştır. 1754 tarihli bir kayda göre bunun hizmetkârı Muharrem isimli kişi, tüfenk doldururken yanlışlıkla kendini vurmuş ve hayatını kaybetmiştir. Maktulün yakınları Molla Salih'e "bizim murisimizi sen katl eyledin" şeklinde aleyhine katl suçu isnat ederek müdahalede bulunmuşlardır. Daha önce divan kanalıyla davanın çözülmesine ve müdahalenin önlenmesine dair sonuç çıkmış olsa da⁸⁷ bunların taşkınlıklarından vazgeçemedikleri 1756 tarihli başka bir hükümden anlaşılmaktadır. Burada da önceki belgede yapılan suçlamanın tekrar edildiği ve Molla Salih'in aynı kişiler tarafından tacize uğradığı görülmektedir.⁸⁸

Darp ve yaralama ile ilgili belgelerde, darp edilen kişinin olay esnasındaki vaziyeti anlatılırken genellikle "kendü halinde ırzıyla mukayyed ve hilaf-ı şer'-i şerif kimesneye vaz' u ta'addisi olmayub" ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerden darp edilmiş veya darp sonrası yaralanmış şahsın, yapılan saldırıyla herhangi bir ilgisinin olmadığı izlenimini edinmek mümkündür. Yani bu ifadeler doğrultusunda, darp edilen kişi bir suç işlemiş değildir.⁸⁹ Cinayet olaylarında da bu ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu kalıp ifadelerinin kullanıldığı olaylarda genel olarak saldırgan ile katledilmiş kişi arasında herhangi bir diyalog geçmeden doğrudan cinayet olayı anlatılmıştır. Bu durumda saldırıya maruz kalan şahsın tamamen suçsuz ve mağdur edildiği çıkarımı yapılabilir. Dolayısıyla saldırıda bulunan kişilerin de sebepsiz yere cinayet ve darp gibi suçları işledikleri düşünülebilir.⁹⁰ Fakat insanlar arasındaki bu tür husumetlerin aniden ortaya çıkması pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim bazı belgelerde darp ve cinayetten önce iki taraf arasında meydana gelen problemten bahsedilmiştir. Daha önce taraflar arasında ortaya çıkan problem, bu tür husumetlerin yaşanmasına sebep olduğu söylenebilir.⁹¹

Divan'a yansıyan cinayet davalarında farklı hadiselerin cereyan ettiği ilginç örneklerle rastlanılmıştır. Bu örnekler arasında dikkat çeken olaylardan biri, 1754 tarihli bir hükümden suçlarını itiraf eden kiralık katiller ile ilgilidir. Bosna'nın eski valilerinden Abdi Paşa'nın mühürdar yardımcılığını yapan Molla Mehmed Ağa, Eğriboz Adası'na yolculuk yaparken, Yeni Varoş kasabasına vardığında, kendisine bölgenin ahalisi tarafından Marko ve Bogin isimli iki klavuz verilmiştir. Ancak bu iki klavuz yolculuk sırasında Mehmed'i Halnovik köyüne yakın bir yerde boğarak öldürmüşlerdir. Olayın şu ana dek olan kısmı olağan bir izlenim vermektedir. Ancak tuhaf olan taraf Mehmed'in katillerinin olayın sebebi ile ilgili verdikleri bilgidir. Bunlar suçlamayı kabul etmişler fakat suçu para karşılığında işlediklerini itiraf etmişlerdir. Mehmed'i öldürmeleri karşılığında Tomas isimli zimmiden 15 kuruş aldıkları ortaya çıkmıştır. Böylelikle Mehmed'i kasıtlı bir şekilde sarhoş ederek öldürmüşlerdir.⁹² Davanın İstari Eflak Kadısı Mevlana Mustafa tarafından mahallinde

başka bir hüküm örneği için bkz. BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:7/116-3 (Aralık 1801).

87 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:1/271-3 (Ağustos 1754).

88 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:2/27-1 (Kasım 1756).

89 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:4/106-3 (Ocak 1780); Örnek kullanımlar için bkz. BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:6/ 90-4 (Ekim 1787); BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:7/53-3 (Haziran-Temmuz 1800).

90 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:6/333-1 (Kasım 1797).

91 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:6/65-4 (Ocak 1786).

92 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:1/274-3 (Kasım 1754); E. Yasemin İnbaşı Arı, "I Numaralı (H. 1155-1168/M. 1742-1755) Bosna Ahkâm Defteri Değerlendirme ve Transkripsiyon" (Yüksek Lisans Tezi, 2019), 39-40.

görülmesi ve varılan neticenin Divan’a arz edilmesi istenmiştir. Merkezin bilgi talebi üzerine İstari Eflak kadısı tarafından olayın neticesi, 4 Mart 1755 tarihli bir derkenar ile şu şekilde iletilmiştir:

“Mezbûr Mehmed’i makreme ile boğduk deyu ikrâr eden iki nefer kulağuz zimmîlerin sâbıkâ Bosna vâlisi Köprülüzâde vezîr-i mükerrem sa’adetlî el-hac Ahmed Paşa hazretlerinin buyruldusuyla cezâları tertîb olunduğu haber verilmekle maktûl-i mezbûr Mehmed’in dem ve diyetine müte’allik da’vâdan Tomas zimmînin ve ahâlinin zimmetleri ibrâ olunduğunu nâtık İstari Eflak kadısının vârid olan ‘arzı hıfz olunub sâdır olan fermân-ı ‘ali mücebince şerh verilmiştir”⁹³

Yukarıda belirttiğimiz kayıttan suçun faillerine cezalarının verildiği görülmektedir. Akabinde Mehmed’in dem ve diyetiyle ilgili davanın suçu azmettiren Tomas’dan ve ahaliden zimmetleri ibra olmasıyla nihayete erdiği ifade edilmiştir. İlgili derkenarda dikkat çeken bir başka husus da birden fazla kişinin anlaşmalı olarak bu fiili gerçekleştirmiş olmalarıdır. Cinayetin suçluları olan Tomas, Marko ve Bogin isimli şahısların dışında ahalinin de bu suça karıştığı anlaşılmaktadır. Molla Mehmed Ağa’nın, ahalinin nazarında ne türden bir tavır takındığı bilinmemektedir. Ancak sergilediği davranış o kadar tepkilerini çekmiş olmalı ki boğazı sıkılarak öldürülmüştür.

Darp ve yaralama olayları sırasında küfür de edilmiştir. Belgelerde küfür kelimesi yerine “şetm”⁹⁴ veya “şütüm-ı galize”⁹⁵ ifadeleri kullanılmıştır. Üstü kapalı olarak kullanılan bu ifadeler belgelerde aynı şekilde yazılmıştır. Bu nedenle küfürden kastın ne olduğu belirsizdir. Bu tarz davalar, psikolojik şiddet olarak küfre maruz kalan ve darp edilen kişiler tarafından Divan’a yansıtılmıştır. Yenibazar ma‘ Tergovişte kazasında yeniçeri serdengeçti ağalarından Ali isimli şahıs, eşkıya zümresinden olan Boşnak oğlu Canbaz İbrahim’i kendisini dövdüğü ve küfür ettiği gerekçesiyle Divan’a şikâyet etmiştir.⁹⁶ Yine Bakıyye-i İmoçka’nın eski kadısı Mevlana Mehmed, Yayçe kazasında oturan Ammar oğlu Derviş Ali’nin davetine icabet ederek evine gittiğini, ancak burada kendisine uygun olmayan (kelimât-ı na-hemvâr) ifadelerle küfür ve hakaret ettiğini beyan etmiştir.⁹⁷

Darp ve cinayet olayları gayrimüslimler arasında da yaşanmıştır. Ticaret ile uğraşan gayrimüslim tüccarlar, bulundukları bölgenin halkından birinin evinde misafir olarak kaldıkları sırada evdekiler tarafından katledildikleri görülmüştür. 1745 tarihli bir kayda göre Ehlune kazasında misafir olarak konaklayan tüccar taifesinden Çiçekli adında gayrimüslim, evinde kaldığı ismi belirsiz gayrimüslim ve beraberinde bulunan kişiler tarafından katledilmiş, üzerindeki altın ve eşyalara da bunlar tarafından el konulmuştur. Maktulün oğlu Çiçekli Yovan’ın şikâyeti üzerine, gasp edilen altın ve eşyanın iade edilmesine ve

93 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/274-3 (Mart 1755); İnbaşı Arı, “I Numaralı Bosna Ahkâm Defteri”, 983.

94 Şetm, sözlükte aşağılanmış, sövülmüş, horlanmış, küfredilmiş olarak tanımlanmıştır. İsmail Parlatur, *Osmanlı Sözlüğü Türkçesi*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 2006), 1575.

95 Şetm-i Galiz (şütüm-ı galize) edepsizce sövme, sunturlu küfür, ağır demektir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2003), 993.

96 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:6/130-1 (Ağustos-Eylül 1792).

97 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/37-6 (Şubat-Mart 1743).

davanın yerinde neticelendirilmesine karar verilmiştir.⁹⁸

Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan ve zimmet sözleşmesi yaparak İslam devletine tabi olmayı kabul etmiş gayrimüslimlerin hukuka göre sahip oldukları hakları korunmuştur.⁹⁹ Bireysel veya sosyal konularda Divan-ı Hümayun'a müracaat ederek haklarını talep edebilmişlerdir. Darp edildikleri için Divan'a gidebildikleri gibi, olay sırasında öldürülen yakınlarının katillerinden haklarının alınması için de Divan'a başvurabilmişlerdir. Nitekim 1761 tarihli bir kayda göre, Nevesin kazasına bağlı Sivb nahiyesinden İlya Paik isimli gayrimüslim ortağı Murad İle birlikte ticaret için Venedik'e gitmiştir. Malları satıldıktan sonra memleketi Nevesin'e dönerken, Venedik sınırları içinde bulunan İranik mahallesine ulaştığı sırada bazı eşkıyaların saldırısına uğramış ve üzerindeki elli iki Venedik altını yağmalandıktan sonra katledilmiştir. Öldürülen zimminin yakınları durumu Osmanlı mercilerine bildirmiştir. Bunun için divan, Bosna valisine ve Nevesin kadısına hitaben gönderdiği hükümde, İlya Paik'i katleden Venedik sınırında oturan şakiler hakkında ahidname gereğince muamele edilmesi yönünde emir vermiştir. Durumun merkeze bildirilmesiyle birlikte meselenin uluslararası bir boyuta varacak kadar büyümesi iki ülke arasındaki uluslararası antlaşmalardan doğan hukukun devreye girmesine neden olmuştur. Anlaşılan o ki Osmanlı hükümeti, himayesi altındaki gayrimüslim vatandaşının gasp edilen parasını ve cinayeti işleyenlerden kan bedelini tahsile çalışmıştır.¹⁰⁰ Dolayısıyla, gayrimüslimler kasten öldürüldüklerinde, katiller hakkında tahkikatın başlatılmak istenmesinin, söz konusu onların haklarını korumaya yönelik bir tedbir olduğu kanaatine varılabilir.

5.3. Gasp Olayları

Gündelik hayatta sık rastlanan asayiş sorunları içerisinde mal ve para gaspı hayli yekûn tutmaktadır. Gasp, islam hukukunda herhangi bir malın, sahibinin izni olmadan alenen ve zor kullanarak alınması şeklinde tarif edilmektedir.¹⁰¹ Bu bağlamda gizlice değil açıktan ve zorla alınan mal hırsızlık suçu olmaktan çıkıp gasp suçu sayılmaktadır. Gasp edilen malların hırsızlıkta olduğu gibi sahiplerine geri verilmesi hususunda kararlar alınmıştır. Gaspı yapan kişiye verilecek ceza, mahallindeki yerel yöneticilere bırakılmıştır. Ancak gaspçılara uygulanan cezanın caydırıcı nitelikte olmadığı varsayılabilir. Bu durum onların cesaretlerini arttırmış ve gaspçılığın bir meslek haline gelmesine sebep olmuştur. Zira belgelerde gasp işini alışkanlık haline getirmiş kişiler için "adet-i müstemirresi" ifadesi kullanılmıştır.¹⁰²

Gaspla ilgili olaylar, ev basıp eşyaların gasp edilmesi ya da yolda giderken önü

98 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:1/109-4 (Ekim 1745).

99 Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3, 3 (2017): 14.

100 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:2/170-2 (Mayıs 1761); Bu duruma benzer başka şikâyetler de mevcuttur. Lubin kazasından Hacı Ebubekir'in çiftliğini basıp kardeşi Mustafa ile eşi Rahime'yi ve çiftçisi Efto ile eşi Vuyaç isimli zimmileri katlederek evlerindeki eşya ve mallarını gaspeden Venedikli eşkıyalar hakkında ahidname gereğince hareket edilmesine dair emr-i şerif çıkarılmıştır. BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:1/260-5 (Ekim 1753); BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:6/120-1 (Temmuz 1792).

101 M. Akif Aydın, "İslam Hukukunda Gasp", *İslam Tetkikleri Dergisi*, ed. Mahmut Kaya (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1995), 164.

102 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:4/141-2 (Aralık 1780).

kesilerek gaspa uğraması şeklinde gerçekleşmiştir. Baskınla gerçekleşen olaylarda daha çok erzak, hayvan, para, altın, yüzük, küpe gibi kıymetli eşyaların gasp edildiği görülmektedir. Basılan yeri yakma (ihrâk), evdekileri hapsetme, yaralama ve sonu ölümle sonuçlanan gasp olaylarına rastlanılmıştır. Bireysel olarak yaşanmış gasp hadisesi olduğu gibi birden fazla kişinin anlaşmalı hareket ederek köyleri basıp gasp yapıldığı da görülmüştür. Gaspa karışanlar arasında sıradan insanların yanı sıra bölgede nüfus sahibi mütegalibeler de gasp olaylarında bulunmuşlardır.¹⁰³ Bunlardan başka ehl-i örfе dayanarak gasp yapan kimseler de olmuştur. Öyle ki ehl-i örf olarak anılan kişilerin bu tür olaylara karıştığı göze çapmaktadır. Ancak konuyla alakalı bazı şikâyetlere bakıldığında, bu kişilerin doğrudan gasp faaliyetlerinin içinde yer aldıkları söylenemez. Dolayısıyla gaspı yapan kişilere, ehl-i örfün destek verdiğini söylemek daha doğru olacaktır. Nitekim Teşne kazasında ikamet eden Mahmud Ağa ehl-i örfün desteğini alan İsmail Ağa tarafından gaspa uğradığını beyan eden şikâyet kaydı bu duruma örnek gösterilebilir.¹⁰⁴ Buna benzer olaylara kadınların fiili olarak katılması ayrıca dikkat çekici bir durumdur. Bunu da yine ehl-i örfе olan istinatları sayesinde yapışlardır.¹⁰⁵ Alacaklı olduğunu iddia edenlerin müdahaleleri de gaspa konu olmuştur. Böyle bir gasp durumunda gaspçılardan aldıkları paranın iadesi talep edilmiştir.¹⁰⁶

Ticarette uğraşan tüccarların mallarının gasp edilmesi şikâyetе konu olan bir diğer meseledir. Yol kesme şeklinde gerçekleşen ve elindeki malı almaya yönelik yapılan faaliyetler en çok karşılaşılan eşkıyalık hareketlerinden birisidir. Tüccarlar ticaret için çıktıkları yolculukları sırasında eşkıyaların hedefi haline gelmişlerdir. Bunun yanında eşkıyaların saldırılarına da maruz kalmışlardır.¹⁰⁷ Eşkıyalık olayının ardından şikâyetе bulunanlar, genellikle eşkıyalık hadisesi sırasında kendilerine ait yağmalanan eşya ve paralarının geri verilmesini istemişlerdir. Mesela 1170 senesinde Saraybosna kazasında sandığını açarak içindeki 200 altın ve 2 cevahir yüzük ile birlikte bazı temessük ve senetlerini zapt eden haydut Ali, Abdi ve Ahmed isimli şakilerden şikâyetçi olan Derviş Ali, yağmalanan altınlarını ve kıymetli eşyalarını geri alabilmek için Divan’a arzuhal göndermiştir. Derviş Ali durumunu Divan’a arz ettikten sonra, hakkını teslim almak için divandan hüküm talebinde bulunmuştur. Divandan durumun mahallinde halledilmesi

103 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.6/252-2 (Kasım 1795).

104 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:3/190-4 (Nisan 1775).

105 Teşne kazası muzâfâtından Zeniçe kasabası sakinlerinden Hasan Beşe nâm kimesne gelüb bu kendü halinde ‘arzıyla mukayyed hilâf-ı şer’-i şerîf kimesneye vaz’ ve te‘addîsi olmayub ve üzerine şer‘an bir nesne sâbit ve zâhir olmuş değil iken kaza-i mezbur sakinelerinden Havva nâm hatun kendü halinde olmayub bin yüz doksan senesinde hilâf-ı şer’ ve bi-gayrı hakk hevasına tabî ehl-i örfе istinâden yüz gurusunu alub gadr külli eyledikte ve bu bâbda davasına muvâfık şeyhü’l-islamdan fetvâ-i şerîfe verildiğin bildirub fetvâ-i şerîfesi mucebince şer‘le görölüp hilâf-ı şer’ ve bi-gayrı hakk cebren aldığı yüz gurusu alıverilüb ihkâk-ı hakk olunmak babında emr-i şerîf rica eylediğün ecilden mahallinde şer‘le görölme için yazılmıştır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/128-2 (Nisan 1780).

106 Örnek hükümler için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:3/136-3 (Kasım 1768); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:8/3-1 (Şubat 1814).

107 İbrahim adındaki tüccarın ticaret için yolculuk yaptığı esnada Saraybosna’ya beş altı saatlik mesafede bulunan bir yerde, 15-20 eşkıya tarafından yolu kesilmiştir. Yolda önu kesilen tüccar, darp edildikten sonra üzerindeki üç yük çukası ve heybesindeki nakit parası gasp edilmiştir. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:2/233-2 (Mayıs 1763).

yönünde karar çıkmıştır.¹⁰⁸

Gayrimüslimlerin gasp faaliyetlerinde aktif bir şekilde rol aldıkları ve olayın hem mağduru hem de faili oldukları şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Örneğin Çelebibazar kazasında eşkıya taifesiyle birlik olup akşam vaktinden sonra Ahmed'in menzilini basıp mallarını gasp eden Luka ve Yovan isimli gayrimüslimlerin şikâyet edildikleri vakidir.¹⁰⁹ Yine Saraybosna sakinlerinden Mehmed Ağa, Süleyman Ağa ve Hacı Osman Ağa isimli kardeşler ile husumeti olan İsmail oğlu Botoz ve beraberindeki gayrimüslimler, bunların Srebreniçe kazasına bağlı Obrodni köyünde tasarruflarında olan çiftliklerini basarak çiftliklerindeki eşyalarını ve paralarını gasp etmişlerdir.¹¹⁰

5.4. Hırsızlık Olayları

Asayişsizliğe sebep olan sosyal problemlerden biri de hırsızlıktır. Arapçada "sirkat" kelimesiyle ifade edilen hırsızlık, başkasına ait olan bir malın sahibinin rızasına aykırı olarak mülk edinme kastıyla bulunduğu yerden gizlice alınması demektir.¹¹¹ İslam hukukunda bir olayın hırsızlık sayılabilmesi için malın korunan bir mal olması, gizlice alınması, alınan şeyin mal olması, başkasının mülkünde olması, kastın bulunması gibi şartları taşıması gerekmektedir.¹¹²

Toplum nezdinde edebe aykırı bir davranış biçimi olarak görülen hırsızlık faaliyetleri çeşitli kanunlar ve dini hükümler ile daima yasaklanmıştır. Bu tür suçları işleyenler de farklı şekillerde cezalandırılmışlardır. Had cezasını gerektiren suçlardan olan hırsızlığın iki tür cezası bulunmaktadır. Bunlardan biri, çalınan malın tazmini meselesidir. Eğer çalınan mal aynen duruyorsa sahibine iadesi gerekir. Malın aynısı mevcut ise tazmin gerekmez. Bir diğer ceza da el kesmedir. Ancak olay tekrarlanırsa hırsıza vazgeçinceye kadar hapis cezası verilir ki bu uygulama tazir cezasıdır.¹¹³

Belgelerde yapılan hırsızlık fiiline "sırka" denilmiştir. Hırsızlıkla suçlanan kişilere bakıldığında sadece erkeklerin değil kadınların da içinde bulunduğu hırsızlık olayları yaşanmıştır. Hırsızlık suçunu işleyenler aynı bölgeden birileri olabildiği gibi dışarıdan gelen birilerinin de bu suça karıştıkları olmuştur. Bunun yanı sıra aile bireyleri tarafından hırsızlık yapıldığına da şahit olunmuştur. Ayrıca bu suça müslim ve gayrimüslim her iki kesimin dâhil olduğu görülmektedir.

Hırsızlıkla ilgili çok az sayıda şikâyet yapılmıştır. Şikâyetlere yansıdığı kadarıyla suç oranının düşük olduğu söylenebilir. Yapılan şikâyetler genellikle bireysel olup, mallarının ellerinden alınmasıyla ilgilidir. Şikâyetle bulunanların talebi genellikle çalınan eşya veya paranın aynen iade edilmesidir. Divan da yerel yetkililerden bunun sağlanmasını istemiştir.¹¹⁴ Hırsızlara verilen cezanın ne olduğu veya uygulanıp uygulanmadığı hakkında

108 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:2/141-3 (Temmuz-Ağustos 1760).

109 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/55-1 (Mayıs 1779).

110 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/135-2 (Temmuz 1746).

111 Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar*, 232.

112 Rifat Uslu, "İslam Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, 37, (2015): 1052.

113 Uslu, "İslam Hukukunda Suç", 1059.

114 Saraybosna'dan Hacı Hasan 800 kuruşluk eşyasını Taşlıhan sakinlerinden Avram isimli yahudinin

bilgi verilmemiştir. Hatta hırsızların firar etmelerinden dolayı yargılanmaları bile mümkün olmamıştır. Bu durumda çalınan malların sahiplerine teslim edilmesi güç olmuştur. Netice itibariyle hırsızların bulunduğu yerde davanın görülmesi ve *icra-yı hakk* olunması emredilmiştir.¹¹⁵

Hırsızlık haricinde değerlendirilmesi gereken ancak muhtevası bakımından hırsızlığa benzer olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan bir tanesi başkaları tarafından kandırılarak götürülen gulamın iade edilmesine dair şikâyetir. İstanbul'un Cezire mahallesinden Hacı İsmail, kandırılıp götürülen Gürcü asıllı Müslüman genç gulamı Ali'yi alabilmek için Divan'a başvurmuştur. 1159 senesinde bir iş için İstanbul'a gelen Taşlıcalı Gülçavuşoğlu Salih bunun bir miktar parasını ve eşyasını çalmakla birlikte kölesi Ali'yi kandırdıktan sonra yanına alarak gizlice yola koyulmuşlardır. Ancak yolda bunları görenler Hacı İsmail'e haber edince mesele ayyuka çıkmıştır. Gulamının Gülçavuşoğlu Salih'in yanında olduğunu haber alan Hacı İsmail Divan'a başvurarak gulamının ve çalınan eşyalarının iade edilmesini talep etmiştir.¹¹⁶

Aile bireylerinin kendi aralarında da hırsızlık suçu işlenmiştir. Bunu yaparken de bölgeden birileriyle işbirliği içerisinde olmuşlardır. Saraybosna kazasından Melekhane hatun, kazadan Bekir Beşe ve Muhittin Hasan Beşe isimli şahıslarla birlik olup kocası Ali'ye ait 1000 kuruşluk eşyasını çalarak firar etmiştir. Ali'nin şikâyeti üzerine divan tarafından çalınan malların tahsiline karar verilmiştir.¹¹⁷

Hırsızlıkla ilgili şikâyetlerin bir kısmı da çeşitli iddialardan oluşmaktadır. İftira, bir kimseye yalan yanlış suç ve kötülük isnat etmektir.¹¹⁸ Burada hırsızın kim ya da kimler olduğunun ispatlanamaması ve çalıntı malların bulunamaması gibi durumlar etkili olmuştur. Henüz kesinleşmediği halde yalandan iddialarla yapılmış suçlamalar insanın şeref ve haysiyetini zedelemekte, bu durum da onu toplum içerisinde küçük düşürmektedir. Üzerine haksız suç isnat edilen kişi, elinden parası alınarak hapis ve türlü eziyetlere maruz bırakılmıştır. Yenivaroş nahiyesine bağlı Kladniçe köyünden Osman Bazık, bargiri kaybolunca Kostinik köyünden Yovan isimli zimmiyi bargirini kaçırdığı iddiasıyla ve köy zabıtine olan istinadı sebebiyle hapsedmiştir. Bir de zimminin 125 kuruş parasına el koymuştur. Fakat aranan baygiri bir süre sonra başkasının elinde olduğu anlaşılmış ve zimminin olayla bir ilgisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.¹¹⁹

Üst düzey görevlilerin iftira şeklinde bir suçlamaya dayanarak herhangi bir delil olmaksızın kanuna aykırı iş yaptıkları görülmektedir. Suçlu olmayan kimseler *tecrim ve tağrim* (cürüm ile suçlayıp para ödetme) edilerek para cezasına çarptırılmışlardır.

mahzenine emaneten bırakmıştır. Ancak eşyasının mahzenden çalındığını iddia etmiş ve hırsız olarak da handa ikamet eden bazı zimmileri işaret etmiştir. Hacı Hasan, çalınan eşyasının kendisine iade edilmesini divandan talep etmiştir. Divan da davanın mahallinde görülmesi için hüküm yazmıştır. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:2/22-2 (Temmuz 1756).

115 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/266-5 (Mayıs 1754).

116 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/133-2 (Haziran 1746).

117 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:3/150-5 (Eylül-Ekim 1774).

118 Hüseyin Algül, "İslam Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlîlî Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, 1, (2000), 2.

119 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/244-6 (Eylül 1751).

Nitekim Prepol kazasına bağlı Hrasne, Bisteriç, Bessa, Raşova ve Taşova köylerinin ahalileri hak etmedikleri halde haklarında yanlış hüküm veren valilerinden şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyetlerinde köylerinden geçip giden kimselerin yolculukları sırasında hayvanlarının çalınıp ziyan edilmesinden kendilerinin sorumlu tutulduğunu ifade ederek iftiraya uğradıklarını ifade etmişlerdir. Haklarında bu suçu işlediklerine dair kesin bir kanıya varılmadığı halde, iddia edilen mevzu vali tarafından teftiş edilerek onaylanmış ve kendilerine ceza verilerek daima rencide edilmişlerdir. Para cezası ödemek zorunda kalan köylerin ahalileri perişan duruma düştüklerini belirtmişler ve valinin yaptığı işten men edilmesi için hükm-i hümayun rica etmişlerdir.¹²⁰

5.5. Tecavüz Olayları

Osmanlı hukukunda tecavüz suçu, failin ve mağdurun medeni haline göre farklı isimlerle tanımlanmıştır. Genel anlamda tecavüz, *hetk-i ırz* yani ırza geçmek anlamına gelirken; özel anlamda *cebren fi'il-i şenî* demektir. Kelime anlamı olarak kötü, ayıp, utanılacak işler anlamlarına gelen *fi'il-i şenî* kavramı, zina suçunu da ifade etmektedir. Fakat fiilin cebren yani zorla gerçekleşmesi halinde durum tecavüz olarak değerlendirilmiştir. Tecavüze uğrayan genç bir kız için *izale-i bîkr* ifadesi kullanılırken, tecavüze uğrayan erkek için ise *fi'il-i şenî livata* tabiri kullanılmıştır.¹²¹ Tecavüz fiili genelde kadınlara ve nadiren de olsa erkeklere karşı işlenmiştir. Bundan başka genç kız ve erkek çocukların ırzına geçildiğine dair olaylarla da karşılaşmıştır.

Irza geçme olayı, hükümlerde genellikle “*hetk-i ırz*” kelimesi kullanılarak ifade edilmiştir. Hetk-i ırz eylemine eşkıyalar tarafından meskûn yerlere yapılan baskın ve yağmalarda sıkça rastlanmıştır. Baskınlarda tecavüz suçunu işleyen eşkıyaların bu eylemi çoğunlukla zor kullanmak suretiyle yaptıkları anlaşılmaktadır. Kendilerine karşı direnenleri darp edip veya öldürüp evde bulunan kişilerin ırzına kastetmişlerdir. Dolayısıyla hetk-i ırz hadisesi meydana gelen çeşitli mevzularla iç içe geçmiş bir şekilde hükümlere yansımıştır.¹²²

Bazı tecavüz olaylarında böyle bir harekete kalkışanların nefret ve intikam sevdasında oldukları açıklanmıştır. Ancak nefrete ve intikama sebep olan durumdan bahsedilmemiştir. Nitekim Akhisar kazasından Miralay Osmanzade Mustafa Divan’a giderek, Klis sancağı mutasarrıfının buna garazı dünyeviyyesi olduğundan “icra-yı garaz ve ahz-ı intikam” maksadıyla bazı eşkıyaları tahrik edip evini bastıklarını, zevcesi Zeyneb Hatun’u kendi evinde hapsedtikten sonra ırzına geçtiğini söylemiştir. Mustafa, eşinin tecavüze maruz kaldığı durumun sorumlusu olarak kendisine kin ve düşmanlığı olduğunu ileri sürdüğü kişiyi işaret etmiştir. Ancak kinin ve düşmanlığın nedenine değinmemiştir. Yalnızca kişisel ve dünyalık bir mevzudan dolayı kin güdüldüğünü dile getirmiştir. Şikâyetine dayanak olması açısından Şeyhülislam’dan fetva aldığını belirten Mustafa, davasının kanuna uygun şekilde görülmesini talep etmiştir. Divan’dan çıkan netice de bu yönde olmuş ve karar

120 BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:1/115-1 (Ocak 1746).

121 Ercimet Sاریay, “II. Meşrutiyet Döneminde Ankara Vilayeti’nde Asayiş, Suç ve Ceza”, (Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 127-128.

122 Eşkıyaların sebep oldukları olaylara dair birkaç örnek için bkz. BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/45-1 (Mart-Nisan 1779); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/51-1 (Nisan 1779); BOA, A.{DVNSAHK.BN.d.:4/127-2 (Mayıs 1780).

kısımında “fetva-ı şerifesi mucebince şer‘le görölmek” ifadesine yer verilmiştir.¹²³

Ev baskını sırasında tecavüze uğramış genç bir kız için *bikrin izale* (bekâret bozma) tabiri kullanılmıştır. Konuyla alakalı 1750 tarihli bir hükümde belirtildiğine göre, İstar-i Eflak’ta eşkıya ve mütegalibe olarak tanınan Mehmed ve Musa, yine İstar-ı Eflak’tan Sinekli isimli gayrimüslimin evini bastıktan sonra kardeşi Burisa’yı darp edip parasını gasp etmişlerdir. Baskın esnasında bunun bakire kızını da, Nikola isimli zimminin evine götürerek ırzına geçmişlerdir. Bu olayda eşkıyaların askerlik iddiasıyla kendilerine dayanak noktası bulmaya çalışmaları oldukça dikkat çekicidir. Divan, Mehmed ve Musa ile adamlarının yargılanmasını ve ihkak-ı hak olunmasını istemiştir.¹²⁴

Tecavüze uğrayan mağdur taraf sadece kadınlar değil, erkeklerin de benzer olaylarda mağdur taraf olduklarını gösteren örneğe rastlanmıştır.¹²⁵ Saraybosna kazası sakinlerinden Emine Hatun, eşi Çolak Mustafa Efendi’nin henüz sakalı bıyığı çıkmamış genç yaştaki (şabb-ı emred) çocukları evine götürerek tecavüz ettiğini dile getirmiştir. Emine şikâyetinde kocası Mustafa’nın, ırzlarına geçme arzusuyla erkek çocuklarına tecavüz etmeyi alışkanlık haline getirdiğini ve kendisine de şiddet uyguladığını belirterek boşanmak istediğini bildirmiştir. Ancak talep ettiği mehrini alamayınca, eşini Divan’a şikâyet etmiştir. Burada işlenentecavüz suçu şikâyet edilmediğinden meselenin nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir.¹²⁶

6. Sonuç / Öneriler

Osmanlı taşrasında asayiş ve eşkıyalık, geniş bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Bu çalışmada ise konunun tamamını ele almak yerine mekân, zaman ve kaynak açısından belirli sınırlamalar yapılmıştır. İnceleme alanı olarak, birçok sancak ve kazayı içinde barındıran geniş coğrafyasıyla Bosna eyaleti seçilmiş; zaman aralığı ise 1742-1867 yılları arasındaki dönemle sınırlandırılmıştır. Belirlenen döneme ait asayiş olaylarının tespitinde ise Divan-ı Hümayun’da görülen davalar neticesinde oluşan ve literatürde “Bosna Ahkâm defterleri” olarak adlandırılan kayıtlar temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Ahkâm defterleri, bölgede yaşanan asayiş olaylarının merkezi otoriteye nasıl yansıdığını ve merkezin ne tür müdahalelerde bulunduğunu ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Belgelerde yer alan kayıtlar, özellikle eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunluğunu ve bu faaliyetlerin halk üzerindeki etkilerini gözler önüne sermektedir. Arnavut ve Karacadağ kökenli eşkıya gruplarının sınır bölgelerinde gerçekleştirdiği saldırılar, halkın can ve mal güvenliğini ciddi şekilde tehdit etmiş; bu durum, halkın doğrudan Divan-ı Humayun’a başvurarak hak arama yoluna gitmesine sebep olmuştur.

Merkezin gönderdiği emirler, tayin ettiği mübaşirler ve yürüttüğü tahkikatlar adaletin sağlanması açısından önemli girişimler olsa da bazı yerel yöneticilerin eşkıyalarla işbirliği yapmaları veya görevlerini kötüye kullanmaları, güvenlik sorunlarının çözümünü

123 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:4/33-3 (Ocak 1779); Bu konuda Miralay Osmanzade Mustafa’nın aynı tarihte yaptığı başka bir şikâyeteye verilen hükümde de, aynı karar cümlesi yer almıştır. BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:4/33-4 (Ocak 1779).

124 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:1/217-1 (Şubat-Mart 1750).

125 Bu konudaki bazı örnek davalar için bkz. BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:3/6-1 (Ağustos 1765); BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:4/127-2 (Mayıs 1780); BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:4/106-3 (Ocak 1780).

126 BOA, A. {DVNSAHK.BN.d.:1/92-2 (Ocak 1745).

zorlaştırmıştır. Düzeni sağlamakla görevli olan bu yöneticilerin, eşkıyaları desteklemeleri ya da çözüm sürecinde isteksiz davranmaları, belgelerde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu tutumun arkasında yöneticilerin iktisadi çıkarlarını koruma ve yerel nüfuzlarını artırma arzusu yatmaktadır.

Asayiş sorunları arasında darp, yaralama, cinayet, gasp, yağma, hırsızlık, tecavüz gibi halkın temel haklarını tehdit eden eylemler öne çıkmaktadır. Bu tür suçlara karışan kişiler, belgelerde mütegalibe, zaleme, cebabire veya eşirra gibi tabirlerle anılmış; eylemleri ise genellikle zulüm, rencide, gadr ve taaddi şeklinde tanımlanmıştır. Sahip oldukları güç ve destek sayesinde halkın hak ve hukukunu ihlal eden bu kişiler, özellikle toprak, vergi, vakıf, miras ve borç gibi meselelerde baskı kurarak haksız kazanç elde etmeye çalışmışlardır. Sayıca fazla olmaları ve geniş yandaş çevreleri, bu tür eylemleri daha kolay ve yaygın hale getirmiştir.

Sonuç olarak, Bosna Ahkâm defterleri üzerinden yapılan bu inceleme, Osmanlı taşrasında güvenlik sorunlarının sadece askeri değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve idari boyutlara sahip olduğunu göstermektedir. Ahkâm defterleri, bu çok yönlü yapıyı anlamak açısından eşsiz bir kaynak niteliği taşımakta, hem halkın şikâyetlerini hem de merkezin çözüm arayışlarını belgeleyerek, merkez-taşra ilişkilerinin işleyişine dair önemli veriler sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı taşrasında adaletin uygulanma biçimini ve yerel güç dengelerini yakından tanımamıza katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

Bâb-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Bosna Ahkâm Defterleri

BOA, A. {DVNS.AHK.BN.d.1

BOA, A. {DVNS.AHK.BN.d.2

BOA, A. {DVNS.AHK.BN.d.3

BOA, A. {DVNS.AHK.BN.d.4

BOA, A. {DVNS.AHK.BN.d.5

BOA, A. {DVNS.AHK.BN.d.6

BOA, A. {DVNS.AHK.BN.d.7

BOA, A. {DVNS.AHK.BN.d.8

Acvı, Mustafa. *Osmanlı Hukukunda Suçlar Ve Cezalar*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2004.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017

Akman, Mehmet. *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*. İstanbul: Eren Yayınları, 2004.

Aktaş, Necati. “Atık Şikâyet Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 4, 68. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Alanoğlu, Murat. “Taşranın Divân-ı Hümâyûn’da Yankılanan Sesi: Atik Şikâyet Defterlerine Göre Diyarbakir Eyâleti’nde Sosyo-Ekonomik Kriz ve Etkileri (1650-1700)”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35, 1 (2020):1-38. <https://doi.org/10.18513/egetid.769940>

Algül, Hüseyin.. “İslâm Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlîlî Bir Bakış”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2000).

Aydın, M. Akif. “İslam Hukukunda Gasp”. *İslam Tetkikleri Dergisi* 9 (1995): 163-220.

Aydın, Mehmet Aydın. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları, 2019.

Bardakoğlu, Ali. “Diyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 9 473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Can, Ömer Faruk. “Osmanlı Arşiv Kaynakları: Defter Serileri ve Belgeler”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi* içinde, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, 244-245. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2003, 993.

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972.

Emecen, Feridun. M. “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (2005): 107-140.

Ersan, Mehmet. “Anadolu’da Eşkıyalık Hareketlerine Bir Bakış (XI-XIII. Yüzyıl)”. *16. Türk Tarih Kongresi*, 133-144, cilt: 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, çeviren Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Gölen, Zafer. “1849-1851 Bosna Hersek İsyanı”. *BELLETEN* 66, 247 (2002): 905-930. <https://doi.org/10.37879/belleten.2002.905>.

Günay, Ramazan.. “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2013): 9-29.

Güneş, Mehmet.. “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3, 3 (2017): 12-26. <https://doi.org/10.21551/jhf.337027>.

İnbaşı Arı, Emine Yasemin.. “I Numaralı (H. 1155-1168/M. 1742-1755) Bosna Ahkâm Defteri Değerlendirme Ve Transkripsiyon”. Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi 1 (18. Ve 19. yüzyıllar)*, çeviren İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

Karagöz, Mehmet. “17 Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, 2 (2006): 373-402.

Koca, Uğur. “Bosna Valisi Silahdar Mehmed Paşa ve 1768-1769 Karadağ İsyanı”. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 12, 2 (2023): 491-527. <https://doi.org/10.30903/Balkan.1411759>.

Kütükoğlu, Mübahat S.. “Mühimme Defteri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 31, 519-522. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Ortaylı, İlber. “İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları* 2, 2 (1981): 195-202.

Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Öztürk, Said. “Sosyo-Ekonomik Tarih Kaynağı Olarak Ahkâm Defterleri”, ed. Kemal Çiçek. *Pax Otomana Studies Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç İçinde*, 611-639. Haarlem-Ankara: Sota&Yeni Türkiye Yayınları, 2001.

Özvardarlı, Bahar. “Rumeli’de Âyânlar ve Dağlı Eşkıyası Deli Kadri İsyanı”. Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, cilt: 2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2010.

Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türki*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015.

Sarıay. Arcimet. “II. Meşrutiyet Döneminde Ankara Vilayeti’nde Asayiş, Suç ve Ceza”. Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2019.

Şimşir, Nahide.. “Ahkâm Defterleri’nin Tarihî Kıymeti ve 107 No’lu Ahkâm Defteri’ndeki İzmir İle İlgili Hükümler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9, 1 (1994): 357-390.

Urhan, Vahit Cemil. “Karadağ’da Osmanlı Hâkimiyetinin Zayıflaması (17. ve 18. yüzyıllar)”. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 4, 2 (2015): 113-135.

Uslu, Rifat. “İslam Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, 37 (2015): 1049-1063.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı.. *Osmanlı Tarihi*, cilt: 5. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Üner, Mehmet Emin. *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2009.

Yıldırım, Zafer ve Hayırlıoğlu, Nezaket İslam. “Mühimme Defterlerinin Tarih Araştırmaları Açısından Önemi”, 82 Numaralı Mühimme Defteri. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 3, 2 (2019): 205-214.

EXTENDED ABSTRACT

Security issues encountered in the Ottoman Empire's provincial administration, particularly banditry activities concentrated in border regions, were among the significant problems challenging the state's central authority. This study examines the security problems experienced in the province of Bosnia between 1742 and 1867 through documents created as a result of cases heard in the Divan-ı Hümayun (Imperial Council) and referred to in the literature as the "Bosna Ahkâm Defterleri" (Bosnia Ahkâm Registers). The Ahkâm Defterleri are fundamental sources reflecting the functioning of the Ottoman bureaucracy and its understanding of justice, containing complaints submitted by the provincial population to the center and the rulings issued in response to these complaints.

The introduction of the article examines the development of the Ottoman archival system and the historical evolution of ledger types. In particular, the transformation process of the Mühimme and Şikâyet Defterleri (Important Documents and Complaints Ledgers) paved the way for the emergence of the Ahkâm Defterleri (Judgment Ledgers), which were classified according to the eyalet (province) system starting in the 18th century. These registers ensured that complaints from the provinces were systematically recorded, thereby contributing to both the acceleration of bureaucratic procedures and the resolution of recurring problems. Ahkâm Defterleri serve as historical testimonies documenting the people's quest for justice and revealing the state's understanding of law.

The province of Bosnia, due to its location on the Ottoman border, was an area prone to banditry. Attacks by bandit groups of Albanian and Karacadağ origin were particularly evident in raids targeting Muslim villages. These groups sometimes operated under the protection of local notables; the protection afforded to bandits by these notables was instrumental in the spread of banditry. Although the military units and magistrates sent by the state to counter these attacks played a role in suppressing the incidents, the collaboration of local administrators with bandits or their abuse of power complicated the resolution of security issues.

The records in the Ahkâm Defterleri cover not only banditry but also incidents such as assault, battery, murder, robbery, theft, and rape. Individuals involved in such crimes were referred to in the documents as müteğallibe, zaleme, cebabire, or eşirra. Local power centers defined as müteğallibe sought to gain unjust profits by exerting pressure on the people; they particularly put the people in difficult situations regarding issues such as taxes, land, inheritance, and debt. The influence and support these individuals enjoyed was one of the most important factors preventing justice from being served.

Banditry incidents generally occurred in large groups; during raids, actions were taken that threatened the lives, property, and honor of the people. Documents frequently mention complaints about Albanian, Karacadağ, and Mostar bandits. In particular, the repeated complaints about individuals such as Kara Hamza indicate that banditry had become a persistent problem. These individuals stormed courts, imprisoned people, and seized their property, forcing the state to intervene. The state appointed magistrates to deal with such incidents, demanding that they be investigated locally and the perpetrators punished. However, the lack of deterrent penalties made it difficult to prevent banditry.

Assault, battery, and homicide cases stemmed from both banditry and personal feuds. The documents indicate that the assaulted individuals were generally innocent and did not engage in any provocation at the time of the attack. Weapons used in homicide cases included rifles, knives, stones, daggers, and pistols. In some cases, objects used for strangulation, such as ropes, have also been noted. Investigations were conducted in homicide cases; details such as how the incident occurred and which body parts were injured were recorded. Punishments specific to Islamic law, such as retribution and blood money, are mentioned in the documents; however, examples of retribution actually being carried out are limited.

Robbery incidents are another common public safety issue frequently encountered in the documents. Robbery is defined as the act of forcibly and openly taking property; such incidents typically occurred in the form of home invasions or highway robberies. Stolen goods included gold, money, food supplies, and valuables. Among the robbers were members of the ruling class and the local elite; documents clearly indicate that these individuals collaborated with bandits and participated in robbery incidents. Examples of women also participating in robbery incidents demonstrate the complexity of the social structure.

Theft incidents, though not as widespread as robbery, are documented in the records. Theft is defined as secretly taking property without the owner's permission; punishments for this crime included amputation and imprisonment. Most of the people accused of theft in the documents had fled, making it difficult to enforce the penalties. Domestic theft, the involvement of women in theft crimes, and accusations made through slander are among the topics that stand out in the documents. In particular, the complaints of people unjustly punished as a result of slander reveal the problems encountered in the administration of justice.

Rape incidents were defined in documents using expressions such as "hetk-i ırz" and "fiil-i şenî." These crimes generally occurred during bandit raids on homes; the victims included women, young girls, and, rarely, young boys. Incidents of rape were also linked to personal grudges and feelings of revenge; documents indicate that some officials directed bandits to commit such acts. Legal measures taken against rape crimes included complaints supported by fatwas and the appointment of magistrates.

In conclusion, this study based on the Bosnian Ahkâm Defterleri has revealed the multidimensional nature of security issues in the Ottoman provinces. Incidents such as banditry, robbery, assault, murder, theft, and rape were not only considered individual crimes but also cases that threatened social order and challenged the state's justice system. The Ahkâm Defterleri contribute to our understanding of the Ottoman concept of justice and administrative structure in the provinces by documenting how these incidents were reflected to the central authority and what kind of interventions the state undertook. The collaboration of local administrators with bandits, their violation of the rights of the people, and their reluctance to enforce justice made it difficult to resolve security issues in the provinces. This study allows us to examine more closely the central-provincial relations, local power balances, and the functioning of justice in the Ottoman provinces, using the example of Bosnia.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Yüksek Lisans Mezunu

Yasemin Gültekin

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2923-9300>

Adam Mickiewicz University in
Poznan, Faculty of Polish and
Classical Philology, Mediterranean
Studies Department,
email: yasgul@st.amu.edu.pl

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 04/07/2025 28/08/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1735115>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Local Identity and Political Belonging in Ioannina in the 13th–14th Centuries

13.-14. Yüzyıllarda Yanya'da Yerel Kimlik ve Politik Aidiyet

ATIF: GÜLTEKİN, Yasemin, "13.-14. Yüzyıllarda Yanya'da Yerel Kimlik ve Politik Aidiyet", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3 (Eylül 2025), s. (607-623).

CITE: GÜLTEKİN, Yasemin, "Local Identity and Political Belonging in Ioannina in the 13th–14th Centuries", *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (607-623).

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

This study examines the interaction between Romanitas and regional forms of belonging within the historical context of identity construction in the Byzantine Empire, using the example of Ioannina as an analytical framework. The main objective of the research is to reveal the transformation of the institutionalised discourse of Romanitas in Ioannina in a multidimensional manner, particularly in the context of refugee movements in the Epirus region and historical turning points such as the Battle of Achelous in 1359, in line with the Byzantine Empire's integrative policies. Methodologically, contemporary chronicle texts that constitute the dominant historical narratives of the period were evaluated using systematic content analysis methods; the data obtained were contextualised from a historical-comparative analysis perspective. The findings reveal that the conception of Romanitas, reproduced at the intersection of the Orthodox belief system and Hellenophone linguistic identity, shaped the formation of social consciousness not only at the religious and cultural levels, but also through institutional structures and normative legal understanding. In conclusion, this study sheds light on the regional variations of the Byzantine identity paradigm and offers an original historical analysis that re-evaluates the relationship between Romanitas and local identity in the case of Ioannina, thereby proposing a conceptual re-reading that contributes to the Byzantine identity literature in a micro-historical context.

Key Words: Battle of Achelous, Epirus, Ioannina, Patris, Romanitas

Öz

Bu çalışma, Bizans İmparatorluğu'nda kimlik inşasının tarihsel bağlamında Romanitas ile bölgesel aidiyet biçimleri arasındaki etkileşimi, analitik bir çerçeve olarak Yanya örneğini kullanarak incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, özellikle Epir bölgesindeki mülteci hareketleri ve 1359'daki Achelous Muharebesi gibi tarihsel dönüm noktaları bağlamında, Bizans İmparatorluğu'nun bütünleştirici politikaları doğrultusunda, Yanya'da kurumsallaşmış Romanitas söyleminin çok boyutlu bir şekilde dönüşümünü ortaya koymaktır. Metodolojik olarak, dönemin baskın tarihsel anlatılarını oluşturan çağdaş kronik metinler sistematik içerik analizi yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiş; elde edilen veriler tarihsel-karşılaştırmalı analiz perspektifinden bağlamlandırılmıştır. Bulgular, Ortodoks inanç sistemi ile Hellenofon dilsel kimliğinin kesiştiği noktada yeniden üretilen Romanitas anlayışının, yalnızca dini ve kültürel düzeylerde değil, aynı zamanda kurumsal yapılar ve normatif yasal anlayış aracılığıyla da toplumsal bilincin oluşumunu şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, Bizans kimlik paradigmasının bölgesel farklılıklarına ışık tutmakta ve Romanitas ile yerel kimlik arasındaki ilişkiyi Yanya örneğinde yeniden değerlendiren özgün bir tarihsel analiz sunmakta, böylece mikro-tarihsel bağlamda Bizans kimlik literatürüne katkıda bulunacak kavramsal bir yeniden okuma önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Achelous Savaşı, Epirüs, Patris, Romanitas, Yanya

1. Introduction

In recent years, the interaction between local identity construction and political affiliation has become increasingly important in post-Byzantine identity studies. The Epirus/Ioannina region served as a unique laboratory between the 3rd and 14th centuries, both in terms of Byzantine central authority and population movements. During this period, the concept of 'Ioannina identity' evolved beyond a mere geographical definition, beginning to form a new sense of community at the intersection of central and provincial affiliations. The region's strategic location and the population waves that followed the Crusades, local autonomy struggles, and ethnic diversity dynamics are critical to understanding the historical transformation of the concept of Ioannina identity.

While the political and ethnic dimensions of Roman identity are examined separately in the existing literature, the transition processes between local and central identities in the case of Epirus/Ioannina have not been sufficiently studied. In particular, the rupture that began with the collapse of Byzantium after 1204 leaves a gap in our understanding of how the concept of Ioannina identity diverged from Roman identity and the mechanisms through which regional identity gained strength. This gap makes it difficult to comprehensively understand the identity strategies developed by the Ioannina people in response to both internal and external factors.

Contemporary historiography mostly associates local identity phenomena with archaeological or sociological data, while studies based on textual analysis and historical interpretation are limited. In particular, the Chronicle of Ioannina stands out as a fundamental source showing the evolution of Ioannina identity consciousness through the terms used after the Battle of Achelous in 1359. Studies conducted in the modern period have emphasised the role of aristocratic structures and refugee policies in the construction of identity in the region; however, these studies do not fully shed light on the unique dynamics of the concept of Ioannina identity in the post-Byzantine political process.

This study aims to reveal how the concept of Ioannina identity became a sign of political and ethnic division in Epirus/Ioannina in the 13th–14th centuries. The research question is formulated as follows: "How can the emergence of Ioannina identity as an alternative community consciousness to Roman identity be explained?"

The study will be conducted primarily through a textual analysis and historical interpretation-based approach. The use of terms in written sources from the period, particularly the Chronicle of Ioannina, will be systematically examined; identity discourses will be evaluated comparatively in the context of regional political documents and decrees.

This research aims to address the textual analysis gap in the literature by comprehensively examining the concept of Ioannina identity in both its political and social dimensions. By clarifying the impact of the local identity language on the post-Byzantine political structure in the example of Epirus/Ioannina, it will bring a new perspective to identity studies.

2. Romanitas

Citizenship in the Byzantine Empire was not the monopoly of a particular ethnic or geographical group. All free individuals were considered citizens; therefore, political rights

were not a privilege exclusive to Greeks, in the modern sense of the term, simply because they identified with their ‘Roman’ identity. However, this situation emerged as a result of a specific integration process, and it is known that practices such as marrying war prisoners to Roman women to integrate them into society were also part of this process.¹ Such integration policies enabled the Empire to increase its military manpower. Furthermore, the fact that no particular aristocratic class dominated the Byzantine bureaucracy for a long period of time contributed to the success of this process. Therefore, being an Orthodox Christian, regardless of ethnic group (which would later lead to the adoption of Greek), was sufficient to be considered Byzantine.²

The Byzantines are generally referred to as ‘Romans’ in contemporary sources. This is because Constantinople was seen as a continuation of the Roman Empire and accepted as the ‘Second Rome.’ Therefore, the people who were affiliated with this city and empire also identified themselves as Romans. However, over time, the identity of ‘Roman’ began to carry not only a political affiliation but also an ethnic meaning. These two meanings were not independent of each other but rather complementary. As a result of this development, especially after the fall of Constantinople following the Fourth Crusade, Byzantine writers began to use the term *Hellēn* (“Hellenic”) alongside the concept of *Rhōmaîos* (“Roman”).³ This situation can be seen as a sign of a historical transformation in identity definitions.

However, with the reconquest of Constantinople by the Empire of Nicaea in 1261, the alienation experienced in Byzantine identity largely disappeared. In fact, this alienation was limited in intensity from the outset, as the Empire of Nicaea and other Byzantine successor political structures defined their legitimacy through the goal of reconquering Constantinople.

However, despite the Empire of Nicaea's conquest of Constantinople in 1261 and its efforts to regain control of the former Byzantine territories in the Balkans prior to that, it largely failed to establish lasting and effective rule in these regions. One of the regions where the Empire of Nicaea struggled most to establish political and military control was the Despotate of Epirus. Although the ethnic composition of the Epirus region prior to the Crusades is not fully known, the region was part of the First Bulgarian Empire in the 9th and 10th centuries.⁴ Although 13th-century written sources mention a Slavic or ‘Bulgarian’

1 John Haldon, ‘Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations’, *Dumbarton Oaks Papers* 47 (1993): 53, <https://doi.org/10.2307/1291670>.

2 For more detailed information see: Anthony Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2019).

3 Although the twelfth century is defined as an era of Hellenism in Byzantium, the Hellenism phenomenon was not adopted as a part of the collective identity because it was identified with paganism for a long time. However, with the increasing influence of the Latins who saw themselves as part of Rome, the process of internalizing Hellenism also accelerated. This tendency became even more evident especially after the capture of Constantinople by the Latins in 1204. Indeed, Niketas Choniates, who was among the intellectuals who took refuge in Nicaea after the fall of the city, continued to emphasize *Romanitas*, but compared to contemporary writers, he referred to Hellenism much more strongly. Gill Page, *Being Byzantine: Greek Identity before the Ottomans* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 65–66.

4 Around 930, the Theme of Nicopolis was severely plundered by devastating Bulgarian forces, and despite the efforts of the Byzantine Empire to regain control of these areas in the following years, some strategic areas remained under prolonged Bulgarian occupation. The northernmost parts of Epirus in particular

population in Arta, the capital of the Despotate of Epirus, it is noted that by 1204 these groups had largely assimilated into the Greek population. Slavs who settled in the region between the 7th and 10th centuries gradually became Hellenised from the end of the 10th century onwards.⁵ Although its scope cannot be determined with certainty, it is understood that it was spoken by various ethnic groups other than the Slavs, such as the Vlachs.⁶ A similar situation applies to Ioannina, which would later become the capital of Epirus.

The occupation of Byzantine territories by the Crusaders as a result of the Fourth Crusade led to a large number of refugees seeking shelter in the Epirus region. Considering that the Crusaders captured areas with a particularly high Greek population, it can be said that this group of refugees was largely of Greek origin. The Byzantine successor state established in Epirus saw itself as the legitimate continuation of the Byzantine Empire and openly embraced the goal of recapturing Constantinople. In this context, the founder of the state, Michael Komnenos Doukas, granted the refugees settlement and full citizenship rights, and carried out the settlements in Ioannina rather than Arta.⁷

Apart from the claim of Byzantine continuity, these new refugees had the potential to contribute to the organisation of the newly established state and the strengthening of its army. However, these policies were not accepted by the local Roman population. When Michael's brother Theodore was defeated and taken prisoner by the Bulgarians in 1230, the inhabitants tried to expel the refugees.⁸ In addition, local residents have threatened to dig up the graves of refugees buried in the area and remove their remains.⁹ However, the local people of Ioannina did not get what they wanted, as Michael's son Michael II came to power and continued his father's general policy.

For a long time, there were no large-scale migrations of Greek-speaking communities of the Orthodox faith. However, the wave of migration that followed the Fourth Crusade resembles a similar movement that took place approximately six hundred years ago, when the Arabs conquered regions of vital importance to Byzantium, such as Syria and Egypt.

appear to have remained under continuous Bulgarian rule during this period. However, with the shift of the centre of gravity of Bulgarian political and military power to the south and west, especially to Ohrid, during the reign of Tsar Samuel, a large part of Epirus, probably extending as far as the Ambracian Gulf, came under Bulgarian control. This process suggests that, beyond merely temporary occupations, the Byzantine-Bulgarian balance of power in the region had changed significantly, and that the influence of the Bulgarian state under Samuel in Epirus could have been permanent. Peter Soustal and Johannes Koder, *Nikopolis Und Kephallēnia*, Tabula Imperii Byzantini 3 (Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981), 54–55.

5 Myrto Veikou, *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation: Settlements of the Seventh-Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*, The Medieval Mediterranean : Peoples, Economies and Cultures, 400-1500 95 (Leiden; Boston: Brill, 2012), 42.

6 Veikou, 44.

7 Kōnstantinos Barzós, *Ē Genealogía Tōn Komnēnōn*, vol. 2, Vyzantina Keimena Kai Meletai; 20ß; 20b (Thessalonikī: Kéntro Vyzantinōn Ereunōn, 1984), 688.

8 K. Lambropoulos, *Ιωάννης Απόκαυκος. Συμβολή Στην Έρευνα Του Βίου Και Του Συγγραφικού Έργου Του [Ioánnis Apókafkos. Symvolí Stin Erevna Tou Viou Kai Tou Syngrafikou Érgou Tou]* (Athens: n.p., 1988), 298–99.

9 Donald MacGillivray Nicol, 'Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade', in *Studies in Late Byzantine History*, 1976, 21.

During that period, the migration of Syrian and Palestinian refugees, who could be identified as Roman, to Byzantine-controlled Anatolia did not result in difficulties similar to those experienced in Ioannina. Thanks to their shared language and religion, these refugees were generally accepted as ‘brothers in faith’ by the local population and were largely integrated into the social structure. According to sources, the Byzantine Empire implemented planned resettlement policies in cities and rural areas to manage this influx of refugees; the church and local administrators played decisive roles in the implementation of the process.¹⁰

This situation underwent a marked change in the Byzantine Empire of the thirteenth century. From the tenth century onwards, although in a different way from the examples in the West, local-based feelings of belonging became more visible with the rise of aristocratic structures. In particular, the concept of *genos*, which emphasised ethnic meaning, began to take shape in the countryside by expanding to include family meaning, paving the way for local identities and regional allegiances to come to the fore. This trend can be clearly seen during civil wars, as the fundamental factor determining an individual's loyalty was often their *patris*, or homeland. Indeed, the fact that a soldier from Cappadocia was willing to enlist under the command of a general from his own region, even at the cost of fighting against the imperial army, reflects this local understanding of loyalty.¹¹

However, another important factor that accelerated the separation of the local from the central authority was the increasing tax burden. In particular, the increasing severity of taxation in the twelfth century led to a clear separation between local communities and the central authority even before the fall of Constantinople. It can even be argued that the rural population adopted a distant attitude towards the capital. Indeed, Niketas Choniates explicitly lamented the indifference shown by the rural population of Asia Minor towards the suffering inhabitants of Constantinople following the Latin occupation of the capital.¹²

Although Roman identity continued to exist, it now manifested itself intertwined with local identities. As can be seen in the example of Epirus, although the discourse on Roman identity continued, the fall of Constantinople in 1204, influenced by the transformation process that had already begun, constituted a turning point that deeply shook this understanding. In this context, the attitude of the people of Ioannina was not merely a cultural preference but was directly linked to the collapse of central authority and the increasing autonomy of cities.

The source of autonomy lay in the development of self-government models by cities during periods of weak central authority. This situation was particularly evident in regions

-
- 10 Panagiotis Theodoropoulos, ‘The Migration of Syrian and Palestinian Populations in the 7th Century: Movement of Individuals and Groups in the Mediterranean’, in *Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone* (BRILL, 2020), 277, <https://doi.org/10.1163/9789004425613>.
 - 11 Nathan Leidholm, *Elite Byzantine Kinship, ca. 950-1204: Blood Reputation, and the Genos* (Leeds: Arc Humanities Press, 2019), 133; A. N. Sherwin-White, *The Roman Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1973), 437–44. However, although local affiliations referred to new forms of identity, these identities were not based on ethnic references such as *genos* or *ethos*. Indeed, the expression ‘Ethnos of the Cappadocians’ (in Greek: *ἔθνος τῶν Καππαδοκῶν*), which occurs in many Byzantine texts, was technically used as a term referring to the province of Cappadocia, not an ethnic community.
 - 12 Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, trans. Harry J. Magoulias (Detroit, 1984), 625.24-5.

heavily affected by Latin invasions. Settlements not protected by natural boundaries such as mountains and rivers were left vulnerable to attacks by Latin invaders. Therefore, not only excessive taxation but also the insecurity caused by the attacks had an impact; in particular, the people living in the Aitolia region north of the Gulf of Corinth began to migrate to fortified cities in the interior of the country. This migration became so widespread that there were not even enough men to defend the castles in the walled towns of the region.¹³

This understanding of localism has become a fact that the central government can no longer ignore and must accept. Before the Palaiologos Dynasty, which was organised in Nicaea in 1261, conquered Constantinople, the cities of Thessaloniki and Kroia in the Balkans had returned to Byzantine rule. However, Byzantium was only able to achieve this by recognising local autonomy rights. Local autonomy was a manifestation of local consciousness that developed in an environment where state authority had weakened, and a new model of governance had emerged. The state was forced to accept this phenomenon, which had developed as a result of its own weakness.

However, despite the Empire of Nicaea recapturing Constantinople in 1261, the Despotate of Epirus refused to swear allegiance to Michael Palaiologos. Nevertheless, after the Italian-origin Orsini Dynasty overthrew the Komnenos Dynasty in a coup and seized power, Ioannina submitted to the Empire of Nicaea by obtaining two *chrysobull* (“imperial decrees”) granting significant autonomy from Andronikos II.¹⁴ This situation shows that Roman identity was still a powerful reference point in the search for political legitimacy and recognition.

However, Ioannina never fully came under the control of Constantinople, as the Serbian and Albanian invasions that began in the 1340s had greatly shaken Byzantine rule in the Balkans. These conquests led some aristocrats from the Vagenetia region to seek refuge in Ioannina. By the second half of the 14th century, Roman identity had become quite prominent in Ioannina. For this reason, Despot II Nikephoros (c. 1355–1358), who promised to expel the Albanians from Epirus, and Despot Thomas Preljubović (1367–1384), known as the ‘Albanian Slayer,’ won the support of the people of Ioannina.¹⁵

Although these invasions did not directly target Ioannina, the city was unable to escape the influence of these foreign elements. The main reason for this was that the Roman population in Ioannina did not have the demographic structure necessary to sustain the state. Just as Constantinople needed a steady supply of people from the countryside due to demographic fluctuations caused by high death rates,¹⁶ a similar need also applied to

13 Nicol, ‘Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade’, 19.

14 Soustal and Koder, *Nikopolis Und Kephallēnia*, 166.

15 Brendan Osswald, ‘Citizenship in Medieval Ioannina’, in *Citizenship in Historical Perspective* (Pisa University Press, 2006), 99.

16 Nikephoros, *Patriarch of Constantinople Short History*, ed. and trans. Cyril Mango (Washington, DC: Dumbarton Oaks, 1990), 140–41, 160–61. The demographic deficit was particularly evident in areas such as construction. For example, Constantine V brought new settlers to Constantinople from mainland Greece and the Aegean islands in order to repopulate the capital after the devastating plague of 747 and to rebuild sections of the aqueduct that the Avars had destroyed some 140 years earlier in 766.

Ioannina. Furthermore, as mentioned above, Ioannina, like Byzantium, needed military power. However, unlike Byzantium, Ioannina was in direct contact with the societies surrounding it, which were considered ‘barbarian’; therefore, it had to meet its military and administrative needs not from the Romans, but often from the elements it referred to as ‘barbarian.’

Indeed, Despot Thomas Preljubović, known as the ‘Albanian Slayer,’ was a Serb, and during his rule, some Serb elements were settled in Ioannina, granted property, and married to Roman women.¹⁷ Therefore, the difference between the attitude of the people of Ioannina in the 1320s and their attitude after 1359 was largely due to their capacity to renew their population. The development that made this change urgent and inevitable was the capture of the old capital Arta by the Albanians in 1359. The Chronicle of Ioannina describes the Albanians as ill-tempered and bad-natured.¹⁸

Therefore, from the perspective of the people of Ioannina, there was a clear distinction between Serbs and Albanians: Serbs were seen as foreigners integrated into the system, while Albanians were considered excluded and not included in the system. This attitude was based on the structural difference between Albanians and Serbs in the eyes of the people of Ioannina. The Serbian society was not directly influenced by Byzantine missionary activities, but rather opened up in accordance with its own inclinations. The Serbs had a deep admiration for Byzantine civilisation, and the transition to Orthodox Christianity largely took place in accordance with their own demands. This admiration led to a multi-layered cultural adoption process that extended not only to the religious sphere but also to Byzantine political ideology, administrative structure, use of titles, clothing style, artistic understanding, and even, at times, language.¹⁹

3. The Romans and the People of Ioannina

The Chronicle of Ioannina consistently uses the term Ῥωμαῖοι (“people of Rome”) or its grammatical derivatives Ῥωμαίων, Ῥωμαίους, Ῥωμαῖδα, to describe the people of *Ioannina* in the sections covering the years 1341–1359. This shows that Roman identity served as a means of constructing a sense of community in the face of ethnic differentiation. For example, in the first section, when mentioning the death of the historian Andronikos III, it reports that he left his βασιλεία τῶν Ῥωμαίων (“the empire of the Romans”) to his son Yannis.²⁰ Immediately afterwards, it records that the Serbian ruler Stefan Dušan violated the τὰ τῶν Ῥωμαίων ὅρια (“the borders of the Romans”) and devastated all Roman territories.²¹

The frequency of this term in the Greek text can be counted directly: in the section up to the war of 1359, the form Ῥωμαῖοι appears approximately three times. In section 1, the

17 Osswald, ‘Citizenship in Medieval Ioannina’, 100.

18 Brendan Osswald, ‘The Ethnic Composition of Medieval Epirus’, in *Imagining Frontiers, Contesting Identities*, ed. L. Klusáková and S. G. Ellis (Pisa: Pisa University Press, 2007), 137, <https://univ-tlse2.hal.science/hal-02083128v1>.

19 Osswald, 142.

20 Leandros I. Vranousis, ‘To Chronikon ton Ioanninon Kat’ Anekdoton Dimodi Epitomin’, in *Epetiris tou Mesaionikou Archeiou*, vol. 12 (Athens: Academy of Athens, 1965), 74.

21 Vranousis, 74.

form *Ρωμαίων* appears twice explicitly (quoted above). Later in the narrative, in Chapter 4 (covering 1358–1359), the term appears once more: it is recounted that Despot Nikephoros brought back *τοὺς Ρωμαίους πάντας* (“all the Romans”) from exile.²² In total, *Ρωμαῖοι* (in any form) appears three times in the text before 1359.

After the war of 1359, the use of the term *Ρωμαῖοι* in the chronicle decreases significantly. Immediately after the war (late 1359), *Ρωμαῖοι* appears only once more. For example, in the fourth chapter, the chronicle uses the phrase “*τοὺς Ρωμαίους*” to describe the Byzantines returning from exile.²³ Apart from this, the term *Ρωμαῖοι* hardly appears at all in Chapter 5 and thereafter (1359–1399); the chronicle focuses more on local developments and actors.

This difference in usage reflects a change in the chronicle's perspective. Before the war, events are narrated in the broader context of the Roman (Byzantine) world – the fall of emperors, the actions of Serbian tsars against the Romans, and so on. After the war, however, the chronicle's continuation hardly mentions the term *Ρωμαῖοι* at all, because the Roman (Byzantine) political identity had effectively come to an end in Epirus. Instead, local leadership and identity come to the fore (as will be discussed below). In summary, the term *Ρωμαῖοι* appears three times in the pre-war text and only once in the post-war text.

The few remaining examples (such as Romans returning from exile) are echoes of the past and are not used again even immediately afterwards. In general, after the Battle of Achelous in 1359, the narrative shifts from the Roman imperial framework to the local community framework, and the local *Ἰωαννῖται* or “people of Ioannina” emerged.²⁴

This term first appears directly in the sections immediately following 1359. In context, after 1359, the chronicler's community identifies itself as *Ἰωαννῖται*. For example, when the nobles of Ioannina sought a new ruler, the text states that they sent a request to Syméon using the phrase ‘*οἱ τε Ἰωαννῖται καὶ οἱ ἔξωθεν ἐλθόντες*.’²⁵ Here, *Ἰωαννῖται* is used as a descriptor to distinguish the local aristocrats of Ioannina from outsiders. Later, when Thomas arrived, it is said that “...*οἱ Ἰωαννῖται τὸν ἐπενφήμησαν ὡς δεσπότην*...” (“the people of Ioannina applauded him as despot”).²⁶ In all of these passages, the term *Ἰωαννῖται* is used as a self-definition for the city's inhabitants.

The chronicler clearly associates this change with the collapse of Roman rule: after Ioannina emerged as “the only Roman city that did not fall,” the narrative no longer refers to its inhabitants as Romans.²⁷ The term *Ἰωαννῖται* therefore carries ideological weight: it shows that after the conquest, the leaders of Ioannina defined their identity in local terms. This implies that Ioannina no longer saw itself primarily as a city belonging to the Roman Empire, but as an autonomous community of people of Ioannina.

22 Vranousis, 76.

23 Vranousis, 76.

24 Vranousis, 78.

25 Vranousis, 79.

26 Vranousis, 95.

27 Vranousis, 77.

4. Foreigners in Ioannina Politics Based on the Example of Serbs

At first glance, this situation may seem to be directly related to the settlement of different ethnic groups, such as Serbs, in the region. Indeed, it can be argued that the political and cultural changes in the region following the war of 1359 created a need for the local population to redefine their identity, and that the arrival of a large Serbian population in the region during the reign of Thomas Preljubović may have contributed to this change. However, the term “people of Ioannina” did not include Serbs. While Serbs are explicitly recorded as a separate group in the Chronicle of Ioannina, the term ‘Ioannina people’ refers only to the native Greek population.

The individuals belonging to the aristocratic class, who were influential in the administration, were also members of the Greek-speaking Orthodox community. The chronicles report that during the despotism of Thomas, who was of Serbian origin, some of the *archontes* (ἀρχοντες, “the chief magistrates”) in the city—such as Konstantinos Vatatzes and Mihail from the Apsaras family—forced him into rebellion, while most were exiled under Thomas's pressure.²⁸ On the other hand, chronicles also record some Ioannina nobles who collaborated with Thomas; families such as Koutzotheodoros and Mihail Apsaras showed allegiance to Thomas and retained their titles and properties.²⁹ This situation reveals that the local aristocracy was largely of Greek origin and that the Serbian element was represented only through external administrative cadres.

The chronicles also report that Eudokia attempted to reshape the city's aristocracy by following a policy similar to that of Thomas; indeed, she exiled some of the nobles of Ioannina and assigned their estates to Serbian sympathisers.³⁰ However, after Thomas was deposed, many aristocrats who had been exiled returned, and heavy taxes were eased.³¹ These aristocrats also had a say in the city's administration at the parliamentary level. Similarly, in 1411, the city's aristocracy opposed the rule of Thomas' daughter, Eudokia Balšić: The members of the Ioannina senate rejected the idea of another Serbian despot and deposed the young Eudokia, inviting the Italian Duke Carlo Tocco to become the new ruler.³²

The text clearly mentions Serbs as a separate ethnic or social group, just like Albanians. However, Brendan Osswald states that Serbs managed to become part of the political system. After Thomas was deposed, his widow Maria Angelina married Eudokia Balsić, who, like Thomas's previous wife, was of Serbian origin. This marriage took place at a time when the Serbian State was far from being militarily effective in Epirus after its defeat at Kosovo Polje in 1389, and therefore served to demonstrate Serbian influence in Ioannina rather than providing any real military benefit. Indeed, although Esau's widow, who was of

28 Donald MacGillivray Nicol, *The Despotate of Epiros, 1267-1479: A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages* (Cambridge: Cambridge university press, 1984), 144.

29 Nicol, 144.

30 Nicol, 174.

31 A. Shea, ‘The Late Byzantine City: Social, Economic and Institutional Profile’ (Dissertation, Birmingham, The University of Birmingham, 2010), 96.

32 Shea, 94.

Serbian origin, was expelled after his death in 1411, a Serbian named Stephen Bouisavos served as military commander of Ioannina between 1411 and 1430. According to Osswald, the Serbs were able to integrate into the political system through land acquisition, which was theoretically prohibited for foreigners but made possible through a foreign despot, and through military careers, which were mostly undertaken by foreigners.³³ However, although there are negative attitudes towards Serbs, according to Osswald, not only Greeks but also Serbs have been victims of Thomas' wrath; this situation must also be considered.³⁴

Therefore, the origin of the reaction against the Serbs was not because they were Serbs, but because of the Greeks' fear of losing their superiority as a result of Thomas' actions. For this reason, the Greeks did not completely close their doors, as can be understood from their need for foreigners in order to maintain city administration. However, this situation still progressed within a certain hierarchy. The Greeks were at the top of the hierarchy, followed by the Italians and Serbs. However, in recent times, the Italians had fallen to second place and the Serbs to third. The Albanians, on the other hand, were not included in this classification because they were never welcomed in Ioannina.

5. Political System

As can be understood, there is no ethnic difference between the “Romans” and the “people of Ioannina”. In this context, Ioannina identity does not indicate an ethnic composition different from Roman identity. However, the year 1359 marks the beginning of a new era for Ioannina, one from which Constantinople would never return. This situation helps explain why the term *Ρωμαῖοι* was no longer used after 1359, from the perspective that the concept of *Romanitas* is primarily accepted as a political definition in the general literature. However, this assumption is insufficient to explain the use of *Romanitas* during periods when Byzantine authority was not felt in the region. Furthermore, it does not fully align with Stefan Dušan's addition of the term ‘Romans’ in 1343, which he used to imbue his title of ‘King of Serbia, Albania, and the Coast’ with an ethnic meaning..³⁵

However, as mentioned above, *Romanitas* as a political concept and *Romanitas* in ethnic terms were intertwined. Therefore, the transition from *Romanitas* to Ioannina signified both a political and ethnic distinction, and it is seen that Ioannina politics provided a decisive ground for the formation of Ioannina. After 1204, wealthy immigrant families from Byzantium and Constantinople dominated Ioannina politics. The *chrysobull* of 1319 also confirms the extensive real estate and privileges of the *castro* (κάστρο, “fortress”) in question; in fact, a castle in the city was allocated to Simeon Strategopoulos, and the Strategopoulos dynasty was rewarded with the patronage of Carlo Tocco.³⁶ Thus, aristocrats had control not only over their wealth but also over garrison command, judicial powers, and exclusive land allocations. The only structural element that limited the political influence of the aristocracy was their loyalty to the central authority (Byzantine, Serbian, or Italian).

33 Osswald, ‘Citizenship in Medieval Ioannina’, 99–101.

34 Osswald, ‘The Ethnic Composition of Medieval Epirus’, 141.

35 John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994), 309.

36 Shea, ‘The Late Byzantine City’, 147.

However, the people of Ioannina had the right to object if the governor's authority turned into despotism. Indeed, the 1319 decree stated that if the governor turned to tyranny, the people could appeal directly to the emperor and demand his removal.³⁷

This situation gave the aristocrats an indirect authority to monitor and limit the ruler appointed by the emperor. The senate mentioned above was also formed by aristocratic elements; indeed, during the revolution in 1411, the Ioannina senate was composed of the city's leading *clericus* (“clergy”) and *archontes*. According to records, only the *archontes* could actually participate in political life, and they were granted privileges that distinguished them from other classes. For example, in the early 15th century, the *archontes* in the city pledged allegiance to their own despots instead of the Byzantine emperor.³⁸

In the early years of the Despotate of Epirus, the Byzantine administrative tradition continued, and the bureaucracy of the Nicopolis theme centred in Arta was taken over. Its geographical isolation and its structure surrounded by the sea to the west provided Epirus with a significant degree of autonomy from the beginning of the 13th century onwards; Epirus created a long-term independence environment while the remaining large parts of the Eastern Roman Empire remained under Latin rule.³⁹ During this period, the Epirus administration continued feudal-like practices that granted lifelong or property rights to civil servants and soldiers within the framework of the pronioia system developed by Byzantium in the 11th-13th centuries. On the other hand, this system, also influenced by geography, led to the erosion of Byzantine identity over time. For example, the Epirus despots were introduced to the “suzerainty” and inheritance system in the West; after the death of Nikephoros, the claim of Western inheritance law in favour of the children his wife left in Italy came to the fore. Philip of Taranto’s claim to the Epirus throne with Western-based law, despite being contrary to Byzantine tradition, came to the fore in the context of Western law.⁴⁰ As a result, although the administration of Epirus was based on Byzantine traditions, the influence of Western political ideas – such as monarchical rights and vassalage relations – increased. The social structure shifted to Western-style feudalism; military commanders (both native and of Italian and Albanian origin) who effectively held the castles and villages in Epirus were able to inherit them. This led to the dissolution of the central administration around 1400: an old, centralized economy and administrative system had largely disintegrated before the 15th century, and feudal local administrations emerged in the provinces.⁴¹

In Epirus, as seen in Byzantium, there were marriages with Latins; however, the effect of these marriages in Epirus was different. For example, Izabella, the daughter of Nikephoros I Komnenos, established this kind of diplomatic caliphate by marrying the son of Charles II, the king of Naples. However, when Nikephoros I died, his wife Anna

37 Shea, 146.

38 Giuseppe Schirò, ed., *Cronaca Dei Tocco Di Cefalonia*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae (Rome: Accademia Nazionale dei Lincei, 1975), 310.

39 Nicol, *The Despotate of Epiros*, I.

40 Michael Goodyear, ‘Despotate of Epirus’, World History Encyclopedia, 10 August 2020, https://www.worldhistory.org/Despotate_of_Epirus/.

41 For more information Nicol, *The Despotate of Epiros*.

donated some port cities to her daughter's new husband as a dowry and thus ensured that her son Thomas ascended to the throne, which was an arrangement carried out according to Western law; this situation showed that Western law and Byzantine traditions contradicted each other.⁴²

Another reflection of this political differentiation was emerging in the cultural sphere. During the Komnenos-Angelos dynasty, when the claim of *Romanitas* was maintained, the adherence to the traditional Byzantine pictorial language in the works of art in the Epirus region continued; in addition to local and individual forms of expression, an original style began to develop with the contribution of Western-originated ornamentation and architectural elements, especially under the influence of Italian and Latin art.⁴³ For example, the octagonal plan with a central dome of the Paregoritissa Monastery in Arta deviates from the classical late-Byzantine typology and approaches the octagonal church forms common in the West. In some buildings, the use of local stonework together with traces of Gothic needle towers in dome transition systems and façade cladding is a concrete indicator of the East-West synthesis.⁴⁴ In the wall paintings of the churches of Epirus, in addition to traditional Byzantine iconography, there are depictions of nature, portraits of local saints and rare scenes (such as the Seven Sleepers), while table panels or floral borders belonging to the Latin tradition accompany the program. In this way, art in Epirus continues the Byzantine heritage while merging with regional characteristics and Western influences to create a new aesthetic language.⁴⁵

6. Definition of Ioannina identity in the Western Context

These influences coming from the Latin world were preparing the ground for the formation of a new structure that was not limited to the concept of “Ioannina identity”. At this point, when considered in the Byzantine context, the concept of “West” became decisive in defining the structure in question. George Akropolites, who accepted the Empire of Nicaea as the legitimate heir of the true Rome, coded the emergence of the Despotate of Epirus and through it the Empire of Thessalonica as a structure that was the opposite of Nicaea and “other”, that is, as the “West”. Akropolites accused Theodore, the founder of the Empire of Thessalonica, of “barbarism”. The reason for this was that Theodore appointed him in a manner that was against tradition and without any knowledge of the functioning of the institutions.⁴⁶ Indeed, after his proclamation as emperor, Theodore granted the title of despot to his brothers Constantine and Manuel, but under Emperor Manuel Komnenos (1143–1180), the Despotate was granted to imperial sons-in-law who were considered to

42 Goodyear, ‘Despotate of Epirus’.

43 Leonela Fundic, ‘Η μνημειακή τέχνη του Δεσποτάτου της Ηπείρου την περίοδο της Δυναστείας των Κομνηνών Αγγέλων: 1204-1318 [I mnimeiaiki téchni tou Despotátou tis Ipeírou tin períoðo tis Dynasteías ton Komninón Angélon: 1204-1318]’ (Dissertation, Thessaloníkī, Aristotle University of Thessaloniki, 2013), 213, <https://doi.org/10.12681/eadd/47315>.

44 Fundic, 72.

45 Fundic, 214–15. For more information on related topic Ioannis Chouliaras, ‘Thirteenth-Century Frescoes in Epirus with Western Influences’, in *Between East and West Saint Alexander Nevsky His Time and Image in Art* (International Scientific Conference 2021, Moscow: State Institute of Art Sciences, 2023), 302–16.

46 Georgii Acropolitae, *Opera*, ed. A. Heisenberg, vol. 1 (Leipzig: Aedibus B. G. Teubneri, 1903), 21.1-22.

inherit the throne and were considered husbands of the heir's daughter.⁴⁷

In addition, John Plytos, who served for a long time in the Epirus region, was granted the titles of *panhypersebastos*⁴⁸ and *mesazon* ("prime minister"). Some of the old Byzantine aristocratic families who took refuge in the region were appointed to the provincial governorships in cooperation with the local elite. Although the title of "Doux" was used, unlike in previous periods, these officials largely served as civil governors devoid of military authority. On the other hand, the frequent and generous distribution of the title of Theodore reduced the value of titles such as *Sebastos* or *Megalodoxotatos*, which were previously considered privileged, and caused these titles to become widespread among the urban nobility.⁴⁹ In this context, Akropolites accuses Theodore of trying to imitate the superior political structure of the Roman Empire, but failing to do so properly and establishing a system of government specific to the 'inferior' and 'uncivilized West'.⁵⁰

Therefore, it was not possible for the Epirus people, who lived under a barbaric administration, to be considered Romans within this framework. In this context, Akropolites uses the concept of *genos* to describe an ethnic group, not a family, and argues that Westerners—that is, the Epirus people—easily submitted to all rulers because they were afraid of death and were concerned about protecting their wealth.⁵¹ He also states that the race of the people living in the Western regions lacks endurance and has a changeable structure.⁵² This approach is important because Akropolites, like Choniates, defines barbarism through behavioural differences. In this context, what Akropolites does is to include people living in the West in this classification and place them below *Romanitas*.

Therefore, the change that Akropolites meant by the concept of 'West' (although it had a negative meaning) expressed a mixture of political identity and ethnic consciousness. In this context, *Romanitas* was not synonymous with speaking Greek and being Orthodox. When the reflections of this understanding in general Byzantine literature are considered, the fact that the people of Ioannina started to use the term 'Ioannina' in 1359, at a time when they had completely severed their political ties with Rome, does not only express a political break. At the same time, it reveals that the sense of local belonging overshadowed the consciousness of *Romanitas*, and a new *genos* was adopted by the people living together, although not in the negative sense defined by Akropolites.

Indeed, in the negotiations for the surrender of Arta, the capital of the Despotate of Epirus in 1339/40, John Kantakouzenos, who came from Constantinople, considered it injustice for the Artaians to oppose the Roman authority centred in Constantinople, which

47 Jonathan Harris, Catherine Holmes, and Eugenia Russell, *Byzantines, Latins, and Turks in the Eastern Mediterranean World after 1150*, Oxford Studies in Byzantium (Oxford: Oxford University Press, 2012), 196.

48 A Byzantine court title equal in the rank with that of *megas domestikos* created by Alexius Comnenos I.

49 Barzôs, *Ē Genealogía Tōn Komnēnōn*, 2:584–589.

50 Ioannis Smarnakis, 'Political Power, Space, and Identities in the State of Epiros (1205–1318)', in *The Routledge Handbook on Identity in Byzantium*, by Michael Edward Stewart, David Alan Parnell, and Conor Whately, 1st ed. (London: Routledge, 2022), 305, <https://doi.org/10.4324/9780429031373-20>.

51 Acropolitae, *Opera*, 80.44–61. .

52 R. Macrides, trans., *George Akropolites: The History* (Oxford, 2007), 167.15–22. .

had ruled over their ancestors since the time of Caesar. In response, the Artaians, without emphasizing their Roman identity, stated that their loyalty to the Angeloi dynasty was legitimate; however, they stated that due to the unfavourable military situation they were in, they had to submit to the emperor in order to protect themselves and their *patris*.⁵³

7. Conclusion

This study examines the dynamics of local identity and political autonomy that developed in Ioannina after the 1204 Crusade, the tendencies towards independence from Byzantium, and how the concept of “*Romanitas*” gave way to the concept of “Ioannina identity” within the framework of the historical process. The main findings of the study are that the emphasis on local belonging that emerged in Ioannina with the weakening of the central authority after the rupture of 1204 accelerated the transformation of Roman identity in ethnic and political terms; this transformation reached a clear rupture point with the Battle of Achelous in 1359. In particular, the decline in the use of the term *Ρωμαῖοι* in chronicles and its replacement by the definition of *Ἰωαννῖται* revealed that the people of Ioannina no longer saw themselves as part of the Roman society centred in Istanbul, but as their own autonomous community. This study has made a new contribution to the literature on local identity formation. Through the example of Epirus, it has been demonstrated with concrete examples how political autonomy and geographical isolation interacted with the central authority in shaping the perception of ethnic identity. While general discussions on the imperial center-periphery relations are generally highlighted in the existing literature, the local aristocracy, migration policies and the impact of individual despotic decisions on identity in the case of Ioannina are among the first studies to be systematically evaluated. Thus, it has become theoretically understandable how the ideological dimension of the transition from “*Romanitas*” to “Ioannina identity” and local-political practices fed each other.

However, the study has some limitations. First, the quantitative analysis of the term usage in the chronicle texts was conducted with a limited sample; variants in different manuscripts and regional sources may affect the interpretation of the process. Second, the differences between social layers (peasants, urban artisans, etc. aristocracy) have not been sufficiently detailed. A broader demographic perspective can show how local identity practices changed among different social groups.

Future studies could examine the regional diversity of local autonomy forms by focusing on comparative analyses with cities in Epirus other than Ioannina (Arta, Nikopolis, etc.). In addition, parallels could be explored between the identity definitions of pre-Ottoman Balkan monarchies and the transformation in Ioannina. Interactive maps and geographic information systems (GIS) could be used to detail the effects of changes in migration routes, settlement policies, and economic networks on identity formation. Finally, the process of autonomy that began in Ioannina after 1204 is an important historical case in which a political apparatus independent of the central authority and the solidarity of the local aristocracy ideologically transformed the Roman heritage and constructed the

53 Ioannis Cantacuzenus, *Ioannis Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum Libri IV*, ed. Ludwig Schopen, vol. 1, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (Bonn, 1828), 523, 1-524, 6. .

“Ioannina” identity. This transformation is not only a cultural preference; it deepens our understanding of post-Byzantine local identity theories as an expression of the search for regional autonomy and political legitimacy.

REFERENCES

- Acropolitae, Georgii. *Opera*. Edited by A. Heisenberg. Vol. 1. Leipzig: Aedibus B. G. Teubneri, 1903.
- Barzós, Kōnstantinos. *Ē Genealogía Tōn Komnēnōn*. Vol. 2. Vyzantina Keimena Kai Meletai; 20β; 20b. Thessaloníkī: Kéntro Vyzantinōn Ereunōn, 1984.
- Cantacuzenus, Ioannis. *Ioannis Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum Libri IV*. Edited by Ludwig Schopen. Vol. 1. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonn, 1828.
- Chouliaras, Ioannis. ‘Thirteenth-Century Frescoes in Epirus with Western Influences’. In *Between East and West Saint Alexander Nevsky His Time and Image in Art*, 302–16. Moscow: State Institute of Art Sciences, 2023.
- Fine, John V. A. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994.
- Fundic, Leonela. ‘Η μνημειακή τέχνη του Δεσποτάτου της Ηπείρου την περίοδο της Δυναστείας των Κομνηνών Αγγέλων: 1204-1318 [I mnimeiakí téchni tou Despotátou tis Ipeírou tin período tis Dynasteías ton Komninōn Angélon: 1204-1318]’. Dissertation, Aristotle University of Thessaloniki, 2013. <https://doi.org/10.12681/eadd/47315>.
- Goodyear, Michael. ‘Despotate of Epirus’. World History Encyclopedia, 10 August 2020. https://www.worldhistory.org/Despotate_of_Epirus/.
- Haldon, John. ‘Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations’. *Dumbarton Oaks Papers* 47 (1993): 1–67. <https://doi.org/10.2307/1291670>.
- Harris, Jonathan, Catherine Holmes, and Eugenia Russell. *Byzantines, Latins, and Turks in the Eastern Mediterranean World after 1150*. Oxford Studies in Byzantium. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Kaldellis, Anthony. *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2019.
- Lambropoulos, K. *Ιωάννης Απόκαυκος. Συμβολή Στην Έρευνα Του Βίου Και Του Συγγραφικού Έργου Του [Ioánnis Apókafkos. Symvolí Stin Érevna Tou Víou Kai Tou Syngrafikou Érgou Tou]*. Athens: n.p., 1988.
- Leidholm, Nathan. *Elite Byzantine Kinship, ca. 950-1204: Blood Reputation, and the Genos*. Leeds: Arc Humanities Press, 2019.
- Macrides, R., trans. *George Akropolites: The History*. Oxford, 2007.
- Nicol, Donald MacGillivray. ‘Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade’. In *Studies in Late Byzantine*

History, 3–33, 1976.

———. *The Despotate of Epiros, 1267-1479: A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge university press, 1984.

Nikephoros. *Patriarch of Constantinople Short History*. Edited and translated by Cyril Mango. Washington, DC: Dumbarton Oaks, 1990.

Niketas Choniates. *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*. Translated by Harry J. Magoulias. Detroit, 1984.

Osswald, Brendan. ‘Citizenship in Medieval Ioannina’. In *Citizenship in Historical Perspective*, 97–105. Pisa University Press, 2006.

———. ‘The Ethnic Composition of Medieval Epirus’. In *Imagining Frontiers, Contesting Identities*, edited by L. Klusáková and S. G. Ellis, 125–54. Pisa: Pisa University Press, 2007. <https://univ-tlse2.hal.science/hal-02083128v1>.

Page, Gill. *Being Byzantine: Greek Identity before the Ottomans*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Schirò, Giuseppe, ed. *Cronaca Dei Tocco Di Cefalonia*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Rome: Accademia Nazionale dei Lincei, 1975.

Shea, A. ‘The Late Byzantine City: Social, Economic and Institutional Profile’. Dissertation, The University of Birmingham, 2010.

Sherwin-White, A. N. *The Roman Citizenship*. Oxford: Clarendon Press, 1973.

Smarnakis, Ioannis. ‘Political Power, Space, and Identities in the State of Epiros (1205–1318)’. In *The Routledge Handbook on Identity in Byzantium*, by Michael Edward Stewart, David Alan Parnell, and Conor Whately, 300–311, 1st ed. London: Routledge, 2022. <https://doi.org/10.4324/9780429031373-20>.

Soustal, Peter, and Johannes Koder. *Nikopolis Und Kephallēnia*. Tabula Imperii Byzantini 3. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981.

Theodoropoulos, Panagiotis. ‘The Migration of Syrian and Palestinian Populations in the 7th Century: Movement of Individuals and Groups in the Mediterranean’. In *Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone*, 261–87. BRILL, 2020. <https://doi.org/10.1163/9789004425613>.

Veikou, Myrto. *Byzantine Epirus: A Topography of Transformation: Settlements of the Seventh-Twelfth Centuries in Southern Epirus and Aetoloacarnania, Greece*. The Medieval Mediterranean : Peoples, Economies and Cultures, 400-1500 95. Leiden; Boston: Brill, 2012.

Vranousis, Leandros I. ‘To Chronikon ton Ioanninon Kat’ Anekdoton Dimodi Epitomin’. In *Epetiris tou Mesaionikou Archeiou*, 12:57–115. Athens: Academy of Athens, 1965.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doktora Öğrencisi

Neslihan Z. Akkanat

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9390-775x>

İzmir Bakırçay Üniversitesi, Kamu
Hukuku ABD, Sağlık Hukuku Doktora
Programı.
Email: neslihan.nil2011@gmail.com

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 22/07/2025 20/08/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1748168>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Türk Sağlık Hukukunda Bilgilendirilmiş Rızanın Normatif Temelleri ve Tarihsel Gelişimi

*Normative Foundations and Historical Development of Informed
Consent in Turkish Health Law*

ATIF: AKKANAT, Neslihan Z., "Türk Sağlık Hukukunda Bilgilendirilmiş Rızanın Normatif Temelleri ve Tarihsel Gelişimi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3 (Eylül 2025), s. (624-640).

CITE: AKKANAT, Neslihan Z., "Normative Foundations and Historical Development of Informed Consent in Turkish Health Law", *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (624-640).

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Türkiye’de sağlık kurumlarında bilgilendirilmiş rıza uygulamalarının tarihsel gelişimi etik ve hukuki bağlamda paralel ilerlemiştir. Bilgilendirilmiş rıza, bireyin kendi bedeni üzerindeki tasarruf hakkını tıbbi müdahale öncesinde etkin biçimde kullanabilmesini sağlayan temel bir araç olup, hasta haklarının özünü oluşturmaktadır. Bu kavramın tarihsel kökenleri Hipokratik etik anlayışına dayanmakta; modern dönemde ise Nürnberg Kodu (1947), Helsinki Bildirgesi (1964) ve UNESCO Biyoetik Bildirgesi (2005) gibi uluslararası belgeler ışığında normatif bir çerçeveye kavuşmaktadır. Türkiye özelinde 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu, 1998 Hasta Hakları Yönetmeliği ve 2004 yeni TCK ile başlayan süreç, rızanın hukuki dayanaklarını güçlendirmiştir. Bununla birlikte uygulamada rızanın şekli ve içeriği bakımından yetersizlikler, kültürel kalıplar ve kurumsal engeller ciddi sorunlar yaratmaya devam etmektedir. COVID-19 pandemisi sırasında aşı onam formları gibi uygulamalar, rıza kavramının dinamik, krizlere duyarlı ve toplumsal güvenle yakından ilişkili yönünü açığa çıkarmıştır. Sonuç olarak, bilgilendirilmiş rıza yalnızca hukuki bir gereklilik değil; aynı zamanda etik bir sorumluluk, özerkliğin güvencesi ve demokratik bir sağlık sisteminin temel ilkesidir.

Anahtar Kelimeler: Bilgilendirilmiş Rıza, Hasta Hakları, Tıp Etiği, Türk Ceza Kanunu, Sağlık Tarihi

Abstract

The historical development of informed consent practices in Turkish healthcare institutions has progressed in parallel within both ethical and legal frameworks. Informed consent is a fundamental instrument that enables individuals to exercise their right of self-determination over their own bodies effectively prior to medical intervention, and it constitutes the core of patient rights. The historical roots of the concept can be traced back to Hippocratic ethics, while in the modern era it has been shaped within a normative framework through international documents such as the Nuremberg Code (1947), the Declaration of Helsinki (1964), and the UNESCO Universal Declaration on Bioethics (2005). In Turkey, the 1926 Penal Code, the 1998 Regulation on Patients’ Rights, and the 2004 revised Penal Code have strengthened the legal foundations of consent. Nevertheless, significant problems persist in practice due to deficiencies in the form and content of consent, as well as cultural and institutional barriers. During the COVID-19 pandemic, practices such as vaccination consent forms revealed the dynamic, crisis-sensitive, and trust-dependent nature of consent. Ultimately, informed consent should be regarded not merely as a legal requirement but also as an ethical responsibility, a guarantee of autonomy, and a cornerstone of a democratic healthcare system.

Key Words: Informed Consent, Patient Rights, Medical Ethics, Turkish Penal Code, History of Health

Giriş

Tıp pratiği, tarihsel olarak bilgi asimetrisi ve hekim otoritesine dayalı paternalist bir ilişki modeli üzerine kurulmuştur. Özellikle modern biyotibbin kurumsallaşmaya başladığı dönemde hekim merkezli karar alma mekanizmaları uzun süre meşru ve olağan kabul edilmiştir. Ancak 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bireyin kendi bedeni üzerinde söz hakkına sahip olması gerektiği yönündeki etik ve hukuki düşünceler güç kazanmış; böylece tıbbi müdahalelerde rıza kavramı basit bir onay işleminden çıkarak bilgilendirilmiş rıza adı verilen kapsamlı bir etik ve hukuki sürece dönüşmüştür. Artık bilgilendirilmiş rıza, salt bir tıbbi formalite olmaktan öte, hastanın kendi bedeni ve sağlığı hakkında karar verme hakkını tanıyan ve hukuk devleti ilkesini sağlık hizmetine yansıtan temel bir ilkedir.

Bu kavramsal dönüşümün uluslararası düzlemdeki temel taşları, özellikle II. Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan etik skandallara tepki olarak geliştirilen belgelerdir. Ardından kabul edilen bu belgeler zincirinin son halkası olan Türkiye bağlamında bilgilendirilmiş rızanın normatifleşmesi oldukça geç gerçekleşmiştir. İlk defa 1998 tarihli Hasta Hakları Yönetmeliği ile hasta bilgilendirilmesinin ve rıza sürecinin kapsamı ve yöntemi detaylandırılmış, böylece sağlık hizmetlerinin sunumu, hasta özerkliği ve hak temelli yaklaşım çerçevesinde yeniden yapılandırılmıştır.

Öte yandan Türkiye’de rıza kavramının hukuki temeli yalnızca yönetmeliklerle değil, kanun düzeyinde de pekiştirilmiştir. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunun 2004 yılında kabul edilen metninde, rıza 26. Madde de genel bir “hukuka uygunluk sebebi” olarak düzenlenmiş; böylece geçerli rıza olmaksızın gerçekleştirilen tıbbi müdahalelerin cezai sorumluluk doğuracağı açıkça ortaya konmuştur. Buna rağmen, güncel tıp hukuku literatürü Türkiye’de bilgilendirilmiş rıza uygulamasının pratikte halen şekilsel düzeyde kaldığına işaret etmektedir. Birçok kamu hastanesinde rıza, hastaya sürece dair yeterli açıklama yapmaksızın sadece “form imzalatma” prosedürü şeklinde alınmakta; hastalar yeterince bilgilendirilmeden adeta otomatik onam sürecine maruz kalmaktadır.

Bütün bu tarihsel arka plan ışığında, bu çalışmada bilgilendirilmiş rıza kavramının Türkiye’deki gelişimi hukuki belgeler, etik normlar ve yargı kararları ekseninde incelenecektir. Amaç, yalnızca yasal düzenlemelerin seyrini ortaya koymakla kalmayıp uygulamadaki sorunları, hekim-hasta ilişkisindeki dönüşümü ve hak temelli sağlık hizmetinin kurumsallaşma düzeyini de değerlendirmektedir. Böylece bilgilendirilmiş rızanın yalnızca bir prosedür olmadığı; aynı zamanda toplumsal bilinç ve kurumsal etik sorumluluk boyutlarını da içeren bir kavram olduğu vurgulanacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve: Bilgilendirilmiş Rıza Nedir?

Bilgilendirilmiş rıza, (tıpta yaygın kullanımıyla aydınlatılmış onam), en basit tanımıyla bir tıbbi müdahale veya araştırma öncesinde hastanın, kendisine uygulanacak işlemin tüm boyutları hakkında yeterli ve anlaşılır bilgi alması ve bu bilgiye dayanarak

özgür iradesiyle kabul veya ret kararını vermesidir.¹ Bu süreç tıp etiğinin temel ilkelerinden özerklik(otonomi) ilkesine dayanır; hastanın kendi değerlerine uygun şekilde, kendisiyle ilgili kararlara katılım sağlar.² Gerçek bir bilgilendirilmiş rıza sürecinde hekim, önerilen tanı ve tedavi yönteminin niteliğini, beklenen yararları ve olası riskleri/zararları, mevcut alternatif tedavileri ve bunların muhtemel sonuçlarını hastaya anlaşılır bir dilde açıklar; hasta da tüm sorularını sorma fırsatı bulur.³ Hastanın aldığı bilgiyi sindirmesi ve gerekiyorsa düşünmek için zaman tanındıktan sonra, herhangi bir baskı altında kalmaksızın gönüllü bir karar vermesi esastır.⁴ Kısacası bilgilendirilmiş rıza, hekimin yükümlülüğü olan “aydınlatma” ile hastanın hakkı olan “onay veya ret beyan”ının birleştiği, çift yönlü bir etik ve hukuki süreçtir. Bu yönüyle, hastanın vücut bütünlüğüne saygı gösterilmesinin ve tıbbi müdahalenin meşruiyetinin temel koşullarından birini oluşturur.

Bilgilendirilmiş rıza kavramının tarihsel kökenleri, tıp etiği ve insan hakları alanlarındaki evrimle yakından ilişkilidir. Hipokratik etik geleneğinde yani MÖ 5. Yüzyıldan itibaren Hipokrat ve takipçilerinin benimsediği tıp anlayışında “önce zarar verme” (primum non nocere) ve “yararlı olma” ilkeleri, hekim-hasta ilişkisinin merkezinde yer alıyordu. Hipokrat andında hekimin “kendi kabiliyeti ve hükmüne göre hastanın yararına olacak tedaviyi uygulayacağı” vurgulanır; bu ifade geleneksel olarak hastanın iyiliğini hekimin daha iyi bileceği ve sorumluluğun hekime ait olduğu” şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim yüzyıllar boyunca hekim hastanın sağlığı için paternalist bir yaklaşımla, onun yerine en doğru kararı vermesi beklenen otorite figürü olarak görülmüştür. Bu dönemde hastanın aydınlatılması ve rızanın alınması bugünkü anlamıyla bir etik gereklilik değildi; hekim “babacan” tutumla hastanın iyiliğini gözettiği sürece sorumluluğunu yerine getirdiği varsayılmaktaydı.⁵ Ancak 20.yüzyıla birlikte, başta Batı dünyasında gelişen insan hakları anlayışı ve hasta haklarına verilen önem sayesinde, “hasta yararı” tek başına yeterli görülmemeye başlanmıştır.⁶ Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ağır ihlaller, tıpta bireyin özerkliğine saygı ve rızasına dayalı onam kavramını ön plana çıkarmıştır.

Modern anlamda bilgilendirilmiş rızanın ilk somut uluslararası dayanaklarından biri Nürnberg Kodu (1947) olmuştur. Nazi hekimlerinin savaş sırasında insanları rızaları olmaksızın deneylere tabi tutması üzerine oluşturulan ve 1948’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından da benimsenen Nürnberg Kodu, “insan üzerinde yapılacak tıbbi araştırmalarda denneğin gönüllü ve bilinçli onamının mutlak surette gerekli olduğunu” ilan

- 1 Aysel Ertem, Ayla Yava ve Ufuk Demirkılıç, “Kardiyak Cerrahi Yapılan Hastaların Ameliyat Öncesi Verilen Aydınlatılmış Onam Hakkındaki Görüş ve Önerilerinin Belirlenmesi”, *Türk Göğüs Kalp Damar Cerrahisi Dergisi*, c.21, sy.2 (2013): 379.
- 2 Ayla Bayık, “Hasta Hakları,” Etik ve Hemşirelik”, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, c.16, sy.1 (2000): 65.
- 3 Fatma Yücel Beyaztaş ve Özgür Demirkan, “Tıbbi Girişim Öncesi Bilgilendirilmiş Rızanın Alınması ile İlgili Bir Anket Çalışması”, *Adli Tıp Bülteni*, c.6, sy.2 (2001):80.
- 4 Gülfer Büyüktaş Gayır, “Sağlık Çalışanlarının Demografik Özellikleri ile Aydınlatılmış Onam Algıları Arasındaki İlişki: Bir Araştırma”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, c.7, sy.16 (2020): 15.
- 5 Ayşegül Demirhan Erdemir, “Etik, Tıp Etiği, Tıp Etiği İlkeleri ve Hasta Hekim İlişkilerinde Etiğin Yeri”, *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, c.15, sy. 44 (2005): 50.
- 6 Ümmühan Bardak ve Dilaver Tengilimoğlu, “Sağlık Alanında İnsan Hakları ve Etik”, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.16, sy.1-2 (1998): 230.

ederek araştırma etiğinde yeni bir çağ açmıştır. Bu kodu birinci maddesi, deneylere katılım için kişinin gönüllü rızasının zorunlu olduğunu belirtir ve rızanın geçerli olabilmesi için deneye yapılacak işlemin niteliği, amacı süresi, beklenen faydaları riskleri ve alternatif yöntemler konusunda yeterli bilgilerin sağlanmasını şart koşar. Nurnberg Kodu ayrıca araştırmaya katılımda herhangi bir zorlama, aldatma veya uygunsuz ikna olmaksızın, bireyin tamamen özgür iradesiyle karar vermesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷ Bu ilkeler sayesinde aydınlatılmış onam kavramı evrensel tıp etiğinin merkezine yerleşmeye başlamıştır.

Araştırma etiğindeki bu gelişim, Dünya Tabipler Birliği Helsinki Bildirgesi (1964) ile daha da sistematik hale gelmiştir. Helsinki bildirgesi, insanlar üzerinde yapılacak biyomedikal araştırmalara ilişkin 12 temel etik ilke ortaya koyarken, hastanın yararını koruma ve rızasına saygı konularına özel önem atfetmiştir. Bildirgeye göre, tıbbi araştırmaya katılan her gönüllü, mümkün olan her durumda, katılım koşullarını özgürce kabul etme veya reddetme hakkına sahiptir.; bu amaçla gerekli bilgilendirme yapılmalı ve onay alma işlemi tercihen yazılı olarak belgelendirilmelidir. Helsinki Bildirgesi sonraki yıllarda birçok kez güncellenerek (1975, 1983, 2000, 2008, 2013), klinik araştırmalarda etik kurulların onayı, gönüllü olur formları ve korunmasız grupların hakları gibi konularda detaylı standartlar getirmiştir. Bu uluslararası çabalar, tıp pratiğinde hastaları yalnız araştırmalarda değil, genel tedavi süreçlerinde de bilgilendirilme ve rıza verme hakkı olduğu yönündeki bilinci güçlendirmiştir.

Küresel düzeyde hasta haklarının çerçevesini çizen en önemli belgelerden biri de UNESCO Biyoetik ve İnsan Hakları Evrensel bildirgesi (2005)'dir. Bu bildirge, tıp ve biyoloji alanındaki uygulamaların insan haklarına uygun şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla oluşturulmuş ve hemen tüm UNESCO üyesi ülkelerce (Türkiye)dahil kabul edilmiştir. Bildirgenin 6. Maddesi “onam” başlığını taşımakta olup, şu temel ilkeyi getirmektedir: “Her türlü önleyici tanı ve tedavi amaçlı tıbbi müdahale, yeterli bilgilendirilmeye dayanarak ilgili şahsın hür ve bilinçli şekilde vereceği önceden onama bağlı olarak gerçekleştirilebilir.” Bu ifade ile UNESCO özgür irade ve yeterli bilgilendirme kriterlerini küresel biyoetiğin vazgeçilmez standartları olarak ortaya koymuştur. Ayrıca aynı maddede, onam verecek ehliyeti olmayan bireyler için onların hak ve menfaatlerini koruyacak özel önlemler alınması gerektiği vurgulanır.⁸ UNESCO Bildirgesi, hukuken bağlayıcı olamamakla birlikte, dünya genelinde sağlık mevzuatının şekillenmesinde ve ulusal yasal düzenlemelerin insan hakları ekseninde yorumlanmasına önemli bir referans haline gelmiştir.

Bilgilendirilmiş rızanın dayandığı etik ilkeler, tıp etiğinde kabul gören dört temel prensiple örtüşür: özerkliğe saygı, yararlılık, zarar vermeme ve adalet⁹ özerklik ilkesi, bireyin kendi bedenine ve yaşamına dair kararları kendisinin verebilmesini, yani “kendi kendini yönetebilme” hakkını ifade eder. Aydınlatılmış onam uygulaması doğrudan doğruya bu ilkenin pratiğe yansımasıdır: hastaya seçim yapabilme özgürlüğü tanımak ve onun kişilik

7 Alper Uyumaz, “İlaç ve Biyolojik Ürünlerin Klinik Araştırmalarına Katılacak Çocuklardan Olur (Rıza) Alınması” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.31, sy. 2 (2023): 863.; www.ttb.kutuphane.org.tr (05. 07.2025)

8 www.unesco.org.BiyoetikveInsanHaklarıEvrenselBildirgesi (01.07.2025).

9 Murat Emir, *Hukuki ve Etik Yönleriyle Biyotıp Araştırmalarında Biyobankalar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2013, s.12.

haklarına saygı göstermektir Yararlılık ve zarar vermeme ilkeleri ise Hipokratik etiğin mirası olup, hekimin hastanın iyiliğini maksimize etmeye ve ona zarar verebilecek durumlardan kaçınmaya yönelik yükümlülüğünü dile getirir.¹⁰ Bilgilendirilmiş rıza bu iki ilkeyi günümüz bağlamında dengeleyen bir mekanizma sunar: Hekim, yapılacak müdahaleden beklenen faydaları ve muhtemel riskleri hastaya anlatarak, birlikte en yararlı kararı almaya çalışır ve hastanın rıza göstermediği bir girişimin potansiyel zararlarından kaçınılmasını sağlar.¹¹ Adalet ilkesi de gerek tedavi hizmetlerine erişimde, gerek araştırma deneklerinin seçimi ve korunmasında eşitlik ve hakkaniyet gözetilmesini gerektirir.¹² Bu bağlamda aydınlatılmış onam, özellikle klinik araştırmalarda savunmasız grupların korunması ve herkesin kendi kaderi üzerinde söz sahibi olması yönüyle adalet ilkesini destekler. Sonuç olarak, bu dört etik ilke, hastanın onuruna ve haklarına saygılı bir sağlık hizmetinin temelini oluşturur ve bilgilendirilmiş rıza bu ilkelerin kesişim noktasında yer alır.

Günümüzde modern sağlık hukuku, bilgilendirilmiş rızayı vazgeçilmez yasal bir gereklilik olarak kabul etmektedir. Hastanın aydınlatılması ve rızanın alınması, hem hukuk uygun bir tıbbi müdahalenin şartı, hem de hekimin hukuki sorumluluğunu etkileyen kritik bir faktördür. Bir tıbbi işlem, hastanın rızası olmadan yapılırsa kural olarak hukuka aykırı sayılır ve ilgili sağlık personeli hukuki ve cezai sorumlulukla karşılaşabilir.¹³ Birçok ülkenin mevzuatında olduğu gibi Türkiye’de de bu konuyu düzenleyen çeşitli yasa ve yönetmelikler mevcuttur. Örneğin 14 Nisan 1928 tarihinde yayınlanan 863 sayılı Resmi Gazetede 1219 Sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrası Hakkında Kanun’un 70. maddesi (2008’de değişiklik yapılmıştır), belirli büyük cerrahi müdahaleler için hastadan yazılı onam alınmasını şart koşmuştur. Yine Türk Medeni Kanun’un 24. maddesi bireyin vücut bütünlüğüne ilişkin rızasının hukuk düzenindeki yerini genel kişilik hakları kapsamında koruma altına alır. Organ ve Doku nakli gibi özel durumlarda 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması Hakkında Kanun’un 5. 6. ve 14. maddeleri ve üreme sağlığı ile ilgili 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun’un 4. ve 6. maddelerinde hastanın rızasının şekli ve koşullarını ayrıntılı olarak belirtmiştir. Uluslararası düzeyde ise Türkiye’nin taraf olduğu Avrupa Konseyi Biyotıp Sözleşmesi’nin 5. maddesinde de “sağlık alanındaki her müdahalenin, ilgili kişinin özgürce verilmiş ve bilgilendirilmiş onamına bağlı” olduğunu hükme bağlamıştır. Bu sözleşme 2004 yılında iç hukukumuzda yürürlüğe girmiş ve hastanın rızası hususunda bağlayıcı bir hukuk normu halini almıştır.

Türkiye’de bilgilendirilmiş rızanın en kapsamlı tanımı ve uygulama esasları, Sağlık Bakanlığı Hasta Hakları Yönetmeliği (1998) ile ortaya konmuştur. Yönetmeliğin 5. Bölümü Tıbbi Müdahalede Hastanın Rızası” başlığını taşımakta ve madde 24’ten 31’e kadar hastanın rıza hakkını çeşitli yönleriyle düzenlemektedir. Madde 24’te genel kural olarak “tıbbi müdahalelerde hastanın rızasının gerekli olduğunu” belirtir; eğer hasta küçük veya kısıtlı ise

10 Jay Phoenix Sinng, “Autonomy/Respect for Persons”, *Universty of Cambridge Publication*, January, 2015, s. 3.

11 Erdem Aydın, “Tarihsel ve Güncel Yönden Tıp”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, c.15, sy.44 (2006): 98.

12 Süreyya Karaöz, “Cerrahi Hemşireliği ve Etik”, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, c. 4, sy.1, (2000): 14.

13 Uğur Şimşek, “Sağlık Hukukunda Aydınlatılmış Rıza”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.16, sy. Özel Sayı (2014):3543.

yasal temsilcisinin izni aranır. Hastanın veya temsilcisinin bulunmadığı ya da acil bir durum nedeniyle rıza alınmadığı hallerde ise zorunluluk varsa müdahale yapılabilir. Madde 31 ise bu rızanın aydınlatılmış olması gerektiğini şu ifade ile vurgular: “Rıza alınırken hastanın veya kanuni temsilcisinin, tıbbi müdahalenin konusu ve sonuçları hakkında bilgilendirilip aydınlatılması esastır. Görüldüğü üzere, yönetmelik açıkça bilgilendirmeyi rıza sürecinin ayrılmaz bir parçası kılmaktadır. Ayrıca aynı bölümde yer alan diğer maddeler, rızanın kapsamını (md.31), şekil şartını (md.28 kurak olarak rıza herhangi bir şekle bağlı olmamakla birlikte, ispat açısından yazılı form tutulması önerilir), rıza formunun prosedürlerini (md.26 ve alışılmamış tedaviler md.27, araştırmalarda. 32-34vb.) ayrıntılandırmaktadır. Özellikle madde 25 hastaya tedaviyi reddetme veya durdurma hakkı tanıyarak, onamın verilmesi kadar geri alınmasının da hasta hakkı olduğunu ortaya koyar. Bu düzenlemeler, hastanın tedavi sürecinin pasif nesnesi değil, aktif bir öznesi olduğunu hukuken tescil etmektedir.

12.10.2004 tarihli 25611 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Türk Ceza Kanunu’nda hastanın rızasına hukuki bir anlam yüklemektedir. TCK md. 26/2 de” *Kişinin üzerinde mutlak surette tasarruf edebileceği bir hakkına ilişkin olmak üzere, açıkladığı rızası çerçevesinde işlenen fiilden dolayı kimseye ceza verilemeyeceğini*” hükme bağlamıştır. Bu genel hüküm, ceza hukuku açısından “ilgilinin rızasını” bir hukuka uygunluk sebebi olarak tanır. Hasta rızası da bu kapsamdadır: Hukuken korunmakta olan vücut dokunulmazlığı hakkı tıbbi endikasyon dahilinde ve hastanın aydınlatılmış rızasıyla sınırlı olmak kaydıyla, ihlale uğramış sayılmaz. Bir başka deyişle uygun bir tıbbi müdahale hastanın rızası varsa kasten yaralama suçu oluşturmaz. Nitekim Yargıtay kararlarında salt rıza alınmasının yeterli olmadığı, bunun aydınlatılmış rıza olması gerektiği sıkça vurgulanmıştır. Örneğin Yargıtay 13. Hukuk Dairesi, bir kararında “ameliyat için rıza alınmasının, bu rızanın aydınlatılmış rıza olduğunu gösteremeyeceğini” belirterek, hastayı muhtemel riskler konusunda bilgilendirmeden alınan onamın hukuken geçerli sayılamayacağını ifade etmiştir.¹⁴ Dolayısıyla, ceza hukuku ve özel hukuk alanında hastanın rızası; geçerlilik şartları yerine getirildiğinde (tıbbi gereklilik, ehil hekim tarafından gerçekleştirme ve aydınlatma) koruyucu etki doğurur. Aksi halde, rıza alınmaksızın veya yeterli aydınlatma yapılmaksızın gerçekleştirilen her tıbbi girişim, hukuka aykırı olup hem tazminat sorumluluğuna hem de hekimin durumuna göre cezai sorumluluğuna yol açabilecektir.¹⁵

Sonuç olarak, bilgilendirilmiş rıza günümüz tıp uygulamalarının hem etik hem de yasal bir zorunluluğudur. Tarihsel süreçte Hipokrat’tan günümüze evrilen hekim-hasta ilişkisi, paternalizmden özerkliğe saygı eksenine kaymış; Nürnberg ve Helsinki gibi uluslararası metinlerle bireyin rızası ilkesel bir standart haline gelmiştir. Bu kavram, özerklik, yararlılık, zarar vermeme ve adalet ilkelerini somutlaştırarak hastaların hak öznesi konumunu pekiştirmektedir. Türkiye’de de mevzuat, hasta rızasını güçlü bir biçimde koruma altına almış; yasal düzenlemeler hem hastaya tıbbi kararlarında söz hakkı tanımış hem de sağlık mesleği mensuplarına aydınlatma yükümlülüğü getirmiştir. Bilgilendirilmiş rızanın olmadığı bir sağlık müdahalesi, hukuken geçerli kabul edilmemekte ve iyi hekimlik uygulamaları kapsamında etik dışı sayılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de sağlık kurumlarında bilgilendirilmiş rıza pratiğinin tarihçesi incelenirken, bu kavramın kökenleri

14 <https://www.yargitay.gov.tr> (01.07.2005).

15 Şimşek, *Sağlık Hukukunda Aydınlatılmış Rıza* s.3552.

ve ilkelerinin yanı sıra güncel hukuk sistemimizdeki yerinin de bu çerçevede anlaşılması gerekmektedir.

2. Türkiye’de Bilgilendirilmiş Rızanın Hukuki Gelişim Süreci

Bilgilendirilmiş rıza kavramı, tıbbi müdahaleler karşısında hastanın kendi bedeni üzerindeki tasarruf hakkının bir yansıması olarak, Türk hukukunda zaman içinde gelişerek mevzuata yansımıştır. İlk Türk Ceza Kanunu olan 756 Sayılı 1926 tarihli TCK, her ne kadar “aydınlatılmış onam” terimini içermese de hekimin gerçekleştirdiği tıbbi müdahalelerin hukuka uygun sayılabilmesi için hastanın rızasının aranacağı fikri, Sulhi Dönmezer gibi dönemin ünlü hukukçuları tarafından kabul görmekteydi. Zira olmaksızın yapılan tıbbi girişimler “kasten yaralama” kapsamında cezai sorumluluk doğurabilirdi. Nitekim 1928 tarihli 1219 sayılı Tababet Kanunu ve Şuabatı San’atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanunda, hekimlerin yapacakları her türlü ameliyat için hastanın muvafakatini yani onayını almasını şart koşmuştur; özellikle “büyük ameliyelerde” bu rızanın yazılı olması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bu erken dönem düzenleme, hastanın onamının alınmasını zorunlu tutarak, bilgilendirme ve rızanın geçerliliği konusunda ilk yasal dayanaklardan birini oluşturmuştur.

1950’li yıllardan itibaren tıp etiğinde hastanın otonomisine verilen önemin artmasıyla, 13 Ocak 1960 tarihli Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi (Tıbbi Deontoloji Tüzüğü)¹⁶ hekimlere hastayı aydınlatma yükümlülüğü getiren etik kuralları yürürlüğe koymuştur. Nizamname’nin 14. Maddesinde hekimin, teşhise göre alınması gereken tedbirleri hastaya açıkça söylemek zorunda olduğu vurgulanmıştır. Bu hüküm, tıbbi müdahale öncesinde hastanın bilgilendirilmesi gereğini genel bir kural olarak ortaya koyarak, bilgilendirilmiş rızanın hukuki temelini erken dönemde etik mevzuatta belirlemiştir. Böylece hukukumuzda Anayasanın 17. Maddesinde güvence altına alınan vücut bütünlüğü hakkı ve kişilik haklarına saygı ilkesiyle de uyumlu şekilde, hekimin aydınlatma yükümü ve hastanın rızası kavramları filizlenmiştir.

1 Ağustos 1998 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren Hasta Hakları Yönetmeliği¹⁷, Türkiye’de bilgilendirilmiş rızanın yasal çerçevesini ayrıntılı biçimde düzenleyen ilk kapsamlı mevzuat olmuştur. Yönetmelik, hastanın “bilgilendirme ve bilgi isteme hakkı” ile “tıbbi müdahaleyi kabul etme veya reddetme” gibi temel haklarını tanımlamıştır. Özellikle 15. maddede, “hasta; sağlık durumu, kendisine uygulanacak tıbbi işlemler, bunların yararları ve olası sakıncaları, alternatif müdahale usulleri ve tedavinin kabul edilmemesi durumunda ortaya çıkabilecek muhtemel sonuçlar konusunda sözlü veya yazılı olarak bilgi alma hakkına sahiptir” denilerek, hastanın aydınlatılma hakkı açıkça hükme bağlanmıştır. Aynı

16 Resmî Gazete Tarih: 19.02.1960 Sayı:10436 Madde 14 “Tabip ve dış tabibi, hastanın vaziyetinin icabettirdiği sıhhi ihtimamı gösterir. Hastanın hayatını kurtarmak ve sıhhatini korumak mümkün olmadığı takdirde dahi, ıstırabını azaltmaya veya dindirmeye çalışmakla mükelleftir. Tabip ve dış tabibi, hastasına ümit vererek teselli eder. Hastanın maneviyatı üzerinde fena tesir yapmak suretiyle hastalığın artması ihtimali bulunmadığı takdirde, teşhise göre alınması gereken tedbirlerin hastaya açıkça söylenmesi lazımdır. Ancak, hastalığın, vahim görülen akibet ve seyrinin saklanması uygundur. Meş’um bir pronostik hastanın kendisine çok büyük bir ihtiyatla ihdas edilebilir. Hasta tarafından, böyle bir pronostiğin ailesine açıklanmaması istenilmemiş veya açıklanacağı şahıs tayin olunmamış ise, durum ailesine bildirilir.”

17 Resmî Gazete Tarih:01.08.1998 Sayı:23420.

Yönetmelik'in 22. ve 24. maddeleri ise hastanın rızasının alınmaması halinde müdahalenin hukuka aykırı olacağını ortaya koymuştur. Bu hükümler gereği, hastanın rızası bulunmadan yapılan her türlü tıbbi işlem hukuka aykırı sayılacak; yeterli aydınlatma yapılmaksızın alınan onam geçersiz kabul edilecek ve müdahale hekimin sorumluluğunu doğuracaktır. Nitekim Yargıtay da bu dönemde verdiği kararlarında, “rızanın hukuken geçerli olabilmesi için hastanın sağlık durumunu, yapılacak müdahaleyi ve bunun sonuçlarını bilmesi, yeterince aydınlatılması ve iradesini baskı olmaksızın açıklaması gerektiğini” vurgulayarak, ancak bu şekilde verilmiş bir onamın hukuki bir değer taşıyacağını ifade etmiştir. 1998 Yönetmeliğiyle birlikte Türk hukukunda aydınlatılmış rıza artık bir “hasta hakkı” olarak tanınmış; 08.05.2014 tarihinde 4. maddeye yapılan değişiklik ve eklerle de bu hak, idarenin de titizlikle uyması gereken bir yasal zorunluluk haline getirilmiştir.

Türk Tabipler Birliği Hekimlik Meslek Etiği Kuralları da (01.02.1999 tarihinde yayınlanan) bilgilendirilmiş rıza konusunu özel olarak ele almıştır. TTB Etik Kurallarının 26. Maddesi “aydınlatılmış Onam” başlığını taşımakta olup hekimlere ayrıntılı bir aydınlatma yükümlülüğü yükler Madde 26’ya göre “*Hekim hastasını, hastanın sağlık durumu ve konulan tanı, önerilen tedavi yönteminin türü, başarı şansı ve süresi, tedavi yönteminin hastanın sağlığı için taşıdığı riskler, verilen ilaçların kullanılışı ve olası yan etkileri, hastanın önerilen tedaviyi kabul etmemesi durumunda hastalığın yaratacağı sonuçlar, olası tedavi seçenekleri ve riskleri konularında aydınlatır. Yapılacak aydınlatma hastanın kültürel, toplumsal ve ruhsal durumuna özen gösteren bir uygunlukta olmalıdır. Bilgiler hasta tarafından anlaşılabilir biçimde verilmelidir.*” Bu etik düzenleme, ayrıca alınacak “rızanın özgür iradeyle ve aydınlatılmış olarak” açıklanması gerektiğini belirtir; baskı, tehdit, eksik bilgilendirme veya kandırma yoluyla alınan onamın geçersiz olduğunu vurgular. Hastanın reşit olmaması, bilinç kapalı olması gibi durumlarda yasal temsilciden onay alınacağı; temsilcinin keyfi ret kararı hastanın hayatını tehdit ediyorsa hekimin adli mercilere başvurarak izin alması ya da acil durumlarda hayat kurtarmaya yönelik müdahalede bulunabileceği de etik kural da yer almaktadır. Özellikle toplum sağlığını tehdit eden ve tedavisi kanunen zorunlu tutulan hastalıklar söz konusuysa, ilgili kural hastanın veya yakının onamı alınması dahi gerekli tedavinin yapılabilmesini ifade ederek, kamu, sağlığının bireysel rızadan üstün tutulabileceğine işaret etmektedir. Bu etik çerçeve, bilgilendirilmiş rızanın yalnız hasta hakkı değil, aynı zamanda hekimlerin mesleki ödevi olduğunu da ortaya koymuştur.

5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (2004) ise bilgilendirilmiş rızayı ceza hukuku boyutunda ele alan hükümler getirmiştir. Yeni TCK’nın genel hükümlerinde “ilgilinin rızası” bir hukuka uygunluk sebebi olarak tanınmıştır. Kanunun 26. Maddesi “kişinin üzerinde mutlak surette tasarruf edebileceği bir hakkına ilişkin rızası” varsa ve fiil bu rızanın sınırları içinde icra edilmişse cezaya hükmedilmeyeceğini düzenlemiştir. Bu genel ilke, tıbbi müdahaleler bakımından hastanın rızasının hukuki değerini teyit eder niteliktedir. Öte yandan 5237 sayılı kanun, belirli tıbbi durumlar için özel ceza normları da ihdas etmiştir. TCK madde 90 “İnsan Üzerinde Denet Suçu”, tıbbi araştırma ve denemelerde rızanın varlığını aramaktadır.

Özellikle maddenin 4.fıkrası “hasta olan insan üzerinde rıza olmaksızın tedavi amacıyla deney yapan” hekimin bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılacağını hükme

bağlamıştır. Kanun, bilimsel yöntemlere uygun deneylerin ise hastanın yazılı ve yeterli bilgilendirmeye dayalı rızası alınmak şartıyla cezai sorumluluk oluşturmayacağını açıkça belirtmiştir. Buna paralel olarak Organ ve Doku Alınması, Saklanması ve Nakli Hakkında Kanun'un getirdiği ilkeler TCK'ya yansımış; yeni TCK M.91, hukuken geçerli rızaya dayanmaksızın organ alan kişiye ağır hapis cezaları öngörmüştür. Tüm bu hükümler, hastanın aydınlatılmış rızası olmadan gerçekleştirilen ciddi tıbbi müdahalelerin artık ceza yaptırımına bağlandığını göstermektedir. Bu yasal gelişmeler ışığında Yargıtay, örneğin 2019 ve 2022 tarihli kararlarında¹⁸, aydınlatılmış onam alınmadan yapılan girişimlerden dolayı hekimlerin hem ceza hukuku hem de özel hukuk bakımından sorumlu tutulabileceğine hükmetmiştir (rızanın yokluğu durumunda müdahalenin haksız fiil teşkil edeceği ve hekimin tazminat yükümlülüğü doğacağı yönünde içtihatlar geliştirmiştir.)

COVID-19 pandemisi döneminde bilgilendirilmiş rıza uygulamaları hem yeni sorunlar ortaya çıkarmış hem de var olan ilkelerin önemini pekiştirmiştir. Pandeminin başlarında, COVID-19 teşhis ve tedavisinde kullanılan bazı ilaç ve yöntemlerin etkinliği tam kanıtlanmamış durumdaydı. Bu nedenle Sağlık Bakanlığı'nın tedavi protokolleri çerçevesinde, hekimlerin uyguladıkları off-label (endikasyon dışı) tedaviler için hastalardan mutlaka yazılı aydınlatılmış onam almaları tavsiye edilmiştir. Bu hem hasta haklarının korunması hem de hekimin ileride karşılaşabileceği olası cezai sorumluluğun önlenmesi açısından önemliydi. Nitekim uzmanlar, COVID-19 tedavisinde deneysel sayılabilecek ilaçların kullanımı halinde bunun TCK 90/4 kapsamında "insan üzerinde tedavi amaçlı deney" olarak değerlendirilebileceğine dikkat çekmiş; bu durumda yazılı onam alınmasının hekimin ceza sorumluluğundan koruyabilecek bir şart olduğu belirtilmiştir.¹⁹ Diğer yandan, aşılama çalışmaları sırasında kapsamlı bir bilgilendirme ve onam süreci işletilmeye çalışılmıştır. Özellikle mRNA teknolojisine dayalı yeni aşılarda uygulamaya girmesiyle, aşı olacak kişilerden "COVID-19 Aşı Uygulama Bilgilendirme ve Onam Formu" imzalamaları istenmiştir.²⁰ Bu formlar aracılığıyla kişilere, aşının olası riskleri ve bilinmeyen etkileri hakkında bilgi verildiği ve tamamen gönüllü olarak aşığı kabul ettiklerinin teyit edildiği bir yazılı onam süreci yürütülmüştür. Ancak, uygulamada kullanılan formların ne derece "aydınlatılmış" bir onam sağladığı tartışma konusu olmuştur. Zira bazı formlarda, aşının muhtemel olumsuz etkilerinin yeterince belirtilmediği, sorumlulukların üretici firmaya değil, bireye yüklendiği eleştirileri gündeme gelmiştir.²¹ Bütün bu deneyimler, pandemi koşullarında bile, hastanın bilgilendirilmesi ilkesinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte bulaşıcı hastalıkların yayılımını önlemek amacıyla, zorunlu izolasyon ve tedavi gibi kamu otoritesinin müdahalelerinde hastanın rızasına bakılmaksızın işlem yapılabildiği de olmuştur. Nitekim gerek mevcut mevzuat gerek TTB Etik Kuralları madde 26, toplum sağlığını ciddi tehdit eden durumlarda hastanın onamı olmasa bile tıbbi müdahalenin yapılabileceğini öngörmektedir. Örneğin, COVID-19 pozitif

18 Hukuk Dairesi 2016/7094 E., 2019/3740 K.; Hukuk Genel Kurulu 2020/592 E., 2022/356 K. <https://www.yargitay.gov.tr> (01.07.2025).

19 www.saglikhukuku.gen.tr (05.07.2025).

20 T.C. Sağlık Bakanlığı. COVID-19 Rehberi (Erişkin Hasta Yönetimi ve Tedavi). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66301/covid-19-rehberi.html>. (06.08.2025).

21 <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/onam.pdf> (08.07.2025)

olup hastanede tedaviyi reddeden bir hastanın, başkalarının hayatını riske atmaması için, hukuki dayanaklarla zorunlu tedaviye alınması mümkün görülmüştür (Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve TCK MD.195 gibi düzenlemeler uyarınca) Bununla beraber, böyle istisnai haller dışında, pandemide de hekimlerin mümkün olan her durumda hastaları bilgilendirerek rızalarını almaya özen göstermesi gerektiği vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, Bilgilendirilmiş rızanın hukuki gelişimi 1926 yılından günümüze değin önemli aşamalardan geçmiştir. İlke dönemlerde zımni olarak ceza hukuku medeni hukuk ilkeleriyle tanınan “rıza”, günümüzde açık yasal düzenlemelerle desteklenen, hasta haklarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Mevzuatımız; hasta hakları yönetmeliklerinden ceza kanununa, tıp meslek etiği kurallarından yüksek yargı içtihatlarına kadar, tıbbi müdahalelerde hastanın aydınlatılması ve özgür iradesiyle onam vermesi gerekliliğini güçlü biçimde teyit etmektedir. Bu gelişim süreci, hekim-hasta ilişkisinde otonomiye ve insan onuruna saygı ilkesinin giderek güçlenmesini sağlamış; hukuki sorumluluk rejimi de bu doğrultuda evrilmiştir. Bilgilendirilmiş rıza, artık hem bir hukuka uygunluk şartı hem de vazgeçilmez bir hasta hakkı olarak Türk hukuk kültüründe yerleşmiştir.

3. Uygulamada Bilgilendirilmiş Rıza: Sorunlar ve Gelişmeler

Türkiye’de bilgilendirilmiş rıza, mevzuat açısından kapsamlı şekilde düzenlenmiş olsa da uygulama da bazı önemli sorunlar devam etmektedir. Sağlık kurumlarında rıza süreci genellikle formaliteye indirgenmekte, gerçek anlamda bilgilendirme ve aydınlatma yeterince yapılmamaktadır. Bu durum, hastaların kendi bedenleri üzerindeki tasarruf haklarının etkin biçimde kullanılmasını engellemekte ve sağlık hizmetlerinin kalitesini düşürmektedir.

Uygulamadaki temel sorunların başında, bilgilendirilmiş rızanın yalnızca “form imzalatma” işlemine dönüşmesi gelmektedir. Hastaların tıbbi müdahale öncesinde, müdahalenin niteliği, riskleri, alternatif yöntemler ve olası sonuçlar hakkında yeterince detaylı bilgi verilmemekte; bu durum rızanın bilinçli ve özgür bir şekilde verilmesini engellemektedir. Hastaların çoğu, hızlı bir şekilde ve çoğunlukla okunmayan uzun metinleri içeren belgeleri imzalamaya zorlanmakta, böylece süreç gerçek bir bilgilendirme amacından uzaklaşmaktadır. Yapılan çeşitli araştırmalar, hastaların önemli bir bölümünün imzaladıkları belgelerin içeriğinden haberdar olmadığını ve belgelere genellikle aceleyle, sağlık personelinin yönlendirmesiyle imza attığını ortaya koymaktadır. Bu durum, hastaların sağlık hizmeti süreçlerinde aktif katılımcı rolü yerine pasif bir alıcı konumunda kalmalarına neden olmaktadır.²²

Bir diğer sorun, sağlık personelinin rıza alma sürecinde yeterli eğitim ve farkındalığa sahip olmamasıdır. Tıp eğitiminde etik ve hukuk konularına yeterince yer verilmemesi hekimlerin ve diğer sağlık çalışanlarının bu konudaki sorumluluklarını yeterince kavrayamamasına neden olmaktadır. Türkiye’de birçok tıp fakültesinde etik derslerinin müfredatta yeterince yer bulmaması, bu derslerin genellikle teorik düzeyde kalması ve klinik pratikle ilişkilendirilmemesi, mezuniyet sonrası dönemde sağlık çalışanlarının hukuki ve etik yükümlülüklerini yerine getirmelerinde zorluklar yaratmaktadır. Yapılan

22 Deniz Çelik ve Işıl Pakiş, “Avukatların Aydınlatılmış Onama İlişkin Görüş ve Farkındalıkları”, *TBB Dergisi*, c.149, sy, (2020):206.

araştırmalar, sağlık çalışanlarının önemli bir kısmının bilgilendirilmiş rıza kavramını tam olarak anlamadığını ve uygulamada hukuki sorumluluktan kaçınmak için biçimsel olarak rıza aldığını ortaya koymaktadır.²³ Bu durum uygulamada etik ve hukuki standartların tam olarak sağlanmasını zorlaştırmakta ve hasta-hekim ilişkisinde güven sorunlarına yol açmaktadır.

Hastaların karar alma süreçlerinde aktif katılımını zorlaştıran kültürel ve sosyal faktörlerde dikkate alınmalıdır. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan, yaşlı ve eğitim seviyesi düşük hastalar ile dezavantajlı gruplar, sağlık personeline karşı sorgulayıcı yaklaşım sergilemekte güçlük çekmektedir. Türkiye’de geleneksel otoriteye saygı kültürünün güçlü olması ve hekimin görüşünün mutlak doğru olarak kabul edilmesi, hastaların sorunlarını ve endişelerini dile getirmelerini engellemektedir. Bu durum, hastaların sağlık hizmetleri sürecinde aktif ve bilinçli bir katılımcı olmasını sınırlandırmakta ve rızanın gönüllülük unsurunu ciddi anlamda zayıflatmaktadır. Yapılan saha çalışmaları ve akademik araştırmalar, kültürel faktörlerin sağlık hizmetlerine erişimde eşitsizliği artırdığını ve hasta özerkliğinin etkin bir şekilde sağlanamadığını ortaya koymaktadır.²⁴

Bununla birlikte son yıllarda bazı olumlu gelişmeler de yaşanmaktadır. Özellikle dijitalleşme ve sağlık hizmetlerinde kalite standartlarının yaygınlaşması ile birlikte, birçok hastanede ayrıntılı standartlaştırılmış rıza formları kullanılmaya başlanmıştır. Bu formlar, görselleştirilmiş anlatım, sade dil kullanımı ve çoklu dil seçenekleri ile desteklenerek hasta bilgilendirme süreçlerini daha anlaşılır ve erişilebilir kılmaktadır. Ayrıca, bazı kurumlarda bilgilendirme süreçlerine kısa videolar veya grafik içerikler eklenerek, hastanın sağlık durumunu daha iyi kavraması ve karar sürecine aktif şekilde katılması sağlanmaktadır. Sağlık Bakanlığının yayınladığı “Hasta Hakları Uygulama Rehberi” (2021)²⁵ ile birlikte hasta bilgilendirme ilkeleri daha sistematik hale gelmiş; kurum içi denetim mekanizmalarıyla rıza süreçlerinin izlenebilirliği artırılmıştır. Bunun yanı sıra sağlık kurumlarında oluşturulan hasta hakları birimleri ve etik kurullar, hasta şikayetlerini izleyerek rıza süreçlerindeki ihlalleri tespit etme ve gerekli önlemleri alma noktasında önemli roller üstlenmektedir. Bu gelişmeler, bilgilendirilmiş rıza uygulamasının sadece bir form süreci değil, aynı zamanda etik sorumluluk ve kurumsal kalite alanı olarak yeniden tanımlanmasına katkı sunmaktadır.²⁶

Sonuç olarak, Türkiye’de bilgilendirilmiş rızanın etkin bir şekilde uygulanması için mevzuatın ötesinde uygulama kalitesinin artırılması gerekmektedir. B u doğrultuda,

23 Gülşen Altuntaş Çalım ve Semra Elmas, “Hemşirelik Uygulamalarında Aydınlatılmış Onam”, *Akdeniz Hemşirelik Dergisi*, c.2, sy.2 (2023):69.

24 Gülhan Yiğitalp, Vasfiye Bayram Değer ve Sema Çiftçi, “Health Literacy, Health Perception and Related Factors Among Different Ethnic Groups: A Cross-Sectional Study in Southeastern Turkey”, *BMC Public Health*, c.21, sy.1109(2021):8.

25 [https://shgmhastahakdb.saglik.gov.tr/TR%2C39938/hasta-haklari-uygulamalari-genelgesi.html?utm=\(03.08.2025\)](https://shgmhastahakdb.saglik.gov.tr/TR%2C39938/hasta-haklari-uygulamalari-genelgesi.html?utm=(03.08.2025)).

26 Mohd Yusmialdil Putera Mohd Yusof, Chin Hai Teo and Chirk Jenn Ng “Electronic Informed Consent Criteria

For Research Ethics Review: A Scoping Review”, *BMC Medical Ethics*,c.23, sy.117 (2022):2. ; Ravindra B. Ghooi, “Ensuring That Informed Consent is Really an Informed Consent: Role of Videography”, *Perspectives in Clinical Research*, v.5, 1y.1 (2014):3.

sağlık çalışanlarının eğitimi güçlendirilmeli, hastaların bilinçlendirilmesi arttırılmalı ve sağlık kurumlarında bilgilendirme süreçleri standartlaştırılarak daha şeffaf ve etkin hale getirilmelidir.

Sonuç

Bilgilendirilmiş rıza, yalnızca tıbbi prosedürün ön koşulu değil, aynı zamanda bireyin bedeni üzerindeki özerkliğini tanıyan, çağdaş hukuk sistemlerinin temel ilkelerinden biri olan insan onuru ve kişisel haklar anlayışının sağlık hukukuna yansımış biçimidir. Türkiye’de bu kavramın kurumsallaşması, özellikle 1998 tarihli Hasta Hakları Yönetmeliği ve 2004 Tarihli Türk Ceza Kanunu ile belirginlik kazanmış; ancak bu mevzuatın gelişimi, uygulamadaki dönüşümü tam anlamıyla karşılayamamıştır.

Yapılan incelemeler göstermektedir ki, sağlık kurumlarında bilgilendirilmiş rıza hala büyük ölçüde şekli bir uygulama olarak yürütülmekte; hastaların anlamlı bilgilendirme süreçlerine dahil edilmesi ise çoğu zaman ihmal edilmektedir. Hekim-hasta ilişkisinin otoriteye dayalı yapısı, bilgilendirme yükümlülüğünün özüne nüfus edememekte; bu durum, rızanın içerikten yoksun biçimsel bir onama işlemine indirgemesine yol açmaktadır. Özellikle hasta haklarının savunulabilirliği açısından” rıza” kavramının yalnızca hukuki değil aynı zamanda etik, bilişsel ve sosyal yönlerinin de kurumsal işleyişe entegre edilmesi gerekmektedir.

Bu çerçevede bilgilendirilmiş rıza uygulamalarının geliştirilmesi için üç düzeyli bir yaklaşım önerilebilir: Birincisi, tıp eğitimi müfredatında tıbbi etik ve hasta hakları derslerinin kuramsal ve pratik temelde güçlendirilmesi; ikincisi, sağlık kurumlarının rıza süreçlerini şeffaf, denetlenebilir ve hasta merkezli biçimde yeniden yapılandırması; üçüncüsü, hastaların karar v erme süreçlerine etkin katılımını teşvik edebilecek hukuki ve pedagojik farkındalık çalışmalarının yaygınlaştırılmasıdır.

Sonuç olarak, bilgilendirilmiş rıza, modern sağlık hukukunun yalnızca bireyin iradesini tanıyan değil, aynı zamanda kamusal sağlık hizmetinin demokratik niteliğini güçlendiren temel ilkelerinden biridir. Bu ilkenin yalnızca normatif belgelerde değil, uygulamada da yaşatılması, sağlık sisteminin etik temeller üzerinde yeniden inşasını mümkün kılacaktır.

Kaynakça

Erdem, Aydın. “Tarihsel ve Güncel Yönden Tıp.” Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi 15, no. 44 (2006): 83–102.

Bardak, Ümmühan, and Dilaver Tengilimoğlu. “Sağlık Alanında İnsan Hakları ve Etik.” Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 16, no. 1–2 (1998): 215–232.

Bayık, Ayla. “Hasta Hakları, Etik ve Hemşirelik.” Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 16, no. 1 (2000): 52–72.

Beyaztaş, Fatma Yücel, and Özgür Demirkan. “Tıbbi Girişim Öncesi Bilgilendirilmiş Rızanın Alınması ile İlgili Bir Anket Çalışması.” Adli Tıp Bülteni 6, no. 2 (2001): 76–80.

Çalım, Gülşen Altuntaş, and Semra Elmas. “Hemşirelik Uygulamalarında Aydınlatılmış Onam.” *Akdeniz Hemşirelik Dergisi* 2, no. 2 (2023): 65–72.

Çelik, Deniz, and Işıl Pakiç. “Avukatların Aydınlatılmış Onama İlişkin Görüş ve Farkındalıkları.” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 149 (2020): 187–208.

Emir, Murat. *Hukuki ve Etik Yönleriyle Biyotıp Araştırmalarında Biyobankalar*. Unpublished PhD diss., Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2013.

Erdemir, Ayşegül Demirhan. “Etik, Tıp Etiği, Tıp Etiği İlkeleri ve Hasta Hekim İlişkilerinde Etiğin Yeri.” *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 15, no. 44 (2005): 27–72.

Ertem, Aysel, Ayla Yava, and Ufuk Demirkılıç. “Kardiyak Cerrahi Yapılan Hastaların Ameliyat Öncesi Verilen Aydınlatılmış Onam Hakkındaki Görüş ve Önerilerinin Belirlenmesi.” *Türk Göğüs Kalp Damar Cerrahisi Dergisi* 21, no. 2 (2013): 378–391.

Gayır, Gülfer Büyüктаş. “Sağlık Çalışanlarının Demografik Özellikleri ile Aydınlatılmış Onam Algıları Arasındaki İlişki: Bir Araştırma.” *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* 7, no. 16 (2020): 15–40.

Ghooi, Ravindra B. “Ensuring That Informed Consent Is Really an Informed Consent: Role of Videography.” *Perspectives in Clinical Research* 5, no. 1 (2014): 3–5.

Karaöz, Süreyya. “Cerrahi Hemşireliği ve Etik.” *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 4, no. 1 (2000): 145–158.

Sinng, Jay Phoenix. “Autonomy/Respect for Persons.” *University of Cambridge Publication*, January 2015, 1–6.

Şimşek, Uğur. “Sağlık Hukukunda Aydınlatılmış Rıza.” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16, Special Issue (2014): 3535–3556.

Uyumaz, Alper. “İlaç ve Biyolojik Ürünlerin Klinik Araştırmalarına Katılacak Çocuklardan Olur (Rıza) Alınması.” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 31, no. 2 (2023): 855–906.

Yiğitalp, Gülhan, Vasfiye Değer Bayram, and Sema Çiftçi. “Health Literacy, Health Perception and Related Factors Among Different Ethnic Groups: A Cross-Sectional Study in Southeastern Turkey.” *BMC Public Health* 21, no. 1109 (2021): 1–10.

Mohd Yusmialdil Putera Mohd Yusof, Chin Hai Teo, and Chirk Jenn Ng. “Electronic Informed Consent Criteria for Research Ethics Review: A Scoping Review.” *BMC Medical Ethics* 23, no. 117 (2022): 1–11.

Yargıtay Başkanlığı. Resmî Web Sitesi. Accessed July 1, 2005. <https://www.yargitay.gov.tr>

.Yargıtay Başkanlığı. Resmî Web Sitesi. Accessed July 1, 2025. <https://www.yargitay.gov.tr>

UNESCO. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. Accessed July 1, 2025. <https://www.unesco.org>

Türk Tabipleri Birliği. Kütüphane Web Sitesi. Accessed July 5, 2025. <http://www.ttb.kutuphane.org.tr>

Sağlık Hukuku Platformu. Sağlık Hukuku Portalı. Accessed July 5, 2025. <http://www.saglikhukuku.gen.tr>

Türk Tabipleri Birliği. Bilgilendirilmiş Tıbbi Onam Formu. Accessed July 8, 2025. <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/onam.pdf>

Extended Abstract

Normative Foundations and Historical Development of Informed Consent in Turkish Health Law

Introduction

The practice of informed consent has emerged as one of the most fundamental principles of contemporary medical law and ethics. Historically, medicine in Turkey—as elsewhere—was rooted in a paternalistic model of physician–patient relations, where the physician’s authority predominated and the patient’s role was largely passive. With the advent of modern bioethics and human rights discourse, particularly after World War II, the notion of informed consent has gradually transformed from a formal procedure into a central ethical and legal requirement. This study situates informed consent within both its global ethical foundations (Hippocratic ethics, the Nuremberg Code of 1947, the Declaration of Helsinki of 1964, and the UNESCO Universal Declaration on Bioethics and Human Rights of 2005) and its specific development within Turkish law, from the early Penal Code of 1926 to the 1998 Regulation on Patients’ Rights and the 2004 Turkish Penal Code.

Methodology

The research adopts a doctrinal legal analysis combined with an ethical–historical perspective. Primary legal sources such as the 1926 and 2004 Turkish Penal Codes, the 1998 Regulation on Patients’ Rights, the Medical Deontology By-Law (1960), and the Turkish Medical Association’s Ethical Rules (1999) were analyzed. These were interpreted in light of relevant case law, including precedents of the Court of Cassation that clarified the conditions under which patient consent must be considered legally valid. Complementing this legal perspective, the study draws on international instruments and bioethical frameworks that shaped the normative discourse on autonomy and bodily integrity. In addition, secondary literature in Turkish medical law, nursing ethics, and health policy provided insights into practical challenges. A thematic analysis was undertaken to identify three dimensions of the issue: (1) the normative development of informed consent in Turkish law; (2) the implementation of consent in medical practice; and (3) the specific tensions revealed during the COVID-19 pandemic.

Discussion

The discussion proceeds in three stages:

1. Conceptual and Ethical Framework.

Informed consent is more than the signing of a form; it embodies the ethical principles of autonomy, beneficence, non-maleficence, and justice. Autonomy requires that patients be adequately informed about their diagnosis, treatment options, risks, and alternatives, and be able to decide without coercion. Beneficence and non-maleficence are balanced when physicians disclose both benefits and potential harms, allowing patients to make choices aligned with their well-being. Justice, particularly in the context of vulnerable groups, requires that consent procedures safeguard equality and fairness. The study situates informed consent within the long arc of medical ethics, from Hippocratic paternalism to modern human rights-based approaches.

2. Legal Development in Turkey.

The first Turkish Penal Code (1926) implicitly acknowledged patient consent as a requirement for lawful medical intervention, though without detailed regulation. Subsequent laws, such as the 1928 Law on the Practice of Medicine (1219), required explicit consent for major surgeries. The Medical Deontology By-Law of 1960 obliged physicians to inform patients of necessary measures, thereby laying early ethical-legal foundations. A milestone came with the 1998 Regulation on Patients' Rights, which explicitly defined patients' rights to information and to accept or refuse treatment. This regulation articulated informed consent as a patient right rather than merely a professional obligation, setting standards for information, voluntariness, and form. The 2004 Turkish Penal Code (Law No. 5237) consolidated these principles by recognizing "consent of the relevant person" as a ground of justification under Article 26, thus rendering medical interventions without informed consent unlawful and potentially criminal. Moreover, provisions such as Article 90 criminalized medical experimentation without consent, further embedding informed consent in penal law.

3. Practical Challenges and the COVID-19 Context.

Despite strong normative frameworks, the practical implementation of informed consent in Turkey often remains formalistic. Studies reveal that in many hospitals, consent is reduced to the mechanical signing of forms without adequate patient information, undermining the voluntariness and meaningfulness of the process. Structural factors such as high patient loads, insufficient training of medical staff in ethics, and entrenched cultural norms of physician authority contribute to this gap. Sociocultural barriers—particularly in rural or disadvantaged populations—also limit patients' ability to question medical authority or exercise autonomy.

The COVID-19 pandemic further illuminated the dynamic and fragile nature of informed consent. During the early phases of the pandemic, physicians relied on off-label treatments under emergency protocols, raising concerns about the adequacy of consent. The Ministry of Health issued treatment guidelines and required informed consent forms for experimental or unproven therapies. Vaccination campaigns introduced standardized "COVID-19 Vaccination Information and Consent Forms," which highlighted risks and emphasized voluntariness. Yet criticism arose regarding the sufficiency of information and the extent to which the process truly respected patient autonomy. The pandemic also

revived debates on the tension between individual consent and public health imperatives, particularly in cases of compulsory isolation or treatment under the Public Health Law and Penal Code Article 195.

Conclusion

The historical and normative trajectory of informed consent in Turkey demonstrates a significant shift from paternalism to autonomy, from implicit recognition to explicit legal codification. Nevertheless, the persistence of formalistic practices and the insufficiency of meaningful patient engagement reveal the distance between law in the books and law in action. For informed consent to fulfill its ethical and democratic potential, reforms must occur on three levels:

1. Education – strengthening medical curricula with robust training in ethics, law, and communication.
2. Institutional practice – restructuring hospital procedures to ensure transparent, patient-centered, and standardized consent processes, including the use of plain language and multimedia tools.
3. Public awareness – fostering patient literacy and empowerment to enable informed participation in medical decisions.

Ultimately, informed consent is not merely a legal safeguard but a reflection of respect for human dignity and autonomy. It constitutes a cornerstone of democratic healthcare systems, ensuring that medical interventions occur not by authority alone but by dialogue, trust, and shared decision-making. The COVID-19 pandemic revealed both vulnerabilities and opportunities for strengthening consent practices.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Prof. Dr.

Bayram Akça

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7396-3498>

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü.
Email: abayram@mu.edu.tr

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 02/09/2025 17/09/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1776631>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

6/7 Eylül Olayları ve Muğla Basını

The 6/7 September Incidents and the Muğla Press

ATIF: AKÇA, Bayram, "6/7 Eylül Olayları ve Muğla Basını", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3 (Eylül 2025), s. (641-652).

CITE: AKÇA, Bayram, "The 6/7 September Incidents and the Muğla Press", *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (641-652).

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Cumhuriyet Tarihi'nin en belirsiz olaylarından birisidir. Olay, "Selanik'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün evine bomba atıldı" şeklindeki haberin İstanbul'un önde gelen basını tarafından halka servis edilmesi ile başlamıştır. Olayın duyulması üzerine başta İstanbul olmak üzere İzmir ve Ankara'da binlerce kişi sokaklara dökülmüş ve protesto yürüyüşlerine başlamıştır. Bu protestoların kısa süre sonra kontrolden çıkarak azınlıklara karşı yağma ve yakma eylemlerine dönüşmesi üzerine dönemin Demokrat Parti Hükümeti harekete geçmiş ve İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim kararı almıştır. Böylece olaylar kontrol altına alınabilmıştır. 6/7 Eylül Olayları sırasında İstanbul, İzmir ve Ankara'da azınlık vatandaşlar mal ve can kaybına maruz kalmıştır. Bu zararın tazmini için dönemin Demokrat Parti Hükümeti kanun çıkarmış ve yardım kampanyaları başlatmıştır. Bu konuda bizzat Başbakan Adnan Menderes büyük çaba sarf etmiştir. 6/7 Eylül Olayları, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra Yassıada Mahkemesi'nin de konusu olmuştur. Burada birçok Demokrat Partili yargılanmış ve sonuçta Başbakan Adana Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 6/7 Eylül Olayları nedeniyle suçlu bulunmuştur. Cumhuriyet Tarihinin bu karanlık konusu ile ilgili olarak yerli ve yabancı arşiv kaynakları ile ulusal ve yerel basın kullanılarak birçok çalışma yapılmıştır. Bizim buradaki amacımız, 6/7 Eylül Olaylarına İstanbul, İzmir ve Ankara basını kadar Muğla basınının da ne kadar ilgi gösterdiğini ortaya koymaktır. Nitekim bu dönemde Muğla'da çıkan Muğla Gazetesi olayların çıkışını, Demokrat Parti Hükümeti'nin olaylara bakışını ve olayların sonuçlarını okuyucusuna günü gününe aktarmaya çalıştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: 6/7 Eylül Olayları, Kıbrıs Meselesi, Demokrat Parti, Türkiye Rumları

Abstract

This study examines the 6/7 September Incidents and their reflection in the Muğla press. The 6/7 September Incidents are among the most ambiguous events in the history of the Republic. The incident began when the leading press in Istanbul reported to the public that "a bomb had been thrown at the house of Mustafa Kemal Atatürk, founder of the Republic of Turkey, in Thessaloniki". Upon hearing the news, thousands of people took to the streets, primarily in Istanbul, but also in Izmir and Ankara, and began protest marches. When these protests soon spiralled out of control and turned into looting and arson attacks against minorities, the Democratic Party Government of the time took action and imposed martial law in Istanbul, Izmir and Ankara. This brought the events under control. During the 6/7 September Events, minority citizens in Istanbul, Izmir and Ankara suffered loss of property and life. To compensate for this damage, the Democratic Party Government of the time passed a law and launched aid campaigns. Prime Minister Adnan Menderes personally made great efforts in this regard. The 6/7 September Events were also the subject of the Yassıada Court following the 27 May 1960 Military Coup. Many members of the Democratic Party were tried here, and ultimately Prime Minister Adana Menderes and Foreign Minister Fatin Rüştü Zorlu were found guilty in connection with the 6/7 September Events. Numerous studies have been conducted on this dark chapter in the history of the Republic, using domestic and foreign archival sources as well as national and local press. Our aim here is to reveal the extent to which the press in Muğla, as well as the press in Istanbul, Izmir and Ankara, showed interest in the 6/7 September Events. Indeed, it has been observed that during this period, the Muğla Gazetesi, published in Muğla, attempted to convey to its readers the outbreak of the events, the Democratic Party Government's view of the events, and the consequences of the events on a daily basis.

Keywords: 7 September Incidents, Cyprus Question, Democratic Party, Greeks of Turkey

1. Giriş

Cumhuriyet döneminde Türk-Yunan dostluğu Mustafa Kemal Atatürk ile Venizelos tarafından 1930'larda atılmıştır. Bu dostluk II. Dünya Savaşı döneminde de artarak devam etmiştir. Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması, Fener Patriği'nin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'i ziyaret etmesi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Yunanistan Kralı Pavlos'un karşılıklı ziyaretlerde bulunması, Patrik'in Atatürk'ün Anıtkabir'e nakli törenine davet edilmesi gibi gelişmeler iki ülkenin iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rum azınlığın yaşamlarına da olumlu etki yapmıştır.¹

1951 yılında Yunanistan'ın, İngiltere'den Kıbrıs Adası'nın geleceğine ada halkının karar vermesini talep etmesi Türkiye-Yunanistan ilişkilerini zedelemiştir. Bu isteği kabul görmeyen Yunanistan, Kıbrıs adasında tek taraflı bir plebisit yaptırmıştır. Türkiye ile İngiltere'nin ciddiye almadığı bu oylamayı Yunanistan 1954 yılında Birleşmiş Milletlere götürerek sonucun tanınmasını istemiştir. Birleşmiş Milletlerin bu teklifi reddetmesi üzerine kilise silahlı mücadele kararı almış ve adada EOKA adlı bir terör örgütü kurmuştur. Bu örgüt bir taraftan ABD, İngiltere ve Türkiye nezdinde Birleşmiş Milletler kararını protesto ederken diğer taraftan da adada yaşayan Türklere karşı terör eylemlerine başlamıştır.²

Kıbrıs'ta terör eylemlerinin artması üzerine İngiltere soruna bir çözüm bulamayınca Yunanistan ve Türkiye'yi konuyu görüşmek üzere 29 Ağustos 1955 tarihinde Londra'ya davet etmiştir. İngiltere böylece sorunun, İngiliz yönetimi ile Kıbrıslı Rumlar arasında olmaktan çok Türkiye ile Yunanistan'ın iki uzlaşmaz taraf olduğu uluslararası bir sorun olduğunu kanıtlamayı, bu zamana kadar Kıbrıs ile ilgili uluslararası görüşmelerde konunun dışında kalan Türkiye'yi konferansa davet ederek kendi tezlerini konferansta kabul ettirmeyi amaçlamıştır. Londra'ya ulaşan Türk heyeti önce İngiltere Dışişleri Bakanı ile görüşmüş ve Yunanlılara hiçbir taviz vermeyeceklerini kararlılıkla vurgulamıştır. 29 Ağustos 1955 tarihinde Londra Konferansı başlamış ve burada Türkiye, adada İngiliz egemenliğinin devamını isterken Yunanistan ise Rumların adanın geleceğini tayin etmesini talep etmiştir. Her iki tarafın taleplerini dinleyen İngiltere, adaya kontrolü altında özerklik verilmesini talep etmiştir. Türkiye ile Yunanistan bu öneriyi reddetmiştir. İşte tam bu sırada İstanbul, İzmir ve Ankara'da 6/7 Eylül Olayları patlak vermiş ve böylece konferans bir sonuç alamadan dağılmıştır.³

5 Eylül 1955 gecesi Selanik'te Atatürk'ün evinin bulunduğu bahçenin yakınında bir bomba patlatılmıştır. Radyo'dan saat 13.00 haberlerinde Atatürk'ün Selanik'teki evi ile Türk Konsoloslugu arasında bir bomba patladığı açıklanmıştır. *İstanbul Ekspres*

-
- 1 Şerif Demir, "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 12, İstanbul, 2007, s. 38.
 - 2 Ramazan Tosun, "Kıbrıs Meselesi", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Kayseri, 2001, s. 98-99; Ayşe Kar ve Uğur Gündüz, "6-7 Eylül Olayları Işığında Türkiye'de Basın, Toplum ve Siyaset İlişkisi", *Uluslararası Kültür ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 2, Düzce, 2020, s. 452-454.
 - 3 Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara, 1986, s. 530-531; Demir, "Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları", s. 40-41.

gazetesinin saat 16.00’da ikinci baskıya girip haberi detaylandırarak “*Atamızın Evi Bomba ile Hasara uğradı*” manşetini atması, siyasi tarihimizde 6/7 Eylül Olayları olarak bilinen kitle hareketinin başlangıcı olmuştur.⁴

2. 6/7 Olayları ve Muğla Basını

6/7 Eylül Olaylarının başladığı gün, Demokrat Parti hükümeti Kıbrıs meselesi ve parti içi muhalefet gibi birçok iç ve dış olaylarla meşgul olmaktadır. İşte böyle bir günde 6/7 Eylül olayları patlak vermiş ve saat 17.00’de İstanbul’daki öğrenci dernekleri Kıbrıs Türk Cemiyeti çatısı altında Taksim Meydanı’nda Atatürk’ün Selanik’teki evinin Yunanlılar tarafından bombalanmasını protesto etmek için toplanmıştır. Toplantıya katılan kitleler önce ellerinde Türk bayrakları ve Atatürk posterleri ile “*Kıbrıs Türk’tür Türk kalacaktır*” ve “*Aziz Atatürk’ün doğduğu eve göz dikenler kahrolsun*” sloganları atmış ve ardından Cumhuriyet anıtı önünde İstiklal Marşı’nı okuyarak göndere Türk bayrağı çekmiştir. Buradan yürümeye başlayan kalabalık ellerinde Türk bayraklarıyla önce Aya Triada Kilisesi önünde toplanmış, oradan Tünel’e doğru hareket etmiş ve burada Rumlara ait ikamet ve iş yerlerine karşı yoğun bir tahribata girişmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes olaylar başladığı zaman İstanbul’da olsalar da olayların başladığından habersiz şekilde İstanbul’dan Ankara’ya hareket etmiştir. Saat 20.00’den sonra ise saldırganlar Perşembe Pazarı, Sirkeci, Haliç, Beyazıt, Kumkapı, Yenikapı, Nişantaşı, Beyoğlu ve Yedikule civarındaki azınlıklara ait ev, dükkân ve kiliselere zarar vermiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes İzmit’e vardığı zaman, İzmit valisi İstanbul’daki olayların tehlikeli boyutlara ulaştığı haberini kendilerine iletmiştir. İşte bu durum üzerine Başbakan Adnan Menderes trende kurulan telsiz hattı ile İçişleri Bakanlığı, İstanbul ve İzmir Valilikleri ile kurduğu bağlantı sonrasında her iki şehirde de sıkıyönetim emri vermiştir. Ardından da Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes’i taşıyan tren rotasını tekrar İstanbul’a çevirmiştir. İstanbul’da başlayan yağma olayları saat 22.00’da askeri birliklerin sokağa çıkması ile yavaşlamış ve ardından gece saat 00.00’da sıkıyönetim kararının alınması ile kontrol altına alınmıştır. Bu emir üzerine İstanbul’da ve İzmir’de gece 00.00 ile 05.00 arasında sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.⁵

Diğer yandan Ankara’daki olaylar küçük çaplı öğrenci gruplarının Ulus Meydanı’nda toplanıp buradan sloganlar atarak Cebeci’ye doğru yürümesi şeklinde gerçekleşmiştir. Topluluk sayısı 600’e ulaştınca da polis kalabalığa müdahale etmiş ve böylece olaylar son bulmuştur. Ankara’da olayların erken bastırılmasının sebebi Ankara Valisi’nin şehirdeki tüm gösteri ve yürüyüşleri yasaklayarak önceden gerekli önlemleri almış olmasıdır.⁶

6/7 Eylül Olaylarının İzmir’e yansması daha vahim olmuştur. Konak Meydanı’nda toplanan kalabalık önce sloganlar atarak meydandaki Yunan Bayrağını indirmiş sonra buradan Alsancak’a yürüyerek oradaki Ortodoks kilisesini yakmış daha sonra da limanda bulunan iki Rum motorunu batırmıştır. Olayların devamında saldırganlar İzmir’de yaşayan Rumlara ait ev, dükkân, konsolosluk binası ve hatta NATO’da görelî Yunan subaylarının

4 Demir, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, s. 42.

5 Resul Babaoğlu, “Türkiye Rum Cemaati ve 6/7 Eylül 1955 Olayları”, *History Studies*, C. 4, S. 4, Ankara, 2012, s. 21; Demir, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, s. 45-47.

6 Babaoğlu, “Türkiye Rum Cemaati ve 6/7 Eylül 1955 Olayları”, s. 23.

oturduğu evlere bile saldırmıştır. Olaylar sırasında halktan ve polisten yaralananlar olmuştur.⁷

6/7 Eylül olayları olurken İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Namık Gedik olayları engelleyemediği için istifa etmiş ve ardından da Emniyet Genel Müdürü Ethem Yetkiner, İstanbul Valisi ve İzmir Valisi de olaylardaki ihmallerinden dolayı görevden alınmışlardır. Olaylar sonrası “*Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti*” kapatılırken hükümet ve askeri yetkililer olayların sorumluluğunu tamamen komünistlere yüklemiştir. Diğer yandan Hükümet malları yağmalanan ve olaylarda zarar gören azınlıklara tazminat ödeme kararı almıştır. Bu konuda Başbakan Adnan Menderes bizzat büyük çaba sarf etmiştir.⁸

6/7 Eylül Olaylarının yol açtığı maddi zarar çok büyük olmuştur. Kaynaklara göre olaylar sonucu birkaç Rum ölmüş, 35 kişi yaralanmış, 73 kilise, 8 ayazma, 3 manastır, 5538 ev ve iş yeri zarar görmüştür. Olaylar sonrası İstanbul'da 5104 kişi, Ankara'da 300 kişi ve İzmir'de de 50 kişi tutuklanmıştır.⁹

9 Eylül 1955 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar TBMM'yi 12 Eylül 1955 tarihinde 6/7 Eylül Olaylarını görüşmek üzere acele toplantıya davet etmiştir. İşte bu dönemde yani 9 Eylül 1955 tarihinde Muğla'da yayın hayatına devam eden *Muğla Gazetesi* “*TBMM Toplantıya Çağrıldı*” manşeti ile çıkmış ve manşetin altında haber şöyle devam etmiştir:

“Riyaseti Cumhur Kâtibi Umumiliğinden tebliğ edilmiştir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından İstanbul, İzmir ve Ankara Vilayetlerinde Örfi İdare ilan edilmiş olduğundan teşkilatı esasiye kanununun 86. Maddesine tevfikân TBMM'sini 12 Eylül 1955 tarihinde pazartesi günü saat 15'te toplantıya davet edilmiştir. Bu tarihte muhterem mebuslarımızın toplantıda hazır bulunmaları rica olunur

Başvekâletten Tebliğ Olunmuştur:

6 Eylül 1955'te İzmir'de ve bilhassa İstanbul'da geç saatlere kadar devam eden nümayişler sebebiyle buralarda fevkalade halin mevcudiyeti ilan edilmiş ise de 7 Eylül 1955 tarihinde neşredilen hükümet beyannamesinde bu vaziyetin değiştiği bildirilmiştir.

Bu beyannamenin neşrinden sonraki hadiselerin amme huzur ve asayışı yediden ihlal edecek istidat göstermesi muvacehesinde vaziyeti etraflıyla tetkik eden vekiller heyeti memleketin yüksek menfaatlerini korumak için İstanbul, İzmir ve Ankara'da Örfi İdare ilanına müttefikan karar vermiştir.

Nümayişler:

Atina Radyosu-Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evle Türk Konsolosluğu arasındaki bahçeye yerleştirilen bir dinamitin infilakı hadisesi, İstanbul ve İzmir'de büyük bir tepki

7 Alper Ceylan, *6-7 Eylül Olayları ve Bu Olaylara Türk Yazılı Basınının Etkisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 76-77; Cengiz Atlı, “İngiliz ve Cumhuriyet Arşivi Belgeleri Işığında 6-7 Eylül Olayları”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 10, Ankara, 2014, s. 1187.

8 Demir, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, s. 46.

9 Babaoğlu, “Türkiye Rum Cemaati ve 6/7 Eylül 1955 Olayları”, s. 23; Demir, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, s. 45; Ceylan, *6-7 Eylül Olayları ve Bu Olaylara Türk Yazılı Basınının Etkisi*, s. 82.

yaratmış ve her iki büyük şehirde de Yunan aleyhtarı nümayişler olmuştur.

Kanellououlos Nota Verdi:

Yunan Başvekil Yardımcısı ve Milli savunma Vekili Kanellououlos Atina'daki Türk Maslahatgüzarını bugün makamına davet ederek İstanbul ve İzmir'deki nümayişleri protesto ederek bir nota tevdi etmiştir.

Bu notada, vuku bulan hadiseden dolayı Yunan Hükümeti'nin duyduğu teessür belirtilmiş ve İzmir'de büyük bir halk kütlesinin bir Rum Kilisesi'ne ve Konsoloshanesini yaktığı ne NATO mensubu Yunan subaylarının ailelerinin İzmir'den Atina'ya nakillerini temin için Yunan Hava Kuvvetleri'ne mensup uçakların İzmir'e gönderildiği açıklanmış gerek emniyet ve gerekse layık veçhile tedbirler almamış olduklarını işaret etmiştir.

Açık Hava Toplantıları Yasak Edildi:

Diğer taraftan bu sabah fevkalade bir toplantı yapan Yunan Hükümeti, Yunanistan'da yapılacak açık hava toplantılarını yasak edilmiştir.

Kuvvetli Yunan Birlikleri Atina'da Türk sefarethanesini kordon altına almışlardır. Hükümet, Türk aleyhtarı nümayişleri önlemek maksadıyla fevkalade ciddi tedbirler almış ve Trakya hududundaki Türk ekalliyetini korumak üzere de buralara askeri birlikler göndermiştir.

NATO Konseyini Davet:

Salahiyetli bir hükümet sözcüsünün açıkladığına göre, Yunan Hükümeti, İzmir'de NATO karargâhı subaylarına yapılan tecavüz dolayısıyla NATO Konseyi'nin meseleyi tezekkür etmesi için toplantıya çağrılmasını Paris'teki NATO Genel sekreterliğinden talep etmiştir.

Selanik'teki tahkikat:

Londra Radyosu_ Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin bahçesinde patlayan bomba hadisesinin tahkikatına devam olunduğu Selanik'ten bildirilmekte ise de zan altında bulunan 5 kişinin milliyetleri henüz açıklanmamıştır. Selanik'te hükümet kuvvetleri fevkalade ciddi tedbirler almış ve her türlü toplantı yasak edilmiştir.

Washington Son Tedbirleri Beğeniyor:

Washington Radyosu- İstanbul ve İzmir'de Yunanistan aleyhinde vuku bulan nümayişler Washington siyasi çevreleri tarafından dikkatle takip olunmaktadır. Başvekil Adnan Menderes'in İstanbul'da vaziyeti şahsen ele alarak ciddi tedbirlere tevessül etmiş olması Washington siyasi mahfillerinde büyük memnurluk uyandırmış ve vuku bulan hasarların Türk Hükümeti tarafından tazmin olunacağı hakkında yayınlanan hükümet beyannamesi de iyi karşılanmıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki dostane münasebetlerin ihlal olunmaması için gerek Türk Hükümeti ve gerekse Yunan Hükümeti taraflarından alınan son tedbirler Amerika Hükümeti'nin takdirlerini çekmiştir.

Yunanistan'daki Türklerin Korunması:

Selanik Radyosu_ Yunan Hükümeti her türlü ihtiyat tedbirlerinin alınması için sıkı

emirler vermiştir. Atina'daki Türk Sefaret memurlarının ve Türk ekalliyetlerinin temini için bütün tedbirler alınmıştır.

Gümülcine'deki Türk Konsolosu oradaki Türklerin ve kendi konsolosluk mensuplarının korunması ile ilgili olarak alınan tedbirlerden dolayı Gümülcine Jandarma Komutanına teşekkürlerini bildirmiştir.

Son Hadiseler İki Memleketin Arasını Açmayacak:

Salahiyetli makamlardan bildirildiğine göre gerek Selanik'te ve gerekse İstanbul ve İzmir'de vuku bulan esef verici hadiseler, iki memleketin arasını asla açmayacaktır. Türk ve Yunan Hükümetleri dostluğun temadisi için gayretlerini artıracaklardır.

Reisi Cumhur ve Başvekil İstanbul'a Döndü:

İstanbul- Yunanlıların Selanik'te ettikleri iğrenç tecavüz hadisesinin memleketimizde uyandırdığı infial dolayısıyla dün gece İstanbul'da vuku bulan müessif hadiselerle meşgul olmak üzere dün Ankara'ya gitmiş olan Reisi Cumhur Celal Bayar ve Başvekil Adnan Menderes bugün İstanbul'a dönmüşlerdir.

Hadiselerle yakinen meşgul olan Reisi Cumhur Celal Bayar ve Başvekil Adnan Menderes akşam saat 19.40'ta Vilayete gelerek dünkü hadiselerle ilgili olarak yapılan müzakerelere başkanlık etmiş ve ilgililere gerekli direktifleri vermiştir.”¹⁰

Yukarıdaki yazıda, 6/7 Eylül Olaylarının çıkış nedenleri, hükümetin olayları kontrol altına almak için İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etmesi, Yunanistan Hükümeti'nin Selanik'teki Türk konsolosunu çağırarak İstanbul ve İzmir'deki olaylarla ilgili kendisine nota vermesi, Yunanistan'da açık hava toplantılarının yasaklanması, İzmir'deki olayları yerinde tahkik etmesi için NATO yetkililerinin Türkiye'ye davet edilmesi, Selanik'teki olayın Yunan Hükümeti tarafından tahkik edildiği, ABD Hükümeti'nin Türkiye'deki olayları yakından takip ettiği, Yunan Hükümeti'nin Yunanistan'da yaşayan Türklerin güvenliğini garanti altına aldığı, olayların Türk-Yunan ilişkilerine zarar vermeyeceği ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in olayları bizzat yerinde incelemek üzere tekrar İstanbul'a gittikleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

6/7 Eylül olaylarını, dönemde Muğla'da yayınlanan *Muğla Gazetesi* günü gününe takip etmiştir. Nitekim, 10 Eylül 1955 tarihli *Muğla Gazetesi* 6/7 Eylül Olayları ile ilgili olarak “*Komünist Parmağı Tespit Ediliyor*” manşeti ile yayınlanmış ve haberin devamında şunları yazmıştır;

“Örfi idarenin ilanı ile şehirde hayat normale avdet etmiş, en ufak bir hadise olmamıştır. Hadise gecesi yakalanan 2032 yağmacı ile 25 tedhişçiden ekseriyetinin Trakya göçmeni oluşu siyasi polisin dikkatinden kaçmamıştır. Bilhassa yakalananlardan ekseriyetinin 1955 yılında ve son aylar içinde İstanbul'a gelmiş olması da manalı görülmektedir.

Bütün bunları göz önünde bulunduran siyasi polis, bugün kadınlı erkekli yüzlerce kişinin ifadesi alınmıştır. Tedhişçilerin milli servetimize insafsızca saldırması hadiselerin

aynı anda İzmir ve İstanbul'un bütün semtlerinde patlak vermesi, siyasi polisin şüphelerini bu nokta üzerinde toplamıştır. Bu hadisenin aylardan beri hazırlanmış bir tertip olduğu ve merkezi Beyrut'ta bulunan komünist bir teşkilat tarafından hazırlandığı tahmin edilmektedir. Bu bakımdan tahkikata ehemmiyetle devam olunmaktadır.

Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti Mahkemece feshedildi.

Hadisenin tahkikatını birkaç cepheden idare eden emniyet müdürlüğünün, Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti mensuplarından 97 kişiyi olay gecesi birinci şubeye celp ettiklerini ve hepsinin teker teker ifadelerinin alındığını bildirmiştim. Bu sabah görülen lüzum üzerine Eminönü nöbetçi sulh ceza mahkemesinden alınan bir kararla Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti feshedilmiş, cemiyetin merkez ve şubeleri zabıtaca mühürlenerek evrakı muhafaza altına alınmıştır.

Bu karardan sonra bugün Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin merkez ve şubelerinin idare heyetine mensup 72 idareci, tanzim olunan evrakla Harbiye'de Merkez kumandanlığına verilmiştir.

Bunlar arasında merkez idare heyetinden Hikmet Bil, Orhan Birgit, Kamil Önal ve 3 kişi daha vardır. Merkez İdare Heyetinden Vatan Gazetesi başmuharriri Ahmet Emin Yalman Türkiye'de olmadığından ifadesi alınamamıştır.

Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin feshi hususunda mahkemece verilen karar, telgrafla bütün vilayetlere bildirilmiştir.

Siyasi polisin faaliyetine muvazi olarak emniyet ikinci şube müdürlüğü de bugün bütün gün çalışmıştır. Emniyet Müdürü ile Muavinlerin ve ikinci şube müdürünün telefonları bu sabahtan akşama kadar durmadan işlemiştir.

Tevkif Edilen ve Yaralanan Yağmacılar:

Bugün Sarıyer Müddeiumumiliği 4 yağmacıyı tevkif etmiş, 2 tedhişçiyi de örfi idare komutanlığına sevk etmiştir. Ayrıca Muhtelif merkezler tarafından yakalanan 28 yağmacı Selimiye kışlasına gönderilmiştir.

Bu arada 7 mağazayı eline geçirdiği balta ile tahrip eden ve dün gece pervasızca dolaşan Faik isminde bir helvacı Şişli polisi tarafından yakalanmış ve emniyet müdürlüğüne teslim edilmiştir.

Hadise gecesi ikinci şube memurları tarafından yağmacıların elinden kurtarılan 3 kasa bugün içindeki para ve kıymetli evrakla birlikte sahiplerine teslim edilmiştir. Kasalardan 37 bin lira çıkmıştır.

Dâhiliye Vekili Durumla Bizzat Meşgul:

Bugün verilen bir emir üzerine tahrip edilen mağaza, işyeri ve evlerin tespiti başlanmıştır. Dâhiliye Vekili Dr. Namık Gedik beraberinde emniyet umum müdürü olduğu halde bu akşam saat 5 de Emniyet Müdürlüğüne gelmiş ve geç vakitlere kadar meşgul olmuştur.

Öğrenildiğine göre müessif hadise sanıklarının duruşmasına yarın sabahtan itibaren Harbiye'de başlanacaktır.

İstanbul’da Hayat Normale Avdet Etti. Evvelki akşam vuku bulan hadiselerin heyecanı tamamen yatışmış bulunmaktadır. Bugün şehrimizde hayat normale avdet etmiştir. Yalnız kırılan dükkânlar, tahta perdelerle çevrilmiş, kepenkleri sağlam olanlar indirilmiştir.”¹¹

10 Eylül tarihinde yayınlanan *Muğla Gazetesi* 6/7 Eylül Olaylarını yine yakından takip ederek okuyucularını bilgilendirmek için yukarıdaki yazıyı yayınlamıştır. Bu yazıda, örfi idarenin ilanı ile İstanbul, İzmir ve Ankara’da hayatın normale döndüğü, bu olayların aylardan beri hazırlanmış bir tertip olduğu ve merkezi Beyrut’ta bulunan komünist bir teşkilat tarafından hazırlandığı, “Kıbrıs Türk’tür Cemiyeti’nin” merkez ve şubelerinin mahkeme kararıyla kapatılarak üyelerinin bazılarının tutuklanıp mallarına el konulduğu, olaylara karışanların tutuklanarak cezaevine gönderildiği, Dâhiliye Vekili Namık Gedik’in olaylarla bizzat ilgilendiği ve bugünden itibaren İstanbul’da hayatın normale döndüğü, ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

9 Eylül 1955 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM’yi 12 Eylül 1955 tarihinde 6/7 Eylül olaylarını görüşmek üzere acele toplantıya davet etmiştir. Bu durum üzerine 11 Eylül akşamı Çankaya Köşkü’nde toplanan Demokrat Parti kurmayları Demokrat Parti Meclis Grubu’nda ve TBMM’de izlenecek stratejiyi belirlemeye çalışmışlardır. 12 Eylül sabahı saat 10.00’da toplanan Demokrat Parti Meclis Grubu 6/7 Eylül Olaylarını görüşmek üzere bir araya gelmiştir. Burada Başbakan Adnan Menderes uzun bir konuşma yaparak 6/7 Eylül Olaylarını çıkaran el ile Selanik’te Atatürk’ün Evi’ne bomba atan elin aynı el olduğunu, bunun Kıbrıs meselesinden dolayı çıkan bir tahribat olmadığını, böyle bir eserin Türk Milleti’nin malı olamayacağını, olayların arkasında komünistlerin olduğunu ve bu nedenle hükümetin aldığı örfi idare kararının Demokrat Grubu tarafından tasdik edilmesini, talep etmiştir.¹²

12 Eylül 1955 tarihinde saat 15.00’da TBMM, İstanbul, Ankara ve İzmir’de ilan edilen örfi idareye dair Başbakanlık tezkeresi gündemi ile toplanmıştır. Toplantıda muhalefet adına ilk konuşmayı yapan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, hükümetin TBMM’yi olaylar hakkında bilgilendirmesini istemiştir. İnönü’nün eleştirilerine Başbakan Yardımcısı Fuat Köprülü cevap vermiş ve “Komünist unsurların olayları önceden tertiplediklerini” ifade etmiştir. Daha sonra kürsüye gelen Başbakan Adnan Menderes, olayların sebepleri ve alınacak tedbirler üzerinde konuşmanın alınacak tedbirleri ifşa anlamına gelebileceğini ve bu nedenle hükümetin talep ettiği sıkıyönetim kanunun TBMM’de kabul edilmesini, istemiştir. Bunun üzerine TBMM’de hükümetin talep ettiği sıkıyönetim kanunun kabulü ve altı ay süreyle İstanbul, İzmir ve Ankara’da devam etmesine yönelik isteği kabul edilerek onaylanmıştır.¹³

16 Ekim 1955 tarihinde Ankara’da Demokrat Parti Dördüncü Büyük Kongresi’ni yapmıştır. Bu kongrede Demokrat Parti Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes hükümetin iç, dış, eğitim, maliye, sağlık vb. icraatlarını içeren bir konuşma gerçekleştirmiştir.

11 *Muğla Gazetesi*, S. 1013, 10 Eylül 1955.

12 Demir, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, s. 47-48.

13 Pamirhan Obaoğlu, *6-7 Eylül Olaylarının Basına Yansıması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 58-63; Ceylan, *6-7 Eylül Olayları ve Bu Olaylara Türk Yazılı Basınının Etkisi*, s. 83-84; Demir, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, s. 48-49.

Bu konuşmayı Muğla’da yayınlanan *Muğla Gazetesi* 16-20 Ekim 1955 tarihleri arasında “Başvekilimiz Adnan Menderes’in Nutku” adıyla aynen yayınlamıştır. İşte 20 Ekim 1955 tarihli *Muğla Gazetesi*, Başbakan Adnan Menderes’in bu konuşmasında iç politika ile ilgili olarak 6/7 Eylül Olaylarına da değindiğini belirterek “Son Müessif Hadiselere Dair Teşhis” başlığı altında şunları söylediğini yazmıştır;

“Dünya siyasetinde gittikçe daha büyük ehemmiyet kazanan ve ideolojik mücadelelerin mühim mihraklarından birini teşkil eden bu çok nazik ve hassas politikada nizam ve siyasi istikrar düşmanlarının ne kadar tahripkâr emellerine mevzu ve zemin teşkil edebileceğini tafsile lüzum görmüyoruz. Türk Milletinin müstakil ve kudretli mevkiine tahammül edemeyen kuvvetlerin ve cereyanların bu kötü emellerini son hadiseler de bütün korkunç tezahürüyle bir kere daha teşhis etmek mümkündür. Bütün dünya siyasetinde ve ideolojik mücadelelerin akıbet ve neticeleri üzerinde bu kadar tesirli yeri olan ve çok ehemmiyetli bir kilit noktası teşkil eden memleketimize karşı tevcih olunacak tertipler elbette ki iktidarı, hükümeti ve rejimi içinden vurmak ve bu suretle maksatlarına birden ve kolaylıkla vasıl olmak hedefini gidecektir.

Memleketimizin nizam ve istikrarına kasteden tertiplerin açıkça ve doğru istikametlerden gelmeğe cesaret edemeyeceğine şüphe yoktur. Bunlar en meşum darbelerini indirirken yerine göre asil milli heyecanları seyrine göre hürriyet nizamına karşı muhabbet ve bağlılığı, hülasa hürriyet ve demokrasi aşkımızın safiyane ifratlarını istismar ederek yıkıcı birer silah haline getirmeğe çalışacaklardır.”¹⁴

Adnan Menderes 6/7 Eylül Olaylarına doğrudan girmemiştir. Ancak olayları kastederek Türk Milletinin güçlü ve bağımsız yapısına tahammül edemeyen iç ve dış mihrakların ülkemiz üzerinde çeşitli oyunlar oynadığını belirttikten sonra hükümetin bu oyunları bozacak kudrette olduğunu ifade etmiştir.

Eküm ayı geldiği zaman olaylar bitmiş ve ülkede hayat normale dönmüştür. İşte bu nedenle 7 Eylül 1955 tarihinde hükümetin aldığı sokağa çıkma yasağı kararı 25 Ekim 1955 tarihinde kaldırılmıştır. İşte bu haberi 24 Ekim 1955 tarihli *Muğla Gazetesi*, “İzmir’de Gece Sokağa Çıkma Yasağı 25 Ekim’de Kaldırılıyor” başlığı ile yayınlamış ve devamında;

“1-İzmir şehrinde gece sokağa çıkma yasağının 25 Ekim 1955 Salı gününden itibaren kaldırılmasına yüksek kumandanlıkça müsaade edilmiştir.

2-Gece sokağa çıkma yasağının serbest bırakılmasının örfi idare yasaklarında gevşeklik olacağı manasına alınmamalıdır.

3- Diğer yasaklar aynen baki kalacak ve gece yasağı kaldırılmasını suiistimal edenler gözden geçirilmeyecektir, diye yazmıştır.”¹⁵

12 Eylül 1955 tarihinde Demokrat Parti Hükümeti, TBMM’den örfi idare yetkisi aldıktan sonra aylar geçmesine rağmen 6/7 Eylül Olaylarının faillerini açıklayamamıştır. Bu durum üzerine 26 Aralık 1955 tarihinde muhalefet TBMM’ye Başbakan Adnan Menderes ve İçişleri Bakanı Namık Gedik hakkında tahkikat açılması önergesi vermiştir.

14 *Muğla Gazetesi*, S. 1048, 20 Ekim 1955.

15 *Muğla Gazetesi*, S. 1051, 24 Ekim 1955

Çünkü muhalefet olaylardan hükümeti sorumlu görmüştür. 13 Ocak 1956 tarihinde Başbakan Adnan Menderes ve İçişleri Bakanı Namık Gedik hakkındaki önerge TBMM’de görüşülmüş ve reddedilmiştir. Daha sonraki günlerde muhalefet gibi iktidar milletvekilleri de 6/7 Eylül Olaylarını kimin çıkardığını merak etmeye başlamıştır. Sonuçta Başbakan Adnan Menderes olayların gerçek faillerini hiçbir zaman ortaya koyamamıştır. Bunun yerine olayları günün şartlarında Kıbrıs meselesinin ülkede yarattığı tahriklere karşı milli hassasiyet içinde meydana gelen bir galeyan olarak tarif etmiştir.¹⁶

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra basında Başbakan Adnan Menderes ve Demokrat Parti Hükümeti hakkında ileri sürülen iddialar günlerce yayınlanmıştır. Bu iddialardan birisi de 5 Haziran 1960 tarihinde Fuat Köprülü’nün basına verdiği, 6/7 Eylül Olaylarını Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve İçişleri Bakanı Namık Gedik’in tertiplediği, iddiası olmuştur. Fuat Köprülü’nün basın açıklaması üzerine Atina Hükümeti Demokrat Parti ileri gelenlerini yargılamak üzere Ankara’dan talep etmiştir. Bu durum üzerine Milli Birlik Komitesi, Yüksek Soruşturma Kurulu basında çıkan haberler ve Atina Hükümeti’nin talebi üzerine Yassıada’da Adnan Menderes ve arkadaşları hakkında 6/7 Eylül Olayları hakkında dava açılmasına karar vermiştir. Yassıada’da 6/7 Eylül Olayları Davası, 20 Ekim 1960-5 Ocak 1961 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Başbakan Yardımcısı Fuat Köprülü, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İçişleri Bakanı Namık Gedik, İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay, İstanbul Belediye Başkanı Kemal Hadımlı, İstanbul Emniyet Müdürü Aleaddin Eriş, Selanik Başkonsolosu Mehmet Ali Balin, Başkonsolos Yardımcısı Mehmet Ali Tekinalp ve bomba suçlusu Oktay Engin ile Hasar Uçar’dan oluşan 11 kişinin yargılandığı 20 oturumda görülmüştür. Mahkeme yargılamayı Demokrat Parti Hükümeti üyeleri üzerinden yürütmüştür. Ancak, mahkeme olaylarda aktif rol alan “*Kıbrıs Türk’tür Cemiyeti*” ve öğrenci dernekleri gibi sivil toplum kuruluşlarını yargılama dışında tutmuştur. Yargılama sonucu 5 Ocak 1961 tarihinde mahkeme, Cumhurbaşkanı Celal Bayar hakkında takibat yapılamayacağına, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu hakkındaki iddiaların sabit olduğundan Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilmesine ve diğer sanıklarında serbest bırakılmasına karar vermiştir.¹⁷

3. Sonuç

6/7 Eylül Olayları Türk siyasi hayatının en karanlık olaylarından birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Kesin olmayan bilgilerle halkın kışkırtılması ve halka arasında Selanik’teki Atatürk’ün evinin yakıldığı bilgisinin hızla yayılması sonucu İstanbul başta olmak üzere İzmir ve Ankara’da önü alınamayan olaylar gerçekleşmiştir. Bu olaylarda azınlık vatandaşlardan bazıları hayatını kaybetmiş bazıları yaralanmış ve büyük bir kısmının da malları zarar görmüştür. Azınlık vatandaşların maddi zararı ise dönemin Demokrat Parti Hükümeti tarafından karşılanmaya çalışılmıştır.

6/7 Eylül Olayları Yassıada Mahkemesi’nin de konusu olmuştur. Burada Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere Demokrat Parti’nin ileri gelenleri yargılanmış ve

16 Demir, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, s. 49-53.

17 Demir, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, s. 53-58; Ceylan, *6-7 Eylül Olayları ve Bu Olaylara Türk Yazılı Basınının Etkisi*, s. 119-125

bazıları beraat ederken Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun dosyası diğer davalarla birleştirilmiştir.

6/7 Eylül Olaylarına, dönemin uluslararası, ulusal ve yerel basını yakın ilgi göstermiş ve olayları günü gününe okuyucusuna duyurmaya çalışmıştır. İşte bu bağlamda bu dönemde Muğla'da çıkan basın da 6/7 Eylül olaylarını okuyucusuna günü gününe aktarmıştır.

6/7 Eylül Olayları birçok belirsizlikle başlayıp yine birçok belirsizlikle tarihe mal olmuştur. Bu nedenle üzerinde birçok akademik çalışma yapılmış ve bundan sonra da yapılacaktır.

Kaynakça

1. Süreli Yayınlar

0.1. *Gazeteler*

Muğla Gazetesi, S. 1012, 9 Eylül 1955.

Muğla Gazetesi, S. 1013, 10 Eylül 1955.

Muğla Gazetesi, S. 1048, 20 Ekim 1955.

Muğla Gazetesi, S.1051, 24 Ekim 1955.

2. Kitap ve Makaleler

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara, 1986.

Atlı, Cengiz, “İngiliz ve Cumhuriyet Arşivi Belgeleri Işığında 6-7 Eylül Olayları”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 10, Ankara, 2014, ss. 1183-1197.

Babaoğlu, Resul, “Türkiye Rum Cemaati ve 6/7 Eylül 1955 Olayları”, *History Studies*, C. 4, S. 4, Ankara, 2012, ss. 15-34.

Ceylan, Alper, *6-7 Eylül Olayları ve Bu Olaylara Türk Yazılı Basınının Etkisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

Demir, Şerif, “Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 12, İstanbul, 2007, s. 37-63.

Kar, Ayşe ve Uğur Gündüz, “6-7 Eylül Olayları Işığında Türkiye’de Basın, Toplum ve Siyaset İlişkisi”, *Uluslararası Kültür ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 2, Düzce, 2020, ss. 452-486.

Obaoğlu, Pamirhan, *6-7 Eylül Olaylarının Basına Yansıması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

Tosun, Ramazan, “Kıbrıs Meselesi”, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Kayseri, 2001, ss. 95-106.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Talha Kemal Koçak

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2764-0994>

Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Graduate School of Natural and
Applied Sciences, Gazi University,
Ankara, Türkiye
talhakemalkocak@gmail.com,

Göze Özlem Karaca Koçak

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7517-7167>

Faculty of Languages and History-
Geography, Ankara University,
Ankara, Türkiye,
gozekocak58@gmail.com

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu.
Applied
19/09/2025

Kabul edildi.
Accepted
29/09/2025

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1786361>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Mutual Influences of the Ottoman Empire and the Silk Roads: A Chronological Study

Osmanlı İmparatorluğu ve İpek Yollarının Karşılıklı Etkileşimleri: Kronolojik Bir Çalışma

ATIF: KOÇAK Talha Kemal, KOÇAK Göze Özlem Karaca, "Osmanlı İmparatorluğu ve İpek Yollarının Karşılıklı Etkileşimleri: Kronolojik Bir Çalışma", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 11/3, (Eylül 2025), s. (653-696)

CITE: KOÇAK Talha Kemal, KOÇAK Göze Özlem Karaca, "Mutual Influences of the Ottoman Empire and the Silk Roads: A Chronological Study", *Journal of History and Future*, 11/3 (September 2025), pp. (653-696)

Abstract

Understanding the interactions between the Ottoman Empire and the Silk Roads can advance our knowledge of how international trade evolved from the late Middle Ages to the modern era. During this period, the Ottomans held significant power and a geostrategic position along the Silk Roads. However, these interactions are often only superficially discussed in the literature. To address this historiographic gap, the current study examines the relationship between the Ottoman Empire and the Silk Roads from the 14th to the early 20th century. The integration of Bursa into the Silk Roads established the Ottomans as a major trading hub in Eurasia, fueling their early expansion and economic power. The conquest of Constantinople in 1453 further strengthened their control over land and maritime trade, igniting cultural exchange and indirectly prompting Europe's search for new sea routes. While Ottoman naval dominance maintained their influence in the Mediterranean in the 16th century, European powers eclipsed them in the 17th and 18th centuries. This repositioned the Ottomans as intermediaries, deepening their economic dependence. Despite reforms, industrial stagnation and dependence on agricultural exports weakened the empire in the 19th century. External dependence and conflicts then accelerated its collapse in the early 20th century. While Ottoman dominance of the Silk Roads initially consolidated their economic and political power, their dependence on this trade route weakened their influence as global trade gradually shifted to sea routes, making them vulnerable to European expansion.

Keywords: Ottomans, Silk Roads, international trade, Turkish corridor, Eurasia

Öz

Osmanlı İmparatorluğu ve İpek Yollarının karşılıklı etkileşimlerini anlamak, uluslararası ticaretin geç orta çağdan modern çağa kadarki evrimsel süreci ile ilgili bilgiliyi geliştirmeye yardımcı olabilir. Çünkü Osmanlılar bu dönemde İpek Yolları üzerinde büyük bir güç ve jeostratejik konuma sahipti. Ancak bu karşılıklı etkileşimler literatürde genellikle yüzeysel bahsedilmektedir. Bu histografik açığı gidermek için, mevcut çalışma 14. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı İmparatorluğu ve İpek Yolları arasındaki karşılıklı ilişkiyi incelemektedir. Bursa'nın İpek Yolları'na entegrasyonu, Osmanlıları Avrasya'nın önemli bir ticaret merkezi haline getirerek erken dönemdeki genişlemelerini ve ekonomik güçlerini besledi. 1453'te İstanbul'un fethi, kara ve deniz ticareti üzerindeki kontrollerini daha da artırarak kültürel alışverişi ateşledi ve dolaylı olarak Avrupa'nın yeni deniz yolları arayışına yol açtı. 16. yüzyıldaki Osmanlı deniz hakimiyeti Akdeniz'deki nüfuzunu korudu, ancak 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupalı güçler onları giderek daha fazla gölgede bırakarak Osmanlıları aracı olarak yeniden konumlandırdı ve ekonomik bağımlılıklarını derinleştirdi. Reformlara rağmen, 19. yüzyıldaki endüstriyel durgunluk ve tarımsal ihracata bağımlılık imparatorluğu zayıflattı ve 20. yüzyılın başlarında dış bağımlılık ve çatışmalar çöküşünü hızlandırdı. Osmanlıların İpek Yolları üzerindeki hakimiyeti ekonomik ve siyasi güçlerini pekiştirdi, ancak küresel ticaret yavaş yavaş deniz yollarına kaydıçça, bu bağımlılık nüfuzlarını zayıflattı ve Avrupa genişlemesine karşı savunmasız hale getirdi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, İpek Yolları, uluslararası ticaret, Türk koridoru, Avrasya

1. Introduction

The Silk Roads have long been a global trade network that carries people, goods, ideas, diseases, and cultures across diverse civilizations for centuries. This network did not merely enhance international trade but also shaped numerous powers, and at times, certain powers profoundly influenced the Silk Roads' trajectory. One such power was the Ottoman Empire, which controlled vital trading hubs such as Istanbul, Bursa, and Izmir along the central and southern corridors of the Silk Roads for many years. These trading hubs were key centers for international commerce since they connected Asia to Europe, thus enabling the exchange of goods and broader interactions. The Silk Roads have been thoroughly examined by historians to understand trade dynamics among societies, as evident in comprehensive works by Frankopan¹ and Whitfield². Regarding Ottoman economic history, prominent scholars like İnalcık³ and Faroqhi⁴ have explored the empire's dominance over trade hubs and its ties to European markets. Despite this extensive scholarship, a crucial aspect remains underexplored: how the Ottoman Empire and the Silk Roads shaped each other.

Existing literature often examines the Silk Roads' history in a linear fashion, portraying them as an evolving entity that observed the rise and fall of various civilizations. This perspective holds truth: no single power, including the Ottoman Empire, dramatically altered the Silk Roads' destiny. Thus, the Silk Roads' history reflects the interaction of multiple powers across time. However, viewing the Silk Roads from a broad lens may obscure the reciprocal influences between the Ottoman Empire and this network. For instance, in his book⁵, Frankopan highlights how the spread of goods and culture impacted the Silk Roads throughout history. His approach frames the Silk Roads within a Mediterranean context rather than a Eurocentric narrative but casts the Ottoman Empire as one of many stewards of an established system. Whitfield's perspective⁶ expands this view but still relegates Ottoman contributions to a lengthy chronicle stretching from China to Rome. Conversely, some studies concentrate solely on the Ottoman Empire's economic history, detailing its internal markets, caravan routes, and European trade.⁷ In his book on the Ottoman Empire⁸, Faroqhi investigates regional trading activities but falls short of connecting these to transformative effects on the Silk Roads' dynamics. Similar Ottoman-centric studies attribute the empire's trade decline to European industrialization and emphasize maritime shifts along the Silk Roads.⁹ By prioritizing the Ottomans over the Silk Roads, these works

1 Frankopan, Peter, *The Silk Roads: A New History of the World*, Bloomsbury, 2015.

2 Whitfield, Susan, *Silk Roads: Peoples, Cultures, Landscapes*, Thames & Hudson, 2019.

3 İnalcık, Halil - Quataert, Donald. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge UP, 1994.

4 Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris, 2006.

5 Frankopan, *ibid.*

6 Whitfield, *ibid.*

7 İnalcık – Quataert, *ibid.*; Faroqhi, *ibid.*

8 Faroqhi, *ibid.*

9 Quataert, Donald, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge UP, 1993;

often depict the network as a static stage rather than a co-evolving entity. From a wider angle, Curtin analyzed the patterns of international trade and briefly acknowledged the Ottoman role in Eurasian exchange.¹⁰ These studies recognize Ottoman oversight of Silk Road segments and the network's economic benefits to the empire but seldom delve into how each influenced the other's evolution—a gap this study seeks to bridge.

The current study strives to offer a fresh viewpoint by asserting that the mutual influences of the Ottoman Empire and the Silk Roads may hold greater significance than previously acknowledged. Their relationship, spanning over 600 years, may have been overlooked in earlier scholarship. Although researchers have noted how the Ottomans and global trade intersected as a secondary point¹¹, few have positioned this as a primary focus. This interplay shaped both entities in ways that merit closer examination. Thus, this study traces this reciprocal influence across the Ottoman lifespan from the 14th to the early 20th centuries by tying specific Ottoman initiatives (e.g., Köprülü reforms, Tanzimat policies) to Silk Road changes and demonstrating how route disruptions prompted Ottoman adjustments.

To deepen insight into the reciprocal influences between the Ottoman Empire and the Silk Roads, this study systematically explores their interplay throughout history. In this effort, it aims to transform an overlooked dynamic into a unified argument, bolstered by century-specific evidence and the roles of local merchants, enriching both Ottoman and global trade historiography. Before delving into the Ottoman period, the paper outlines the Silk Roads' historical development up to the empire's rise. Each subsequent section then covers a century, from the 14th to the early 20th century. In each section, a brief overview of the century is provided to remind readers of its major events. While these events might not directly tie to international trade, their broader impact often proves significant, aiding readers in grasping related developments. In these overview subsections, the trade implications of the events are typically omitted to maintain focus on trade interplay. Following each overview, however, the subsequent subsections review pertinent literature and connect evidence to Ottoman trade and its wider century-specific impact. Thus, the primary emphasis rests on analyzing key Ottoman trade activities and their effects on global trade, and vice versa. Ultimately, the study is expected to yield a distinctive perspective on the Ottoman influence on world trade routes.

2. Historical Account of the Origins of the Silk Roads

2.1. Prehistoric Foundations to the Han Dynasty (c. 4000 BCE–220 CE)

The Silk Roads became a vast trade network linking China to the West during the Han Dynasty (206 BCE–220 CE). The creation of the Silk Roads, however, was a gradual

Pamuk, Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge UP, 2000.

10 Curtin, Philip D, *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge UP, 1984.

11 Rossabi, Morris, "The 'Decline' of the Central Asian Caravan Trade", *In the Rise of Merchant Empires: Long-Distance Trade in the Early Modern World, 1350–1750*, edited by James D. Tracy, Cambridge University Press, 1990, p. 351–370; Bulut, Mehmet, "The Ottomans and Western Europeans During the Mercantilist Times: Neutrality, Competition and Conflict", *Journal of Al-Tamaddun*, 15.1, (2020), p. 13–30.

process that dates back to ancient times. Around 4000 BCE, the fertile valleys of the Tigris and Euphrates provided an abundance of life for early agricultural societies that produced foods such as grain and wheat, as well as tools and pottery. In the years that followed, the domestication of pack animals, such as horses, probably accelerated trade between distant societies.¹² With agriculture and animal husbandry, the population of human societies grew over time, which in turn expanded trade networks. The rise of urban centers and trade networks eventually led to the establishment of great empires in Mesopotamia, Egypt, China, and Persia. The Old World became a thriving center of human activity, full of cultures, religions, ideas, and inventions. A good was carried from one place to another, an idea crossed continents, and religions spread across vast geographies. This exchange of wealth between societies laid an economic foundation that would evolve into the vast network of the Silk Roads.

By 600 BCE, Persia had already become a vast empire under Cyrus the Great. He expanded the empire from southern Iran to the Aegean Sea and Egypt, thus creating a robust infrastructure for trade. This paved a way for more organized and connected trade routes than before. For example, during the reign of Darius the Great (522–486 BCE), a 2,500 km highway (called the Royal Road) was built to facilitate communication and transportation within the empire. This road connected Mesopotamia, Central Asia, and the Mediterranean, thus enabling efficient communication and trade between these regions.¹³ During that time, the Persian Empire had relations to several nations and the Persians were flexible in adopting foreign customs. This characteristic may have helped them create integrated and diverse markets that catalyzed early East-West trade, setting a precedent for the multicultural nature of the Silk Roads. In the following years, these routes began to coalesce into a more structured network that facilitated exchanges between distant societies.

The campaigns of Alexander the Great (336–323 BCE) accelerated the development of international trade by forging new pathways across Central Asia and the Mediterranean. His conquests spanned vast territories from Greece to Persia to India, thus blending diverse cultures from different parts of the world. This eventually led to advances in philosophy, science, and art that enriched subsequent trade interactions.¹⁴ Trade routes also facilitated the spread of religions in the years following Alexander's campaigns. One example is Buddhism, which originated in India but spread to Central Asia via these routes. As for silk, it did not become a desirable and valuable commodity until the Han Dynasty (206 BCE–220 CE) in China. During this period, silk became a luxury item and was used as currency. Demand for silk was high among royalty, nobility, and wealthy merchants in both Europe and Asia. Perhaps more importantly, China had a monopoly on the art of silk production, which gave the country power over international trade. China enforced strict

12 According to a recent DNA tracing study, horse domestication was only happened around 2200 BCE: Librado, Pablo, et al, "The origins and spread of domestic horses from the Western Eurasian steppes", *Nature*, 598.7882 (2021), p. 634-640.

13 Farazmand, Ali, "Learning from Ancient Persia: Administration of the Persian Achaemenid World-State Empire", *Handbook of Comparative and Development Public Administration*, Routledge, 2019, p. 40-42.

14 Yuping, Yang, "Alexander the Great and the Emergence of the Silk Road", *The Silk Road*, vol. 6, no. 2, 2009, p. 17-18.

trade regulations on merchants operating along the trade routes, leading to more organized international trade.¹⁵ In time, these trade routes became longer, reaching from Asia to Europe. Silk was not the only commodity traded along these routes, but its importance and cultural significance in trade gave these routes the collective term "Silk Roads."

2.2. Evolution of the Silk Roads until the Ottoman Emergence (1st–13th Centuries)

Until the establishment of the Ottoman Empire, the Silk Roads witnessed many global events, from economic shifts to religious rivalries. In the 1st century, the Han Dynasty of China carefully regulated trade activities. Every merchant and good was meticulously recorded to ensure steady and sustainable trade.¹⁶ Trade also grew in the Middle East, as cities such as Palmyra and Petra emerged as important hubs, earning Palmyra the nickname "Venice of the Sands" for its role as a bridge between East and West.¹⁷ These centers extended the reach of the Silk Roads into Roman and Parthian territories. They hosted trade fairs where silk, spices, glassware, and precious metals were exchanged. Because of the growing international trade, regions such as Tajikistan and Uzbekistan experienced economic prosperity. Moreover, this atmosphere encouraged scholars to study in Buddhist monastic centers, who in turn translated texts and disseminated ideas that enriched the cultural tapestry of the network.

The Silk Roads were a great highway for the spread of religions, among other things. From the 3rd to the 7th centuries, however, they became an area where religions competed for dominance, including Hinduism, Jainism, Zoroastrianism, Christianity, and later Islam. Rulers around the world used faith to legitimize power. They built temples and stupas as symbols of authority and centers for trade-related patronage. One example of these religious rivalries can be seen in the Sasanian Empire (224–651 CE). Zoroastrian priests resisted the spread of Christianity by destroying churches and persecuting people who converted to Christianity.¹⁸ This hostility to Christianity within the Sasanian Empire potentially disrupted trade flows. Nevertheless, the empire developed advanced irrigation systems and established trade guilds that supported economic growth along the Silk Roads. Moreover, Central Asia continued to be a key area for international trade, as evidenced by the Sogdian merchants who enhanced the commercial vitality of the Silk Roads with their caravans linking China, Persia, and Byzantium.¹⁹ Religious rivalries were not the only setbacks for the Silk Roads during this period, as environmental problems in the 4th century caused famine and unrest that eventually disrupted global trade flows. These problems included sea level rise in Europe and climate change in Asia, which created power vacuums in urban

15 Żuchowska, Marta, "From China to Palmyra: The Value of Silk", *Światowit*, vol. 11, no. 52, 2013, p. 46-51.

16 Hansen, Valerie, *The Silk Road: A New History*, Oxford University Press, 2012, p. 17.

17 Frankopan, *ibid*, p. 44.

18 Wickham, Chris, *The Inheritance of Rome: A History of Europe from 400 to 1000*, Vol. 2, Penguin UK, 2010, p. 55-56.

19 Vaissière, Étienne, *Sogdian traders: A history*, Brill, 2005, p. 123-145; Sims-Williams, N., and Fr. Grenet, "The Historical Context of the Sogdian Ancient Letters", *Transition Periods in Iranian History: Actes du Symposium de Fribourg-en-Brisgau*, 1987, p. 101-122.

centers and allowed steppe tribes to take advantage of the resulting power vacuum.²⁰

In the 7th century, a new religion, Islam, emerged. Prior quarrels of Byzantine and Persia had destabilized trade systems.²¹ In this atmosphere, Islam could find a chance to transform the Silk Roads into a global trade network, even greater than before. Baghdad became a global trade center along the Tigris, with its markets teeming with goods from silk to spices.²² The flourishing of trade and culture in the Islamic world connected it to distant regions. In fact, global trade activities were not only limited to Asia and Europe, as the trade routes extended northward. Viking Rus' traded wax, amber, honey, and slaves with Islamic merchants²³, which reflects how Islamic wealth revitalized northern trade routes and integrated them into the broader Silk Roads network.²⁴ These exchanges between the Islamic world and the north were not only limited to goods, as they also facilitated cultural diffusion, with Islamic motifs appearing in Viking artifacts.²⁵

In the 11th century, the Anatolian portion of the Silk Roads witnessed a significant shift in power, as a pivotal military event occurred at Manzikert in 1071, where the Byzantine Emperor Romanos IV Diogenes suffered a catastrophic defeat at the hands of the Seljuk Turks. This battle is often cited as a turning point that led to the decline of Byzantine power and the rise of Turkish influence in the region.²⁶ The victory allowed the Seljuk Turks to control key trade routes in Anatolia that were vital to trade between the East and West. This control not only increased the economic power of the Seljuks but also increased their influence in the region. In fact, securing key trade routes in Anatolia boosted their economic power. Additionally, Anatolia became a trade hub between the Islamic world and Central Asia. The Seljuks combined nomadic mobility with sedentary trade and promoted their cities such as Konya as caravan stops, a model later adopted by the Ottomans.²⁷ However, the growing power of the Seljuks and the expansion of Islam potentially gave the Christian world discomfort, as Pope Urban II launched a series of campaigns to reclaim Jerusalem. This was the First Crusade (1095), which initiated centuries of conflict and bloodshed.²⁸ By

-
- 20 McCormick, Michael, et al, "Climate Change During and After the Roman Empire: Reconstructing the Past from Scientific and Historical Evidence", *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 43, no. 2, (2012), p. 177-185.
 - 21 Heidemann, Stefan, "The Merger of Two Currency Zones in Early Islam: The Byzantine and Sasanian Impact on the Circulation in Former Byzantine Syria and Northern Mesopotamia." *Iran*, vol. 36, no. 1, (1998), p. 109.
 - 22 Micheau, Françoise, "Baghdad in the Abbasid Era: A Cosmopolitan and Multi-Confessional Capital", *The City in the Islamic World*, vol. 2, Brill, (2008), p. 219-245.
 - 23 Şan, Erman, "Eski Ruslar ve Erken Tarihleri Bağlamında Köle İstihsâl Süreçleri Üzerine (IX.-X. Yüzyıllar)", *Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan'a Armağan*, edited by Hayrunnisa Alan et al., Kronik, 2018, p. 711-735.
 - 24 Şan, Erman, "Viking Şehri Birka ve Hâkânü Rûs", *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, vol. 4, (2020), p. 8-12.
 - 25 Mikkelsen, Egil, "Islam and Scandinavia during the Viking age", *Byzantium and Islam in Scandinavia* (1998), p. 40 - 49.
 - 26 Sullivan, Denis, "Byzantine Fronts and Strategies 300-1204", *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204*, Brill, 2018, p. 287-289.
 - 27 Peacock, A. C. S, *The Great Seljuk Empire*. Edinburgh UP, 2015, p. 89-112.
 - 28 Hazel Jr., Harry, "Images of War, Guilt, and Redemption in the First Crusade Speech of Urban II",

1291, there had been eight crusades. Their effects not only disrupted Islamic trade networks but also fractured Muslim unity.²⁹ For global trade, however, the crusades meant more trade and cultural exchange. The Christian and Islamic worlds were closer than ever, as cultural exchange was intense, and trade between the two worlds flourished.

In the 13th century, another factor not only indirectly influenced the course of the Crusades by causing significant disruption and destabilization in the Islamic World but also had an unprecedented global impact: the Mongols. By 1206, Genghis Khan had successfully united the previously fragmented Mongolian tribes under his leadership, thus establishing a centralized authority and fostering a sense of Mongolian identity.³⁰ During his tenure, the Mongol Empire facilitated trade across the Silk Roads, thereby promoting cultural exchange and economic prosperity. This connectivity permitted the transfer of ideas, technologies, and goods between the East and West. Major cities along trade routes, including Samarkand, Bukhara, and Kashgar, became important trading hubs. Following the death of Genghis Khan in 1227, his successors proceeded to extend the empire into the Korean peninsula, Tibet, Pakistan, and northern India. Additionally, they initiated significant incursions into Eastern Europe and the Middle East.³¹ Despite the violence and brutality that characterized the Mongol conquests, the Mongol campaigns resulted in a period of peace and stability, known as the Pax Mongolica.³² During the Pax Mongolica, the Mongols maintained order across their vast empire, which spanned from Eastern Europe to East Asia. The Mongol rulers enacted policies that facilitated trade, cultural exchange, and communication across the Silk Roads. This stability allowed merchants, travelers, and diplomats to move freely without the threat of banditry or warfare, which had been prevalent in previous eras. The Pax Mongolica was a pivotal era that not only facilitated trade and cultural exchange but also established the foundation for future interactions between disparate civilizations.

By the end of the 13th century, the world was experiencing significant changes across various regions, influenced by a combination of political, social, economic, and cultural factors. The expansion of the Mongols facilitated trade and cultural exchange along the Silk Roads by connecting the East and West in unprecedented ways. The Islamic world was marked by fragmentation and division. The fall of key cities and states to the Mongols, such as Baghdad in 1258, significantly weakened the political unity of the Muslim world. A number of dynasties emerged during this period, such as the Mamluks in Egypt and the Ilkhanate in Persia. This resulted in the formation of a diverse array of Muslim states, each with its own distinct interests and rivalries. The Crusader states established in the Holy Land were still in existence, but they faced increasing pressure from Muslim powers, particularly the Mamluks. Furthermore, the interactions between different cultures during this time led to significant intellectual and cultural exchanges. Anatolia transformed into a focal point for trade, cultural, and intellectual activities. However, the ascendancy of the Mongol Empire led to a corresponding decline in the Seljuk Empire's authority in Anatolia. In this context,

Communication Quarterly, vol. 26, no. 2, 1978, p. 24-30.

29 Runciman, Steven. *A History of the Crusades*. Vol. 3. CUP Archive, 1987, p. 335-340.

30 Weatherford, J, *Genghis Khan and the making of the modern world*, Crown, 2005, p. 35-160.

31 Weatherford, *ibid*, p. 163-191.

32 Weatherford, *ibid*, p. 153-160.

several Anatolian principalities were established in the 13th century, governed by beys. One of these principalities was the Ottoman.

3. The Fourteenth Century: Ottoman Ascendancy Amid Global Flux

3.1. Overview of the Fourteenth Century

By the 14th century, Asia, Europe, and Africa were more interconnected than ever before, largely due to Mongol influence. Nevertheless, the Mongol Empire lost its former glory and fragmented into smaller khanates, such as the Golden Horde, which controlled Russia and the steppes, and the Ilkhanate, which governed Persia. This fragmentation disrupted the cohesion of the Silk Roads but maintained regional trade through hubs such as Tabriz. In Europe, Italian city-states such as Genoa and Venice emerged as maritime powers, exploiting the decline of overland routes through the Holy Land to dominate Black Sea and Mediterranean trade.³³ At the same time, the Hundred Years' War between England and France subtly altered trade patterns by redirecting economic resources toward military efforts.³⁴ This century was also distinguished by another significant event: the outbreak of a plague that became known as the Black Death. The plague originated in Asia and spread rapidly through trade routes, reaching Europe in 1347. This pandemic had a catastrophic effect on the European population, with estimates suggesting that up to one-third of Europe's population perished.³⁵ The subsequent labor shortage led to a significant increase in wages for workers, a decline in feudalism, and a shift toward a more market-oriented economy.

The flux in Europe and Asia may or may not have been beneficial to the rise of the Ottomans. In any case, the Ottomans transitioned from a minor frontier principality to a significant power in the century, thereby leveraging their position in Eurasia. They established Bursa as a trade hub that capitalized on Mongol stability and European demand.³⁶ Bursa was strategically positioned along the trade routes connecting East and West. In particular, the relative peace and stability of the Pax Mongolica on trade routes led to the flourishing of the trade route from Bursa to Sivas to Erzincan to Tabriz, which resulted in significant economic activity in Bursa. This strategic positioning allowed the Ottomans to bridge Eastern and Western markets, which would later set the stage for their economic and military ascent.

3.2. Ottoman Trade Expansion in the Fourteenth Century: From Bursa's Rise to Balkan Conquest

The conquest of Bursa in 1301 was an important progress for the Ottomans. Not only was the city the first major Ottoman capital, but it also became a major world market for raw silk and other Asian goods, benefiting from the growing international trade network.³⁷

33 Frankopan, *ibid.*, p. 182-189.

34 Curry, Anne, et al, *The Hundred Years War Revisited*, Bloomsbury Publishing, 2019, p. 1-57.

35 Benedictow, Ole J. *The Black Death, 1346-1353: The Complete History*. Boydell Press, 2004, p. 380.

36 İnalçık – Quataert, *ibid.*, p. 189-193.

37 Çağaptay, Suna. "Prousa/Bursa, a City Within the City: Chorography, Conversion and Choreography", *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 35, no. 1, 2011, p. 45-69; Bautier, Robert-Henri, *Les Relations Économiques Des Occidentaux Avec Les Pays d'Orient, Au Moyen Age, Points de Vue et Documents*, S.E.V.P.E.N., 1970, p. 289-291.

The Bursa-Tabriz trade corridor carried Persian silk and dyes westward, along with various luxury goods. The empire benefited from the taxes and tariffs levied on goods passing through this corridor. In addition, the corridor not only stimulated local merchants to improve their crafts and industries, but also helped the Ottoman Empire to establish economic alliances with European merchants such as the Genoese and Venetians. The Bursa-Tabriz corridor thus generated significant economic activity in Anatolia. This integration into the Silk Roads boosted the Ottoman economy, which financed its military campaigns and extended its trading activities to the Balkans and Europe. From a global perspective, the demand for silk in Europe was considerable, especially among the elite, so the corridor was a crucial link for both silk-producing Persia and Europe.

In the mid-14th century, the Ottoman Empire deepened its trade relations with the Italian city-states. During this period, Genoa and Venice were the dominant maritime powers, along with other Italian city-states.³⁸ They took advantage of the disruption of established trade routes through the Holy Land caused by military tensions. They also established colonies along the Black Sea and in Armenian Cilicia, capitalized on the lucrative grain trade, and engaged in a large-scale slave trade. In order to gain economic dominance, the Italian city-states competed intensely with each other, leading to a heightened level of rivalry. Between 1350 and 1355, for example, Genoa and Venice were engaged in a conflict that led the Ottomans to offer capitulations to the Genoese in 1352 as they sought to form an alliance against Venice.³⁹ Around the 1380s, however, the Ottomans also offered capitulations to the Venetians, which allowed Italian merchants to trade in Ottoman territories. In fact, the intense competition between the Italian city-states led to the deterioration of established trade routes, thereby creating an opportunity for the Ottoman Empire to negotiate more favorable terms on trade. The empire capitalized on this situation by offering secure routes and trade opportunities in their territories, which conferred economic and political benefits upon the empire. As its economic and political power grew, the Ottoman Empire expanded into the Balkans, achieving significant victories such as the capture of Edirne (Adrianople) in 1361. This became the new capital and a strategic base for further incursions into Europe. The empire's military organization played a key role in these conquests, as it was instrumental in expanding the Ottoman borders and establishing control over newly acquired territories. As a result, a caravan route under Ottoman control traversed the Balkans through Dubrovnik, which was a major trading center.⁴⁰ Merchant colonies from Ragusa began to settle in major Ottoman Balkan cities, exporting various goods such as leather, fats, wool, cheese, fish, honey, beeswax, furs, and slaves, while importing woolen cloth and textiles from Italy.

The Ottomans benefited from international trade activities and grew in power, but in the late 14th century, Timur's Anatolian invasion disrupted the Tabriz-Trabzon route, a critical artery of the Silk Roads.⁴¹ Nevertheless, the Ottomans' victories over the Byzantines, Bulgarians, and Serbs⁴² protected the empire's prestige and influence on the region. In

38 Frankopan, *ibid.*, p. 182-193.

39 İnalçık – Quataert, *ibid.*, p. 192-195.

40 İnalçık - Quataert, p. 256-265.

41 Bautier, *ibid.*, p. 295-301.

42 Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*, Palgrave Macmillan, 2002, p.

particular, their victory over the Crusaders at Nicopolis in 1396 was highly regarded in the Islamic world. These victories secured Thrace and the Balkans, maintaining the caravan routes through Edirne and Thessaloniki. The security of the trade routes under their control was important to the Ottomans. With their military power, the Ottomans were able to secure the trade routes, which attracted European merchants to continue trading with the East.⁴³ Despite the increasing rivalry between Timur and Bayezid in the late 14th century, the above achievements of the Ottomans resulted in their domination of Thrace and the Balkans. This paved the way for the Ottoman Empire to pursue a more ambitious goal: the city of Istanbul (Constantinople).

4. The Fifteenth Century: Conquest and Connectivity

4.1. Overview of the Fifteenth Century

The 15th century began with a defeat for the Ottoman Empire in the Battle of Ankara (1402) against Timur.⁴⁴ This defeat had profoundly adverse consequences for the Ottomans, as the vassal states in the Balkans regained their autonomy, and internal strife among the Ottoman princes (1403-1413) caused a period of instability that persisted until the reign of Mehmet I.⁴⁵ Mehmet I and his successor Murad II were able to successfully augment the power of the central authority by empowering various forces, including the Janissaries, the ulemas, and the sipahis. Subsequently, the Ottoman victories against the Crusaders between 1443 and 1448 reestablished the empire's dominance in the Balkans, thereby paving the way for the subsequent conquest of Istanbul.⁴⁶

The Ottoman conquest of Istanbul by Mehmet II in 1453 had profound and far-reaching consequences that reshaped the political, cultural, and economic landscape of both Europe and the Middle East. The conquest marked the end of the Byzantine Empire, which had been a significant power in the region for over a thousand years. This event symbolized the decline of Christian Byzantine influence and the rise of Islamic power in southeastern Europe, establishing the Ottomans as a dominant force in the region. This victory also facilitated the expansion of the Ottoman Empire into Europe, as Istanbul became a strategic hub for military and trade operations. The Ottomans used the city as a base to launch further campaigns into the Balkans and beyond, leading to the eventual control of much of southeastern Europe, including Greece, Serbia, and Hungary.⁴⁷ This expansion altered the balance of power in Europe and contributed to the spread of Islam in the region. Economically, the conquest of Istanbul revitalized trade routes between Europe and Asia. The city became a crucial center for commerce, connecting the East and West. The Ottomans implemented policies that encouraged trade, leading to increased wealth

23-35.

43 Fleet, Kate, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge UP, 1999, p. 45-60.

44 Kastritsis, Dimitris, *The Sons of Bayezid*. Leiden, The Netherlands: Brill, 2007, p. 1-40.

45 Kastritsis, *ibid.*, p. 195-220.

46 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 13.

47 Ágoston, Gábor, "Ottoman conquests", *Lewis & Clark Libraries, Encyclopedia of War*, 13 (2011), p. 6-7.

and prosperity within the empire.⁴⁸ Furthermore, the conquest contributed to the migration of scholars, artists, and intellectuals from the fallen Byzantine Empire to Western Europe, particularly Italy. This migration played a role in the Renaissance, as these individuals brought with them knowledge of classical texts and ideas, further enriching the cultural and intellectual landscape of Europe.⁴⁹ In the late 15th century, however, many Jewish individuals elected to relocate to Constantinople.⁵⁰ These new settlers were greeted warmly by the city's ascendant Muslim authorities, who not only treated them with respect but offered active support and assistance. The Jewish migrants were granted legal protections and rights, and many were provided aid to facilitate their establishment of new lives in this foreign land.

In Europe, the century was characterized by the decline of feudalism and the rise of centralized monarchies, the Renaissance, and a decline in trust in the Catholic Church. The conclusion of the Hundred Years' War in 1453 reinforced the authority of the French monarchy, while England grappled with internal divisions, culminating in the Wars of the Roses (1455-1487). These conflicts between the rival houses of Lancaster and York had a significant impact on the English political landscape, as well as on the growing importance of national identity and centralized governance.⁵¹ The Renaissance, which originated in Italy during the late 14th century, flourished throughout the fifteenth century, thereby giving rise to a resurgence in artistic, literary, and humanistic pursuits. Notable figures such as Leonardo da Vinci and Michelangelo emerged, producing masterpieces that reflected the era's emphasis on individualism and the study of classical antiquity. This cultural movement had a profound impact on artistic expression, scientific inquiry, and philosophical thought, laying the groundwork for the Scientific Revolution. Additionally, the century saw a growing sense of discontent with the Catholic Church, which ultimately led to the early stages of the Protestant Reformation.⁵² The advent of the printing press, as pioneered by Johannes Gutenberg around 1440, constituted a revolutionary development in the dissemination of ideas, facilitating the proliferation of religious texts and critiques of ecclesiastical practices. This technological advancement played a pivotal role in challenging the authority of the Church and fostering an environment conducive to religious reform, which gained significant momentum in the subsequent century.

The century also witnessed considerable developments and challenges in other regions of the world. In Africa, the rise of powerful states such as the Kingdom of Mali, and later Songhai, continued to influence gold trade into the century.⁵³ In Asia, the Ming Dynasty, established in 1368, experienced a period of prosperity and cultural flourishing with maritime

48 Dauverd, Céline, "Cultivating differences: Genoese trade identity in the Constantinople of Sultan Mehmed II, 1453–81." *Mediterranean Studies* 23.2 (2015), p. 104.

49 Link, Andreas, "The Fall of Constantinople and the Rise of the West", *Available at SSRN* 4372477 (2023), p. 1-8.

50 Altabé, David F, "Spanish and Portuguese Jewry, before and after 1492", *Brooklyn*, (1993), p. 45.

51 Grummitt, David, *A Short History of the Wars of the Roses*, Bloomsbury Publishing, 2014, p. 133-156.

52 Becker, Sascha O., Steven Pfaff, and Jared Rubin, "Causes and consequences of the Protestant Reformation", *Explorations in Economic History* 62 (2016), p. 8-9.

53 Willard, Alice, "Gold, Islam and Camels: The Transformative Effects of Trade and Ideology", *Comparative Civilizations Review* 28.28 (1993), p. 88-89.

expeditions, followed by advancements in technology, trade, and the arts.⁵⁴ As the century progressed, however, climatic changes, including famine, drought, and destructive floods in China, contributed to economic stagnation and competition for resources across the steppe.⁵⁵ This period of hardship was described as a struggle for survival, with widespread volcanic activity leading to global cooling and further exacerbating the challenges faced by societies from the Mediterranean to the Pacific.⁵⁶

The late 15th century witnessed the beginning of the Age of Exploration, driven by advancements in navigation and a desire for new trade routes.⁵⁷ In 1492, Christopher Columbus embarked on his historic voyage across the Atlantic to find a new route to Asia. Instead, his voyages across the Atlantic led to the European awareness of the American continents. This event initiated a wave of exploration and colonization that would have profound consequences for indigenous populations and global trade networks. The subsequent voyages of explorers further expanded European influence and established new maritime routes that connected Europe, Africa, and Asia. In 1497, for example, Vasco da Gama was commissioned by King Manuel I of Portugal to find a maritime route to India, aiming to access the lucrative spice trade and establish direct trade links with Asia. He reached the Indian subcontinent in May 1498, landing at the port of Calicut (now Kozhikode). Similarly, Amerigo Vespucci played a crucial role in the exploration of South America. His voyages in the late 1490s and early 1500s led him to conclude that the lands discovered by Columbus were part of a new continent, separate from Asia. Consequently, this period brought profound global transformation through the discovery of new lands, trade networks, cultural exchanges, and geopolitical shifts.

4.2. The Ottoman Trade Dynamics in the Fifteenth Century

The Ottoman defeat at Ankara (1402) disrupted trade routes such as Bursa-Tabriz. However, after a long period of recovery, the Ottomans managed to restore stability, which secured the trade routes from Dubrovnik and Avlona to Bursa.⁵⁸ This protection encouraged merchants to trade, especially in silk. Under the tributary of the Ottoman Empire, Dubrovnik became an important transit point for trade between the Balkans and Italy, facilitating the flow of goods and resources.⁵⁹ The city became the main outlet for silver from Bosnian and Serbian mines, which was essential to the economic expansion of Italy and the broader European economy. In fact, Europe had greatly benefited from the secure flow of trade through the Balkans, as the Hundred Years' War had disrupted traditional trade routes where

54 Lee, Cheuk Yin, and Ying-kit Chan, "China, imperial: 7. Ming dynasty period, 1368–1644", *The Encyclopedia of Empire* (2016), p. 4-9.

55 Lee, Harry - Zhang, David – Quing, Pei – Jia, Xin – Yue, Ricci, "Quantitative analysis of the impact of droughts and floods on internal wars in China over the last 500 years", *Science China Earth Sciences* 60 (2017), p. 2083-2084.

56 Atwell, William S., "Time, money, and the weather: Ming China and the "Great Depression" of the mid-fifteenth century", *The Journal of Asian Studies* 61.1 (2002), p. 94-99.

57 For more information about the exploration voyages, see: Love, Ronald S., *Maritime exploration in the age of discovery, 1415-1800*, Bloomsbury Publishing USA, 2006.

58 Houssaye Michienzi, Ingrid, "The Silk Market in Bursa around 1500 as it Appears in the Florentine Business Archives", *Turcica* 50 (2019), p. 75-77.

59 Krekić, Bariša, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge*, FeniXX, 1961, p. 251.

merchants faced the risks of violence, looting, and confiscation of goods. The Ottomans' focus on regional stability also coincided with the Ming Dynasty's retreat from maritime expeditions due to economic stagnation in China. This allowed the Ottomans to maintain trade flows where the eastern powers had faltered, thus increasing Ottoman trade influence on the Silk Roads.

The conquest of Istanbul was a pivotal moment in the history of Ottoman trade. The city's strategic location along trade routes allowed the Ottomans to control the flow of goods between Europe and Asia, including spices, textiles, and precious metals.⁶⁰ This meant a considerable amount of taxation and tariffs on goods passing through the city. In subsequent years, the city became a focal point for the exchange of textiles (especially woollen cloth) from Europe and spices from the East. In 1483, it is estimated that about four thousand ships entered the port of Istanbul.⁶¹ This substantial increase in maritime activity signifies a flourishing trade environment and underscores the Ottoman Empire's capacity to attract international merchants and traders. The Ottomans exercised significant control over these flows, which in turn contributed to the economic strength of the Empire, allowing it to finance substantial projects, including its administrative structures, military campaigns, and public works. The high volume of trade also enhanced the cosmopolitan nature of Istanbul through cultural exchange. For example, the migration of the Jewish community to Constantinople in the late 15th century provided the Ottomans with a number of advantages, including economic, cultural, intellectual, and social benefits. This strengthened their position as a powerful and diverse empire. In 1492, the Ottoman government even settled Sephardic Jews in Avlona to promote economic activity and further integrate the region into the silk trade network.⁶² As a result, the empire maintained its stability and increased its maritime trade power.

After the middle of the 15th century, the Ottoman Empire had become a dominant force in maritime trade in the Black Sea and exerted considerable influence on Mediterranean trade. Ports such as Trabzon and Sinop assumed a pivotal role in trade with Genoese merchants, who had previously held a dominant position in the region.⁶³ In fact, the Genoese began to lose their dominance over the oriental trade routes and were replaced by Ottoman subjects, including Armenians, Greeks, and Jews, especially after the fall of Caffa in 1475.⁶⁴ This suggests a democratization of trade in the region, where local populations gained agency and engagement in international commerce. In the Mediterranean, the Ottomans provided ports for English merchants who began to establish links with the Levant in the late 15th century, focusing primarily on the trade in woollen cloth.⁶⁵ The ports served as transit points where English goods were exchanged for spices, silk, and other luxury items. These developments

60 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 179-182.

61 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 182.

62 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 242.

63 Yılmaz, Melike, *Two harbor cities: Sinop and Antalya during the Seljuk and Ottoman periods*, MS thesis, Middle East Technical University, 2017, p. 162-168.

64 Simon, Alexandru, "Lasting falls and wishful recoveries: crusading in the Black Sea Region after the fall of Constantinople", *Imago temporis: Medium Aevum*: 6, (2012), p. 301-303.

65 Epstein, Mortimer, *The early history of the Levant Company*, Routledge, 2015, p. 1-4.

illustrate the Ottomans' role as intermediaries in global trade and demonstrate the Ottomans' considerable expansion of their maritime trade power during the 15th century.

For Europe, the dominance of the Ottoman trade had disrupted traditional trade routes to Asia, which prompted European powers to seek alternative paths.⁶⁶ The Ottomans ascended to become a formidable empire situated at the nexus of the Silk Roads, exerting considerable influence over maritime trade in both the Black Sea and the Mediterranean. This could be one of the reasons why Columbus and other explorers were financed to identify alternative routes to Asia. As a result, a new continent was discovered in the late 15th century. Furthermore, Da Gama's arrival in India marked the first time a European had reached India by sea, and it opened the door for Portuguese exploration and trade in the region. He established trade relations with local rulers and secured agreements that allowed the Portuguese to trade in spices, silk, and other valuable goods. It would be reasonable to attribute the role of the Ottoman Empire, as one of the major catalysts, to these developments. This ultimately compelled the English to concentrate their trade activities in the Mediterranean, leading them to cultivate a more favorable relationship with the Ottomans in the following century.

5. The Sixteenth Century: Navigating Power and Trade in a Growing World

5.1. The Overview of the Sixteenth Century

By the early 16th century, the Ottoman Empire had already developed a formidable naval force. The Empire's challenge to the Venetians (1499-1503) in the Aegean, Ionian, and Adriatic Seas demonstrates that the Empire's naval capabilities had improved considerably.⁶⁷ The expansion of the empire's naval capabilities facilitated Ottoman domination of the Arabian Peninsula and the expulsion of the Portuguese from the Red Sea. The strong presence of the empire on the Arabian Peninsula put an end to Mamluk rule in the 1510s and proceeded to establish its own rule in Syria and Egypt under the reign of Selim I.⁶⁸ This strategic move gave the empire a dominant position in the eastern Mediterranean and posed a significant geopolitical challenge to Europe.

During the reign of Suleiman the Magnificent (1520-1566), the Ottoman Empire witnessed a period of considerable military triumphs, economic prosperity, and cultural advancement. The Empire initiated a series of military campaigns against the Habsburg Monarchy with the objective of extending their territories into Europe. In 1526, the Ottoman army emerged triumphant against the Habsburg forces in the Battle of Mohács, which resulted in the demise of King Louis II and the onset of civil strife within the Habsburg Empire.⁶⁹ This was followed by the first siege of Vienna in 1529. During this period,

66 Dewi, Atika Sandra, M. Iqbal Irham, and Sugeng Wanto, "Muhammad Al-Fatih's Conquest of Constantinople: Strategies and Implications", *Jurnal Sosiologi USK (Media Pemikiran & Aplikasi)* 17.1 (2023), p. 16-17.

67 Libby Jr, Lester J, "Venetian Views of the Ottoman Empire from the Peace of 1503 to the War of Cyprus", *The sixteenth century journal* 9.4 (1978), p. 103-106. Also see, İnalcık - Quataert, *ibid.*, p. 19.

68 Hess, Andrew C, "The Ottoman conquest of Egypt (1517) and the beginning of the sixteenth-century world war", *International Journal of Middle East Studies* 4.1 (1973), p. 55.

69 Pálffy, Géza, "The impact of the Ottoman rule on Hungary", *Hungarian Studies Review* 28.1-2 (2001), p. 110-112.

the Ottomans pursued a policy of supporting anti-Papal and anti-Habsburg forces, while extending trade privileges to France and England⁷⁰, which increased trade relations with these countries. This period also saw extensive construction projects across the empire, many of which were designed by the renowned chief architect Sinān.⁷¹ His contributions include, but not limited to the iconic Süleymaniye Mosque in Istanbul and the Selimiye mosque in Edirne. These construction projects exemplify the economic prosperity of the empire during this period. The expansion of the empire's tax base, coupled with commercial growth and cultural exchange, were crucial factors that facilitated this remarkable era of prosperity and cultural advancement.

Toward the end of the 16th century, the Ottoman Empire entered a period of decline due to several crisis, despite its previous military and economic achievements. The empire was confronted with considerable military challenges, particularly in the form of wars with Iran and the Habsburgs. These conflicts resulted in the diversion of resources and ultimately led to a scenario in which the empire was engaged in two simultaneous military conflicts.⁷² The financial burden of maintaining a substantial military apparatus and a formidable naval fleet contributed to the strain on the central treasury. Furthermore, the influx of inexpensive silver from Europe after 1580 resulted in inflation and the depreciation of the Ottoman currency, thereby undermining the economy.⁷³ The traditional tax system, based on the timar system, became increasingly ineffective as the real value of taxes fell⁷⁴ The combination of onerous taxation, military setbacks, and economic distress gave rise to pervasive discontent among the reaya (common people). The unrest was further exacerbated by the abuses that occurred during the collection of taxes and the rising rates of the cizye (poll-tax). Moreover, the central authority was undermined as the imperial divan and its bureaus lost autonomy, leading to corruption and mismanagement. The influence of the religious class (ulema) also grew, further complicating governance and decision-making.⁷⁵ The growing population created additional social and economic pressures, contributing to instability and unrest within the empire. Overall, this period marked a significant turning point, as the combination of military, economic, and social challenges began to erode the foundations of the Ottoman Empire.

The century witnessed the rise of European powers, particularly Spain and Portugal, as they established trade routes to the Americas, Africa, and Asia. The Portuguese began to dominate the spice trade, while the Spanish focused on the Americas, extracting vast wealth

-
- 70 İnalçık, Halil, *Devlet-i'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I: Klasik dönem (1302-1606) siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim*. Türkiye İş Bankası, 2010, p. 317.
- 71 Saoud, Rabah, "Sinan: a great ottoman architect and urban designer", *Foundation for Science Technology and Civilisation* 703.1 (2007), p. 2-13.
- 72 İnalçık, ibid., p. 181-187.
- 73 İnalçık - Quataert, ibid., p. 24-25.
- 74 Darling, Linda T, "Historicizing the Ottoman Timar System: Identities of Timar-Holders, Fourteenth to Seventeenth Centuries", *Turkish Historical Review* 8.2 (2017), p. 146; See also: Akyol, Esra Demirci, "Discussing the Concept of "Islamic City" Through the Avariz and Cizye Registers of Aleppo in the Seventeenth Century", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 42 (2017), p. 84-85.
- 75 İnalçık - Quataert, ibid., p. 23.

from their colonies. The competition for resources and trade routes intensified, leading to conflicts such as the Spanish conquest of the Aztec Empire in 1521 and the Inca Empire in 1533, which resulted in significant demographic and cultural shifts in the Americas.⁷⁶ The wealth extracted from the Americas, particularly gold and silver, significantly enriched Spain. As a result, Spain was experiencing a "Golden Age" by the mid-16th century. The vast quantities of gold and silver shipped back to Europe led to inflation and economic changes across the continent.⁷⁷ The wealth funded cultural endeavors and established a new class of wealthy patrons. However, European expansion had devastating impact on native populations.⁷⁸ The introduction of diseases, forced labor, and violent conquest led to dramatic declines in indigenous populations. The encomienda system, which granted Spanish settlers the right to extract labor from local populations, exemplified the exploitation that characterized this period. The irony of this period lies in the fact that while Europe experienced a cultural and scientific Golden Age, it was built upon the foundations of violence and conquest, leading to an increasingly unstable society as new territories were claimed and conflicts arose over them.

In the century, Europe also witnessed a profound religious upheaval, the ascendance of formidable monarchies, and a surge of remarkable scientific and cultural progress. In 1517, Martin Luther's Ninety-Five Theses initiated the Protestant Reformation, which called into question the authority of the Catholic Church. This resulted in a series of religious conflicts and the fragmentation of Christianity in Europe.⁷⁹ In response to the Protestant Reformation, the Catholic Church initiated its own Counter-Reformation, which reached its conclusion with the Council of Trent (1545-1563). The objective of this council was to address instances of corruption and reaffirm Catholic doctrine. This religious schism had considerable repercussions beyond the spiritual realm, influencing the political landscape of Europe. Rulers sought to align themselves with either Protestantism or Catholicism, leading to conflicts such as the Thirty Years' War in the following century. In the Holy Roman Empire, the reign of Charles V (1519-1556) represented the apogee of the empire, with Charles ruling over vast territories in Europe and the Americas.⁸⁰ His abdication resulted in the partition of his empire between his brother Ferdinand and his son Philip II. The latter was confronted with considerable challenges, including the defeat of the Spanish Armada in 1588, which signified the decline of Spanish naval dominance. In England, the century was distinguished the tumultuous reign of Henry VIII (1509-1547).⁸¹ His desire for an

76 Hinz, Felix, "Spanish-Indian Encounters: The conquest and creation of new empires", *The Routledge History of Western Empires*. Routledge, 2013, p. 20 and p. 25-26.

77 Munro, John H, "Precious Metals and the Origins of the Price Revolution Reconsidered: The Conjunction of Monetary and Real Forces in the European Inflation of the Early to Mid-16th Century", *Histoire Monétaire: Une Perspective Globale*, 1500-1808 40 (1998), p. 35-36.

78 To learn more about the impact of the European encounter on the Native American population, see: Diamond, Jared, *Guns, Germs and Steel*, Vintage, 1998.

79 Becker, Sascha O., Steven Pfaff, and Jared Rubin. "Causes and consequences of the Protestant Reformation", *Explorations in Economic History* 62 (2016), p. 23-40.

80 Horst, Rabe, *Deutsche Geschichte 1500-1600. Das Jahrhundert der Glaubensspaltung*. C.H.Beck, 1991, p. 149-153.

81 Rex, Richard, *Henry VIII and the English reformation*, Bloomsbury Publishing, 2006. p. 161-171.

annulment from Catherine of Aragon led to the English Reformation and the establishment of the Church of England. This shift had significant social and political consequences, including the dissolution of monasteries and the redistribution of wealth. Furthermore, the 16th century was a period of significant scientific and cultural advancement, often referred to as the Renaissance. This era saw the emergence of new ideas challenging traditional views of the universe, laying the groundwork for modern science. The invention of the printing press facilitated the dissemination of knowledge and ideas, contributing to the growth of literacy and the advancement of learning.

The 16th century saw a period of consolidation among the Safavid and Mughal Empires in the Middle East and Asia, respectively, as well as the implementation of economic reforms in China. The Mughal Empire in India began to take shape in the early 16th century, with Bābur's victory at the First Battle of Panipat in 1526 marking the establishment of Mughal rule.⁸² Bābur initially concentrated his efforts on reclaiming control over Samarkand but subsequently redirected his attention toward the Indian subcontinent, first capturing Kabul and then Delhi from the Lodi dynasty.⁸³ Although the son of Bābur's reign was troubled⁸⁴, Bābur's grandson, Akbar the Great (reigned 1556–1605), significantly expanded the empire, promoting policies of religious tolerance and cultural syncretism that fostered a rich artistic and architectural heritage.⁸⁵ The construction of Fatehpur Sikri as a new capital is illustrative of the Mughals' imperial aspirations and architectural innovation. The Mughals are renowned for their patronage of the arts, most notably miniature painting, which flourished during this period. Concurrently, the Safavid Empire emerged in Persia from the remnants of the Timurid Empire, establishing its rule in 1501. The Empire fostered a cultural renaissance that was comparable to that of the Ottomans.⁸⁶ During the reign of Shah Abbas I (1588–1629), Isfahan underwent a significant transformation, becoming a city of remarkable beauty and cultural significance. The city's stunning architecture and gardens, along with its role as a center for art and culture, contributed to its enduring reputation. The Safavid Empire also played a pivotal role in the formation of Persian identity and the dissemination of Shia Islam, which had enduring consequences for the region's religious landscape.⁸⁷ During this period, China also became more actively engaged in trade, as evidenced by the rediscovery of maps like the Selden map, which illustrated shipping routes and trade interests in Southeast Asia.⁸⁸ This reflects a growing interconnectedness in global

82 Bashir, Khalid, "Conquest of India by Babur", *Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies*, 3/22 (2016), p. 1354.

83 Khalid, *ibid.*, p. 1348-1358.

84 Wescoat Jr, James L, "Gardens of invention and exile: The precarious context of Mughal garden design during the reign of Humayun (1530-1556)", *The Journal of Garden History* 10.2 (1990), p. 106.

85 Srivastava, Ashirbadi Lal, *A Short History of Akbar the Great*, Agra: Shiva (1965), p. 49-70.

86 Andrea, Bernadette. "Travellers from Europe in the Ottoman and Safavid Empires, 16th–17th Centuries: Seeking, Transforming, Discarding Knowledge, Sonja Brentjes, Farnham, Surrey and Burlington, VT: Ashgate Publishing, 2010, ISBN 978-1-4094-0533-7", *Iranian Studies* 47.3 (2014), p. 483-486.

87 Sefatgol, Mansur, "Rethinking the Safavid Iran (907-1148/1501-1736): cultural and political identity of Iranian society during the Safavid period", *Journal of Asian and African Studies* 72 (2006), p. 15.

88 Batchelor, Robert, "The Selden map rediscovered: a Chinese map of East Asian shipping routes, c. 1619", *Imago mundi* 65.1 (2013), p. 37-43.

commerce. Moreover, the influx of silver from trade led to significant economic reforms, including the monetization of the economy and a shift towards a more open economic policy. Despite this, there was a general inclination towards introspection.

5.2. The Ottoman Trade in the Age of Exploration

The Ottomans' maritime achievements and the conquests of Syria and Egypt in the first quarter of the century boosted their economy. Throughout the century, however, Istanbul's population grew at a gradual pace due to its geopolitical location and metropolitan nature. This led to an increased demand for grain, which posed a significant challenge to the empire.⁸⁹ During this period, the primary regions involved in the cultivation of grain were Thrace, the Danube basin, and Egypt. The transportation of grain by sea from these regions made Istanbul dependent on external sources for its sustenance. In addition, there was competition for grain supplies between Istanbul and Italian cities such as Venice. The higher prices offered by Italian merchants for Levantine grain influenced the Ottoman grain market, causing fluctuations in supply and demand. In response, the Ottoman government implemented policies to stabilize grain prices and ensure a steady supply to Istanbul. However, fixed prices discouraged farmers from producing surplus grain, leading to a reliance on imports from the Danubian principalities and Egypt.

During the century, the rivalry between the Ottoman Empire and the Western powers along the trade routes intensified as the Ottomans strengthened their presence in Asia. This strong presence was accomplished through the implementation of trade plans and the modernization of castles and other structures in the Mediterranean, Red Sea, and Persian Gulf.⁹⁰ This accomplishment also facilitated the Ottoman Empire's ability to improve the trade route from Basra to the Levant, which was subsequently used by the Portuguese for their communications with Lisbon. Portuguese ships sailing along this route were repeatedly attacked by Ottoman forces.⁹¹ The plunder from Portuguese ships made a substantial contribution to the Ottoman economy, which in turn led to an increase in taxes on imported goods in Europe. The empire also benefited economically from maritime traffic passing through ports in the Red Sea, the Persian Gulf, and the Mediterranean. This focus on maritime trade by the Ottomans during this period demonstrates an understanding of the vital role that maritime trade plays in economic prosperity and political power—a realization that would fade away in the following decades. As the Ottoman Empire asserted its dominance in the Mediterranean, Spain and Portugal increased their wealth by exploiting the riches of the Americas. With this wealth, the Spanish established Manila as a strategic base of operations.⁹² Manila subsequently became an indispensable conduit for trade between the continents of Asia and the Americas. This allowed merchant ships to cross the Atlantic without having to stop in Europe, which had a detrimental impact on the economic stability of the Ottoman Empire due to the shift in trade routes. In addition, the expenditure

89 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 179-187.

90 Casale, Giancarlo, "The Ottoman administration of the spice trade in the sixteenth-century Red Sea and Persian Gulf", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 49.2 (2006), p. 170-175.

91 Casale, Giancarlo, *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press, 2010, p. 56-75.

92 Scammell, Geoffrey Vaughn, *Historiography of Europeans in Africa and Asia, 1450–1800*, Routledge, 1995, p. 641-661.

of substantial funds on costly military campaigns against the Habsburgs and Persia led to a decline in the revenues of the Ottoman Empire.⁹³ These conflicts not only drained the treasury, but also diverted attention from the vital task of controlling trade and maintaining economic stability.

Over time, the economic focus shifted from the Mediterranean to the Atlantic, with cities such as Antwerp, Bruges, and Amsterdam becoming major trading centers. These cities became focal points for the exchange of goods from the Americas, Africa, and Asia, which contributed to the rise of formidable merchant classes and urban centers in northern Europe.⁹⁴ This was disadvantageous to England, as its rivals, Spain and Portugal, were becoming wealthy as a result of the influx of gold and silver from the Americas. For this reason, the English sought to establish close relations with the Ottoman Empire. At a time when Spain and Portugal were the dominant powers, England was in a relatively weak position to take advantage of the wealth flowing from the Americas and the trade routes through the Mediterranean. By forming an alliance with the Ottomans, England was able to challenge the dominance of Spain and Portugal in world trade.⁹⁵ This was beneficial to England in terms of gaining access to lucrative markets and trade privileges that would have a positive impact on the country's economy. The English thus became more focused on the Levantine trade during the century. By the late sixteenth century, the Levant had become the principal trading region for the English, largely due to the Ottoman capitulations that favored their mercantilist activities.⁹⁶ Similarly, the Ottomans extended full capitulation privileges to France in 1569, allowing French merchants to trade freely, which benefited the French economy. By granting capitulations, the Ottomans secured not only economic ties but also political alliances that helped them maintain influence in Mediterranean trade and politics.

Despite the gradual shifts in trade centers across the globe, the Ottoman Empire played a pivotal role in the trade dynamics of the Middle East and Europe. The Empire developed a complex network of trade routes, particularly in east-central Europe, with significant exchanges occurring through outposts on the Danube, such as Braila and Silistre. The trade was primarily based on woolen cloth and metals from Europe, exchanged for silk, cotton, and spices from the Ottoman territories. Furthermore, the empire sought to maintain its control over the Tabriz-Bursa and Tabriz-Alep trade routes.⁹⁷ In order to achieve this objective, the empire initiated a series of military campaigns in various locations between 1517 and 1584, including Tabriz, Georgia, the Caspian Sea, the Red Sea, Yemen, and Bab al-Mandab. This resulted in a notable enhancement of trade between the Indian and European corridors. Moreover, the extension of trade privileges from the Ottomans to the English and French

93 Irving, David RM., *Colonial counterpoint: Music in early modern Manila*. Oxford University Press, 2010, p. 19.

94 To gain insight into the transformation of these cities into major trade hubs between the 13th and 17th centuries, see: Gelderblom, Oscar, *Cities of commerce: the institutional foundations of international trade in the Low Countries, 1250-1650*, Princeton University Press, 2013.

95 Frankopan, *ibid.*, p. 248.

96 Bulut, Mehmet, "The Ottoman approach to the western Europeans in the Levant during the early modern period", *Middle Eastern Studies* 44.2 (2008), p. 268.

97 İnalcık, *ibid.*, p. 315 – 318.

contributed significantly to the growth of their respective economies. The Ottomans also continued to provide economic support to the Venetian economy through the conferral of privileges, despite the frequent occurrence of conflicts between the two powers.⁹⁸ Following the peace treaty in 1573, for instance, trade between the Ottomans and Venice via Dalmatian ports, including Zadar, Šibenik, and Split, underwent a notable expansion.⁹⁹ Bosnian Muslim merchants played a pivotal role in this trade, which encompassed the export of local commodities such as figs, hides, fish, wines, and horses.¹⁰⁰ These activities illustrate that the Ottomans were pivotal actors in the global trade landscape of the 16th century.

The mutual influences of the Ottoman Empire and the Silk Roads can be explicitly seen in this century. The reason for this could be that the Ottoman Empire was one of the most powerful empires in the world during the reign of Suleiman, which obliged it to interact with nations all over the world. In fact, while the empire was trying to maintain the balance of trade and political relations between Asia and Europe, it was also trying to maintain its position in the Middle East. Its dominance of Mediterranean trade even pushed Europe to increase its colonial activities in the Americas, which in turn led to a shift in trade routes. As a result, military and economic pressures within the empire increased. The ongoing wars with the Habsburgs and Safavids led to significant resource draining, while the influx of silver from the Americas after 1580 led to inflation, resulting in the devaluation of the Ottoman currency and the undermining of the timar system. In these circumstances, the empire had to carefully navigate these changes to maintain its economic prosperity.

6. The Seventeenth Century: The Weakening Ottoman Trade and its Intersection with European Mercantilism

6.1. Overview of the Seventeenth Century

At the beginning of the 17th century, the Ottoman Empire was already in a period of decline due to a financial crisis, which was further exacerbated by external conflicts such as the wars with Iran that began in 1578 and lasted intermittently until 1639.¹⁰¹ This crisis was distinguished by the inefficiency of the ruling class and pervasive discontent among the military, particularly the Janissaries, who revolted due to concerns such as the debasement of currency and delayed remuneration. The empire found it challenging to maintain its territorial integrity in the face of the growing influence of Western European nations, which were developing increasingly aggressive mercantilist economies. In 1606, the Treaty of Zsitvatorok was signed, concluding the long-standing conflict with the Habsburgs and marking a shift in the balance of power in Europe.¹⁰² The treaty acknowledged the sovereignty of the Ottoman Empire while also recognizing the Habsburgs as equals, which reflected the

98 İnalçık, *ibid.*, p. 316-318.

99 Panciera, Walter, "Building a Boundary: The First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573-1576", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 45.1 (2013), p. 12 – 32.

100 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 266.

101 İnalçık, *ibid.*, p. 181-183.

102 Gürçan, Fatih, "Osmanlı-Avusturya Rekabetinde Çasarlık İmgesi ve Zitvatorok Antlaşması", *Mavi Atlas* 9.2 (2021), p. 188-189.

empire's waning dominance in the region. Throughout this century, the Sultanate of Women emerged as a notable phenomenon within the Ottoman court, where women, particularly the mothers and wives of sultans, began to exercise considerable political influence. This phenomenon originated with the wife of Suleiman the Magnificent, Roxelana (Hürrem Sultan), and achieved its pinnacle in the 17th century. Notable figures such as Kösem Sultan played pivotal roles in state affairs, frequently acting as intermediaries between the sultan and the political elite.¹⁰³ They were highly influential in the sultanate. For instance, Kösem Sultan was the mother of sultans Murad IV and Ibrahim, as well as the grandmother of Sultan Mehmed IV. However, their involvement in governance also resulted in criticism and perceptions of decline, as factions within the court vied for power, contributing to political instability.

The appointment of Köprülü Mehmed Pasha as grand vizier in 1654 marked the beginning of a period of restoration known as the Köprülü Era.¹⁰⁴ His tenure was distinguished by military victories, including the capture of Crete in 1669 and the expansion into Podolia. These achievements contributed to the restoration of the empire's military prestige and the stabilization of its governance. The Köprülü family implemented administrative reforms that addressed corruption and inefficiency, thereby enhancing the central authority of the sultanate and improving the overall functioning of the state. Following Mehmed Pasha's death in 1661, his son, Fazıl Ahmed Pasha, continued the policies initiated by his father and maintained military successes until his own death in 1676. The influence of the Köprülü family persisted with the appointment of Fazıl Mustafa Pasha in 1689. He was confronted with mounting challenges from both internal factions and external threats, particularly from the Habsburgs and the Venetians. During this period, the unsuccessful siege of Vienna in 1683 became one of the empire's most notable defeats, which retained the empire's gradual decline in power. The ongoing military conflicts, including the disastrous outcomes of the Ottoman-Habsburg War (1683–1699), ultimately resulted in the Treaty of Karlowitz. This treaty represented a pivotal moment, in which the Ottoman Empire relinquished significant territories to European powers. These included Hungary and Transylvania, which were ceded to the Habsburgs, as well as portions of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The treaty reflected not only the military setbacks faced by the Ottomans but also initiated a long period of territorial decline and loss of influence in Europe. The political ramifications of these events were profound, leading to the deposition of Sultan Mustafa II in 1703. This was due to the fact that public discontent grew over the concessions made in the treaty and the perceived failures of the ruling elite.

In Europe, the 17th century saw the continuation of conflicts that had their origins in the previous century, most notably the Thirty Years' War (1618–1648). This conflict was rooted in religious tensions between Catholics and Protestants. This destructive conflict

103 To learn more about the complex history of Kösem Sultan, see: İnalçık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tagayyür ve Fesâd (1603-1656):Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, p. 187-274.

104 For detailed information of the Koprulu era, see also: Calisir, Fatih, *Osmanlı Tarihinde Köprülüler Dönemi (1656-1710). Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2024; İnalçık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III, Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.

resulted in significant loss of life and economic disruption. Additionally, it led to the Peace of Westphalia in 1648, which established a new political order in Europe based on the principles of state sovereignty and non-interference.¹⁰⁵ Nevertheless, religious conflicts continued to exert a profound influence on the political landscape of Europe. The Protestant Reformation, in particular, gave rise to a multitude of sects and movements, each with its own distinctive beliefs and practices. The Catholic Counter-Reformation was an attempt to reaffirm Catholic doctrine and combat Protestantism, which resulted in significant tensions and conflicts across Europe.¹⁰⁶ The Edict of Nantes, enacted in 1598, had granted limited religious freedom to Huguenots in France. However, its revocation in 1685 by Louis XIV led to intensified religious persecution and a significant wave of emigration among French Protestants, resulting in notable demographic and cultural shifts within the country.¹⁰⁷

During the course of the century, the rise of powerful monarchies became increasingly evident, particularly in France and England. The reign of Louis XIV, who ascended to the throne in 1643, exemplified the absolute monarchy, as he centralized power and famously declared, "L'état, c'est moi" (I am the state).¹⁰⁸ His reign saw the construction of the opulent Palace of Versailles, which symbolized the absolute power of the monarchy and the divine right of kings. In England, however, the struggle between monarchy and parliament culminated in the English Civil War (1642–1651), which pitted Royalists against Parliamentarians.¹⁰⁹ The conflict resulted in the temporary overthrow of the monarchy and the establishment of the Commonwealth under Oliver Cromwell, which highlighted the tensions between authority and governance.

The 17th century also saw considerable colonial expansion and the formation of extensive trade networks. European powers, particularly Spain, Portugal, the Netherlands, and England, pursued the expansion of their empires and the acquisition of new markets. The Dutch East India Company, established in 1602, became a dominant force in the spice trade, which led to the establishment of Dutch colonies in Indonesia and the Caribbean.¹¹⁰ The English, through the East India Company, which was established in 1600, commenced the process of establishing their presence in India, thereby laying the foundation for future colonial endeavors. This period saw the rise of mercantilism, whereby nations sought to accumulate wealth through trade and colonization. The Anglo-Dutch Wars (1652–1674) were fought over control of maritime trade, reflecting the growing importance of naval power in securing economic interests.¹¹¹

105 Croxton, Derek, "The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty", *The international history review* 21.3 (1999), p. 569-591.

106 Forster, Marc, *The Counter-Reformation in the Villages: Religion and Reform in the Bishopric of Speyer, 1560-1720*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992, p. 244-248.

107 Johnston, Charles, "Elie Benoist, historian of the Edict of Nantes", *Church history* 55.4 (1986), p. 468-488.

108 Harline, Craig E, "'L'état C'Est à Moi': Louis XIV and the State", *The Rhyme and Reason of Politics in Early Modern Europe: Collected Essays of Herbert H. Rowen* (1992), p. 185.

109 Hughes, Ann, "The king, the parliament, and the localities during the English Civil War", *Journal of British Studies* 24.2 (1985), p. 236-263.

110 Ferguson, Niall, *Empire: How Britain made the modern world*, Penguin UK, 2012, p. 43-46.

111 Ferguson, *ibid.*, p. 46-47.

In the realms of science, philosophy, and art, the 17th century witnessed an era that fundamentally altered the manner in which people conceptualized the natural world. Notable figures such as Galileo Galilei, Johannes Kepler, and Isaac Newton made significant contributions to the fields of astronomy, physics, and mathematics, challenging traditional perspectives and establishing the foundations for modern scientific thought. The publication of Newton's *Principia Mathematica* in 1687 is frequently identified as a seminal event in this transformation, as it introduced the laws of motion and universal gravitation.¹¹² This period also saw the development of the scientific method, which was championed by thinkers such as Francis Bacon and René Descartes. The scientific method emphasized the importance of empirical observation and rational thought as the basis for knowledge. The 17th century was a period of considerable cultural achievement in the arts, particularly in countries such as Spain, the Netherlands, and France. The Spanish Golden Age saw the emergence of renowned artists such as Diego Velázquez and writers like Miguel de Cervantes, whose works reflected the complexities of human experience and the social realities of the time. In the Netherlands, the growth of the bourgeoisie resulted in a flourishing art scene, characterized by the works of painters such as Rembrandt and Vermeer, who captured the nuances of everyday life and the human condition. Concurrently, in France, the establishment of the Académie Française in 1635 signified the formalization of artistic standards and the promotion of French culture.¹¹³ Additionally, the period witnessed the flourishing of literature, with playwrights like Molière and Shakespeare gaining prominence. This period was the beginning of the Age of Enlightenment, which would lead Europe and the United States to significant political, economic, scientific, and cultural progressions.

Both the Safavid and the Mughal Empires began the century with a flourishing of cultural and economic prosperity, yet by its conclusion, they exhibited indications of decline. The Safavid Empire in Persia, under the rule of Shah Abbas I (1588–1629), experienced a period of great prosperity and cultural advancement at the beginning of the century.¹¹⁴ However, following his demise, the empire was confronted with mounting internal strife and external challenges, notably from the Ottomans and the Uzbeks. The weakening of the Safavid state by the end of the century paved the way for the ascendance of new powers in the region. In India, the Mughal Empire continued to flourish, particularly during the rule of Shah Jahan (1628–1658). This period was distinguished by the initiation of a multitude of monumental architectural undertakings, including the construction of the Taj Mahal as a mausoleum for his beloved wife, Mumtāz.¹¹⁵ The Mughal court became a nexus of culture and art, with notable advancements in architecture, painting, and literature. Nevertheless, following the reign of Shah Jahan, the empire began to decline due to internal

112 Guicciardini, Niccolò, "Isaac newton, philosophiae naturalis principia mathematica, (1687)", *Landmark Writings in Western Mathematics 1640-1940*, Elsevier Science, 2005, p. 59-87; Newton, Isaac, *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, London: for the Royal Society, 1687.

113 Field, Barbara, "A Brief Study of the French Language as an Influence in the Establishment of L'Académie Française", *Senior Research Projects 113*, (1997), p. 2-3.

114 McChesney, Robert D, "Four Sources on Shah 'Abbas's Building of Isfahan", *Muqarnas* (1988), p. 103-134.

115 For more information on Taj Mahal, see: Sinha, Amita, "Taj Mahal", *Encyclopedia of Global Archaeology* (2021), p. 1-9.

strife, succession disputes, and the increasing power of regional leaders, which ultimately weakened central authority.

6.2. Köprülü Era: Ottoman Trade Struggles and Strategic Shifts

Despite the period of decline at the beginning of the century, the Ottoman Empire still had a multifaceted interplay of regional and international exchanges that encompassed both advantages and challenges. The major cities of Istanbul, Aleppo, and Izmir served as important commercial hubs, linking different parts of the empire and facilitating trade with Europe and Asia.¹¹⁶ The empire's strategic location allowed it to control vital land and sea routes that were essential to the movement of goods. Trade routes included both overland caravan trails and navigable rivers that carried a variety of products, including textiles, spices, grains, and luxury goods.¹¹⁷ The introduction of new goods, such as coffee and Indian textiles, reflected changing consumer preferences and the empire's ability to adapt to global market trends. Despite the flourishing trade, the 17th century also presented challenges to the Ottoman economy. The empire faced competition from European powers, which began to assert their dominance in trade, particularly in the Mediterranean and Indian Ocean regions. The decline of traditional transit trade, such as spices, was notable, while imports of coffee and other goods increased.¹¹⁸ This shift raised questions about the empire's economic resilience and its ability to maintain its position in the face of European mercantilism. In response, the Ottoman state increased its bureaucratic oversight of trade, established special registers to monitor foreign merchants, and took measures to ensure the protection of local economies from potential shortages caused by exports.¹¹⁹ These initiatives were essential as the evolving trade landscape in the Mediterranean began to see a significant increase in the participation of English merchants, influenced by shifting geopolitical factors. Yet the initiatives were insufficient: the European access to the Americas increased the influence of European mercantilism on the world trade, which led to policies that favored monopolistic control over sea routes. This made it increasingly difficult for the Ottomans to compete effectively in the lucrative markets for spices and textiles, especially without promoting industrialization and local manufacturing.

Over the course of the century, Mediterranean trade was driven by the increasing involvement of English merchants and the broader geopolitical landscape. The early part of the century saw a dramatic increase in the volume of trade. English merchants capitalized on the growing demand in England for luxury goods, especially silk, spices, and other exotic commodities. By 1638, English shipping had eclipsed Venetian shipping in the Levant, reflecting a broader trend of Western nations, including the Dutch, gaining prominence in

116 Bulut, Mehmet, "The Role of the Ottomans and Dutch in the Commercial Integration between the Levant and Atlantic in the Seventeenth Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 45.2 (2002), p. 197-230.

117 Faroqi, Suraiya, "Camels, wagons, and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *International Journal of Middle East Studies* 14.4 (1982), p. 523-539.

118 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 482.

119 Shechter, Relli, "Market Welfare in the Early-Modern Ottoman Economy—A Historiographic Overview with Many Questions", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 48.2 (2005), p. 271-273.

Mediterranean trade.¹²⁰ The English were particularly successful in the grain trade, with their ships replacing Venetian vessels in transporting grain from Ottoman Greece to Italy.¹²¹ This shift not only underscored the growing economic power of England, but also indicated the decline of traditional maritime powers such as Venice. The decline of Spanish hegemony, especially after the defeat of the Spanish Armada in 1588, opened up new opportunities for English merchants. As in the previous century, the English sought favorable relations with the Ottoman Empire, which was seen as a counterbalance to Spanish power. Elizabeth I's government recognized the strategic importance of the Ottoman alliance in the late sixteenth century, as it provided access to vital trade routes and markets.¹²² This political maneuver improved the English economy in the 17th century, as the English government faced economic challenges due to the loss of traditional trade routes and the threat of invasion from Spain. As a result, this alliance allowed the English trade network to not only stabilize but expand beyond the Levant, paving the way for direct routes to the East Indies. For the Ottomans, however, the alliance consolidated their position as middlemen in trade. As English trade expanded, the Ottomans found themselves increasingly relegated to a secondary role, which in the long run may have weakened the Ottomans' strategic autonomy as they became increasingly dependent on the Western powers for access to trade and markets.

The Ottoman Empire's good relations with England helped England expand its trading activities and compete with other European powers. As the century progressed, the English trade network expanded beyond the Levant to include direct routes to the East Indies.¹²³ Notable expeditions, such as those led by Francis Drake and John Newberry, aimed to establish direct trade links with Asia, further diversifying the range of goods available to English consumers. The introduction of new products, including sugar and tobacco, transformed the English market and created new economic opportunities for merchants. The Levant remained an important source of raw materials, particularly silk from Iran, which became increasingly important to the burgeoning English silk industry. The economic impact of this trade was profound. By the mid-17th century, the Levant had become a major trading region for England, with imports of silk reaching significant volumes. The English silk industry flourished, driven by the availability of high-quality raw silk from the Levant, which was essential for the production of luxury textiles. During this period, the English also competed directly with Venetian merchants in the transit trade, supplying the Italian silk industry through ports such as Leghorn. The rivalry with Venice intensified as English merchants sought to secure better terms of trade and access to lucrative markets. This competitive environment not only fueled the growth of the English economy but also prompted significant changes in the broader silk trade, reflecting the dynamic interplay of

120 De Divitiis, Gigliola Pagano. *English merchants in seventeenth-century Italy*. Cambridge University Press, 1997, p. 32 and 85.

121 De Divitiis, *ibid.*, p. 71.

122 Serdaroglu, Uzeyir Serdar, *The evolution of commercial institutions and business networks in the Ottoman empire: British merchant families and individual merchants in the Levant trade in the 18th century*, Diss. University of Birmingham, 2019, p. 90-91.

123 To learn about the growing English trade in the late seventeenth century, see: Davis, Ralph, "English foreign trade, 1660–1700", *The Atlantic Staple Trade*, Routledge, 1996, p. 127-143.

geopolitical factors and market demands.

Throughout the century, foreign merchants and minorities were seen as a driving force behind commercial activities within the Ottoman territories. However, the active role of local merchants, including peasants who participated in the marketing process, was also significant.¹²⁴ This involvement of local actors in trade contributed to social differentiation and capital accumulation, suggesting that trade was not merely an external imposition but an integral part of the Ottoman state and society. The emergence of new crafts and industries within the empire, along with the revival of certain traditional sectors, suggested that the Ottoman economy was not merely an appendage to European interests. Instead, the Ottoman economy experienced periods of economic disengagement that allowed local production and trade to flourish. The observed increase in local trade during this period may have been a consequence of the broader decline experienced by the Ottoman Empire, since its influence on world trade was in the process of diminishing. It was thus not sustainable in the long run to maintain the economic stability of the empire.

The silk trade in the century underwent significant transformations, influenced by geopolitical shifts, economic policies, and changing market dynamics. The demand for silk in Europe continued to grow, driven by the rising popularity of luxury fabrics among the elite.¹²⁵ European markets, particularly in Italy and France, sought high-quality silk products, which were often imported from the East. The Ottomans maintained their influence on the trade routes that connected Europe to the silk-producing regions of Iran and Central Asia.¹²⁶ This control allowed them to regulate prices and ensure a steady supply of silk to European markets. The Genoese and Venetian merchants, who had established strong trading networks, were particularly influential in this trade, often acting as intermediaries between the East and West. As the century progressed, the silk trade became increasingly competitive. While Bursa remained an important center for silk, its prominence began to wane as Izmir gained favor among traders.¹²⁷ The port city offered direct access to shipping routes, allowing for quicker and more efficient transport of goods. Additionally, the Ottoman annexation of Ephesus and other western Anatolian ports in the late 14th century had already set the stage for Izmir's rise. By the end of 17th century, Izmir had become the primary outlet for Iranian silk, overshadowing Bursa and Aleppo, which had previously been significant players in the silk trade.

Bursa still played a significant role in the silk trade during the 17th century, despite leaving its leading position to Izmir. As an important trade hub for Iranian merchants, the city benefited from the Ottomans' commitment to ensuring the safe passage of silk caravans to Bursa, where Italian merchants stationed in Pera could purchase silk for export. The close cooperation between the Ottomans and the Genoese was evident, as the previously granted

124 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 520.

125 Rothstein, Natalie, "Canterbury and London: the silk industry in the late seventeenth century", *Textile history* 20.1 (1989), p. 33-47.

126 Bulut, Mehmet, "The Ottomans and Western Europeans during the mercantilist times: neutrality, competition and conflict", *Journal of Al-Tamaddun* 15.1 (2020), p. 13-30.

127 Atik, Tuğçe, *The Rise of Ottoman İzmir as a commercial center*, MS thesis, Middle East Technical University, 2014, p. 58.

trade privileges to the Genoese allowed them to operate with relative ease in the region.¹²⁸ This partnership not only facilitated the flow of silk but also contributed to the overall economic prosperity of Bursa. Moreover, the economic activities surrounding the silk trade extended beyond the mere exchange of raw silk; merchants engaged in a complex system of barter, which meant trading silk for various goods such as woolen cloth, spices, and other luxury items.¹²⁹ The lucrative practice of bartering silk for woolen textiles allowed European merchants to acquire silk while offloading their woolen products, which ultimately created a vibrant marketplace where goods from different regions converged.

Throughout the century, the Ottoman Empire was confronted with an array of mounting challenges that collectively contributed to its decline. Internal strife, administrative inefficiency, and the growing assertiveness of European powers began to erode the Ottoman Empire's economic dominance and territorial integrity. The loss of traditional trade routes and the rise of alternative trading centers diminished the empire's influence in global commerce. Moreover, the Ottomans lagged behind in embracing the Enlightenment movements due to their geographic and cultural distance from Europe. This resulted in significant challenges for the Ottoman Empire in competing with global powers in the science and technology. Although the empire attempted to regain its former power with the Köprülü reforms, these attempts failed to live up to the hype. At the end of the century, Ottoman trade was further weakened by the failure of the second Siege of Vienna (1683) and the ceding of territories in the Treaty of Karlowitz (1699). These developments demonstrate that the empire's influence on world trade became largely confined to an intermediary role between global powers.

7. The Eighteenth Century: Eclipse of the Old Order

7.1. Overview of the Eighteenth Century

The Silk Roads had been instrumental in facilitating commerce and cultural exchange across Europe, the Middle East, and Asia for centuries, but experienced a decline in significance during the 18th century. Overland routes linking these regions endured, yet their influence waned as European powers shifted their focus to maritime trade, spearheaded by entities such as the British and Dutch East India Companies.¹³⁰ Still, commodities like silk, spices, textiles, and porcelain continued to flow along these historic paths. Rising demand for such items, however, marked a pivotal shift, with sea-based networks steadily eclipsing their terrestrial counterparts.¹³¹ At the same time, Central Asia's political terrain transformed dramatically: the Mughal Empire in India and the Safavid Empire in Persia weakened, while the Qing Dynasty in China grappled with intensifying imperial challenges. These changes disrupted long-established trade corridors. These shifts disrupted traditional trade networks, pushing the Ottoman Empire to redirect its efforts toward regional and maritime commerce.

128 Bulut, *ibid.*, p. 2.

129 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 237-240.

130 Curtin, *ibid.*, p. 200-215.

131 Sarwar, Lubina, "The Old Silk Road and the New Silk Road: An Analysis of the Changed Discourse", *Journal of Central Asian Studies* 24 (2017), p. 13-22.

The Ottoman Empire entered the century diminished by territorial concessions following the Treaty of Karlowitz (1699). In the early decades of the century, the empire stabilized through fiscal restructuring and prudent administration, thus fostering cautious optimism.¹³² These years held promise as the Ottomans adopted innovative techniques to manufacture products like glass, gunpowder, and paper. This adoption did not change the fact that the empire mostly exported raw materials to Europe while importing finished wares in return. Weak leadership often triggered internal conflicts and setbacks. Two sultans fell to rebellions, and from 1709 to 1739, wars against Russia, the Venetian-Austrian coalition, and Austria drained imperial resources, yielding uneven results with no sustained victories. İnalçık and Quartlet argue that the lingering sway of the Sultanate of Women from the prior century persisted, as sultans failed to oversee administration effectively and viziers struggled against the harem's dominance in governance.¹³³ This influence endured until around 1757, when the chief eunuch's role was abolished.¹³⁴ Tensions among sultans, viziers, ulema, and janissaries nonetheless persisted, eroding economic foundations throughout the century.

Despite domestic unrest and external conflicts, the Ottoman economy held firm from 1699 to the 1760s. The first war with Catherine of Russia (1768–74), however, struck a crippling blow. Russia, fortified by a surging population and superior technology, outpaced an Ottoman state unable to bridge the gap. Three conflicts with Russia unfolded by 1812, each with dire consequences¹³⁵: the northern Black Sea coast slipped away, regions like Romania and Austria edged toward autonomy, and local warlords emerged from the tax-farming class. These losses marked a sharp decline in Ottoman influence.

The intricate rivalry among the European powers, which spanned nearly every continent, reshaped the globe during this era. Britain stood out as the preeminent power. The War of the Spanish Succession (1701-1714) among European states secured territorial and commercial gains for Britain. Similarly, the Seven Years' War (1756-1763) aligned Britain and Prussia against France and Austria, culminating in the Treaty of Paris (1763), which confirmed British colonial dominance.¹³⁶ The British East India Company expanded intercontinental exchange by shipping vast quantities of silk, opium, salt, and tea. Britain's insular position provided a strategic advantage, its seas acting as a natural shield that limited military costs. Its only major setback was the loss of the 13 North American colonies, which, inspired by Enlightenment ideals, declared independence in 1776. In that year, these colonies launched the Revolutionary War against British forces, supported by France, and secured victory with the Treaty of Paris in 1783, creating the United States of America.¹³⁷ This success inspired resistance in Latin America, where Spanish and Portuguese rule was under increasing pressure. The century also witnessed the rise of a movement that had begun at the end of the previous century, known as the Age of Enlightenment. The Enlightenment movement asserted that knowledge should be based on critical thinking, rational methods,

132 Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris, 2006, p. 70-85.

133 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 639 - 640.

134 İnalçık - Quataert, *ibid.*, p. 640 - 641.

135 Aksan, Virginia, *Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged*, Routledge, 2014, p. 255-290.

136 Black, Jeremy, *Eighteenth Century Europe, 1700-1789*, Bloomsbury Publishing, 1999, p. 245.

137 Wood, Gordon S, *The American revolution: a history*, Modern Library, 2002, p. 67.

and empirical observation. During this period, leading scientists and thinkers advanced mathematics, physics, chemistry, and biology, enriching human understanding. This intellectual surge overlapped in part with the French Revolution (1789-1799), which overthrew the monarchy at the end of the century.¹³⁸

7.2. Ottoman Trade: Decline and Adaptation Struggles in the Eighteenth Century

By the early 18th century, the old Silk Roads had begun to decline. In this context, the Ottomans found opportunities to use the caravan routes that connected Egypt, Syria, and Anatolia through Muslim merchants.¹³⁹ Some ports were also active in international trade: Izmir hosted Dutch merchants, and Salonica served as a commercial hub for exporting cotton and silk, mainly to France.¹⁴⁰ Nevertheless, the empire struggled with economic stagnation in the early century. Exporting raw materials while importing finished products revealed that the empire could not keep pace with recent technological advances in manufacturing. In addition, internal conflicts within the empire resulted in weak leadership and poor political decisions. The empire focused on defensive strategies rather than expansion during these early decades, as evidenced by fortress-building activities.¹⁴¹ This cautious stance contributed to the Ottoman Empire's inability to match European technological progress, unlike the Russians, who advanced steadily. Thus, the empire failed to reorient maritime trade and remained largely limited to supplying Europe's Enlightenment-driven consumerism. This reliance is further evidenced by the fact that even exchanges between Ottoman regions were mostly conducted via French ships.¹⁴²

In 1740, the Ottoman Empire made a trade agreement with the French, which granted French merchants certain capitulations.¹⁴³ This agreement increased French dominance in regional trade and allowed them to control significant portions of the Levant trade. By the 1780s, French trade volume exceeded that of the Dutch and English combined. With the rise of French influence and competition, local producers and merchants likely found themselves increasingly vulnerable to foreign exploitation and market fluctuations that threatened their livelihoods and economic stability. In the years that followed, however, the empire taxed imports to support domestic industries and ensure that local artisans and merchants could remain viable against cheaper, mass-produced imports from Europe. This form of economic protectionism aimed to shield local artisans and guilds from foreign competition. By mid-century, demand for cotton in France and Germany increased, tripling the Ottoman Empire's cotton exports, with Izmir and Aleppo continuing to facilitate these shipments.¹⁴⁴ This demand aligned with early industrialization in Europe, where cotton became a critical raw material for burgeoning textile industries. The significant rise in

138 Doyle, William, *The Oxford history of the French revolution*, Oxford University Press, 2018, p. 45.

139 Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris, 2006, p. 90-105.

140 İnalçık- Quataert, *ibid.*, p. 690 - 705.

141 Eyüpgiller, Kemal Kutgün, "The 18th-Century Fortifications of the Bosphorus and İstanbul, Turkey", (2007), *Fort* (35), p. 91-102.

142 İnalçık- Quataert, *ibid.*, p. 724.

143 Olson, Robert, "The Ottoman-French treaty of 1740: a year to be remembered?", *Turkish Studies Association Bulletin* 15.2 (1991), p. 347-355.

144 Beckert, Sven, *Empire of cotton: A global history*, Vintage, 2015, p. 50-65.

cotton exports marked a shift in the Ottoman export economy, as previously dominant luxury goods like silk gave way to cotton, reflecting Europe's changing market preferences.

The Ottoman provinces became destinations for various colonial goods produced in the Americas. These included commodities such as sugar, dyes, and coffee, often produced by enslaved labor in the New World.¹⁴⁵ This relationship tied Ottoman trade to the colonial economies of European powers and the labor systems on which they depended. The influx of these colonial goods into Ottoman markets showed how the empire's commerce was not only shaped by, but also inadvertently supported, colonial exploitation and transatlantic trade networks, including the slave trade.

At the turn of the century, the Ottoman Empire suffered significant military defeats at the hands of the Russians, as noted earlier. These defeats not only strained military resources but also diminished the empire's reputation as a formidable regional power. The conflicts disrupted trade routes and led to a decline in commerce, worsening the empire's existing economic difficulties. The collapse of the once-important Uzuncaova Fair signaled a breakdown in confidence and security for merchants, reducing economic exchanges that would otherwise have bolstered the local and broader economy. Likewise, the destruction of the Vlah emporium in Moscoplje highlighted the violence and instability that easily disrupted established trading centers.¹⁴⁶ The combined effect of these disruptions slowed both trade and manufacturing. Nevertheless, the empire attempted to adapt to shifts in global trade, as its exports began to include products like tobacco, olive oil, and grain, despite restrictions on some of these items.¹⁴⁷ This diversification reflected efforts to meet both local and international market demands, even amid adversity.

Throughout the century, the Ottoman Empire attempted, but ultimately failed, to seize prospects for reform and development. Instead, it faced growing structural weaknesses, military defeats, and the rise of rival powers. The empire's reliance on outdated bureaucratic traditions to strengthen central authority failed to ensure economic stability. The dynamics of world trade had shifted, and the power of Europe, Russia, and America had grown significantly. The empire struggled to adapt to these changes. Cities within the empire lagged behind in development compared to those in Europe; in fact, the number of cities with more than 10,000 inhabitants remained stagnant until the 1800s.¹⁴⁸ The Ottoman bureaucratic system, once effective in managing resources and population, began to show signs of fragility as military expenditures and declining trade strained its capabilities. The empire could not support domestic agriculture, was inefficient at collecting taxes, and grew increasingly weak in governing its subjects. By the end of the 18th century, the Ottoman Empire continued to decline, struggling to maintain its territorial integrity and adapt to the rapidly changing political landscape of Europe.

145 İnalçık- Quataert, *ibid.*, p. 725 - 726.

146 Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris, 2006, p. 190-205.

147 Fleet, Kate, "Ottoman Commercial History", *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*, Oxford University Press, 2021, p. 3 -12.

148 Genç, Mehmet, "A study of the feasibility of using eighteenth-century Ottoman financial records as an indicator of economic activity", *The Ottoman Empire and the world economy* (1987), p. 345-373.

8. The Nineteenth and Early Twentieth Centuries: Industrial Shadows and Imperial Endings

8.1. Overview of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries

The Silk Roads historically played a crucial role in connecting the nations of the world, which ultimately increased international trade. Growing international trade boosted industrial technologies. Beginning in the late 18th century, the Industrial Revolution gained momentum in the 19th century as industrialization, technological innovation, and urbanization advanced, first in the United Kingdom, then in Europe and North America. Nationalist movements also grew in Europe, in part because of the Napoleonic Wars (1803-1815), which pitted the French against European coalitions. In the subsequent years, however, European countries and their neighbors focused more on expanding their militaries than on finding diplomatic solutions to their disputes. One example of this military approach was seen in the Crimean War (1853-1856), in which Russia sought to increase its influence in the Balkans and the Black Sea. This ambition of Russia could not be tolerated by the United Kingdom and France, who were helping the Ottoman Empire to resist Russian pressure. The unresolved issues and tensions stemming from the Crimean War contributed to the conditions that led to future conflicts, including the Russo-Turkish War (1877-1878) and the Balkan Wars (1912-1913). Finally, in 1914, Archduke Franz Ferdinand of Austria-Hungary was assassinated, which set off a chain reaction that led to the First World War (1914-1918). The consequences of the war were profound; they not only shattered economies, but also caused the collapse of the great empires that had dominated the world for centuries. The financial burden of the war led to unprecedented deficits and debt, signaling the beginning of the end for these empires, including the Austro-Hungarian, Russian, and Ottoman Empires.

From the 1800s to 1922, the weakening state of the Ottoman Empire led to a series of conflicts, radical changes, and its eventual dissolution. The empire was already in a difficult situation after losing control of the northern Black Sea to Russia in 1812. In addition to the internal struggles, the Janissaries became more involved in ayans, economic, and religious groups than ever before.¹⁴⁹ They were resistant to reform, which made it difficult to modernize the empire. To remove this barrier and modernize the army, the Empire finally disbanded the Janissary corps in 1826.¹⁵⁰ This allowed the Empire to implement military reforms and encourage economic liberalism in its territories. In the following years, there were several attempts to encourage foreign merchants to engage in trade activities within the empire. The Anglo-Turkish Convention of 1838, for example, abolished state monopolies in order to attract European merchants, but there was an ongoing struggle between advocates of protectionism and advocates of free trade within the empire. These tensions required modernization within the empire to bolster the economy.

149 Üstün, Kadir, *Rethinking Vaka-i Hayriye (the Auspicious Event): Elimination of the janissaries on the path to modernization*, Bilkent Üniversitesi (Turkey), 2002, p. 24-38.

150 Alkan, Ahmet Turan, "Modern Asker-Siyaset İlişkisinin Osmanlı Meşrutiyetindeki Kökleri", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 25, (2008), p. 139-140.

Thus, two reform edicts were issued to modernize the Ottoman administration and improve the rights of its subjects.¹⁵¹ Known as the Tanzimat reforms, these edicts showed a strong commitment by the Ottoman government to implement centralized and westernized policies. This modernization movement was followed by the Constitution of 1876, which aimed to establish a constitutional framework for governance by marking the transition from an absolute monarchy to a constitutional monarchy. The constitution promised basic rights to Ottoman subjects, including equality before the law, freedom of expression, and the right to own property. Although the constitution attempted to decentralize some powers by creating a parliament (the Meclis-i Mebusan), it ultimately reinforced the authority of the sultan, especially during the reign of Abdulhamid II, who suspended the constitution in 1878. This led to a period of autocratic rule until the Young Turk Revolution of 1908 revived it.

The last hundred years of the Ottoman Empire saw several conflicts that ultimately contributed to the collapse of the empire. Between 1811 and 1913, the empire lost several territories from Egypt to Albania.¹⁵² During this period, faint prospects of recovery emerged, yet the empire faltered against persistent struggles. In 1853, for example, Russia declared war on the Ottoman Empire in an attempt to control the Black Sea and gain access to the Mediterranean. This move alarmed the United Kingdom and France, who feared that Russian expansion would upset the balance of power in the region and threaten their colonial interests. The United Kingdom and France therefore decided to ally with the Ottomans to counter Russian aggression. The war, known as the Crimean War (1853–1856), ended with the defeat of Russia. Although the war temporarily strengthened the Ottoman Empire with European support, it exposed significant deficiencies in Ottoman military organization and effectiveness. These weaknesses would become apparent in the years to come, especially in the early 20th century, which might be the most difficult period for the empire. In 1912, the Empire was defeated by Italy, which sought to increase its control over North Africa. Libya was lost as a result. This defeat gave the Balkan nations the opportunity to assert their independence and territorial claims, leading to the Balkan Wars (1912-1913). By the end of the war, the Ottoman Empire had lost almost all of its European territories except for a small area around Istanbul. The balance of power in Europe shifted rapidly during this period, contributing to the tensions that eventually led to World War I in 1914. In the war, the Ottoman Empire was part of the Central Powers, which included Germany and Austria-Hungary. However, they were defeated in 1918. This defeat brought the Ottoman Empire military humiliation and occupation by the Allied forces. Yet this dire situation faced by the Turkish people led to the rise of Turkish nationalism under leaders such as Mustafa Kemal Atatürk. Under Atatürk's leadership, the nationalists waged a war against both the Allied occupiers and the newly established Greek state, resulting in the successful defense of Turkish sovereignty and the establishment of modern Turkey. As for Ottoman imperial authority, it officially ended with the abolition of the sultanate.

151 The 4th volume of *Devlet-i'Aliyye* detailly explores the period of Tanzimat: İnalçık, Halil, *Devlet-i'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, p. 135-217.

152 İnalçık- Quataert, *ibid.*, p. 767. The full list of the territories lost include Egypt, Bessarabia, Serbia, Greece, Abaza and Mingrelia, Moldavia, Wallachia, Bosnia, Herzegovina, Bulgaria, Kars, Ardahan, Cyprus, Crete, Cyrenaica, Tripoli, Macedonia, and Albania.

Meanwhile, in the Americas, nations faced internal conflicts but eventually expanded their influence around the globe. Inspired by North American independence movements, Latin Americans eventually gained independence from Spanish and Portuguese rule. As for North America, interstate unrest continued in the 19th century, leading to the American Civil War (1861-1865) between the Northern (Union) and Southern (Confederacy) states. The war resulted in the triumph of the North. After the war, the United States of America re-established itself with significant social and political changes and became more involved in international trade and politics, as seen in its role in the Second World War.

8.2. The Final Century of Ottoman Trade: Westernization Efforts and Waning Influence

In the 19th century, the Ottoman Empire continued to pursue its westernization efforts by integrating its economy into the world market. The war with Russia (which ended in 1812) interrupted these efforts, but after the 1820s, trade with European countries increased at an annual rate of up to 1.5%.¹⁵³ Subsequent events such as the abolition of the Janissary Corps, the Anglo-Turkish Convention of 1838, and the Tanzimat reforms all point to these integration efforts. The Janissary Corps was an obstacle for the empire to implement economic and military reforms, so the corps had to be disbanded. The Convention of 1838, on the other hand, was a direct attempt at integration, as it aimed to liberalize trade between the Ottoman Empire and the United Kingdom by reducing tariffs and abolishing monopolies, allowing British merchants to operate freely in Ottoman markets. As expected, the treaty boosted the empire's foreign trade, as the value of imports and exports increased by an average of 5.5 percent annually from the 1840s to the 1870s.¹⁵⁴ This increase could not be attributed to the convention alone. The Tanzimat reforms, for example, improved trade regulations by simplifying customs procedures and lowering tariffs, making it easier for local merchants to engage in foreign trade. During this period, interregional trade also flourished in provinces such as Harput, Diyarbakır, and Mosul, supported by traditional Silk Road caravan routes.¹⁵⁵ This suggests that the reforms facilitated not only foreign trade but also interregional exchange. It is important to note that the Tanzimat reforms were heavily influenced by Western models of governance and economic practices. Ottoman leaders were aware of the political and economic changes taking place in Europe, particularly the notions of equality, justice, and state modernization that were part of the Enlightenment. The reforms were a response to increasing pressure from the European powers, which were keen to establish a framework within the Ottoman Empire that favored trade and political stability.

The Industrial Revolution in Europe was one of the most important reasons for the increase in foreign trade in the Ottoman Empire. The revolution led to an increase in demand for raw materials needed for manufacturing, which the Ottoman Empire could supply. The increased labor force of Europe due to the Industrial Revolution demanded ample food.

153 İnalçık- Quataert, *ibid.*, p. 827.

154 İnalçık- Quataert, *ibid.*, p. 828.

155 Shields, Sarah D., *An economic history of nineteenth-century Mosul*, The University of Chicago, 1986, p. 58-69.

The Ottoman Empire, as an agrarian empire, was able to meet this demand, as about 90% of Ottoman exports were agricultural products by the 20th century.¹⁵⁶ In addition to the Industrial Revolution, increased foreign trade within the empire could be partly attributed to the Crimean and American Civil Wars, which not only increased demand for raw materials but also disrupted trade routes. The American Civil War, for example, disrupted cotton production and exports through blockades and conflict, causing a shortage in the European textile industry, since the southern states were major cotton suppliers.¹⁵⁷ Europe had to rely on other markets during this period. Thus, textiles remained significant for both import and export within the empire until the 1900s.¹⁵⁸

Although the conflicts of the early 20th century, such as the Russo-Turkish, Italo-Turkish, and Balkan wars, caused a period of economic stagnation for the Ottoman Empire, both the empire's imports and exports increased up to tenfold by 1914.¹⁵⁹ The impact of the Industrial Revolution was evident in this increase, as seen in the cotton and opium trade. Cotton became essential to the textile industry, as mechanized spinning and weaving required large quantities of cotton that were not adequately supplied by domestic sources in Europe. This, coupled with the American Civil War, gave an opportunity to the Ottoman Empire to maintain its role as one of the major suppliers of cotton to Europe. As for opium, it became popular in Europe for its medicinal properties and was also used recreationally. The Treaty of Nanking in 1842 opened Chinese markets to British opium, creating a lucrative trade route that often linked back to the Ottoman Empire.

At the beginning of the 20th century, the Ottoman Empire continued to export agricultural products such as tobacco, silk, opium, and grain, mainly to Germany, the United Kingdom, France, Austria, and Italy. During this period, machinery and weapons were imported from Germany, which indicates German efforts to modernize the Ottoman military and industrial capacity. However, this increased the dependency on German technology and investment, thus leading to greater foreign influence and control over Ottoman economic affairs. This also showed that the Ottoman tendency to export raw materials and import finished products continued into the early 20th century.

In 1908, a crucial development took place in the Middle East that would affect the world for many years to come. New oil reserves were discovered in Iran (Persia) by a company that would later be renamed British Petroleum.¹⁶⁰ This was the beginning of a new era for the region, as the world was transitioning from coal to oil in many areas. Thus, oil was about to become a critical resource for the industrialized nations and a major driver of the global economy. To secure oil and its interests, the United Kingdom occupied

156 İnalçık- Quataert, *ibid.*, p. 832.

157 Calhoun, Ricky-Dale, *Seeds of destruction: the globalization of cotton as a result of the American Civil War*, Kansas State University, 2012, p. 2.

158 Shaw, Stanford Jay, and Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Reform, revolution, and republic: the rise of modern Turkey, 1808-1975*, Vol. 11, Cambridge University Press, 1976, p. 237-238.

159 İnalçık- Quataert, *ibid.*, p. 830.

160 Ferrier, Ronald W., and James H. Bamberg, *The History of the British Petroleum Company: Volume 1, The Developing Years, 1901-1932. Vol. 1*, Cambridge University Press, 1982, p. 86-89.

Basra in 1914, a critical port city for controlling trade routes and access to Persian oil. The weak state of the Ottoman Empire did not allow this occupation to be prevented. The United Kingdom even approached Arab leaders to gain their support against the Ottoman Empire. The British offered the Arabs several promises, such as the independence of Arab territories and the assumption of the Caliphate.¹⁶¹ One of the main goals of these offers was to secure oil in the region. France was also eager to secure oil resources to support its military and industrial needs. In 1916, the British and French negotiated a secret agreement known as the Sykes-Picot Agreement, which outlined the division of Ottoman territories in the Middle East between the United Kingdom and France.¹⁶² This suggests that oil was becoming the main driver of international trade and politics in the region. Even the United States would later enter the region to explore and exploit oil, as first seen in the 1920 Red Line Agreement. Today, the Middle East is still a region of conflict and unrest, in part because of the world's oil ambitions.

In its last hundred years, the Ottoman Empire's role in international trade was limited to supplying raw materials to European powers, hindering progress in politics and trade. Despite increasing foreign trade, the Empire's efforts at westernization were often thwarted by interference, limiting production to agricultural products. Unlike Europe, the Empire failed to develop its industry, relying on Germany for military weapons and increasing its debt to European powers. This eroded the Empire's financial autonomy, leading to a reliance on external powers that weakened its bargaining position and sovereignty. Despite modest economic progress, the Empire's eventual downfall was caused by poorly managed trade expansion and heavy reliance on foreign powers, exacerbated by internal discord.

9. Conclusion

This study has systematically demonstrated the mutual influence between the Ottoman Empire and the Silk Roads, from the empire's consolidation in the 14th century to its dissolution in 1922. The analysis focuses on a bidirectional dynamic between these two entities. In particular, the goal is to examine how the Ottoman Empire integrated itself into the Silk Roads and contributed to the already established international trade routes. In addition, the study further explores how the empire shaped the global flow of goods and how the Silk Roads influenced the fate of the empire over the centuries. Accordingly, the main findings can be summarized as follows:

- Bursa's role as a trade hub integrated the Ottomans into the Silk Roads. The Bursa-Tabriz corridor linked Asia and Europe, channeling silk and luxury goods, which stimulated trade with Europe and fueled the empire's early expansion. This integration strengthened the economic foundations of the Ottomans, thereby positioning them as a vital node in Eurasian trade networks.
- After an interregnum (1403–1413), the Ottomans regained economic stability in the Balkans by securing trade routes. This stability sustained the flow of goods between Asia

161 Karsh, Efraim, and Inari Karsh, "Myth in the desert, or not the Great Arab Revolt", *Middle Eastern Studies* 33.2 (1997), p. 267-312.

162 Biger, Gideon, "Is the Sykes-Picot Agreement of 1916 was the basis for the political division of the Middle East?", *Journal of Geography, Politics and Society* 6.3 (2016), p. 50-58.

and Europe, thus countering regional stagnation and conflict. The conquest of Istanbul in 1453 transformed global trade: it bolstered up the empire's overland and maritime power, thereby increasing its control over Eurasian trade. This shift sparked cultural exchange, as scholars fleeing Istanbul helped ignite the Renaissance. And the Ottoman dominance in Eurasia contributed to Europe's decision to seek alternative trade routes, thus leading to the discovery of the Americas and an Atlantic path to India via Africa.

- Ottoman naval strength revived Silk Road branches by curbing Portuguese rivalry, preserving economic influence in the early 16th century. Dominance in the Mediterranean pushed Spain and Portugal toward American colonization, while England and France gained from the Ottomans trade capitulations, bolstering their economies against Iberian power. These agreements enhanced the Mediterranean trade, cementing the Ottomans' role as a trade pivot.

- Throughout the 17th century, the Ottomans' strategic position, bridging Europe, Asia, and Africa, remained a key trade gateway for spices, textiles, and other goods. Hence, the Ottomans wielded influence over the silk trade linking Europe and Central Asia, yet the rising power of Europe recast them as middlemen in Mediterranean trade. This shift undermined the Ottomans' influence over maritime trade and increased their dependence on European powers.

- French and British dominance over Mediterranean trade deepened in the 18th century, and Ottoman-French alliances in trade intensified. The Ottomans acted as intermediaries, transporting European and American goods, while early European industrialization increased demand for raw materials such as cotton, which the empire partly supplied. In an effort to maintain balance, the Ottomans taxed imports to shield local merchants, but limited industrial growth left them reliant on European finished goods, a weakness exposed in late-century Russian conflicts that battered their economy.

- The last hundred years of the Ottoman Empire were more challenging than before. European, Russian, and American industrial and colonial forces shaped Ottoman foreign and domestic trade, further reducing the empire to a raw material supplier. Despite modernization attempts like the Tanzimat reforms, industrial progress lagged, locking the empire into agricultural exports and increasing foreign dependence. Although the volume of foreign trade grew steadily, mismanagement, foreign dependence, and external conflicts hastened the collapse of the empire by the early 20th century.

The findings indicate that Ottoman trade was not a passive conduit but an active agent in the evolution of the Silk Roads, adapting routes and commodities to external pressures, while the shift in the Silk Roads precipitated Ottoman economic vulnerabilities. This mutual interactions bridges Ottoman economic history and Silk Road narratives, thereby providing a coherent framework for understanding their interdependence.

References

- Ágoston, Gábor. "Ottoman Conquests." *Encyclopedia of War*. Lewis & Clark Libraries, 2011.
- Aksan, Virginia. *Ottoman Wars, 1700–1870: An Empire Besieged*. London: Routledge, 2014.
- Akyol, Esra Demirci. "Discussing the Concept of 'Islamic City' Through the Avariz and Cizye Registers of Aleppo in the Seventeenth Century." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 42 (2017): 71–95.
- Alkan, Ahmet Turan. "Modern Asker-Siyaset İlişkisinin Osmanlı Meşrutiyetindeki Kökleri." *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 25 (2008): 137–48.
- Altabé, David F. "Spanish and Portuguese Jewry, before and after 1492." *Brooklyn* (1993): 41–46.
- Andrea, Bernadette. "Travellers from Europe in the Ottoman and Safavid Empires, 16th–17th Centuries: Seeking, Transforming, Discarding Knowledge, Sonja Brentjes, Farnham, Surrey and Burlington, VT: Ashgate Publishing, 2010." *Iranian Studies* 47, no. 3 (2014): 483–86.
- Atik, Tuğçe. "The Rise of Ottoman İzmir as a Commercial Center." Master's thesis, Middle East Technical University, 2014.
- Atwell, William S. "Time, Money, and the Weather: Ming China and the 'Great Depression' of the Mid-Fifteenth Century." *Journal of Asian Studies* 61, no. 1 (2002): 83–113.
- Bashir, Khalid. "Conquest of India by Babur." *Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies* 3, no. 22 (2016): 1345–73.
- Batchelor, Robert. "The Selden Map Rediscovered: A Chinese Map of East Asian Shipping Routes, c. 1619." *Imago Mundi* 65, no. 1 (2013): 37–63.
- Bautier, Robert-Henri. *Les Relations Économiques des Occidentaux avec les Pays d'Orient au Moyen Âge: Points de Vue et Documents*. Paris: S.E.V.P.E.N., 1970.
- Becker, Sascha O., Steven Pfaff, and Jared Rubin. "Causes and Consequences of the Protestant Reformation." *Explorations in Economic History* 62 (2016): 1–53.
- Beckert, Sven. *Empire of Cotton: A Global History*. New York: Vintage, 2015.
- Benedictow, Ole J. *The Black Death, 1346–1353: The Complete History*. Woodbridge: Boydell Press, 2004.
- Biger, Gideon. "Is the Sykes–Picot Agreement of 1916 the Basis for the Political Division of the Middle East?" *Journal of Geography, Politics and Society* 6, no. 3 (2016): 50–58.
- Black, Jeremy. *Eighteenth Century Europe, 1700–1789*. London: Bloomsbury Publishing, 1999.
- Bulut, Mehmet. "The Ottoman Approach to the Western Europeans in the Levant

during the Early Modern Period.” *Middle Eastern Studies* 44, no. 2 (2008): 259–74.

———. “The Ottomans and Western Europeans during the Mercantilist Times: Neutrality, Competition and Conflict.” *Journal of Al-Tamaddun* 15, no. 1 (2020): 13–30.

———. “The Role of the Ottomans and Dutch in the Commercial Integration between the Levant and Atlantic in the Seventeenth Century.” *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 45, no. 2 (2002): 197–230.

Çağaptay, Suna. “Prousa/Bursa, a City Within the City: Chorography, Conversion and Choreography.” *Byzantine and Modern Greek Studies* 35, no. 1 (2011): 45–69.

Calhoun, Ricky-Dale. *Seeds of Destruction: The Globalization of Cotton as a Result of the American Civil War*. Master’s thesis, Kansas State University, 2012.

Calisir, Fatih. *Osmanlı Tarihinde Köprülüler Dönemi (1656–1710): Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*. Istanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2024.

Casale, Giancarlo. “The Ottoman Administration of the Spice Trade in the Sixteenth-Century Red Sea and Persian Gulf.” *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 49, no. 2 (2006): 170–98.

———. *The Ottoman Age of Exploration*. Oxford: Oxford University Press, 2010.

Croxtan, Derek. “The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty.” *International History Review* 21, no. 3 (1999): 569–91.

Curry, Anne, et al. *The Hundred Years War Revisited*. London: Bloomsbury Publishing, 2019.

Curtin, Philip D. *Cross-Cultural Trade in World History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Darling, Linda T. “Historicizing the Ottoman Timar System: Identities of Timar-Holders, Fourteenth to Seventeenth Centuries.” *Turkish Historical Review* 8, no. 2 (2017): 145–73.

Dauverd, Céline. “Cultivating Differences: Genoese Trade Identity in the Constantinople of Sultan Mehmed II, 1453–81.” *Mediterranean Studies* 23, no. 2 (2015): 94–124.

Davis, Ralph. “English Foreign Trade, 1660–1700.” In *The Atlantic Staple Trade*, 127–43. London: Routledge, 1996.

De Divitiis, Gigliola Pagano. *English Merchants in Seventeenth-Century Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Dewi, Atika Sandra, M. Iqbal Irham, and Sugeng Wanto. “Muhammad Al-Fatih’s Conquest of Constantinople: Strategies and Implications.” *Jurnal Sosiologi USK (Media Pemikiran & Aplikasi)* 17, no. 1 (2023): 11–19.

Diamond, Jared. *Guns, Germs, and Steel*. New York: Vintage, 1998.

Doyle, William. *The Oxford History of the French Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Epstein, Mortimer. *The Early History of the Levant Company*. London: Routledge, 2015.

Eyüpgiller, Kemal Kutgün. "The 18th-Century Fortifications of the Bosphorus and İstanbul, Turkey." *Fort* 35 (2007): 91–102.

Farazmand, Ali. "Learning from Ancient Persia: Administration of the Persian Achaemenid World-State Empire." In *Handbook of Comparative and Development Public Administration*, 33–66. London: Routledge, 2019.

Faroghi, Suraiya. "Camels, Wagons, and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries." *International Journal of Middle East Studies* 14, no. 4 (1982): 523–39.

———. *The Ottoman Empire and the World Around It*. London: I.B. Tauris, 2006.

Ferguson, Niall. *Empire: How Britain Made the Modern World*. London: Penguin UK, 2012.

Ferrier, Ronald W., and James H. Bamberg. *The History of the British Petroleum Company: Volume 1, The Developing Years, 1901–1932*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

Field, Barbara. "A Brief Study of the French Language as an Influence in the Establishment of L'Académie Française." *Senior Research Projects* 113 (1997): 1–18.

Fleet, Kate. *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

———. "Ottoman Commercial History." *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*. Oxford: Oxford University Press, 2021.

Forster, Marc. *The Counter-Reformation in the Villages: Religion and Reform in the Bishopric of Speyer, 1560–1720*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992.

Frankopan, Peter. *The Silk Roads: A New History of the World*. London: Bloomsbury, 2015.

Gelderblom, Oscar. *Cities of Commerce: The Institutional Foundations of International Trade in the Low Countries, 1250–1650*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2013.

Genç, Mehmet. "A Study of the Feasibility of Using Eighteenth-Century Ottoman Financial Records as an Indicator of Economic Activity." In *The Ottoman Empire and the World Economy*, 345–73. 1987.

Grummitt, David. *A Short History of the Wars of the Roses*. London: Bloomsbury Publishing, 2014.

Guicciardini, Niccolò. "Isaac Newton, *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (1687)." In *Landmark Writings in Western Mathematics 1640–1940*, 59–87. Amsterdam: Elsevier Science, 2005.

Gürçan, Fatih. "Osmanlı-Avusturya Rekabetinde Çasarlık İmgesi ve Zitvatorok

Antlaşması.” *Mavi Atlas* 9, no. 2 (2021): 182–90.

Hansen, Valerie. *The Silk Road: A New History*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Harline, Craig E. “‘L’état C’est à Moi’: Louis XIV and the State.” In *The Rhyme and Reason of Politics in Early Modern Europe: Collected Essays of Herbert H. Rowen*, 185–98. 1992.

Hazel, Harry Jr. “Images of War, Guilt, and Redemption in the First Crusade Speech of Urban II.” *Communication Quarterly* 26, no. 2 (1978): 24–30.

Heidemann, Stefan. “The Merger of Two Currency Zones in Early Islam: The Byzantine and Sasanian Impact on the Circulation in Former Byzantine Syria and Northern Mesopotamia.” *Iran* 36, no. 1 (1998): 95–112.

Hess, Andrew C. “The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth-Century World War.” *International Journal of Middle East Studies* 4, no. 1 (1973): 55–76.

Hinz, Felix. “Spanish–Indian Encounters: The Conquest and Creation of New Empires.” In *The Routledge History of Western Empires*, 17–32. London: Routledge, 2013.

Horst, Rabe. *Deutsche Geschichte 1500–1600: Das Jahrhundert der Glaubensspaltung*. Munich: C.H. Beck, 1991.

Houssaye Michienzi, Ingrid. “The Silk Market in Bursa around 1500 as It Appears in the Florentine Business Archives.” *Turcica* 50 (2019): 53–88.

Hughes, Ann. “The King, the Parliament, and the Localities during the English Civil War.” *Journal of British Studies* 24, no. 2 (1985): 236–63.

Imber, Colin. *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.

İnalcık, Halil. *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302–1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

———. *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tagayyür ve Fesâd (1603–1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.

———. *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III, Köprülüler Devri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.

———. *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

İnalcık, Halil, and Donald Quataert. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Irving, David R. M. *Colonial Counterpoint: Music in Early Modern Manila*. Oxford: Oxford University Press, 2010.

Johnston, Charles. "Elie Benoist, Historian of the Edict of Nantes." *Church History* 55, no. 4 (1986): 468–88.

Karsh, Efraim, and Inari Karsh. "Myth in the Desert, or Not the Great Arab Revolt." *Middle Eastern Studies* 33, no. 2 (1997): 267–312.

Kastritsis, Dimitris. *The Sons of Bayezid*. Leiden: Brill, 2007.

Krekić, Bariša. *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Âge*. Paris: FeniXX, 1961.

Lee, Cheuk Yin, and Ying-Kit Chan. "China, Imperial: 7. Ming Dynasty Period, 1368–1644." In *The Encyclopedia of Empire*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2016.

Lee, Harry, David Zhang, Pei Quing, Xin Jia, and Ricci Yue. "Quantitative Analysis of the Impact of Droughts and Floods on Internal Wars in China over the Last 500 Years." *Science China Earth Sciences* 60 (2017): 2078–88.

Libby, Lester J., Jr. "Venetian Views of the Ottoman Empire from the Peace of 1503 to the War of Cyprus." *Sixteenth Century Journal* 9, no. 4 (1978): 109–32.

Librado, Pablo, et al. "The Origins and Spread of Domestic Horses from the Western Eurasian Steppes." *Nature* 598, no. 7882 (2021): 634–40.

Link, Andreas. "The Fall of Constantinople and the Rise of the West." SSRN Working Paper, 2023. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4372477>.

Love, Ronald S. *Maritime Exploration in the Age of Discovery, 1415–1800*. New York: Bloomsbury Publishing USA, 2006.

McChesney, Robert D. "Four Sources on Shah 'Abbas's Building of Isfahan." *Muqarnas* (1988): 103–34.

McCormick, Michael, et al. "Climate Change During and After the Roman Empire: Reconstructing the Past from Scientific and Historical Evidence." *Journal of Interdisciplinary History* 43, no. 2 (2012): 169–220.

Micheau, Françoise. "Baghdad in the Abbasid Era: A Cosmopolitan and Multi-Confessional Capital." In *The City in the Islamic World*, vol. 2, 221–45. Leiden: Brill, 2008.

Mikkelsen, Egil. "Islam and Scandinavia during the Viking Age." In *Byzantium and Islam in Scandinavia*, 39–51. 1998.

Munro, John H. "Precious Metals and the Origins of the Price Revolution Reconsidered: The Conjunction of Monetary and Real Forces in the European Inflation of the Early to Mid-16th Century." *Histoire Monétaire: Une Perspective Globale, 1500–1808* 40 (1998): 35–50.

Newton, Isaac. *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*. London: Royal Society, 1687.

Olson, Robert. "The Ottoman-French Treaty of 1740: A Year to Be Remembered?" *Turkish Studies Association Bulletin* 15, no. 2 (1991): 347–55.

Pálffy, Géza. "The Impact of the Ottoman Rule on Hungary." *Hungarian Studies Review* 28, no. 1–2 (2001): 109–32.

Panciera, Walter. "Building a Boundary: The First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573–1576." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 45, no. 1 (2013): 9–37.

Peacock, A. C. S. *The Great Seljuk Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015.

Quataert, Donald. *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Pamuk, Şevket. *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Rex, Richard. *Henry VIII and the English Reformation*. London: Bloomsbury Publishing, 2006.

Rossabi, Morris. "The 'Decline' of the Central Asian Caravan Trade." In *The Rise of Merchant Empires: Long-Distance Trade in the Early Modern World, 1350–1750*, edited by James D. Tracy, 351–70. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Rothstein, Natalie. "Canterbury and London: The Silk Industry in the Late Seventeenth Century." *Textile History* 20, no. 1 (1989): 33–47.

Runciman, Steven. *A History of the Crusades*. Vol. 3. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Şan, Erman. "Eski Ruslar ve Erken Tarihleri Bağlamında Köle İstihsâl Süreçleri Üzerine (IX.–X. Yüzyıllar)." In *Tarihin Peşinde Bir Ömür: Abdülkadir Özcan'a Armağan*, edited by Hayrunnisa Alan et al., 711–35. Istanbul: Kronik, 2018.

———. "Viking Şehri Birka ve Hâkânü Rûs." *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 4 (2020): 1–19.

Saoud, Rabah. "Sinan: A Great Ottoman Architect and Urban Designer." *Foundation for Science Technology and Civilisation* 703, no. 1 (2007): 1–15.

Sarwar, Lubina. "The Old Silk Road and the New Silk Road: An Analysis of the Changed Discourse." *Journal of Central Asian Studies* 24 (2017): 13–22.

Scammell, Geoffrey Vaughn. *Historiography of Europeans in Africa and Asia, 1450–1800*. London: Routledge, 1995.

Sefatgol, Mansur. "Rethinking the Safavid Iran (907–1148/1501–1736): Cultural and Political Identity of Iranian Society during the Safavid Period." *Journal of Asian and African Studies* 72 (2006): 5–16.

Serdaroglu, Uzeyir Serdar. *The Evolution of Commercial Institutions and Business Networks in the Ottoman Empire: British Merchant Families and Individual Merchants in the Levant Trade in the 18th Century*. PhD diss., University of Birmingham, 2019.

Shaw, Stanford Jay, and Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*. Vol. 11. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Shechter, Relli. "Market Welfare in the Early-Modern Ottoman Economy—A Historiographic Overview with Many Questions." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 48, no. 2 (2005): 253–76.

Shields, Sarah D. *An Economic History of Nineteenth-Century Mosul*. PhD diss., University of Chicago, 1986.

Simon, Alexandru. "Lasting Falls and Wishful Recoveries: Crusading in the Black Sea Region after the Fall of Constantinople." *Imago Temporis: Medium Aevum* 6 (2012): 299–313.

Sims-Williams, N., and Frantz Grenet. "The Historical Context of the Sogdian Ancient Letters." In *Transition Periods in Iranian History: Actes du Symposium de Fribourg-en-Brisgau, 1987*, 101–22. 1987.

Sinha, Amita. "Taj Mahal." *Encyclopedia of Global Archaeology*, 2021, 1–9.

Srivastava, Ashirbadi Lal. *A Short History of Akbar the Great*. Agra: Shiva, 1965.

Sullivan, Denis. "Byzantine Fronts and Strategies 300–1204." In *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300–1204*, 259–307. Brill, 2018.

Üstün, Kadir. *Rethinking Vaka-i Hayriye (the Auspicious Event): Elimination of the Janissaries on the Path to Modernization*. Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2002.

Vaissière, Étienne. *Sogdian Traders: A History*. Leiden: Brill, 2005.

Weatherford, Jack. *Genghis Khan and the Making of the Modern World*. New York: Crown, 2005.

Wescoat Jr., James L. "Gardens of Invention and Exile: The Precarious Context of Mughal Garden Design during the Reign of Humayun (1530–1556)." *The Journal of Garden History* 10, no. 2 (1990): 106–16.

Whitfield, Susan. *Silk Roads: Peoples, Cultures, Landscapes*. London: Thames & Hudson, 2019.

Wickham, Chris. *The Inheritance of Rome: A History of Europe from 400 to 1000*. Vol. 2. London: Penguin UK, 2010.

Willard, Alice. "Gold, Islam and Camels: The Transformative Effects of Trade and Ideology." *Comparative Civilizations Review* 28, no. 28 (1993): 80–105.

Wood, Gordon S. *The American Revolution: A History*. New York: Modern Library, 2002.

Yılmaz, Melike. *Two Harbor Cities: Sinop and Antalya during the Seljuk and Ottoman Periods*. Master's thesis, Middle East Technical University, 2017.

Yang, Yuping. "Alexander the Great and the Emergence of the Silk Road." *The Silk Road* 6, no. 2 (2009): 15–22.

Zuchowska, Marta. "From China to Palmyra: The Value of Silk." *Światowit* 11, no. 52 (2013): 42–57.